

Eesti Kirjanike Liidu
tõlkijate sektsiooni
aastaraamat

Tõlkija hääl

2017

Tolkija hääl

Eesti Kirjanike Liidu tõlkijate sektsiooni aastaraamat

Tõlkija hääl

SA Kultuurileht
Tallinn
2017

Eesti Kirjanike Liit

Teose väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Koostaja Heli Allik

Keel ja korrektuur Katrin Hallas

Kujundaja Jüri Kass

SA Kultuurileht

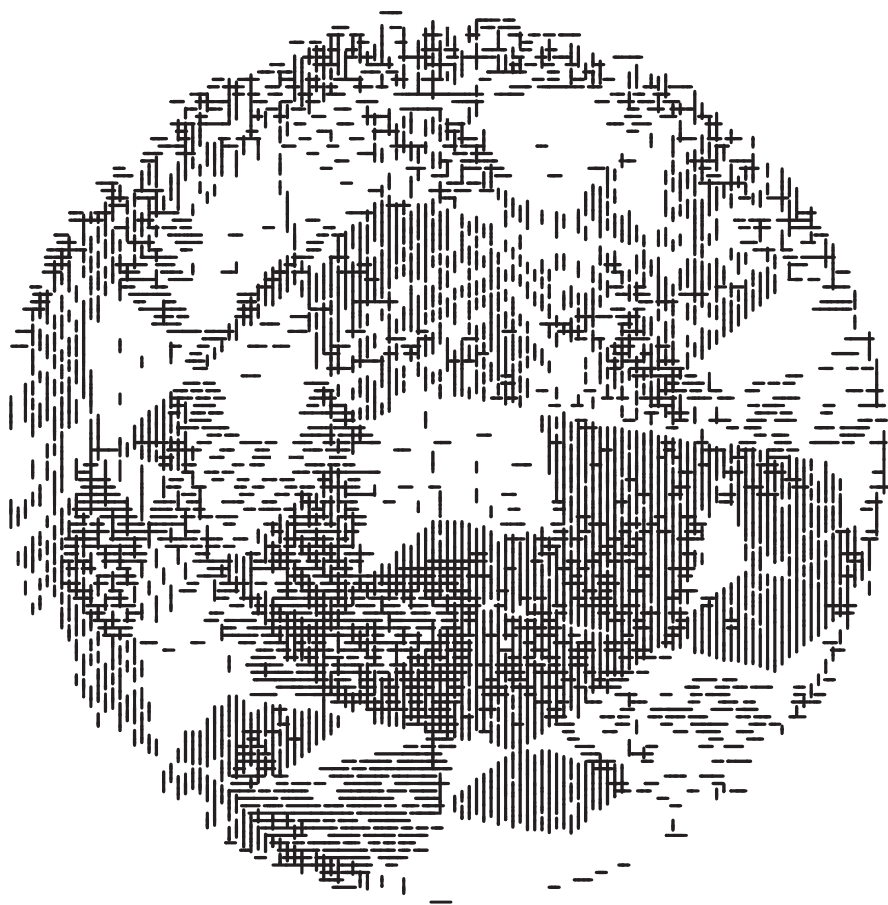
Voorimehe 9, Tallinn

www.kl.ee

ISSN 2346-6499

ISBN 9772346649014

Trükitud trükikojas Pakett

SISUKORD

METSALÄINU 33 Valdur Mikita	8
KATSU SA SEDA NII TÕLKIDA, ET ON KORRAGA LADUS JA TÄPNE JA ILMA SELETUSETA SELGE Jaapani kirjanduse tõlkijate meilivestlusringis osalevad Margit Juurikas, Maret Nukke, Alari Allik ja Lauri Kitsnik . Vestlust juhib Rein Raud	14
MAAILM TÄIS VIGASID Märt Väljataga	35
TÕLKIJAJA HÄÄL(ED) Katre Talviste	48
TRAKLIT TÕLKIDES Lauri Sommer	55
(DEPRESSIIVSETE VÄIKE)LINNADE ÜLE RIIGIPIIRI TOIMETAMISEST JA PIIRIÜLESEST ÜMBERKUJUNDAMISEST Margus Alver	61
SEPRAKAUPPA INTERNETIS. EESTI KIRJANDUSE TÕLKIMISEST SOOMES Piret Saluri	71
UNIVERSAALSUSE TÕLKIMINE AJAS JA RUUMIS: RÄNNAKUD TERMINOLOOGILISTE EKSISAMMUDE JÄLGEDES Lauri Laanisto	79
UUE ISESEISVUSE AJAL LÄTIS ILMUNUD EESTI KIRJANDUSTEASED JA NENDE VASTUVÕTT Maima Grīnberga	90
KIVILT KIVILE. JEAN-PIERRE MINAUDIER' „GRAMMATIKA ÜLISTUSE” EESTINDAMINE KUI PARATAMATUSTE JADA Indrek Koff	110

MILLISES VORMIS HIINA LUULE EESTINDUSED ON? Kalju Kruusa	119
JALUTADES RINGI KIRJANDUSE AIAS. LÜHIKENE ÜLEVAADE HORTUS LITTERARUMI KIRJASTAMISTEGEVUSEST Krista Mits	162
„TÖLKIJAJA PEAB...“: NÕUDMISED ILUKIRJANDUSLIKU PROOSA TÖLKIJALE 20. SAJANDI EESTIS Elin Sütiste	170
„TÖLKIJAJA PEAB...“: TÖLKENORMID LUULEVAHENDUSES 20. SAJANDI EESTIS Maria-Kristiina Lotman	179
KUI JÄNESEURGU LASKUDA, TEKIB TAHTMINE SINNA NAASTA Carolina Pihelgast küsitleb Mariliin Vassenin	189
TOIMETAJA ON NAGU KORISTAJA Linda Targot usutleb Krista Kaer	197
ET HAKATA ARMASTAMA, PEAB HAKKAMA TÖLKIMA Andres Luurega vestleb tõlkimisest ja filosoofiast Rita Niineste	203
KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2016. AASTA TÖLKEILUKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE Vastavad Heli Allik, Riina Jesmin, Ene Mäe, Tiina Randus, Sigrid Tooming. Küsib Lauri Eesmaa	212
KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2016. AASTA MÖTTETÖLKEKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE Vastavad Marek Laane, Mirjam Lepikult, Margus Ott, Triinu Pakk, Heete Sahkai, Kai Tafenau. Küsib Heli Allik	227
KOLM KÜSIMUST KULTUURKAPITALI 2016. AASTA EESTI KEELEST VÕÖRKEELDE TÖLKE AUHINNA NOMINENTIDELE Vastavad Merike Lepasaar Beecher, Irja Grönholm, Birgita Bonde Hansen, Anna Michalczuk ja Øyvind Rangøy. Küsib Lauri Eesmaa	243

METSALÄINU 33

VALDUR MIKITA

1. Ühel suguvõsa kokkutulekul seinale riputatud sugupuud uurides tabas mind äratundmine, et olen seda kummalise kujuga puuvõra juba palju kordi varem näinud. Sugupuu tõlkimine naiivfloristilisse pildikeelde kipub üle jõu käima ka hea käega kunstnikul, ja seda puhtdarwinistlikel põhjustel. Mõned sugupuu oksad annavad rohkesti järglasi ja kasvavad mühinal tüvest eemale, teised soikuvad juba tüve lähedal. Mida suurem sugupuu, seda raskem on evolutsioonilist asümmeetriat jäädvustada ühele pildile. Loomupärase asümmeetria tõttu hakkavad oksad laperdama, meenutades pigem troopilisi liaane või veevoolus lainetavaid vetikaid. Kommunikatsioon loomariigi ja taimeriigi vahel ebaõnnestus taas, kuid selle metsaläinud tõlke rohkemas ilu liidab ometigi kõiki suguvõsasiid.
2. Lüües ühe ideaalse tüviteksti mõtteliselt neljaks, saame neli enam-vähem võrdset halgu, mis sisaldavad vaimuruumi talletatud orgaanilist kraami. Need on kirjanik, tõlkija, kirglik lugeja ja mass-inimene.
3. Mass-inimene – see pole mõeldud pahasti. See hõlmab lugejaid, kes loevad lohakalt, kes jätavad raamatu pooleli, kes ei ole (veel) raamatut lugenud, ja neid, kes ei kavatse seda kunagi teha. Kõigele sellele vaatamata on neil teose kohta midagi öelda. Ent kõige rohkem on mass-inimeste hulgas tavalisi lugejaid, kes loevad raamatu läbi ja ei kosta midagi. Vahel ütlevad nad mokaotsast „ajaraisk!“ või „kae hullu!“.
4. Kõige tähtsam tegelane kirjanduse küttesüsteemis on kirglik lugeja. Tema on kuller kirjaniku (tõlkija) ja lugeja vahel. Tal on suur tutvusringkond. Ta on tulihingelise loomuga. Ta produtseerib loetud raamatutest ohtrasti loovaid (väär)tõlgendusi, mida seejärel kirglikult levitab. Tänu sellele haarab ta oma kiiluvees kaasa üha uusi lugejaid.
5. Kuid mis see on, mis neid nelja ühendab? Ehk on see vahendamise mõnu, kirg jutustada lugu üha uutele kõrvadele, kes sellest veel midagi kuulnud ei ole? On's see „tõlkija hääl“, mis neid ühendab? Kirjanik on tõlkija, tõlkija on tõlkija, lugeja on tõlkija. Kirglik lugeja võib raamatust mustmiljon originaalset resümeeid, sunnib ennast kuulama juuksurisabas ja vaksalipingil. Kirglikku lugejat iseloomustab nauditav oskus kõneleda võõrast raamatust nii, et ta ise poetab end vargsi loo kangelaste hulka. Tont teab, kuidas nad seda täpselt teevad. Aga just niiviisi saab kirjaniku raamatust vähehaaval eripalgeliste jutustuste mets, trobikond anonüümsete lugejate isiklikke ja intiimseid lugusid.

6. Ent mis see on, mida need neli tüpaaži vandeseltslaslikult käest kätte ulatavad? Muidugimõista pole see kingapaar, mille üle kingseppmeister uhke on ja mis ahhetuste saatel leti all omanikku vahetab. See, mida kirglikult edasi antakse, on untsuläinud paar, kaks vasaku jala kinga. Lotmanlik tõlkimatuse-lõhe. Hiilgav tõlkeviga. Andekas autor peidab oma teksti tubli annuse ambi-valentsust, mis toob kaasa terve väärtõlgenduste parve. Kuid geniaalse teose tõeline kübaratrikk seisneb selles, et selle parve maad mööda libisev vari osu-tub jahmatavalt tõetruuks ja hämmastab lugejat.
7. Kaevame nüüd aga edasi. Et tõlkimatuselõhe? Vaikuse kuristik? Miks muutub inimene selle serval iseäranis kirglikuks, katsub välja panna kõik, et midagiGI selle mõistatusliku loori tagant kätte saada?
8. Olgu selle päästva sufiksi nimi „gi”. Osutagu see jumalikule. Nimetatagu teda kõikide maailma sufiksitate seas kõigevägevamaks sufiks! Kostku vahel tõlkija peas päästev gigin!
9. Ristitagu too sufiks eestipäraselt „suhviks”. Olgu suhvi taevaliku tõlke võrdkuj!
10. Maakeeli öeldes on suhvi tõlkija kõhutunne. Kui suhvi on kohal, siis pangu vahelträäkija täiega! Nurrugu suhvi vapra tõlkija süles tõlke võiduka lõpuni!
11. Üritatagu nüüd suhvi kaudu lahti muukida pärismaise tõlke spetsiifikat. MidaGIGIGI peab ju siin olema erilist! Eesti keeles ja meeles on palju määrat-lematut ja sõnastamatut. Maakeeles ja -meeles valitseb „suur suhvi”.
12. Kuna paljusid asju paratamatult ei saa keele abil sõnastada, siis katsub autor-tõlkija lugejas vaistlikult esile kutsuda mingisuguseid paleusliku moega teadmusseisundeid. Nii on kõhutunne omamoodi alternatiiv sõnadele, sest lugeja kõhus esile kutsutud tunne on igatahes aus värk, miski, mis antakse edasi otse suhvalt suhvile, ilma et keegi sõandaks verbaalse kulimulinaga lõh-kuda ablaste vaimude iidset toiduahelat. (Uhh, nüüd läks metsa!)
13. Seega taotleb andekas tõlkija endale eelkõige tõlkepuuet. Tõlkepuue on li-teraadi doping, mis lubab vilistada tavapärasele tõlkele, s.t panna tavatõlkele lihtsalt pika puuga ja juhtida Pegasus tšempionide koolisõidus üle takistuste nii-öelda lõdva randmega.
14. Vaatame nüüd lähemalt ühte pärismaise mõtte kodupaika – metsa. Mets on tõlkijate palverännupaik. Just nimelt metsa rüpes sirgus inimesest Tõlkija. Animism oli inimese kõige iidsem tõlkeakadeemia. Animistlik inimene püüdis loomu poolest kommunikeeruda kõikide olenditega, katsus taibata loomade, puude ja kivide keelt. Ühise keele leidmine oli tema jaoks elu küsimus. Ellu jäid need, kes sündisid väga hea tõlkevaistuga. Ega suhvi pole mingi naljaasi, suhvi taga on neli miljardit aastat evolutsiooni.

15. Biofiilse kommunikatsiooni eripära on erakordselt suur tõlkimatuselõhe. Animistliku pärandiga kultuur on oma olemuselt kaunikesti võimas tõlkesüsteem. Seepärast on küttide-korilaste leiutatud keel üks veidike teistmoodi keel. Selles sisalduv ollus lubab ühendust võtta mitte ainult inimestega, vaid hoopis suurema ringiga, mis hõlmab kogu loodust taevatähtedest kuni müütiliste esivanemateni.

16. Eesti keeles on biofiilset substantsi omajagu, imitatiividest regilaulude ja loitsudeni. Me pole veel kalurküttide loodud keelest tervenisti lahti ütelnud, kuigi katsume maamulinasse jonnakalt tõlkida Euroopa Liidu seadusi. Andres Ehin poetas kord omanäolisel muhedal moel, et inimene on kõigeiks võimeline, ainult trenni tuleb teha. Eestlane on parasvõõtme biofiilse massikommunikatsiooni meister. Mats on vana-aja Hardi Volmer, eheh!

17. Eestlane suhtleb veel üsna vabalt loomade, kivide ja saunavanaga, surnud esivanematest rääkimata. Ükskord ma uurisin ühelt ülikooli lõpetanud inimeselt, kuidas see saunavanaga suhtlemine ikka täpsemalt käib. Ega ta ei osanud väga hästi seletada ja ma ei käinud peale ka. Aga tema ebaleva naeratuse taha peidetud kimbatus oli sümboolne. Ja mind haaras sõnulseletamatu kurbus kõigi nende ajaprakku kaduvate saunavanade pärast...

18. Ainult üks keskustelu vorm paneb siiski veel päris hästi vastu. See on dialoog surnud vanaemaga. Kui inimene läheb kalmule, kus kasvab puu (hing on tema sisse läinud!), siis inimene kummardub mõttes selle kummalise vahevormi poole, kes on poolenisti taim ja poolenisti inimene. Tõlkimise hetk sumedal pärastlõunal, mis puhastab inimest. Viivuks saab inimesest meedium.

19. Nõnda võiksime teha meelevaldse üldistuse, et eesti kultuuris loksab omajagu teadmust tolles ühiselt jagatud ebamäärase kõhutunde anumas. See muudab siinse maailma salapäraseks ja eriliseks. Vahel täitsa arusaamatuks. Sest kollektiivset teadvust eestlastel ei ole. Kõik asjad, mis selle peale üles ehitatakse, varisevad kolinal põrmu. Ent kollektiivse vaistuga ei maksa mängida, see paneb paugu ära!

20. Tõlkija on omamoodi vahemees, kahe maailma vahel askeldav kreatuur nagu too männi- või vahtravanaema seal surnuaial. Kalmulkäik on omamoodi absoluutse tõlke manifestatsioon. Seepärast ongi kõige parem tõlkija surnud tõlkija. Või vähemasti poolsurnud. Aga mitte sellest ei tahtnud ma rääkida!

21. Oletagem, et pärismaise tõlke üheks eripäraks on kummaline keelemassiiv, mis lubab meid kontakti astuda erinevate olendite ringiga. Eestlaste jumalad – need on kogum hämaravõitu olendeid, kellega käib läbi südame ja maksa vilgas kahekõne. See tähendab, lavale astub somaatiline kommuni-

katsioon. Kirgliku inimese tunneb ära sellest, et sellisel on iga jumala päev liblikad kõhus. Vahel kapsaliblikad, vahel koiliblikad – vahet pole, elu käib, lausa lendab käes!

22. Saunavanad, metsalised ja muud loomad, kõike tuleb ettevaatlikult kombata ja aimata, mis neil öelda on. Selle umbtõlke mõnu seisneb derridalikus tõdemuses, et midagi olemuslikku libiseb alati käest. Ent vaikusel ja vaiki-misel on ometi vahe. Viimasest imbub midagi läbi. Nõnda on puu-vanaema justkui soome keel, taimed on „ungari“, kivid aga päris hiina keel – seda keelt mõistvaid inimesi enam siinmail naljalt ei kohta. Kuigi jah, me võime end lohutada sellega, et rändrahnuga juttu puhuvat inimest ei peeta siin au-tomaatselt hulluks, vaid öeldakse ettevaatlikult – vanamutt on pärimuse kandja! Mis sa tahad, ta oli juba Hurda ajal selline! Ja kui edasi mõelda, et kividega rääkijaid jääb aiva vähemaks, siis ära sa ütle – see igivana lääne-meresoomeline pärimus on leidnud uue elu trendikates õnnekivides. Iidne mineraalne teadvus ei kao, vaid purskub Tuhala nõiakaevuna välja hoopis teises kohas.

23. Ehk võiks asju ette kujutada ka nii, et inimene sünnib kirgliku biofiil-se lobisemisinstinktiga, teda kihutab takka saatusest määratud tung astuda kontakti elusainega. Teisiti lihtsalt ei saa! Kuid selleks on tarvis mingisugust salakeelt, ühiselt jagatud tajuvälja, mis sellise kontakti võimalikuks teeks. Sellest vaatenurgast on ökoloogilise kriisi olemus pigem keelelise iseloomu-ga. Kontakt ebaõnnestub, konversatsioon läheb pekki juba esimesest lausest, maailm triivib absoluutse vaikuse seisundisse.

24. Kui inimese tõlkijavaistu varases lapsepõlves ära ei solgitaks, õpiks ta kõigiga rääkima, isegi kõrvitsatega. See vana kalurküttide keel võiks ehk tänapäeva inimesele abiks olla. See on algusest peale loodud ületama suurt tõlkimatuselõhet. Hämaruse ja määramatuse jaoks on see keel täpne. Mida vanemaks saab inimene, seda enam imbub temasse tundmatut ja võõrast, ta taipab ehmatusega, et ta kaugeneb vähehaaval iseendast, paiskub laiali nagu täheparv universumis. Ta aimab, et suur osa temast jääbki tõlkimatuks ja tung iseendast lõpuni aru saada on mingisugune noorusaja unelm, mis ei ole määratud täituma. Siin võibki biofiiliast kasu olla. Puukeel on kõige vägevam keel, kõigevägevama kaunikõlaline kosmosekorallidest klorofüllikeel! Olgu targa inimese autokommunikatsioon puukeele sarnane!

25. Niisiis on nõid eelkõige tõlkija. Andekas polüglott, kes kompab maailma eri siseorganitega. Kõnelus käib kõhu kaudu – vähemasti eesti keeles. Intro-vertne inimene on sünnipärane siseorganist. Eesti keele kõnelejat näib iseloo-mustavat üks iseäralik erijoon. Nimelt näib siinseid inimesi iseloomustavat imelik hüpersensitiivsus sõnade suhtes. Paljud eesti keele sõnad tekitavad tu-

gevaid kehalisi allusioone, võrkeelsete sõnade puhul selline efekt puudub. Eesti keele sõnadel on mütogeograafiline „saba”. See on meie emakeele kõige kaunim ja mõistatuslikum osa.

26. Eesti keele „metsik” osa tundub olevat ilmatu suur. Võib-olla tuleneb see asjaolust, et keel pole veel valmis, pole veel lõplikult lahti lasknud ennemuistse kõlaga müstilisest-maagilisest korilasekeelest. Nii pole veel valmis saanud ka eesti usk ja eesti kultuur, seal mulksub tohutul hulgal sõnulseletamatut. See annab kirjanikule või tõlkijale imelise vabaduse luua päris oma keel ja usutunnistus, olla osaline maailma loomises nagu müütilistel aegadel, kui maailm veel päris valmis polnud.

27. Sageli ei leia me õigeid sõnu. Vahel tahaks kõik asjad panna jutu- või naerumärkidesse. Kas see pole mitte väike vihje maailma loomisele? Rituaalne kummardus varjudele meie sees?

28. Tõlkimine on eeskätt maagiline toiming. Hea tõlge paneb korraga selget ja segast, huligaanitseb autori ja lugejaga. Selle arrogantsi ees me variseme põrmu, heidame käest terariistad ja haarame puust mõõgad, sest maailm pole ikka veel päris valmis.

29. Tõlketeoreetik ja ketserõpetlane Douglas Robinson on arvanud, et tõlkija kasutab sõnade valikul eelkõige oma keha, loksutab sõnu ihu sisemuses edasi-tagasi, leidmaks õiget tähendusjälge. Somaatiline tõlkevaist on hea tõlkija tunnus. Nähtavasti jõudis Robinson oma teoreetiliste lähtekohtadeni soome keele üle juureldes. Selles mõttes meenutab see veidi Tolkienu lugu, kes oma nooreea „Kalevala”-kummitused hiljem vägevaks triloogiaks traageldas. Siiski tundub, et Douglas Robinson ei leidnud vahest päris õigeid sõnu. „Somaatilisus” ja „performatiivsus” on justkui vihje mustkunstniku kübarale, mis muudab sõna tähenduse tähendamissõnaks. Kuid see, millest Robinson tegelikult räägib või rääkida tahaks, on hoopis maagiline sõna. Ja selle paranduse valgel saavad paljud asjad märksa selgemaks.

30. Maagiline sõna on somaatiline sõna, nabaaugus nurruv sõna, see on pika ja vonkleva mütogeograafilise hännaga sõna. Oivaline on see, et maagilisest sõnast on justkui saamas tänapäevase tõlketeooria lipulaev. Kuhu me niiviisi välja jõuame! Kehalisusega ei või ometigi liiale minna!

31. Kuid me pole sugugi veel liiale läinudki, alles üritame ettevaatlikult ust lahti muukida. Mõõdutundetut liialdamine kehalisusega on ainult väike samm tasakaalu suunas, mis ägiseb sajanditepikkuse keha ja vaimu asümmeeria diagnoosi all. Kognitivistika koperdas kogemata maagilise sõna otsa, igatahes saab nüüd pikaks ajaks lõbu laialt olema. Läänemeresoomlase keeletaju on kaunis kehaline, lausa rõhutatult kaunikehaline, oleks ainult oimu seda rikkust kokku rabada!

32. Wolfgang Köhler, Tallinnas sündinud baltisakslasest geštaltpsühholoogia vanaisa, joonistas end ajalukku üpris eriskummalise pildiga. Ta sirgeldas paberile kaks kujundit, ühe nurgeliste ja teise ümarate vormidega. Katseisik pidi arvama, kumb neist on „takete“ ja kumb „baluba“. Loomulikult teame kõik õiget vastust, kuid põnev on hoopiski see, et selline imelik sünesteetiline tähendussild on lausa keeleuniversaali mõõtu, andes endast märku väga paljudes keeltes. Siinkohal võiks fantaseerida, et Köhler sai oma idee erakordselt sünesteesiaaltist eesti keelest, mille kõla teda alateadlikult varases lapsepõlves mõjutas.

33. „Takete“ ja „baluba“ (hilisemas versioonis „maluma“) lugu tundub eesti keeleruumi taustal tegelikult kole rohmakas. Eesti keele sünesteetiline nüansirikkus on keeltemaailmas täiesti omaette nähtus. Shapir-Whorfi hüpoteesi najal hämaruses kobades võiks oletada, et küllap see on mõjutanud omajagu ka eesti keelt kõneleva inimese mõtteilma. Kui haritud inimene kuulab muusikat, siis eestlane, sunnik, kuulab mustikat. Et siis, sünesteet või nii... Selles maagilise moega somaatilises läbilöögis ilmutab end eesti keele muinasjutuline rikkus.

KATSU SA SEDA NII TÖLKIDA, ET ON KORRAGA LADUS JA TÄPNE JA ILMA SELETUSETA SELGE

Jaapani kirjanduse tõlkijate vestlusringis osalevad MARGIT JUURIKAS, MARET NUKKE, ALARI ALLIK ja LAURI KITSNIK. Meilitsi peetud vestlust juhib REIN RAUD

Jaapani kirjandusel paistab Eestis hästi minevat – leidub lugejaid ja leidub ka tõlkijaid, erinevalt näiteks hiina või india kirjandustest, millest jõuab meie lugejani vaid suhteliselt napp ja juhuslik valik. Isegi EKLi tõlkijate sektsiooni hiljutisel võistlusel oli jaapani keel üks noortele väljapakututest. Aga kindlasti saab alati paremini. Millised on need tekstid, mis seni puudu, aga teie meelest peaksid tingimata eesti keeles olema? Miks just need?

Lauri Kitsnik: Tuleb tunnistada, et praeguseks on tõepoolest eesti keeles ühteist juba olemas. Autoreid, kelle tõlkimist võiks kiiremas korras kaaluda, on mõistagi kümneid, kui mitte sadu. Eelmisest sajandist on endiselt esindamata nii mõnigi vaieldamatu suurkuju. Näiteks Natsume Sōseki – seni on vahendatud kõigest peatükk ta esimesest romaanist –, Tanizaki Jun'ichirō – temalt on olemas essee ja pool romaani –, Mori Ōgai ja Nagai Kafū – neilt pole kummaltki ridagi. Tegelikult võiks alustuseks teha kas või ühe toeka novellivalimiku eri autoritelt, nagu oleme ka Alariga juba aastaid arutanud, aga see on just selline projekt, mille peale kõik kirjastajad karjuma hakkavad: keegi ei osta novelle, me tahame mahukaid romaane!

Margit Juurikas: Mis seni jaapani kirjandusest tõlgitusse puutub, siis minu arust ei ole olukord siiski eriti kiita. See muidugi ei tähenda, et Eestis jaapani kirjandust ei loeta. Loetakse, aga paraku rohkem inglise keeles. Ka neid teoseid, mis on juba tõlgitud eesti keelde. Seepärast tundub vahel, et eesti keelde tõlkimine on kohati tänamatu töö.

Tõlkimata kirjanduse koha pealt minu arvamus ilmselt teiste omadest väga palju ei erine. Seni on puudu kogu päris vana maailmakuulus klassika, näiteks „Genji loo“ tõlge. Tõsi, ma ei kujuta ette, kes oleks nii julge ja selle tõlkimise ette võtaks ning kui palju see eesti lugejat kõnetaks. Muidugi ei oleks ka paha, kui eesti keeles oleks tõesti midagi Lauri nimetatud eelmise sajandi klassikutelt Nagai Kafūlt ja Natsume Sōsekilt, aga üks tõlgitu valik peegeldab paljuski ka tõlkija enda soovi konkreetset teost tõlkida. Samas ei ole tõlkijad otsustajad. Kirjastus tellib sellise teose tõlke, mis nende arvates müüb. Jaapani kirjandus ei ole kindla peale minek, võrreldes inglise või mõne muu kirjandusega on selle avaldamine korralik risk. Ideaalis võiks küll tõlgete valikus olla ka mingi-

sugune süsteem. Õnneks on täna vähemalt mõlema Nobeli kirjanduspreemia laureaadi Kawabata ja Ōe olulisemaid teoseid võimalik eesti keeles lugeda.

Maret Nukke: Ma arvan, et need tekstid, millega ma praegu olen asunud taas tegelema – Abe Kōbō „Hako-otoko” (tööpealkiri „Kastimees”), Natsume Sōseki „Kusamakura” (tööpealkiri „Rohupadi”) ja Kuki Shūzō „Iki no kōzō” (tööpealkiri „Iki struktuur”) –, on just mõned neist, mis on puudu, aga mis võiksid eesti keeles olemas olla. Abe Kōbō teostest on eesti keeles mitu tõlget, aga head autorit ei saa kunagi liiga palju olla. Eriti hästi peaks tema „Kastimees” kõnetama tänapäeva lugejat sellisel olulisel teemal nagu eraldatus ühiskonnast ja kodutus. Sōseki väitis, et ta „Rohupadi” on maailma esimene ja seni ainus haikuromaan, see võiks juba seetõttu olla ka eesti keeles kui ainulaadse žanri näide. Ja Kuki põhjalik traktaat Jaapani 18.–19. sajandi Jaapani linnakultuuri mõjutanud *iki*-esteetikast oleks hea lisandus üleüldiselt kättesaadava traditsioonilise *wabi-sabi* esteetika ja hiina *feng shui* alase kirjanduse sekka. Ja muidugi võiksid tõesti olla kas või jupiti kättesaadavad klassikalised tekstid „Genji lugu”, „Heike lugu”, ka „Kojiki”, et eesti lugeja saaks aimu, milised need on, kas või lihtsalt sõnavara ja stiili poolest. Inglise keel on ka hea, aga eestikeelsel tõlkel oleksid omad väärtused. Kindlasti võiks eesti keeles olla olemas ka *nō*-teatri tekstide tõlkeid, ehkki ka mina pole üldse veendunud, et sellisele asjale leiduks kirjastaja.

Alari Allik: Kuigi on tõesti nii, et jaapani keelest on ju justkui üsna palju teoseid ilmunud, pole olukord sugugi võrreldav sellega, kui palju tõlgitakse ja on tõlgitud näiteks prantsuse, vene või teistest Euroopa keeltest. Eks see tuleb paljuski sellest, et meie jaapani filoloogia traditsioon on ikka veel lapsekingades. See kõik on olnud liiga võõras ja kaugel. Uku Masing proovis omal ajal jaapani luulet tõlkida, aga kasutas peamiselt kakskeelseid väljaandeid. Jaapani keelest tõlkimine sai hoo sisse alles kuuekümnendatel, kui ilmusid üksteise järel Agu Sisaski tõlked Endō Shūsaku, Kōbō Abe ja Yukio Mishima teostest, kusjuures on kultuurilooliselt huvitav, et Mishima „Pärast banketti” jõudis ilmuda enne Mishima kurikuulsat enesetappu. Olulisi tekste lisasid Ülle Udam ja hiljem ka Rein, kelle õpilased meie siin vestlusringis kõik oleme. Ametlikult saigi jaapani keelele ja kirjandusele Eestis spetsialiseeruda alles alates Eesti Humanitaarinstituudi asutamisest aastal 1988, enne seda tuli õppida välismaal või Tartus Pent Nurmekunna käe all. Tema juhendatud jaapani keele rühm tegutses aastatel 1957–1985. Nii et ei saa unustada, et kui me räägime sellest, mis on „puudu”, käib jutt hoopis teisel skaalal kui meile tuttavamate kirjanduste osas. Samas on jaapani kirjanduse vahendamise lood siiski tõesti tunduvalt paremad kui hiina või näiteks korea kirjanduse tõlkimisega.

„Kirjandusest” rääkides tuleb meeles pidada ka seda, et läänelikus tä-

henduses hakati sellest Ida-Aasias rääkima alles 19. sajandil, kui jaapanlased hakkasid kirjutama meile harjumuspäraseid romaane ja vabavärsilist luulet. Sellele aga eelnes sajandeid hoopis teistsugust traditsiooni, mille puhul lugejad peavad pingutama, et mõista, mida kirjutamine tähendas Hiina kultuuri mõjuväljas. Eesti keelde on jõudnud päris esinduslik valik hiina ja jaapani luulet, aga vanema proosaga on lood tõesti üsna viletsad.

Jah, iseenesest oleks ju tore, kui eesti keeles oleks olemas kõige olulisem jaapani klassika, aga mina kardan, et esialgu oleks mõistlik piirduda antoloogiaga, mis kõige tähtsamaid tekste vähemalt fragmentidena kättesaadavaks teeks – midagi analoogilist proosas mu kogumikega „Süda on ainuke lill” ja „Mäetipp järve põhjas”, mis sisaldavad klassikalist luulet. Näiteks „Genji loo” tõlkimine nõuaks juba pelgalt oma mahu tõttu süvenemist paljudeks aastateks ning ma pole sugugi kindel, kui palju leiduks lugejaid, kes jaksaksid ta kaanest kaaneni läbi lugeda – ning poleks seda juba näiteks inglise keeles teinud. Sei Shōnagoni samuti maailmakuulus „Märkmed padja alt” võiks ehk rohkem lugejaid leida, kuigi ka selles tekstis on palju spetsiifilisi peatükke, mis ilma tollaegset Jaapanit hästi tundmata väga palju ei ütle.

Mis tänapäeva kirjandusse puutub, siis ka siin on suured lüngad, mõned raamatud on mul aastaid endal olnud nii-öelda nimekirjas ja mõnest olen katkendeid tõlkinud ka. Näiteks kas või Tanizaki „Võti” ja Mishima „Pärastlõunane valvekord” („valvekord” sobib minu meelest „puksiiri” asemele, mis oleks pealkirja sõnasõnaline tõlge, sisuliselt paremini), samuti Kawabata „Järvo”, mis on mu meelest tema kõige tugevam teos. Veel arvan ma, et meil võiks eesti keeles olla olemas valik Nakagami Kenji novelle. Kõige uuemat jaapani kirjandust ma pole nii terava pilguga jälginud.

Lauri Kitsnik: Minu meelest võiks muide kaaluda ka millegi lahedama, ehk isegi pisut kergekaalulise tõlkimist. Üks probleeme eesti lugeja Jaapani-kuvandiga on kindlasti see, et millegipärast on tõlkijad seni eelistanud üsna tõsiseid, lausa süngeid tekste. Aga mõistagi pole tegelikult asi nii ühekülgne. Miks mitte Tsutsui Yasutaka või Isaka Kōtarō? Mõlemaid võib teatud mõõndustega liigitada ulme- või fantaasiakirjanduse žanri, kuid see ei ütle kuigi palju nende kunstilise taseme ega tohutu menu kohta.

Alari Allik: Mulle paistab, et huvi jaapani kirjanduse vastu hoiab ühest küljest üleval iha eksootilise teistsugususe järele, mida toetavad üldlevinud klišeelikud kujutelmad kirsioite all istuvatest geišadest ja samuraidest või teetsere-moonia käigus vaikselt kirkastuvatest munkadest, ja teisest küljest moodne küberpunk – kõrghooned, kõrgtehnoloogia ja düstoopilised tulevikuväljavaated, mida võimendab *manga*- ja *anime*-kultuur. Kuskil nende kahe äärmuse vahel pendeldavad ilmselt ka lugejate ootused.

Reinu 2006. aastal tõlgitud jaapani haiku antoloogia „Mäetipp järve põhjas“ püsis edetabelite tipus just paljuski tänu sellele, et ta vastas täiuslikult esimesele kuvandile, samas kui Kalju Kruusa *alias* Jaanus Valgu tõlgitud Murakami Ryū romaan „Misosupis“ võitis ilmselt nende südame, keda huvitab neoon-tuledes linnadžungli pahupool – perverssused ja ebainimlikkus Tōkyō hämaratel tänavatel. Murakami Haruki, kelle kirjastamist ei lõpetata ilmselt enne, kuni iga viimnegi tekstiraas, mida ta maratonide jooksmise vahel paberile on pannud, eesti riuleid ei kaunista, pendeldab nende kahe vahel, kuid kaldub samuti pigem kauni ja maagilise Jaapani-kirjelduse poole.

Ma olen Lauriga nõus, et senised tõlkevalikud moodsa kirjanduse osas – kui jällegi mitte arvestada Murakami Harukit oma nüüdseks juba viie tõlgitud raamatuga – on olnud üsna sünged. Siin ilmselt on oma roll ka sellel, et pärast teise maailmasõja lõppu oli Ameerikas terve põlvkond Jaapani-asjatundjaid, kes olid treenitud vaenlast tundma õppima. Rahu saabudes hakkasid nad hoopis sõjajärgset jaapani kirjandust populariseerima. Ülikoolide juures töötavad õpetlased valisid samas tekste oma huvidest lähtuvalt. Ja traditsioonilise Jaapani esteetika osana oli nähtud ikka samuraikultuuri ja enesetapuvalmidust, mis juhtis ka terve sõjajärgse põlvkonna valikuid tõlgitavate tekstide osas. Nii läks ka Eestis, sest siinsed tõlkijad tutvusid tekstidega esmalt inglisi- ja venekeelsete tekstide kaudu. Seda, et jaapanlased nii sünged pole ja armastavad tegelikult ka nalja teha, ei usu nüüd keegi.

Aga ehk on tõesti aeg enesetappudest ja eksistentsialistlikust meeletusest eemalduda ning tõlkida midagi lustakamat, mis annaks edasi jaapanlaste sügavat armastust huumori vastu. Alustada võiks tõesti kas või Natsume Sōseki varastest teostest, Lauri tegi „Mina olen kassiga“ kunagi Vikerkaares otsa juba lahti. „Noorsand“ – nii võiks seda vahest tõlkida, originaalpealkiri on „Botchan“ – võiks oma Lutsu „Kevade“ moodi kergusega eesti lugejatele üsna meelt mööda olla.

Kõige lihtsam viis täita lünki puudevate moodsate autorite osas olekski teha, nagu Lauri ütles, üks väikene novelliantoloogia. Vestlusest käisid juba läbi 20. sajandi alguse klassikud Natsume Sōseki, Nagai Kafū, Mori Ōgai ja teised, kellelt leiab suurepärast lühiproosat. Ka klassikalise kirjanduse antoloogia avaldamise osas, mida Rein mainis ja mis oleks tõesti hädavajalik, on esialgne kokkuleppe Varrakuga olemas. Sellega läheb veel aega, aga tundub, et ilmumata see ei jää.

Millised on suurimad probleemid, millega jaapani keelest tõlkides tuleb kokku puutuda? Kas ja kuidas olete suutnud need endi jaoks lahendada?

Lauri Kitsnik: Tõlkimise kõige põhilisemaks probleemiks jääb minu arust ikkagi see, et tuleb teha valik lähtekeeletruuduse ja sihtkeeleloomulikkuse vahel. Ja siinkohal tuleks kindlasti teha ka vahet luule ja proosa tõlkimisel. Kui lubate räägelt üldistada, siis esimese puhul on rõhk pigem keele tõlkimisel, teisel jälle sisul enesel. Mina olen seni olnud peamiselt luuletõlkija – olen tõlkinud kaks kogu, Tanikawa Shuntaro „Sõnade asjatu flirt” ning Fujii Sadakazu „Titt maksab kätte”. Ja võib-olla üks põhjuseid, miks paus tõlkimises on nii pikaks veninud, ongi see, et kõiksugu keelenüansside kallal nikerdamine köidab mind aina vähem. Pigem huvitab mind mitmekihilise ning paljuhäälse loo võimalikkus.

Maret Nukke: Mina olen veendunud, et tõlge peab võimalikult adekvaatselt edasi andma autori stiili, ning ma ei tunnista mingisuguseid niinimetatud vabatõlkeid. Vastasel korral võiks tõlkija mu meelest ise hoopis raamatu kirjutada, mitte nimetada oma tõlget autori tekstiks talle sõnu suhu pannes. Kahjuks kohtab sedalaadi tõlkimist Eestis päris palju. Näiteid on, aga ei tahaks midagi konkreetselt välja tuua, Eesti on selleks liiga väike.

Mis konkreetseid probleeme puudutab, siis esiteks on jaapani keeles teatavasti väga palju stilistilisi võimalusi, näiteks kas või selles osas, kas kirjutada mõni sõna foneetilises silpkirjas (*hiragana*) või mittfoneetiliselt hiina märkidega (*kanji*). Samuti on oluline autori otsus, kas kasutada pehmema kõlaga, algupärast jaapani sõnavara (*wago*) või tehnilisemaid hiina laene (*kango*), mis ka eesti keeles peaks kindlasti väljenduma arhailisema ja siis tänapäevasema/teaduslikuma sõnavara kujul. Näiteks Sõseki mängib vägagi sellise hiina märkide valikulise kasutamise mängu, samas kui Mishima tekst mõjub keerulise kirjaipildi tõttu isegi raskepäraselt – isegi jaapani lugeja vajab tihti silptähstikus kirjutatud hääldust sinogrammide kõrvale. Mishima tavatseb tihti ka lääne filosoofilisi mõisteid hiina märkidega kirjutada, pakkudes häälduseks kõrvale algmõiste inglisi- või prantsuskeelse transliteratsiooni. Sellistel puhkudel tekib alati tõlkijal dilemma, mida teha – kas leiutada hiina märkidega kirjutatud sõnale täiesti uus eestikeelne vaste või siiski kasutada eesti keeles juba olemasolevat võõrsõna? Mõni jaapani autor on tekstis kasutanud teadlikult palju võõrsõnu, ja eestikeelsetes tõlgetes see ei kajastu, ehkki see on mu meelest jällegi autori stiili küsimus ning vajaks tingimata mingisuguse lahenduse leidmist ka tõlkes.

Mu enda tõlkekogemusest rääkides – Tanizaki „Varjude ülistust” tõlkides oli mulle suureks väljakutseks tema ülipikkade, vahel koguni lõigu mõõdu välja andnud lausete edasi andmine eesti keeles. Ehkki mõnes teises keeles, näiteks soome keeles, on seesama tekst ära lõhutatud lühilauseteks, ei tahtnud ma minna seda teed ning nägin vaeva, et kuidagi säilitada sellist teksti iseloomu.

Kirjastajaga oli selle raamatu asjus palju lahkarvamusi, sest tema sooviks oli ilmselt soomekeelset tõlget eeskujuks võttes samuti lühilausetega tõlkida.

Teist laadi suuremad probleemid tekivad seoses valikuga, kas jätta meie lugejale võõrad ning vaid Jaapanile omased objektid ja nähtused tekstis nii-öelda tõlkimata, kasutades jaapanikeelset tsitaatsõna, või siiski need sõnad eestindada – ehkki selliste sõnade eestindamine võib nõuda pisut pikemat seletust tõlketeksti sees. Ilukirjandusliku teksti puhul ei ole mu arvates hea leheküljealuste või teksti järel olevate märkuste kasutamine, mis katkestab teksti lugemise kulgu. Mina olen alati püüdnud leida eestikeelse võimalikult lühikese, tabava ja kompaktse vaste, selmet teksti sisse toppida tsitaatsõnu. Teadustekst on muidugi iseasi ja joonealused märkused on sel juhul omal kohal. Kuid kirjandusteose puhul on olulisem see, et lugeja mõistaks, millega on tegemist, kuid ei peaks ilmaasjata lugemist katkestama, et mõiste tähendust välja uurida.

Niisiis on jaapani ilukirjanduse tõlkimisel minu meelest autori stiili edasi andmise oskukuvõttes igal tasandil ülioluline. Vastasel juhul pole tõlkimisel mõtet.

Margit Juurikas: Kuna mina olen tõlkinud üsna mitut autorit, kellel igaühel on oma stiil, sõnakasutus ja toon, siis on mul olnud nendega ka üsna erinevaid probleeme. Jah, üheks ühiseks raskuseks eri autorite puhul on siiski tõepoolest jaapani keelele ja maailmale iseloomulike, kuid meile võõraste mõistete tõlkimine. Siin olen kasutanud mitmeid võimalusi. Eelkõige olen muidugi püüdnud leida vasteid, mis oleksid eesti publikule tuttavad. Kui ma tõesti ühte ja konkreetset vastet sõnale leidnud ei ole, siis olen kohati selle tõlkes lahti kirjutanud, ja samas, kui mulle tundub, et tegemist on reaalgiga, näiteks niisugusega nagu *tatami*, mis võiks ka eesti inimesele suupäraseks saada, siis olen selle jätnud tõlkimata, ka kommenteerimata, sest tänapäeval on lugejal lihtne selline sõna kohe järele vaadata. Ent on ka sõnu, mis on pealtnäha lihtsad, kuid tekitavad jaapani keeles ja eesti keeles täiesti erinevaid assotsiatsioone. Kas või lihtne sõna „mägi“. Meie Munamägi peaks näiteks olema jaapanlase jaoks „küngas“. Ka ei ole ma kindel, kas näiteks jaapani sõna *hyakushō* vaste peaks olema „talupoeg“, millest on eesti lugejal üsna konkreetne meie kultuuriga seotud ettekujutus, seepärast olen pigem kasutanud sõnu „põlluharija“, „põllumees“ ja muid selliseid.

Kui konkreetseid autoreid välja tuua, siis Mishima Yukio puhul olid minu jaoks parajaks pähkliks nii sõnavara kui stiil. Tema stiil hakkas mulle lõppkuvõttes väga meeldima, mistõttu üritasin stilistiliselt tõlkida võimalikult autoritruult, aga see ei sobinud esialgu toimetajale ning mul tuli ennast kõvasti kaitsta. Õe Kenzaburō puhul tuli lisaks keerulisele sõnavarale maadelda üli-

pikkade lausetega, et kõigepealt aru saada, mida autor üldse öelda tahab, ning siis välja mõelda, kuidas see kõik sama stiilselt eesti keelde ümber panna.

Omaette kogemus oli Murakami Haruki nüüdseks juba eelviimase romaani „Värvitu Tazaki Tsukuru ja tema palverännaku aastad“ tõlkimine. Olin varem tõlkinud ühe tema lühiloo ja lugenud mitut tema varasemat „telist“ nii eesti, inglise kui jaapani keeles, kuid seekord sai komistuskiviks originaali keeleline lihtsus, kas või näiteks lühilauseid või sünonüümide puudumine. Ma tõesti ei suutnud pärast iga – muidugi natuke liialdatult! – otsest kõnet ilmuvat väljendit *to itta* tõlkida „ta ütles“. Võtsin julguse kasutada aeg-ajalt sünonüüme. See muidugi teisalt ei tähenda, et ei tohiks tõlkes läbivalt ka ainult üht ja sama vastet kasutada. Olen ka seda teinud, Mishima tõlkes – „Kuldses templis“ oli üks läbiv sõna just „tempel“ (*tera*), millele toimetaja tahtis sünonüüme välja pakkuda, aga ma lihtsalt ei saanud kasutada selle asemel „pühakoda“ või mõnda muud minu jaoks kristliku alatooniga sõna.

Bashō tõlkimine on mulle mu senistest tõlketöödest olnud kõige keerulisem, seda eelkõige teksti tiheduse tõttu. Ilmselgelt kaotab selline assotsiatsiooni rikas tekst ükskõik mis keelde tõlkimisel päris suure osa oma väärtustest. Sellise teksti puhul peab tõlkimisel järgima küll originaalilähedust, kuid samas lubama vabadust, et tõlge toimiks ka sihtkeeles. Hoolimata arusaamast, et tõlkida tuleb nii täpselt kui võimalik ja nii vabalt kui vajalik, ei olnud ma algul päris kindel, kui kaugele võib lubada vabalt tõlkimist, et see ei eemalduks originaalist. Seni on kõige enam naudingut aga pakkunud Ogawa Yōko tõlkimine. Ilusa jaapani keele kaunisse eesti keelde panemine on puhas rõõm.

Kui klassikalisest jaapani keelest rääkida, siis sellest tõlkides on minu meelest kaks kõige suuremat raskust esiteks protsessuaalse ja asjadele otseselt mitte viitava, ülimalt tundliku keekekasutuse edasiandmine – olen sellest „Tõlkija hääles“ ka varem kirjutanud, sestap ma sellel praegu pikemalt ei peatu –, ning teiseks sama, millest räägivad ka kõik teised – terminoloogia, millega tõlkida tollaegses reaalsuses tavalisi, meie maailmast aga puuduvaid nähtusi ja mõisteid. Ja ma olen Maretiga nõus: sõnade ülevõtmine, lisaks mõnele üksikule „samuraile“, mis on eesti keeles juba kanda kinnitanud, ei ole puuduvate mõistete vahendamiseks hea lahendus, sest nende tekstide tegelaste jaoks ei olnud nende maailm ju eksootilisem, kui meie oma on meile. Samuti teeb see teksti lugemisele raskesti arusaadavaks ning ajastu, kus uusi mõisteid võis märkuste abil seletada, on vist jäädavalt läinud. Siiski on see probleem tunduvalt lihtsam kui esimene.

Alari Allik: Mina arvan, et iga inimene, kes jaapani keelest tõlkima hakkab, saab mingil hetkel aru, et tõlkes läheb paratamatult kaduma suur osa sellest, mis jaapani kirjandusest teeb jaapani kirjanduse – viisakusastmed, meeste ja

naiste keele erinevused ning eri kirjasüsteemide kombineerimine, millest rääkis ka Maret. Hirmus kahju on näiteks, et eesti keeles pole võimalik anda edasi kas või seda, kuidas minajutustaja end romaanis sooliselt ja vanuselisel määratleb, kuna „mina” on võimalik öelda väga erineval moel: *watashi, watakushi, atashi, washi, boku, ore, ware, yo*. *Boku* on pehme maskuliinne „mina”, mida näiteks kasutab moodsa maailmavaatega minajutustaja Murakami lugudes. See on sõna, mida enesemääratluses vahel kasutavad ka feministlikud naised. *Ore* aga sobib pigem alfaisasest *macho* suhu. *Watashi* on neutraalne mina, mis on väga viisakas, aga sellest on kasutusel ka formaalne *watakushi*, väga feminiinne *atashi* ja vananimeste kõneste kuuluv *washi*. *Ware* on arhailise maiguga ja annab kõneleja klassikalisele keelele omase väärikuse. *Yo* on ka vana sõna, aga seda kasutavad endiselt endast rääkides budistlikud mungad. Nii et kõneleja identiteet väljendub tekstis üsna selgelt juba sobiva isikulise asesõna valikus. Seda, et tegelane on vanamees või noor naine, pole vaja eraldi öelda. Mingis mõttes on vist tervislik enne tõlkima asumist endale teadvustada, et eestikeelses tõlkes pole võimalik kõiki neid jaapani keelele omaseid nüansse edasi anda, ja keskenduda pigem loomuliku ja loetava eestikeelse teksti loomisele.

Klassikalise kirjanduse puhul, millega ka mina tegelen, kummitab mindki kohati lahendamata tunduv probleem – väga keerukas on edasi anda ainealist kultuuri. Seda kauget maailma ei ole enam olemas, ja me ei suuda isegi ette kujutada, milline see võis olla. Jaapani klassikalise proosa tõlkimisele hoo sisse lükanud Arthur Waley esimest „Genji loo” tõlget, mis ilmus 1921–33, kritiseeriti muuhulgas ka sellepärast, et salamisi olid teksti hiilinud toolid ja muud mööbliesemed, mida Jaapanis meile tuttaval kujul tegelikult olemas polnud. Rein tõlkis kunagi fragmendi Sei Shōnagoni teosest „Märkmeid padja alt”, kus lugejal võib enne selgituste lugemist tekkida tunne, et õuedaamid magasid samasugustel pehmetel sullepatjadel nagu meiegi. Tegelikult oli „padi” (*makura*) aga sahtliga väike laegas, mille peale sai kaela toetada. Selle sees hoidis õuedaam oma isiklikke märkmeid. Naisautorid peitsid sinna ka oma teoseid, mida kannatamatud lugejad võisid sealt näpata. Selliste esemetega oleks vist ideaalis kõige parem ümber käia nii, et panna tõlkesse nende juurde väike illustreeriv pilt. Sest ma võin ju pikalt märkuses selgitada, et Jaapanis oli kombeks sirmi taga istuvale keisrile, keda ei tohtinud mitte keegi puudutada, kiri ulatada kirjahargi (*fumibasami*) abil, mis kujutab endast pikka puupulka, mille otsas oli haru, mille vahele kirja võis asetada – ja et seda hüütakse jaapani keeles „linnunokaks” –, aga pilti nähes oleks asi kohe lugejale selge, sest lisaks kummalisele esemele näeb ta sealt ka kogu olukorda, kuidas käskjalg hargiga keisri trooni ees põlvitab, ja mõistab, mida see situatsioon tähendab.

Ja Maret juba rääkis sellest, kui palju võimalusi pakub jaapani autorile kirjasüsteemide kombineerimine – kirjutada võib kahes eri silbistikus või hiina märkidega, kusjuures valik sõltub suuresti autori eelistustest. Tähestikuga harjunud inimesel on tegelikult tohutult raske ette kujutada, mida see sisuliselt tähendab, sest märk on meie jaoks midagi väga praktilist ja argist – ta on lihtsalt tööriist, millel enamasti puudub igasugune esteetiline mõõde, kui seda just eraldi mingite kujunduslike võtetega esile ei tooda. Raske on ette kujutada olukorda, kus autorile on antud võimalus kasutada tuhandeid märke, mis on visuaalselt põnevad ja koosnevad erinevatest tähenduslikest komponentidest.

Näiteks ideogrammis „selge” 明 on ühendatud piktogrammide „päike” 日 ja „kuu” 月; kui kokku panna „mägi” 山 ja „tuul” 風, saame „tormi” 嵐. Märgil on tekstis hoopis teistsugune staatus, tal on „värv ja lõhn”, kui laenata 9. sajandi luuletaja Ki no Tomonori luuleridu. Mitmiktaju, mida märgid võimaldavad kultiveerida, on väga tähtis paljude jaapani kirjanike jaoks. Tanizaki Jun’ichirō ütles, et luuletaja otsib „ilusaid märke” samamoodi, nagu naine otsib eri kuju ja värvivarjundiga kalliskive, et end nendega ehtida. Mingid märgid on tema sõnutsi rubiinid, teised jälle türkiisid, aga kõigil on oma eripärane mõju, mis on seotud nende visuaalse küljega. Astudes Euroopa fonotsentrismi vastu, kaitses ta tuliselt hiina märke, mille graafilised omadused võimaldavad tema sõnul tunduvalt paremini edasi anda kogemuse mitmekihilisust. Kuna Jaapanis on ikka arvatud, et rohke märkide kasutamine seob autorit Hiina ja Jaapani traditsioonilise pärandiga, samas kui kõnekeelsusele lähedal seisev silpkiri võimaldab olla läänelik ja väljendada nii-öelda moodsat maailmavaadet, siis pole valik nende vahel kunagi süütu, vaid annab märku ka sellest, millisesse traditsiooni autor end paigutab, ja tervest maailmavaatest, mille see endaga kaasa toob. Kahju, et sellised valikud kunagi tõlkes ei kajastu. Autori märgikasutusest ja stiilist saab muidugi rääkida ees- või järelsõnas, aga tõlge ise on alati vaesem, sest sõna tasandil pole märgi tummisust võimalik edasi anda.

Kindlasti olete oma elus puutunud piisavalt kokku ka jaapani kirjanduse tõlgetega inglise keelde. Kuidas tundub – kas eesti keelde tõlkija ees seisavad samad probleemid? Või äkki on eesti keelde jaapani keelest hoopis lihtsam tõlkida?

Margit Juurikas: Jaapani keelest inglise – ei briti ega ameerika – keelde tõlkida proovinud ei ole, mistõttu ei tea, millised probleemid on jaapani kirjanduse inglise keelde tõlkijal, sest paljalt tõlgete põhjal seda otsustada on keeruline. Ent nende romaanide põhjal, mille puhul olen originaali ja ingliskeelset tõlget võrrelnud, võin öelda, et ingliskeelsetes tõlgetes on keerulisemaid lauseid ja muud, mis probleeme võib tekitada, päris tihti tekstist välja jäetud, või on need

asjad kogemata välja jäänud. Eks mööda tõlkimist on samuti, mõne ingliskeelse tõlke puhul päris palju. See on midagi, mida kindlasti lubada ei saa.

Mis tõlkimise keerukusse või lihtsusse puutub, siis ma ei ole kindel, kui palju on üldse keeli, milles saaks jaapani keele viisakustasandeid, vihjelisust, onomatopöad ja muud puhtalt jaapanispetsiifilist edukalt, see tähendab täpselt, edasi anda. Siinkohal jäävad kindlasti hätta nii inglise kui eesti keel. Jaapani keele viisakustasandite üks-ühele masinlik eesti keelde panek muudaks eesti keelses tõlkes viisakuse, vastupidi, koomiliseks. Seepärast tuleb tõlkijal pakkuda võimalik lähedasim omakeelne variant sellele viisakusele, mida originaalis väljendatakse.

Vihjelisust, mida ma mainisin – näiteks olukorda, kui ei taheta kellegi küsimusele otseselt eitavat vastust anda ja kasutatakse väljendit *chotto*, mille üks tähendus on „natuke...” –, on eesti keeles võimalik edasi anda, kuid seda veidi teisel moel kui jaapani keeles, kindlasti mitte otsetõlkena. Kusjuures vihjelisust just dialoogis, mida on kohati isegi keerulisem tõlkida kui reaale, sest viimaste seletusi leiab sõnastikest, internetist ja mujalt. Tõsi, see ei pruugi olla täpne tõlge, kuid kontekst aitab vaste pakkuda.

Alari Allik: Üks põhjus, miks ingliskeelne tekst on tänapäevakirjanduse jaapanikeelse algtekstiga võrreldes tihti erinev, nagu Margit juba ütles, seisneb minu meelest ka selles, et ingliskeelse tõlke tegemisse kaasatakse tihti autor, kes annab head nõu, kuidas üht või teist probleemi lahendada. Autoril on ju õigus oma tekstist terveid lauseid ja lõike kustutada või ümber sõnastada. Kui võrrelda Haruki Murakami tõlkeid originaaliga, siis torkab silma, et paljud kohad on ümber kirjutatud, mõned lõigud on lausa välja jäetud. Milan Kundera, kes näiteks samamoodi tõlkekuulgu sekkus, leidis kuuldavasti, et ainult tšehhide jaoks olulisi või arusaadavaid detaile pole vaja prantsuskeelses versioonis edasi anda. Murakami arvab samuti, et ingliskeelne tõlge peab vastama eelkõige ameerika kirjanduse normidele. Samas mu enda jaoks on lokaalsed ja tihtipeale väga raskesti tõlgitavad nüansid just kõige huvitavamad. Kahju, kui need tekstid välja roogitakse. Mingi erinevus, mingi kummalisus, mis tuletab meelde, et tegu on ikkagi jaapani kirjandusega, võiks ikka sisse jääda.

Üks eesti keele eripära, mis minu meelest jaapani kirjanduse tõlkimise eesti keelde võrreldes mõne teise keelega lihtsamaks teeb, on võimalus mitte määratleda isikut ja sugu. Sellel peatus „Tõlkija hääle” neljandas numbris ilmunud artiklis „Tõlkida teist”, nagu juba juttu oli, ka Rein. Jaapani kirjanikud eelistavad tihti kogemusi edasi anda umbisikuliselt. Budistlikel kirjanikel on kombeks püüelda oma egost vabanemise poole ja kirjeldada asju pigem asjade endi perspektiivist, mistõttu igasuguse subjektsuse jõuline tagasitoomine teksti, mida inglise keelde tõlkijad tihti paraku on sunnitud tegema, moonutab

luuletuse tähendust. Ka seksuaalsusega seotud enesemääratlus on tekstis palju vabam, kui pole *he/she* eristust. Eesti keeles selline ambivalentsus õnneks säilib.

Samas ajab mind tõlkijana tihti segadusse mitmuse puudumine, mis on suureks probleemiks jaapani keele tõlkimisel kõikidesse euroopa keeltesse. Kas tegu on ühe varesega või vareseparvega? Kas surnuaial uitab üks koer või terve koerakari? Neile küsimustele ei tea tihti vastust ka jaapanlased ise ning tõlkija peab kogu vastutuse endale võtma. Kahju, et eesti keeles pole võimalik ka arvu umbmääraselt väljendada.

Lauri Kitsnik: Inglise keelt liigitatakse ju vahel niinimetatud lugejakeeleks, see tähendab, peetakse heaks tooniks, kui väljendus on võimalikult täpne ja napp ning lugejale otsekohe arusaadav. Võib öelda, et hetkel põhiliselt inglise keeles kirjutajana olen ise pidanud kirjutamise uutal alustel otseku algusest peale selgeks õppima. Mul on tihti tunne – ning muidugi ka piisavalt tõendusmaterjali –, et inglise keeles on märksa keerulisem jääda mitmetähenduslikuks, alati tuleb teha kindel otsus ühe tõlgenduse kasuks. Selles punktis on eesti ning jaapani keel ka minu meelest palju lähedasemad, sest ainuüksi grammatika lubab palju paindlikumat ning elliptilisemat väljenduslaadi, mida toetab ka jaapani keele tugevalt protsessuaalne loomus, mida Rein juba mainis. Seega võib nõustuda küll, et eesti keelde tõlkimine jaapani keelest on mõnevõrra hõlpsam kui inglise keelde – saab vähem seletada ning rohkem vihjata.

Maret Nukke: Olen Lauriga nõus, et eesti ja jaapani keel on kindlasti lähedasemad kui eesti ja inglise keel ning seetõttu on jaapani keelest eesti keelde mõnevõrra lihtsam tõlkida kui inglise keelde. Kuid seda minu arvates sootuks teistel põhjustel kui need, millele Lauri viitab. Ma ei oska öelda, kas ehk luule tõlkimisel jaapani-eesti suunal on mitmetähenduslikkust kergem saavutada, kuid narratiivi tõlkimisel seda mu meelest küll täheldada ei saa. Võrdluses jaapani keelega on eesti keel palju ebatäpsem, üldistavam ja rohkem individuaalsest keelekasutusest sõltuv.

Seda võiks illustreerida mitme näitega. Näiteks on sageli ühele eestikeelsele sõnale jaapani keeles palju nüansirikkaid vasteid – eesti sõnale „olukord“ või „situatsioon“ on jaapani keeles võimalik leida kümnekond tõlkevastet, neist igapähe vaid väga spetsiifiline kasutusväli. Sama lugu on eesti sõnaga „elu“, millel on samuti palju tõlkevasteid, ning omakorda mõnda neist jaapani sõnadest eesti keelde tõlkides tuleb tavaliselt ikka midagi lausesse lisada, et väljendada samalaadset tähendusvarjundit, mis sellel konkreetset sõnal on jaapani keeles. Sääraseid sõnu on jaapani keeles hulgaliselt ja just see teebki jaapani sõnavara tõlkimise praktikas keeruliseks. Rääkimata niinimetatud *aimaigo*'st, „ähmase tähendusega sõnavarast“ ehk konkreetsest sõnavara kategooriast,

millesse kuuluvatel sõnadel puudubki üks põhiline tähendus. Sellised on näiteks sõnad *muri* ehk „võimatu“ või „ebamõistlik“, *muda* ehk „kasutu“, „asjatu“ või isegi „lootusetu“, *yoyū* ehk „ajaline ja/või ruumiline võimalus/kapatsiteet“. Kui võtame lause „shinsha o kau yoyū ga nai“ – otsetõlkes „pole võimast uut autot osta“ –, tähendab sõna *yoyū* auto ostuks „piisavat hulka rahalisi vahendeid“, kuid sedasama sõna sellises lauses nagu „kare wa yoyū de teki o taoshita“ – otsetõlkes „ta alistas oma vaenlase ilmselge kapatsiteediga“ – saab mõista vaid kui „üsna suure üleolekuga“ või „lihtsalt“. Ja sama lugu on ka onomatopöa ja seisundisõnadega, mida on sageli raske täpselt eestindada, kuid mis jaapanlasele kirjeldavad väga konkreetset situatsiooni või aistingut. Seega teeb jaapani keelest tõlkimise keeruliseks minu meelest säärane sõnavararikkus, kus ühele eestikeelsele sõnale on jaapani keeles kuni kümnekond eri nüansse edasi andvat vastet.

Sarnane mõistete tähenduse üldistatus ning isiklikust keelekasutusest tingitud teatud sorti vabadus eesti keele puhul torkab silma ka siis, kui proovime tõlkida jaapani keele niinimetatud grammatilisi väljendeid – need on keerulised idiomaatilised väljendid, millel on jaapani keeles väga konkreetset kasutuspiirid sõnavara, lauselõpu grammatika ja muude selliste piirangutega. Näiteks selliseid määrsõnu nagu „vaatamata sellele“, „hoolimata sellest“ või „sõltumata sellest“ kasutatakse eesti keeles üsna suvaliselt ning tundub, et need on omavahel lihtsasti riskasutatavad. Kuid jaapani keeles on sama tähendusväljaga terve hulk eri nüanssidega grammatiliselt tingitud püsiühendeid. Neid meie kasutuses olevate vahenditega eesti keelde tõlkides üldistame me jaapani keelega võrreldes paratamatult ja ähmastame tõlgitava lingvistilise koosluse mõtet. Sama lugu on lihtsate sidesõnadega „ehkki“ ja „kuigi“, millel on jaapani keeles samuti hulgaliselt tõlkevasteid, kuid mis kõik eesti keelde tõlkides taanduvad neile kahele sidesõnale.

Eesti keelt oskavate jaapani kolleegidega sellist eesti keelele omast „kasutusvabadust“ arutades oleme jõudnud järeldusele, et ehk võib jaapani keele väljendusviiside nüansirohkus ja keeleline täpsus olla tingitud tõsiasjast, et ajaloolis-kultuurilistel põhjustel ei olnud tavaks kasutada suhtlemisel muid kui vaid keelelisi vahendeid – Jaapani kultuuris pole kombeks väljendada näol emotsioone, žestikuleerida või näiteks lauses eri sõnu rõhutades neid esile tõsta, sõnarõhk on kindel ja sellega mängida ei saa. Niisiis tuli kogu see keeleline rikkus, mida muul viisil väljendada ei saanud – emotsioonid, rõhuasetused ja muud nüansid –, valada grammatika vormi.

Minu meelest on üldiselt jaapani keel kokkuvõttes palju rikkam nüansside poolest, seda nii sõnavaras kui grammatikas, ja seega väga täpne. Eesti keel on seevastu aga üsna vaba ja see ongi mu meelest jaapani ja eesti keele suur

erinevus, mis kindlasti mõjutab tõlkimist ja selle produktina ka tõlget. See erinevus ei torka ilmselt nii väga silma luule tõlkimisel, kus süntaksil puudub säärane roll nagu proosateksti tõlkimisel. Aga igal juhul neid eeltoodud erinevusi silmas pidades saab otsustada minu meelest ka tõlke kvaliteedi üle – kas jaapanikeelses lauses/tekstis väljenduv konkreetne „keelesituatsioon“ on eesti keeles adekvaatselt edasi antud või mitte. Mõnikord on adekvaatseks tõlkeks vaja kasutada palju rohkem sõnu ning alati peab olema leidlik, et nii-öelda tähttäheleline tähendus sulanduks ka konkreetse autori stiili ja võimaliku tege-laskuju olemusega. Jaapani keel on situatsioonipõhine keel, see ei eksisteeri kunagi väljaspool teatud konteksti, abstraktselt. Konteksti ehk keelekasutuse situatsiooni määrab ära aeg, koht, partneri vanus, sugu ja ühiskondlik positsioon, aga lisaks sellele konkreetse suhtluspartneri isikuomadused ning vahe-tevahel ka mõni kõrvaline tegur, nagu näiteks olukorra ebareeglipärasus või ootamatus.

Selline situatsioonipõhine ja täpne keelekasutus tuleneb Jaapani pikaajali-sest hierarhilisest ja tseremoniaalsest ühiskonnakorraldusest, mis Eestil puu-dub, ja siit ka minu meelest eesti keele suhteline vabadus ning isikust lähtuv keelekasutus. Tõlkijad tahavad miskipärast tihti keskenduda ainult küsimuse-le „mis?“, jättes tähelepanuta jaapani keele suurema väljendusrikkuse ehk siis mitte piisavalt edasi andes seda, kuidas.

Aga hoolimata sellisest mõnevõrra tehnilisest vajakajäämisest eestikeelsete tõlgete juures peab siiski märkima, et oma allhoovuses on jaapanlaste ja eest-laste maailmataju suuresti sarnane, mis hõlbustab vastastikust mõistmist. See vahest ongi põhjus, miks mulle tundub, et võrreldes inglise keelega on eesti ja jaapani keel kuidagi lähedasemad, ehkki inglise keele pikem traditsioon ja aja-looline ühiskondlik hierarhia loovad kindlasti jaapani keelest tõlkimisel palju sobivaid eeliseid, mida eesti keelel pole.

Nagu Alari ütles, on paljudes asjades eesti keel õnneks vabam grammatilistest piiran-gutest, millela näiteks indoeuroopa keeltes ennast väljendada ei saa. Inglisekeelsetes tekstides esinevad sageli isikulised asesõnad seal, kus jaapani keeles neid ei kasutata. Mulle endale meeldib väga eesti keeles leiduv võimalus jätta lausete agent lahtiseks, mis inglise lugeja ilmselt segadusse ajaks, aga jaapani autoril on sageli just nii mõeldud, eriti kui räägime klassikalisest luulest. Aga ka proosas ning tavalises eluski eelistavad jaapanlased anda viiteid isikule edasi kaudsete vahenditega, nii et ka proosateksti lu-gedes on vaja endale täpselt ette kujutada ruumilist situatsiooni koos kõigi osalistega, et oleks selge, kellele viitavad millised viisakusvormelid – ja kas see olukord muutub, kui näiteks keegi veel tähtsam tupp siseneb. Eesti keelt rääkides tuleb mõnikord ette olukordi, kus pole selge, kas kaasvestlejat on sobivam sinatada või teietada. Aga umb-

isikulisi konstruktsioone kasutades saab ikka hakkama, nii et kõigile on selge, milline väljend kellele viitab. See on umbes sarnane ebamäärasuse tase, mille puhul kõigile on kõnelejate omavaheline suhe siiski alati selge. Eesti keeles on seda mu meelest lihtsam rekonstrueerida kui indoeuroopa keeltes, milles isikute tähistamine on tunduvalt rangem.

Aga nüüd veel ühest laiemast küsimusest. Kui olustik ja nimed kõrvale jätta, mis te arvate – kas jaapani keelest tõlgitud tekstidel on eesti keeles mingeid ühiseid jooni, mis algselt eesti keeles kirjutatud või näiteks inglise, soome või vene keelest tõlgitud tekstidel puuduvad? Ja kui on, kas siis see on hea või halb?

Margit Juurikas: Minu arust eriti ei ole. Igal tõlkijal on oma käekiri, seega, kui üldse on tõlgetel ühiseid jooni, siis saab neid otsida vahest ühe tõlkija eri tõlgetest. Mulle tundub, et vähemalt proosa tõlkimises oli Ülle Udamil täiesti oma tõlkestiil, millest ta ise ei pruukinudki ehk teadlik olla. Luule tõlkimises on Rein ja Alari läinud eri teid – Alari jälgib pausi tankas, millele Rein nii väga tähelepanu pole pööranud. Alari kasutab julgelt kirjavahemärke, mida Rein ei tee...

Lauri Kitsnik: Tuleb öelda, et hetkel lihtsalt puudub veel päris kindlasti kriitiline mass tekste selle küsimuse kohta midagi põhjapanevat väita. Samuti on tõlked tehtud väga erinevatel aegadel alates 1960ndatest kuni tänaseni välja, mis juba iseenesest peaks välistama võimaluse märkimisväärseks ühisosaks. Ma jätaksin ka spekulatsioonid võimalike tõlkekoolkondade kohta neile, kel endal pole alust ühtegi kuuluda. Kuid kindlasti oleks meeldiv ühel ilusal päeval tõdeda, et tõlgetel jaapani keelest on olnud eesti kirjanduskeelele rikastav mõju.

Alari Allik: Mulle tundub samuti, et ühisjooni on nii väikese tõlgitud tekstide arvu taustal raske leida. Mis puudutab Margiti mainitud tankade tõlkimist, pause ja kirjavahemärke, siis juba siingi on tõepoolest Eestis tekkinud arutelu kahe olulise aspekti üle: kas tegu on ühe-, kahe- või viierealise luuletusega ja kas peaksime loendama silpe või moorasid?

Ridade küsimus tõstas siis, kui Kalju Kruusa ja Lauri Kitsnik avaldasid 2002. aastal Loomingus tänapäeva tankaluuletaja Tawara Machi tõlked kahe-realistena. Kuna Jaapanis pole tõesti kombeks viisikuid ja seitsmikuid ridadeks murda, vaid luuletus – see käib ka haiku kohta – on alati üherealine ülevall alla kirjutatud tekst, siis võiks iseenesest katsetada ka üherealist tõlget, aga Eesti kirjanduses pole monostihh eriti juurdunud ja ei mõju paraku kuigi luulelikult. Toimiva teksti jaoks oleks tõepoolest vaja vähemalt kahte rida. Tanka puhul ongi tihti nii, et tekst koosneb kahest poolest, millest esimene loob pinna teise jaoks. Näiteks kuulus Ryōkani luuletus:

Mida ma võiksin teistele pärandada?

Kevadel lilled, suvel käo kukkumise, sügisel vahtralehed.

Kaherealise tõlke puhul on minu meelest komadega ja muude kirjavahemärki-
dega võimalik edasi anda viie- ja seitsmesilbiliste üksuste piire.

Teine probleem, nagu ma juba ütlesin ja millel Jaanus Valk peatub pikalt ka
oma äsja kaitstud magistritöös, on seotud sellega, kuidas ja kas loendada silpe.
Eesti lugeja ei taju tegelikult seda kunstilise võttena. Kas ülaltoodud luuletust
lugedes oleksite kohe taibanud, et üks silp on üle või puudu? Jaapani keeles
pole rõhku ja silbid on kõik ühe pikkusega rütmiühikud ehk moorad, mistõttu
nende arvu tajutakse väga selgelt.

Jūdō hääldub tegelikult džū-u-do-o, mis tähendab seda, et ta koosneb nel-
jast moorast – tähendab, ta on neljalöögiline sõna. Kui jaapanlased räägivad
tankast või haikust, siis peavad nad silmas 31- või 17-mooralist teksti. Meie aga
loeme *jūdō* lihtsalt kaheks silbiks. Selle valguses võiks minu arvates silbiarvu-
ga veidi vabamalt ümber käia ja mitte kramplikult viisikutest ja seitsmikutest
kinni pidada.

*Kui kindlasti mõlemat säilitada ei saa, kummast te siis pigem loobute – täpsusest või
ladususest? Miks?*

Lauri Kitsnik: Nagu ma korra juba vihjasin: luule puhul pigem ladususest,
proosa puhul täpsusest.

Maret Nukke: Mina olen veendunud, et tõlkija ei pea tegema ja ei tohigi teha
valikuid tõlke täpsuse ja ladususe vahel, sest need puudutavad täiesti erine-
vaid tõlketasandeid.

Tõlke täpsus puudutab jaapanikeelse teksti nüansside edasiandmist, mille
juures ei jäeta välja midagi olulist ning leitakse eesti keeles adekvaatsed tõlke-
vasted. Ma ise toimin siinjuures alati nii, et kõigepealt teen tekstist tehnilise ehk
niinimetatud musta tõlke, kus püüan tõlkida võimalikult täpselt kõik keeleli-
sed nüansid – sõnavara, grammatika, väljendid, situatsiooni. Seejärel niinime-
tatud puhta versiooni jaoks üritan leida parima eestikeelse variandi, mis kõike
seda hõlmab ega jäta välja midagi teksti seisukohalt olulist.

Teksti ladusus puudutab mu meelest tõlkija eesti keele oskust ja tema kee-
lelise arsenaliga ulatust. Kui see viimane on tõlkijal nigel, siis hakkab teksti la-
dususe saavutamise nimel tööle agar keeleteimetaja, kes aga paraku enamasti
jaapani keelt ja selle iseärasusi ei tunne ning võib teha tekstist hoopis midagi
muud, kui see autoril on, kärpides kõik originaalile omased nüansid, mida tõl-
kija on tahtnud suure vaevaga edasi anda. See on mu arvates juhtunud paljude

1960–80ndatest pärit – ja ka mõnede hilisemate tõlgetega eesti keelde. Eesti keele toimetajad on praegugi väga kinni omaenda isiklikes valikutes, ehkki eesti keel võimaldab palju rohkemat edasi anda ning kasutada ka neid väljendeid, mida ÕS lubab, kuid mis ei lange kokku konkreetse keeleteoimetaja maitsega. Niisiis on eesti keele ladususe nimel enamasti jaapani autorite eriilmeline stiil ohvriks toodud ning võib-olla ka seetõttu paistavad paljud eestindatud autorite tekstid olevat sarnased. Ehkki nad seda iseenesest ei ole.

Margit Juurikas: Kahtlemata ei tahaks keegi ju loobuda kummastki, kuid paratamatult on olukordi, kus tuleb valik teha. Ka mina teen esmalt niinimetatud toortõlke, ent ühel hetkel tuleb leida viis, kuidas see tõlge ka eesti keeles toimiks. See on hetk, kui paraku tuleb täpsuses veidi järele anda. Tõlkesse ei tohi jääda sisse lauseid, mis reedavad jaapani keele grammatikat. Kui see juhtub, siis tõlkeprotsessis on lähteteksti tähendus küll dekodeeritud, kuid selle tähenduse kodeerimine sihtkeelde on jäänud poolikuks. Sihtkeelde tõlgitud ilukirjanduslik tekst peab olema sama nauditavalt ladus – või siis just nimelt keerukas – lugemine kui originaal lähtekeeles. Kui selle käigus on veidi täpsuses järele antud, siis see kinnitabki, et tegemist on ilukirjandusliku tõlkega, aga mitte siiski tõlgendamisega. Tõlkija kavalus on see, kui ta jätab mulje, et tekst on kirjutatud selles keeles, millesse see on tõlgitud.

Alari Allik: Tõlge võiks loomulikult olla võimalikult täpne nii sisult kui ka vormilt. Lisaks sellele võiks ta olla eneseküllane selles mõttes, et teksti mõistmiseks poleks vaja selgitusi. Klassikaliste tekstide puhul kipub kommentaarium vahel tekstist endast pikemaks kujunema. Tõlge peaks ideaaljuhul järgima algteksti ökonoomiat – kommentaari lisamine on mingis mõttes märk tõlke läbikukkumisest, kuna annab tunnistust sellest, et ei suudetud sõna või fraasi tekstis toimima panna. Proosa puhul on ju äärmiselt oluline ladusus ja rütm, mis võimaldab lugejal tekstis lahustuda. Igasugused katkestused takistavad seda. Seetõttu olen ma viimasel ajal jõudnud arusaamisele, et joonealuste märkuste arvu võiks viia absoluutse miinimumini. Nagu eespool sai öeldud, võiks mingid asjad panna teksti lausa piltidena, et neid oleks võimalik kohe silmaga haarata. Pikemad kommentaarid võiks paigutada pigem raamatu taha. Need pakuksid võimalust süveneda neile lugejatele, kes tahavad autorit ja teksti põhjalikumalt tundma õppida, aga samas peab tõlkija minu arvates hoolitsema selle eest, et tõlge oleks mõistetav ka ilma nendeta.

Ma pean tunnistama, et mind pole tõlkija märkused iial häirinud ja minu meelest on neist loobumine lihtsalt märk teksti kui niisuguse staatuse muutumisest meie kultuurikeskkonnas. Kui kunagi ammu oli tõlkija kohustatud olema truu esmajoones autorile ning lugeja pidi samuti tema ees oma lugemismugavusest parema mõistmise nimel loo-

buma, siis praegu on autor, eriti selline kopitanud klassik, sunnitud tagasi tõmbuma, et tema teos näeks meie keskkonnas välja kui piisavalt kobe ja lugejat ahvatlev produkt. Ma mäletan küll ka neid lugemiskogemusi, kus tärnidega tähistatud sõnadest sai ilma tagant kommentaare vaatamata mööda lipatud, sest parasjagu oli väga põnev. Ja ma teen ka praegu akadeemilisi tekste lugedes tihti nii, sest kunagi ju ei tea, kas see kommentaar seal taga on ikka nii asjalik, et tema pärast on mõtet ladusat lugemisprotsessi katkestada. Aga pärast lähen ikka ja vaatan. Sellepärast meeldivad mulle just samal lehel olevad märkused, sest nendele saab kiiremini pilgu peale visata.

Eriti oluline tundub mulle olevat kommentaaride roll seal, kus autor on sihilikult oma tekstis mõned tähendused lahtiseks jätnud ning meil on võimalik neid tõlkida nii üht kui teist moodi. Jaapani luules tehakse seda ju tihti: Ono no Komachi kuulsa luuletuse lõpuread wagami yo ni furu / nagame seshi ma ni võib tõlkida nii „kuni läbi öö sadas katkematult vihma“ kui ka „kuni jäin seda maailma vaadeldes vanaks“, kusjuures mõlemale tõlgendusele paneb algkeelne lause natuke ikkagi vastu. Katsu sa seda nii tõlkida, et on korraga ladus ja täpne ja ilma seletuseta selge.

Alari Allik: Mina pidasin silmas peamiselt moodsat ilukirjanduslikku proosat, mille puhul joonealused kommentaarid mõjuvad kohati häirivalt. Muidugi on vaja eestlastele võõraid nimesid ja arusaamatut kultuurilist tausta selgitada, aga seda võiks teha seal, kus seda tõesti vaja on ja kus see on teksti iseloomu ja olemusega kooskõlas. Tihti on nii, et akadeemilises keskkonnas hariduse saanud tõlkija arvab, et tõlke täpsuse tagabki kommentaar. Ja tekib kiusatus minna lihtsama vastupanu teed ja mitte näha vaeva sellise tõlkevaste otsimisega, mis selgituseta kannaks. Umbes nii, et tekstis on „aias kasvas *hinoki*“ ja kommentaar on öeldud, et see on „Jaapanis levinud tõmbiokkaline ebaküpress, mis kasvab kuni 35 meetri kõrguseks“. Selline kommentaar, mis puu kohta rohkem infot annab, võiks ka tänapäevase teksti juures muidugi täiesti olla, aga teksti taga, kus on ruumi selgitada isegi seda, et *hinoki*’st tehakse lõhnaküünlaid ja sellest puust on ehitatud mitmed kuulsad templid ja pühamud. Tekstis aga võiks olla lihtsalt küpress.

Klassikalise kirjanduse tõlkimisel ei pääse muidugi kommentaaridest üle ega ümber, sest maailm, milles õukondlased elasid, oli nii erinev, et vajab väga põhjalikku tutvustamist. Kes iganes kunagi „Genji loo“ tõlkimise ette võtab, peab kindlasti koostama ka arhitektuuri, riietust, kalendrit ja kõike muud sellist tutvustavad lisad, mis on väga suur töö. Hiljuti ilmunud suurepärasest Royall Tyleri tõlkes meeldisidki mulle väga illustreerivad pildid, mille praktilisusest rääkisin juba enne. *Kariginu* võib küll tõlkida „jahirüüks“ või millekski muuks, aga inimesel ei tekki ikka mingit kujutluspilti sellest, kuidas see välja võis näha. Üks kord näidata on parem, kui tuhat korda seletada.

Luuletuste tõlkimisel olen mina püüdnud teha nii, et tekst kannaks ka ilma kommentaarita, aga see on tihti kättesaamatu ideaal. Jaapani lühikesed luuletused on tõesti nii mitmetähenduslikud, et edasi anda on võimalik ainult murdosa sellest, mis tekstis toimub. Eks siis ülejäänu osas tuleb end ikka kuidagi kommentaariga välja vabandada. Kui ma „Saja luuletuse“ raamatuga tegelesin, siis lugesin Joshua Mostow' põhjalikult kommenteeritud tõlget „Pictures of the Heart: The *Hyakunin Isshu* in Word and Image“, kus ta lisaks tavapärasetele sõnu ja väljendeid selgitavatele kommentaaridele on lisanud ka lehvikute ja rüüde pildid, millega need luuletused seonduvad. Illustratsioonid aitavad kindlasti näha seda kultuurilist tervikut, milles need väikesed luuletekstid ringlesid. Samas muudab sellisel kujul välja antud teos tõesti algteksti staatust. Ma ei näe seda raamatut lugedes luuletust enam intiimse tekstina, vaid eelkõige intellektuaalse uurimisobjektina.

Mingis mõttes on see vist paratamatu, eriti kui algtekst on pärit meile kaugest kultuurist ja ajast – väga raske on selle meeleolusid nii edasi anda, et meie praeguses maailmas elavad lugejad kogeksid neid üldinimlike ja ka tänapäevas kõnetavate, mitte aga kaugete ja oma kultuurilisse raamistusse kinnistatutena.

Teisalt, see on muidugi igast keelest tõlkijatele tuttav probleem. Aga kui mõelda jaapani kirjanduse tõlkimisele spetsiifiliselt, siis millest olete tõlketöö käigus kõige rohkem puudust tundnud?

Margit Juurikas: Mina tõlketöö käigus otseselt millestki puudust tundnud ei ole, kuigi vahel on olukordi, kus tuleb end kurssi viia mõne spetsiifilise asja, termini või muuga, mis originaaltekstis esineb. Mulle tundub, et tõlkija peab olema kirjanikust targem. Ehk kui tõlkes tuleb ette midagi, millest ma tõlkijana suurt midagi ei tea või pole endas kindel, siis tunnen kohustust see endale selgeks teha, vastasel juhul ei ole ma võimeline adekvaatselt tõlkima. Vahel röövib see kõik palju (tõlke)aega, aga usun, et tulemus on seda väärt.

Lauri Kitsnik: Võiks öelda, et mina tunnen tõlkimisel puudust eelkõige traditsioonist – sellest, et eesti keeles pole veel lõplikult välja kujunenud kindlaid lahendusi teatud jaapani keele riugastele. Seetõttu on tihti tunne, nagu tuleks iga kord nullist pihta hakata.

Alari Allik: Võib-olla tundub see vastus triviaalne, aga mina tunnen kõige rohkem puudust heast jaapani-eesti sõnaraamatust. Seletavad sõnaraamatud ja jaapani-inglise sõnaraamatud ajavad ka asja ära, aga küll oleks mõnus, kui saaks lüüa raamatu õige tähe alt lahti ja leida näiteks mõne puu või lille eestikeelse nime, ilma seda ladina keele kaudu taga ajamata. Meie eluajal see unistus vist teoks ei saa, sest pole kuulda olnud, et keegi sõnaraamatu koosta-

misega tõsiselt tegeleks. Hea sõnaraamat sisaldaks muidugi ka väljendeid ja kõnekäande, mis aitaks korrastada tõlketraditsiooni, nii et ei peaks kogu aeg jalgratast leiutama, nagu Lauri ütles.

See on muidugi õige, et mõningate sõnade ja väljendite, eriti nende ülalkirjutud terminite vastete ühtlustamisest oleks abi nii lugejale kui tõlkijale, aga millegipärast on mulle olnud sõnaraamatu puudumine just vabastav. Tõlkides eelistan ma kasutada jaapani-jaapani sõnaraamatuid – klassikalisest keelest muid ju polegi –, ja mulle meeldib, kuidas need sunnivad mõistelises ruumis eestikeelset ekvivalenti otsima. Ma olen tõlkinud ka keeltest, kus sõnaraamatud olemas on, siis on alati selline tunne, et leiad vasted üles ja peaksid justkui üht neist sealt ka kasutama. Aga kontekst nõuab tegelikult midagi muud, väikest mõttelist põiget – ma ei mõtle, et sõna olekski algtekstis kasutatud väljaspool tema tavalist tähendusvälja, vaid lihtsalt ongi nii, et jaapanikeelse eestikeelse sõna väljad on liiga erinevad ja päris täpset vastet polegi võimalik leida.

Aga kuidas on teil sujunud koostöö kirjastajatega? Kas on tagasisidet ka lugejatelt? Kas eestlaste ettekujutus Jaapanist ja tema kultuurist on adekvaatne? Kui ei, siis mille poolest mitte?

Alari Allik: Mina olen töötanud peamiselt Tallinna Ülikooli kirjastusega, kelle tegevust tekstide toimetamisel ja väljaandmisel võin ainult kiita. Väga liigutavat tagasisidet sai „Mägikodu” Tõnu Õnnepalult, kes kirjutas „Lõpetuse inglis”, et ta pole „veel lugenud paremat kokkuvõtet enda elust kui need [- -] Saigyō värsid”. Kui mingist iidsest Jaapani autorist räägitakse meie kultuuris kõrvuti Tolstoi ja teiste suurnimedega, siis on see suur asi. Sellised asjad aitavad vähendada sisemist ebakindlust ja julgustavad tõlkimisega edasi tegelema.

Eestlaste ettekujutus jaapanlastest on minu meelest hakanud muutuma. Kuna kombes on meie jaoks võõrad ja tundeid väljendatakse veidi teistmoodi, siis on kerge tekkima kujutelm, et tegu on emotsioonideta töomesilastega, kes on suures vaimustuses robotitest ja tehnoloogia võidukäigust. *Anime* ja telesarjade mõju on siinkohal olnud positiivne, sest see on toonud jaapanlase siseelu meie inimestele lähemale. Olen noorte üliõpilaste käest kuulnud, et paljud hindavad kõrgelt jaapanlaste lojaalsust ja eetilisust. Jaapanlased näivad esindavat suurt hulka selliseid väärtusi, mis meie ühiskonnas hakkavad kaduma.

Maret Nukke: Minul jälle ei ole suhe kirjastajatega olnud kõige parem ja sellel on mitu põhjust. Esiteks see, et reeglina nad isegi ei küsi ega uuri, mida oleks mõistlik või tarvis eesti keelde tõlkida, vaid nad ilmselt valivad tõlgitavad teosed välja messidel ingliskeelsete tõlgete põhjal. Või selle põhjal, mis hetkel trendikas mujal Euroopas. Igatahes harrastavad nad teose enne välja valida ja siis otsida sellele tõlkijat. On ka mitu korda tulnud ette seda, et pakutakse teha

niinimetatud topelttõlget ehk siis jaapanikeelse teose tõlkimist mõne muu keele kaudu, inglise ja vene, millest olen alati keeldunud. Seni on ilmunud minu tõlkes vaid üks teos ja sellele olen veel aastaid hiljemgi saanud positiivset tagasisidet, ehkki tõlge ilmus ilma keeleteoimetamata, minust sõltumatutel põhjustel. Mulle tundub, et Eesti lugejate ettekujutus Jaapanist on aastatega järjest paranenud – käiakse ju palju Jaapanis, ka Jaapani uuringute üliõpilased on ilmselt head infolevitajad. Samuti esitatakse avalikel esinemistel ja loengutel alati palju küsimusi Jaapani ühiskonna ja eluolu kohta, inimesi see huvitab. Niisiis tundub mulle, et mida rohkem eri tegevustega Jaapani-alast informatsiooni levitada, seda paremini on ka lugejad üldiselt ette valmistatud vastu võtma teksti, ning arvatavasti vähendab see ka mitmesuguseid tõlkimisel eettulevaid raskusi: näiteks ei pea enam nii palju kultuuritausta avavaid märkusi teksti järele või lehekülje alla panema, ka tsitaatsõnu võib ehk julgemini kasutada, kui tead, et see on juba eesti lugejatele tuttav, ja nii edasi.

Margit Juurikas: Mina olen töid teinud mitmele kirjastusele. Tõsi ta on, et kirjastajad valivad raamatumessidel käies välja partnerkirjastajate pakutud teoseid. Enamasti on tegemist auhinnatud teostega. Paraku on Jaapanis kirjandusauhindu hulgaliselt ning üks nomineerimine ei tee kirjanikust kohe sellist autorit, kes ilmtingimata peaks olema eesti keelde tõlgitud. On kirjastusi, kes küsivad, kas tasub tõlkida või mitte, ja pean tunnistama, et olen nii mõnegi pakkumise tagasi lükanud, sest olen leidnud, et jaapani kirjanduses leidub paremaid teoseid, mida võiks tõlkida. Minult on ka soovitusi küsitud, mida üldse tõlkida, seni aga pole mu soovitusi kuulda võetud.

Otsest tagasisidet tõlgetele just väga palju ei ole – kui oma õpilased välja jätta. Õnneks on tänapäeval blogid ja sotsiaalmeedia, kus aeg-ajalt kommentaare leiab. Ühtegi negatiivset tagasisidet pole kuulnud või lugenud, pigem küsitakse, mida järgmisena lugeda saab.

Tänapäeval, kui maailm on lahti ning informatsioon üsna vabalt kättesaadav, on ilmselgelt eesti inimeste ettekujutus Jaapanist paranenud. Loodetavasti on sellele omal moel kaasa aidanud ka tõlgitud kirjandus.

Kas on midagi ka praegu valmimas või lähiajal plaanis?

Alari Allik: Ma olen oma elus teinud liiga palju plaane, mis pole täitunud. Proovin edaspidi rohkem teha ja vähem katteta lubadusi anda.

Maret Nukke: Selleks suveks – ja jätkub talvekski – on suured plaanid, käsil ongi kõik need kolm raamatut Abe Kōbōlt, Natsume Sōsekilt ja Kuki Shūzōlt, millest enne juttu oli. Olen neid kõiki kunagi alustanud, aga ajapuudusel on töö jäänud pooleli.

Maret rääkis siin enne nō-näidenditest – tunnistan üles, et mul on sahtlis täitsa olemas neist väike valik ja kui lisada sinna Margiti kyōgen'i-tõlked, saaks päris kena väikese raamatu klassikalise teatri tekste. Aga sinna peaks esinduslikkuse mõttes kindlasti lisama veel mõned väga kesksed tekstid, et pilt oleks terviklik, samuti oleks vist vaja lisada valik ühe tähtsaima nō-teatri teoretiku Zeami traktaatidest. Ma tean, et TLÜ kirjastus on sellest huvitatud ja küll see kunagi ka tehtud saab. Teine plaan on mul Dōgeniga, kelle filosoofiat olen aastakümneid uurinud, millalgi tahan teda ka eesti lugejale kättesaadavaks teha.

Margit Juurikas: Minul on hetkel tellimustööna tõlkimisel kaks teost – Endō Shūsaku „Samurai” ja Higashino Keigo „Yōgisha X no keshin”, selle tööpealkiri on „Kahtlusaluse X andumus”.

Lauri Kitsnik: Minul on hetkel töös hoopis üks proosateos, Tawada Yōko lühinemaan „Kahtlased kujud öise rongi kupees” – pealkiri võib veel muutuda. Julgen muide väita, et pikas perspektiivis on sel daamil paremad võimalused saada Jaapani järgmiseks nobelistiks kui kihlveokontorite igavesel lemmikul Murakamil.

MAAILM TÄIS VIGASID

Tahab olla följeton

MÄRT VÄLJATAGA

„Maailm täis vigasid,“ laulis 1990ndatel Terminaator: „No miks küll on see nii?“ Aga kõikide maailma vigade pärast jõuab muretseda ainult see, kellele endal elu üsna muretu. Ja isegi temal tuleb teha valik: kas muretseda kõige rohkem pruuni, punase või kollase katku, islami-, tuuma- või kliimariiski, me-teoriitide, robotite või mõne muu ohu pärast. Minul on olnud kõige kergem ennast veenda inimeselt inimesele lähtuvates ohtudes ning palju raskem inim-välistes riskides. Aga uitlev kujutlus võib ka need kirkastes värvides meie ette välja maalida ning üksikutest kildudest hakkab moodustuma sidusalt halvaen-deline pilt.

Niisiis parim viis mõne hirmu tõrjumiseks on süveneda selle asemel mõnda teise, abstraktsemasse alternatiivhirmu. Nii olengi viimasel ajal leidnud hinge-kosutust tulevikustsenaariumidest, mis kujutavad seda, kuidas robotid ja ar-vutid võtavad algul inimestelt töö üle ning lõpuks, tehisintellektiga varusta-tult, hävitavad inimsoo sootuks. See problemaatika toob tahes-tahtmata meelde lapsepõlves loetud vemmalvärsi ühest 1930ndate Meie Matsi tähtraamatust:

Uuel ajal uued moed,
masin trügib esirinda,
lehmakene nurka poeb,
lüpsab traktor, nimeks „Linda“.

Käesolev essee püüab kaaluda tõlkimise kui *Berufi* tulevikku – kas ka tõlkija-kene, kes on alles hakanud maha raputama oma „nähtamatus“ ahelaid, peab peatselt jälle nurka pugema?

2013. aasta septembris avaldasid Oxfordi majandusteadlased Carl Benedikt Frey ja Michael A. Osborne palju vastukaja pälvinud artikli „Töehõive tulevik: kuidas kompuuteriseerimine mõjutab töökohti”.¹ Selles seatakse ritta 702 USA

---

¹ Carl B. Frey, Michael A. Osborne. „The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation”, http://www.oxfordmartin.ox.ac.uk/downloads/academic/The_Future_of_Employment.pdf.

Veebis leidub hulgi selle žurnalistlikke referaate, nt: Lynsey Barber. „The 10 jobs where you’re most (and least) likely to be replaced by a robot”, <http://www.cityam.com/258446/10-jobs-youre-most-and-least-likely-replaced-robot>; Hayley Peterson. „The 12 jobs most at risk of being replaced by robots”, <http://www.businessinsider.com/jobs-at-risk-of-being-replaced-by-robots-2017-3>; Arwa Mahdawi „What jobs will be around in 20 years? Read this to prepare your future”, <https://www.theguardian.com>.

ametkondades tunnustatud elukutset vastavalt (eba)töenäosusele, et arvutid, robotid ja automatiseerimine sealt inimtööjõu 2033. aastaks välja tõrjuvad. Artiklile lisatud tabeli esitsas on autorite meelest kõige vastupidavamad elukutsed, näiteks rekreatsiooniterapeutid, vaimse tervise ja narkomaaniaga tegelevad sotsiaaltöötajad, koreograafid, psühholoogid, arstid, treenerid. Viimastele kohtadele jäävad ametid, mille pidajad peaksid hakkama nüüd kiiresti ümber õppima: teleturundajad, kinnisvara- ja kindlustusmaaklerid, kellaparandajad, pangatellerid, sidetöötajad, isegi kokad ja modellid. Teleturundajate töökaotuse tõenäosust 2033. aastaks hinnatakse 99 protsendile, rekreatsiooniterapeutidil (mida see ka ei tähendaks) 0,28 protsendile. Oma arvutustes on Frey ja Osborne võtnud arvesse igas elukutses vajalikku käe- ja näpuosavust (nt lambipirni keeramisel – väike, südamekirurgias – suur), tööasendi ebamugavust; mõtlemise originaalsust, kunstimeisterlikkust ning sotsiaalset intelligentsust (teiste reaktsioonide mõistmine, läbirääkimis- ja veenmisoskus, abivalmidus ja hoolitsemistahe).

Aga mitmendal kohal on ajaloo prügikasti maandujate järjekorras tõlgid, tõlkijad ja toimetajad? Olen need andmed paigutanud tabelisse, lisades veebikohast replacedbyrobot.info leitud info selle kohta, kui palju on praegu USAs nende ametitega hõivatuid ja kui palju nad aastas keskmiselt teenivad.

	asendumistöenäosus aastaks 2033	koht muude elukutsete seas	praegune arv USAs	keskmine aastapalk USAs
toimetajad (<i>Editors</i>)	5,5%	140.	97 170	66 080 USD
tõlgid ja tõlkijad (<i>Intrepreteres and Translators</i>)	38%	265.	51 350	51 260 USD
korrektorid (<i>Proofreaders and Copy Markers</i>)	84%	437.	11 430	39 600 USD

USA tööturgu silmas pidavaid arvestusi on üle kantud ka Suurbritanniale. Neis on üht-teist õpetlikku ja üht-teist kontraintuitiivset. Kui teil näiteks torud läbi jooksevad, siis ei tasu kannatlikult ootama jääda, et 2033. aastal tuleb robot, kes need ära parandab, sest Frey ja Osborne'i järgi on torumeeste robotiseerumise tõenäosus kõigest 35% – umbes samasugune nagu tõlkijail (249.–251. koht).

.....
[com/us-news/2017/jun/26/jobs-future-automation-robots-skills-creative-health](http://www.bbc.com/us-news/2017/jun/26/jobs-future-automation-robots-skills-creative-health).
 Loodud on otsingukohti, mis ametinimetuse sisestamisel annavad teada vastava töö püsimumistöenäosuse: <https://www.replacedbyrobot.info/search> ja <http://www.bbc.com/news/technology-34066941>.

Teisalt ennustavad majandusteadlased baarmenide asendumise tõenäosuseks lausa 77% – ehkki vähemalt minul on ennast raske ette kujutada robotilt *dry martini*'t tellimas isegi 16 aasta pärast. Pealegi, kas baarmen erineb siis nii palju rekreatsiooniterapeutidest?

Mis puutub tõlkijatesse, toimetajatesse ja korrektoritesse, siis niisuguste keelega seotud elukutsete puhul tuleks iseäranis arvestada sellega, et USA tööturu põhjal tehtud ennustused ei tarvitse meie oludesse sujuvalt ülekantavad olla. Õigupoolest pole päris selgegi, keda kõike Ameerikas *editor*'iks loetakse. Arvata võib, et nende seas on ajakirjanduse ja kirjastamisega seotud tegelasi, tekstide tellijaid või selekteerijaid, autorite käehoidjaid ja nõustajaid, kes teksti silumise filoloogilise tööga ei tegelegi. Replacedbyrobot.info annab sellise ametikirjelduse: „Materjalisisu planeerimine, koordineerimine ja editeerimine publitseerimiseks. Võib üle vaadata võimaliku publitseerimise ettepanekuid ja mustandeid. Sisaldab ka tehnilisi toimetajaid.” Inglise Wikipedia pakub definitsiooni: „Toimetamine on informatsiooni edastamiseks kasutatavate kirjalike, visuaalsete, kuuldeliste ja audiovisuaalsete meediumide selekteerimise ja prepareerimise protsess, mis võib sisaldada korrigeerimist, tihendamist, organiseerimist ja palju muid teisendusi kavatsusega produtseerida korrektne, järjekindel, täpne ja täielik teos.”² Samas tundub, et elukutsete loendi kategooria *editors* ei hõlma filmi-, pildi- ja muusikatoimetajaid, vaid üksnes kirjameediumiga kokkupuutuvaid tegelasi. Arvestades, et seesama Wikipedia artikkel mainib toimetaja kutsenõuete hulgas loomingu- ja inimsuhete- ja meetodialaseid oskusi, on arusaadav, miks Frey ja Osborne ennustavad sellele ametile pikka iga.

Korrektuurilugejate väljasuremise tõenäosust hinnatakse nõnda suureks küllap inglise ortograafia- ja vormistusreeglite hõlpsa algoritmistatavuse pärast ehk *spell-checker*'ite kiire täiustumise ootuses. Usun, et eesti spellerid (õigekirjakontrolliprogrammid) jäävad mõnevõrra kauem inimtööjõule alla. Spelleritega seoses meenub kadunud Ants Juske Päevalehe rubriik, kus soovitati hulgast leia: „Eerik Laidi „Papagoid”. Kirjastus Ilmamaa üllitatud kogumik koondab arheoloogi, etnoloogi ja ühiskonnateadlase artikleid ja uurimusi. Kirjutised on liigendatud kolme temaatilisse ploki: „Linnuse ehitamine”, „Papagoid” ja „Kultuurikammitsad”, lisaks Eerik Laidi teadlaseteed tutvustav artikkel Ilmar Talve sulest, viited ja saatesõna.”³ – Raamatu õige pealkiri on küll „Paopaigad” – nii loomingu- ja vea eest tuleb ilmselt tänada automatiseeritud veaparandajat. Mitte et nüüd inimkujulised korrektorid vähem vigu juurde soetaksid. Üsna tavaline on ju see, et iga 4–5 parandatud vea kohta tehakse vähemalt üks uus juurde.

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Editing>.

³ „Ants Juske soovitab”. Eesti Päevaleht, 16.06.1997, <http://epl.delfi.ee/news/kultuur/ants-juske-soovitab?id=50740817>.

Inglise füüsik ja teaduse populariseerija John Barrow on koostanud valemi, millega hinnata avastamata jäänud vigade arvu, kui vähemalt kaks korrektorit, Jüri ja Mari, on teineteisest sõltumatult tekstist üle käinud⁴:

$$\text{avastamata vead} = \frac{\text{ainult Jüri leitud vead} \times \text{ainult Mari leitud vead}}{\text{nii Jüri kui ka Mari leitud vead}}$$

Mõttekäik on lihtne: kui kaks sõltumatut korrektorit leiavad üles täpselt samad vead, siis on tõenäoline, et nad on üles leidnud kõik vead. Kui leitud vigadel ühisosa puudub, siis on korrektorid olnud lohakad ja teksti võib olla jäänud veel määramatult palju vigu. Teisisõnu, kui Jüri ja Mari leiavad üles täpselt ühesugused vead, siis jääb murru lugejasse 0 ja vastus (avastamata vigade arv) on 0. Kui Jüri ja Mari samasuguseid vigu ei leia, jääb murru nimetajasse 0 ja vastust polegi. Kui aga näiteks Jüri leiab 3 viga, mida Mari ei leia, ja Mari 4 viga, mida Jüri ei leia, ning mõlemad leiavad 6 ühesugust viga, siis võib eeldada, et avastamata on jäänud $(3 \times 4)/6 = 2$ viga. Tegelikuses on tänapäeval harv selline luksus, et mõnda teksti loeksid teineteisest sõltumatult vähemalt kaks korrektorit. Seetõttu ei oska öelda, kui palju Barrow' valemist ka päriselt toimetamistöös kasu oleks.

Aga kas pole üldse kummaline, et kirjutajate puhul peetakse nii meil kui ka mujal toimetamist – teksti silumist, nõu andmist, vigade parandamist, ühtlustamist, kontrollimist – niivõrd enesestmõistetavaks? Miks vajavad just kirjutajad säärast järelhoolet? See, et näitleja, muusiku või bussijuhi tööd toimetada ei saa, tuleneb mõistagi asjaolust, et nende teenust tarbitakse samal ajal selle tootmisega. Aga maalikunstniku, skulptori või helilooja tooteid, mis tuuakse tarbijani mõni aeg pärast valmimist, ei toimeta harilikult ju keegi. Rääkimata kingseppadest või hambaarstidest. Ehitajate töö peab vähemalt läbima ehitusjärelvalve.

Toimetaja on justkui intellektuaalset laadi koristusteenuse osutaja: majarahvas (ehitaja, tellija, omanik, elanik) pälvib oma teose eest kauni kodu vimpli, aga žüriil pole aimugi, kui palju pidi koristaja eelmisel õhtul klaasikilde, kleepuvaid plekke, ämblikuvõrke ja kärbselaipu kõrvaldama. Tõsi, mõni Beverly Hillsi koristaja on osanud oma kogemused ka kõmuajakirjanduses rahaks teha. Toimetajatele jääb aga üksnes autorite ja tõlkijate tagarääkimise rõõm ning kutse-eetika (nagu arstidelgi) kohustab ka sellega piiri pidama.

Lahusus ühelt poolt autori-tõlkija ja teisalt toimetaja vahel on üks ühiskondliku tööjaotuse ilminguid, nii nagu juurdelõikaja- ja rätsepatöö eristus. Mõlema

⁴ John D. Barrow. *Impossibility, The Limits of Science and the Science of Limits*. Oxford, 1998, lk 83.

vajalikkus on seletatav efektiivsuse ehk tööviljakusega. Korralik tõlkija peaks ju valdama ka toimetaja oskusi ja vastupidi. Kuid efektiivsus võib siis kannatada, nii et tõlkijal kulub iseenele toimetamisele rohkem tööjõudu kui kõrvalseisjast toimetajal. Samas on tõlkimine ja toimetamine ikkagi ühe ja sama tegevuse kaks aspekti, nagu on vähemalt kaks aspekti ka tõlkimistöös eneses: esiteks arusaamine ja teiseks väljendamine. Enamasti neid kaht eri isikute vahel ära ei jaotata. Küllap kuluks kahe eri töötaja – s.t arusaaja ja väljendaja – tegevuse koordineerimisele liiga palju lisaenergiat, nii et enamasti on ökonoomsem tõlkida üksi. (Mõnikord tõlgitakse siiski ka kahasse, eriti värssi, kus väljendusega suuremaid raskusi. Võib arvata, et Karl Reitav tegi ära suure osa Homerose eeposte arusaamistööst ning August Annist nende eestikeelse väljendamise tööst, samamoodi Ülo Torpats ja Ain Kaalep „Kuningas Oidipusega”. Mõni luuletõlkija tunnistab reaalse koostaja kaasautoriks, teine mitte.)

Nii nagu kirjanik on iseenda esimene kriitik, on tõlkija iseenda esimene toimetaja. Juba Rigveda ütleb, et inimhing on justkui puu, mille otsas kaks lindu: üks nokib marju (s.t kirjutab, tõlgib, tegutseb), teine vaatab pealt (kritisereib, reflekteerib). Kui need kaks funktsiooni või tegelast jäävad ühes hinges täiesti lahku, on tulemuseks skisofreenia: kriitik, toimetaja, pealtvaataja ilmneb teadvuses võõrandunud ülimerina – nagu kauboi anekdootide sisemine hääl või Julian Jaynesi psühholoogiateoorias kirjaelsete tsivilisatsioonide inimesed paarituhanda aasta eest.⁵ Kui aga need funktsioonid – kaks linnukest – ei ole veel eristunud, nagu lastel, siis pigistab sisemine pealtvaataja kõikide tegutseja sammude ees silma ebakriitiliselt kinni.

Tõlkija puhul oleks hea, kui tema hinges need kaks lindu teineteisest küllaltki kaugele jääksid. Kui aga piisav distants jääb saavutamata, tuleb võtta appi toimetaja. Nii tõlkijal kui toimetajal võivad olla omad idiolektid, idiosünkraasiad, idiotismid või lihtsalt kiiksud, mida ta kõrvalt näha ei oska. Ta on kindel, et heas seltskonnas – enamasti sellises, kus tema ise on üles kasvanud – räägitakse (või kõneldakse või kõneletakse) just nõndaviisi ning igaüks saab sellisest jutust aru, ja kui ei saagi, siis on see arusaaja viga. Igal juhul oleks hea, kui toimetajal oleks teistsugune taust kui toimetataval ja ta oskaks osutada, kus lugeja ei tarvitse kirjutaja juttu mõista või peaks seda juba liiga veidraks. Probleem on niisiis oma nahast ehk vaatepunktist väljasaamises, teatava erapoole tuse või objektiivsuseni küündimises. Toimetuslike vaatepunktide paljus aga ühtlasi tasalülitab ja standardiseerib teksti, lihvim maha selle teravad nurgad.

Avangardist on veendunud, et kõik peale avangardi räägivad valesti – et standardne eesti keel on millegi tähtsa väljendamiseks kas maha jäänud ja

.....
⁵ Julian Jaynes. *The Origin of Consciousness in the Breakdown of the Bicameral Mind*. Boston, 1977.

arenemata või rikutud ja moonutatud. Populist arvab, et aritmeetiline enamus (või selle ehedalt rahvalik osa) otsustab, mis on hea ja õige ning mis halb ja vigane – kui mina mingit sõna ei tunne, siis pole sellist sõna ka olemas. Traditsionalist arvab, et õige eesti keel käibis Wiedemanni ja Karl Leetbergi või J. V. Veski ja Ernst Nurme ajal ning on hiljem ära solgitud ja solgutatud. Aga siingi võiks valitseda tööjaotus: originaalsuse, avangardsuse, eksperimentaalsuse ja keelelise misjoni püüded jäägu pigem originaalloomingusse kui tõlgetesse. Aavik, kes kasutas tõlkimist oma keeleuenduslike kiiksude levitamiseks, ei olnud hea tõlkija, ning seda pole ka need Tartu heideggerlased, kes kasutavad tõlkimist avangardse filosoferimismeediumina. Luuletõlgetes võiks eksperimentaalsus juba sallitavam olla, sest seal on tõlkimise ja originaalloomingu piir niikuinii hägune ning mõni harjumuspäratum lähenemisiis võib teenida originaali ka paremini.

1990ndatel tehti meil laulvat revolutsiooni ka keelenduses, muu hulgas tõlkimiseski. Hasso Krull eristas tollal kolme käibel olnud tõlketüüpi: 1) (toimetamislohakuse tõttu) senistest standarditest ja kirjakeelest väljunud tõlge; 2) vana tüüpi redutseeritud stiiliga ja nivelleeritud keelega toimetatud tõlge, ning 3) (enamasti filosoofiline) eksperimentaaltõlge⁶ – muidugi tagamõttega väärtustada kolmandat tüüpi teise arvel. Oleks ta aimanud, kui haruldaseks võib muutuda selline teist tüüpi toimetatud tõlge, mille stiil oli pealegi stagnaaja lõpukümnendel enamasti eksperimentaalsem ja rikkalikum kui originaalkirjandusel! Sel keelendusrevolutsioonil oli nii poliitiline, majanduslik kui teoreetiline taust. Õigekeelsus, normeerimine, standardiseerimine seostus lämmatava totalitarismiga, millest tuli vabaneda. Uudne kommertssurve pani raamatutootjad toimetamise ja lihvimise pealt kokku hoidma. Puht-teoreetilises plaanis tõusis üles küsimus, mida üldse pidada keelehalbuseks või -veaks. Kust tuleb norm ja väärtus? Euthyphroni dilemmat parafraseerides: 1. Kas mingi keelend on grammatiline või stiilne selle pärast, et seda soosib a) eliit või b) enamus? 2. Või soosib a) eliit või b) enamus mõnda keelendit selle pärast, et see on grammatiline või stiilne? Kui 1., siis kust ammutab eliit või rahvas oma normatiivse võimu? Ja kui 2., siis kust ammutab grammatika või stiil oma normatiivse võimu? Kus lõpeb viga ja algab harjumuspäratus, ekstsentrilisus, loovus ja maitsetus? Kui näiteks kõnelejate enamus kasutab sõna „enamus“ tähenduses ‘enamik’, siis kas nii ongi õige või jääb see ikkagi veaks ja ebasoovitavuseks? Kui kõnelejate enamusele on uudis, et ÕS soovib kasutada sõna „kostuma“ ainult tähenduses ‘üles sulama, pehmenema’ ning vältida tähendust ‘kostma’, siis kumb eksib – kas ÕS või keelekasutajate enamus? Puhtdeskriptiivse lingvisti jaoks on võimatu, et mingis kollektiivis üld-

⁶ Vt manifesti „Mõtete tõlkimine“. Keel ja Kirjandus, 1998, nr 2, lk 81–85.

kasutatav keelend saaks olla viga või halb. Samas on igäihe jaoks, kes keelt reflekteerivalt kasutab, hulk käibekeelendeid, mis hakkavad lausa füüsiliselt vastu. Vikerkaar peab auasjaks asendada igal pool „muuseumite“ ja „seaduseid“ omaaegsele normile vastavate vormidega „muuseumide“ ja „seadusi“. Samas on Bertolt Brecht ütelnud:

Ka põlgus alatuse vastu
moonutab näojooni.
Ka viha ülekohtu pärast
teeb hääle kähedaks.

Sama käib ka keeleliste ja muude heade tavade vastu eksimiste kohta. Nende liialt pealetükkiv põlgamine ja osatamine – eriti kui tavad ise põhinevad üksnes keelepreestrite meelevaldial ehk traditsioonil – mõjub lõpuks niisama sündsusetult kui tava rikkumine ise. Me ju ei osuta söömakaaslase habemes ripnevale salatilehele valjusti üle terve laua, vaid teeme seda kas diskreetselt või jätame üldse osutamata. Ja mõnikord tuleb leppida sellegagi, et habemes ripnevast salatilehest saab uus mood ja lõpuks võib-olla normgi.

Igäüks, keda on toimetatud, interioriseerib osa toimetaja muudatusi ja püüab edaspidi oma senist pruuki teisendada. Kui toimetaja oli mu lausealguse *Kuid kui* asendanud paaril korral *Aga kui* ga, et vältida häälikukordust kui stiilihalbust, hakkasin ka teiste puhul *Kuid kui* sid veana tajuma ja „parandama“ – need ärritasid, torkasid silma, riivasid kõrva –, kuni avastasin kergendusega, et isegi A. H. Tammsaarel esineb mitut puhku *Kuid kui*. Järele mõeldes tundub *Aga kui* tõesti parem kui *Kuid kui*, aga viimast välja rookides ei maksa fanaatiliseks minna.

Sedalaadi stilistilised parandused lähtuvad esteetilisest normist, mida pole lihtne põhjendada ega formaliseeridagi. Mõnikord on hääliku- või sõnakordus retooriliselt üliefektne, teinekord tuleks kordamist iga hinna eest vältida. Aga katsu sa kontekste, kus kordus on hea ja kus halb, robotile arusaadavaks formaliseerida või algoritmistada!

Lisaks meeldivuse esteetilistele normidele on veel kasulikkuse normid, mis peaksid tagama arusaadavuse ja ühemõttelisuse, ning kusagile vahepeale jäävad järjekindluse või ühtluse normid – see, kas kasutada lühendi järel punkti või mitte, ei tee teksti just palju meeldivamaks või kergemini arusaadavaks, aga järjekindlus tekitab korrektse mulje ja võib-olla äratub teksti vastu respektiigi. Pealegi, igasugune varieeruvus vormis paneb kahtlustama varieeruvust sisus, näiteks kui lauserütm pärast varieerida „mõteldes“ ja „mõeldes“, võib pedantses lugejas tekkida kahtlus, et mõeldud ehk mõeldud on eri asju. Kuidas

aga norme ilma pideva ettekirjutamise ja manitsemiseta alles hoida? Normi meeldetuletamine ei tähenda veel keele muutlikkuse ignoreerimist. Normeerimise ja ettekirjutamise eesmärk on lihtsalt võidelda entroopia vastu: täna lubame „muuseumite“ ja „lõppeb“, homme tuleb juba „pensjon“ ja „inimeseid“! Kuhu me niimoodi välja jõuame! See, et ajaloo hämarusest peale on kurdunud noorte keelepruugi allakäigu üle, ei tähenda ju, et kurtnised oleksid olnud mõttetus. Pigem vastupidi: see, et ajaloo algusest peale on kurdunud pesemata nõude kuhjumise üle, ei näita nõudepesemise mõttetus.

Et aga esteetiliste normide formaliseerimine – näiteks selle määratlemine, millal on kordus hea ja millal halb – ei saa põhimõtteliselt önnestuda, siis pole keeletoimetajate asendumist robotiga vahest karta. Kuidas on aga lood tõlkijate asendamisega? Margus Ott avaldas jaanuaris oma blogis väikese postituse masintõlke teemal, mis olgu tervikuna tsiteeritud:

Kas kunagi ehk võiks masintõlge liikuda ka nõudlikumatesse valdkondadesse, tõlkimani filosoofiat, ilukirjandust, teadust? Isegi kui mitte päris asendamani inimest, siis tegemani suure hulga musta tööd tema eest ära. Masinat saaks ka ühes või teises vallas treenida, nt sööta talle sisse suurel hulgal filosoofilisi tekste, nii et ta omandab stiili elemente ja mõisteid. Samuti sööta sisse tekste erinevates keeltes, nii et klassikaliste teoste puhul oleks tal olemas suur hulk erinevaid tõlkeid, millega võrreldes ta saab omakorda oma versiooni lihvida / pakkuda välja erinevaid tõlgendusvõimalusi. Küllap ta vajaks ikkagi ülevaatajat, ja võib-olla saaks ka nii, et kui ülevaataja on algusest mingeid asju parandanud, siis masin õpiks sellestki, ja tagapool teeks järjest paremini. Niimoodi võiks ette kujutada hoopis teises mastaabis tõlketegevust, kus ühe ülevaataja käe alt võiks iga kuu mõni toekas tõlge välja tulla, lihtsamaid ja lühemaid isegi mitu. Ühe põlvkonnaga oleks kogu lääne filosoofia, ja mingi osa muustki eesti keeles olemas. Niimoodi võiks mõelda, et keeled mitte ei hääbu, vaid vastupidi, puhkevad eriti õitsele. Sama tõlkeprojekt võiks töötada ka väga väikeste või isegi väljasurnud keelte puhul – liivi, vadjä jne. Keeled globaliseerumises ei kaoks ära, vaid muutuksid läbipaistvamaks – masinad võtaksid suure osa musta tööd enda kanda, inimesed saaksid rääkida, kirjutada ja suhelda mis iganes keeles.⁷

Margus kirjeldab siin arvatavasti üsna lähedase tuleviku tehnilisi võimalusi. Juba eelmise sajandi jooksul pidi tõlkija tööviljakus päris kõvasti kasvama. Nii mõnedki peaksid oskama omast kogemusest võrrelda, kuidas on olnud tõlkida

⁷ <http://ajajalg.blogspot.com/2017/01/masintolge.html>.

pastakaga, kirjutusmasinaga, eri tekstitöötlusprogrammidega, sõnaraamatutega ja võrgusõnastikega, infot ja kontekste guugeldades jne. Imelik, et need tehnoloogilised murrangud jäävad teksti pealispinnal varju. Kindlasti on meediumi mõju sõnumile kõvasti uuritud, aga pole veel kuulnud, et keegi suudaks puhtalt teksti pinnalt otsustada, kas epigramm on kirjutatud hanesulega või mobiiltelefonis. (Milline eesti kirjanik hakkas esimesena kirjutusmasinat kasutama? Vilde?)

Tundub, et nn Baumoli needus lasub tõlkijakutse üle kaunis õrnalt. Selle terminiga tähistatakse majandusteadlase William Baumoli täheldatud tõsiasja, et töötasu tõuseb ka nendes, valdavalt intellektuaalsetes ametites, kus tööviljakus kasvab härgamisi. Mehhaniseerimise tõttu on tänase põllumehe tööviljakus sajanditaguse omast arvatavasti oma sada korda suurem, seevastu Beethoveni keelpillikvarteti mängimiseks (ja selgeksõppimiseks) kulub nüüdisajal sama palju tunde kui 19. sajandil. Kuid muusikute (nagu muudegi töötajate) reaalpalk on tollasega võrreldes kasvanud. Baumol põhjendas selle asjaoluga vajadust pidevalt suurendada riigisubsiidiume haridusse, kultuuri, tervishoidu jms sektoritesse, mille tootlikkus ei kasva samas tempos muude valdkondadega.

Oletan, et tänu tekstitöötlusprogrammidele, arvutisõnastikele ja muudele infohankeviisidele peaks tõlkija tööviljakus olema viimase 30 aasta jooksul küll väga palju suurenenud – märksa rohkem kui kirjanikel, õpetajatest rääkimata. Ja lähiajal võib oodata ees Marguse kirjeldatud hüpe, mis teeb romaani- ja filosoofiatõlkijatest hoopis toimetajad (ülevaatajad). Masinõpe selles ju seisnebki, et arvuti õpib iseene vigadest ja täiustab oma tööd. Masintõlget puudutavaid arutlusi näib praegu läbivat siiski teatav pettumus selles, et enamik lahendusi panustab statistikale, toorele arvutijõule, hiiglaslike tekstimassiivide ja sõnakontekstide võrdlemisele, ilma et sellega käiks kaasas analüütiliste instrumentide täiustumist – masinad ei analüüsi süntaksi peensusi ega tuvasta lause liikmeid. 1980ndatel kujutati masintõlkimise tulevikku ette hoopis teisiti: teksti tõlkimiseks kindlate reeglite põhjal mingisse ideaalsesse vahekeelde ja sealt edasi sihtkeelde.

Kui Frey ja Osborne oleksid andnud oma hinnangu luuletõlkija elukutse asendumistõenäosusele, olnuks see ilmselt sama väike nagu rekreatsiooni-terapeudil. Näiteks kategooriale „antropoloogid ja arheoloogid“ on neil antud asendumistõenäosus 0,77% ja see amet on 39. kohal – ilmselt seetõttu, et seal on nõutav säärane mustrituvastusvõime ja kujutluslik empaatia, mida robotitel niipea pakkuda ei ole. Või vähemalt jääb inimantropoloogide ja -arheoloogide palkamine lähitulevikus odavamaks kui investeerimine vastavate oskustega robotitesse. Kuid millegipärast eeldavad Frey ja Osborne, et nõudlus antropoloogia ja arheoloogia järele lähitulevikus säilib. (Sellise ametiga inimesi on

USAs arvel 6470, keskmise aastapalgaga 66 440 USD.) Eestis võis luuletõlki- mine olla vabakutselise teenistuseks veel nõukogude ajal, kui rea eest maksti rubla. Tänapäeval saab parimal juhul rea eest euro ja mehhaniseerimine pole luuletõlkija töövõljalikust kasvatanud peaaegu üldse. Parimal juhul suudan ma tõlkida soneti päevas, mis ei tagaks miinimumpalkagi.

Mäletan, kuidas 1990ndatel rääkis akadeemik Boris Tamm raadios mingi- test uue põlvkonna arvutitest, mis hakkavad tõlkima Shakespeare'i „nagu nal- ja”. Selge on see, et midagi niisugust ei juhtu – vähemalt meie silmad ei näe *häid* Shakespeare'i või Miltoni masintõlkeid. „Kaotatud paradüüs” tuleb ümber panna loomuliku intellekti varal. Praegu aga me peame masinalt leppima näi- teks seesuguste filosoofiatõlgetega:

Originaal: „Sollte es mit dem Christenthum einmal dahin kommen, daß es aufhörte liebenswürdig zu sein (welches sich wohl zutragen könnte, wenn es statt seines sanften Geistes mit gebieterischer Autorität bewaffnet wür- de): so müßte, weil in moralischen Dingen keine Neutralität (noch weniger Koalition entgegengesetzter Principien) Statt findet, eine Abneigung und Widersetzlichkeit gegen dasselbe die herrschende Denkart der Menschen werden; und der Antichrist, der ohnehin für den Vorläufer des jüngsten Tages gehalten wird, würde sein (vermuthlich auf Furcht und Eigennutz gegründetes), obzwar kurzes Regiment anfangen: alsdann aber, weil das Christenthum allgemeine Weltreligion zu sein zwar bestimmt, aber es zu werden von dem Schicksal nicht begünstigt sein würde, das (verkehrte) Ende aller Dinge in moralischer Rücksicht eintreten.”

Google'i tõlge: „Kui te olete kunagi jõuda punkti, kus see enam armuline (mis võivad olla suvalised kui olid relvastatud asemel tema õrn vaim kõr- kasutus) kristlusega: üks oleks, sest moraalne küsimustes ei neutraalsuse (ise- gi vähem koalitsiooni vastase põhimõtte) asemel leiab vastumeelsus ja mässu sama valitsevaid hoiakuid inimesed; ja Antikristus, mis on juba peetakse eelkäija viimasel päeval, oleks (arvatavasti põhineb hirmu ja oma- kasu), kuigi lühikese Regiment alustada: siis vaid sellepärast Kristlus olema üldine maailma religiooni kindlaks määratud, kuid seal olla alates saatus ei poolda, siis (tagurpidi) sõlmida moraalne tasu lõpuks kõik asjad.”⁸

Tõlkija elukutse võib kaduda kahel põhjusel. Esiteks juba jutuks olnud või- maluse tõttu, et masin suudab suurema osa tööst ära teha ja tõlkijad muutu-

⁸ Siinkirjutaja inimtõlget vt: Immanuel Kant „Kõikide asjade lõpp”. Vikerkaar, 2017, nr 7-8, lk 89.

vad toimetajateks-ülevaatajateks. Aga tõenäolisem võimalus on hoopis see, et tõlgete turg kukub nõudluse kadumise tõttu kokku. Brauseris võib kohata igal pool petureklaame, kus imelike prillidega Marek Tartust ja Tiiu Haapsalust teatavad, et on mõne võõrkeele viie tunniga selgeks õppinud. Võib-olla osutub tänane bluff homseks tegelikkuseks, ja inimesed hakkavadki lugema kõike huviväärset originaalis, tõlkeid vajamata. Tõenäolisem on siiski see, et tekstide lugemine ise jääb üha väiksema vähemuse harrastuseks. Rahvuslus aitab küll alles hoida emakeelseid õigus- ja haldustekste, kuid ei tarvitse olla piisav jõud, et subsideerida nõudlike teooria- ja kirjandustekstide tõlkimist, mille potentsiaalne lugejaskond jääb paarisaja piiresse. Eks praegugi tuleb ju nõudlus tõlkijate tööle kolmest allikast või nende kombinatsioonidest: turg ehk inimesed, kes on valmis oma rahaga tõlkija töö kinni maksta; erametseen(id), ning riigi toetused ja tellimused. Suuremad kirjastused võivad ka sisesubsideerimise korras bestsellerite pealt saadud kasumit vähetasuvamate tekstide tõlkimiseks ümber jagada. Kõik need nõudluse vormid võivad aegamisi kaduda – isegi ilma et seda tähele pandaks. Eestikeelse raamatu statistikast on näha, kuidas nimetuste arv oli eelmisel aastal sama mis aastal 2004 (pisut üle 4500) ja raamatute kogutrükiarv on langenud eelmise sajandi tasemele (pisut üle 3 miljoni). Tõlkeid ilmus mullu 1444 nimetust, vähem kui 2006. aastal. Aastad 2007 ja 2008 jäävad kõikvõimalike näitajate tipuks.⁹

21. sajand võibki osutada keelelisuse ületamise sajandiks, nii nagu 20. sajand oli keele sajand. Kui palju energiat, mõtet ja (otseses mõttes) püssirohtu kulutati 19. ja 20. sajandil keele peale – kõik need keelelised pöörded, ärkamised ja sõjad mõne šiboleti pärast. Seevastu vanemate aegade reisikirju lugedes võib jääda mulje, nagu maadeavastajatel keeleprobleeme polnukski ja suhtlus käinuks otsekui telepaatiliselt. Muidugi misjonärid ja retoorikud on ikka keele peale mõtelnud, aga eksistentsiaalne probleem sai keelest alles 20. sajandil.

Kuid võtkem eelduseks Margus Oti tulevikustsenaarium: tõlkijate tööviljakus kasvab, kõik väärtuslik tõlgitakse kõikidesse keeltesse ja väikekeeled puhkevad õide – seda isegi siis, kui nende kõnelejad surevad välja. Selleks, et Kanti liivi või vadja keelde tõlkida, ei ole ju põhimõtteliselt ühtegi liivlast ega vadjalast tarvis. Selline võib-olla ongi see kaugem tulevik, mille eest visionäärid hoiatavad: masin ehk tehisintellekt trügib esirinda ja inimene poeb nurka, kuni lõpuks kõrvaldatakse. Arvutimees ja investor Jaan Tallinn on kulutanud oma isiklikku raha, et sellist eksistentsiaalset riski uuritaks ja selle vastu valmistutaks.¹⁰ Eriti sugestiivse samas stiilis pildi maalib Iisraeli ajaloolane Yuval

⁹ Vt <http://www.nlib.ee/trukitoodangu-statistika/>.

¹⁰ Vt intervjuud „Enne kui masin ületab inimest“, Vikerkaar, 2017, nr 7–8, lk 157–172, <http://www.vikerkaar.ee/archives/21728>. Vt ka Bruno Möldri intervjuud Huw

Noah Harari, kelle raamat „Sapiens. Inimkonna lühiajalugu” ilmus mullu ka eesti keeles (Anu Põldsami tõlge väärinuks auhinnanominatsioon). Nüüd on Harari valmis saanud järjega „Homo deus. Tuleviku lühiajalugu”¹¹, mis on justkui Francis Fukuyama „Ajaloos lõpu ja viimase inimese” järg steroididel. 21. sajandi tehnikaimed võivad tagada inimese eluea kasvu 150 aastale, arwab Harari. Aga sellega koos toimub protsess, mida ta nimetab suureks lahtihaakimiseks (*Great Decoupling*) – intelligentsus ja teadvus, mis on seni enam-vähem koos käinud, lähevad oma teed. Masin muutub targaks, aga teadvust – seda erilist tunnet, kuidas oleks midagi olla, tunda ja kogeda – ta arvatavasti ei omanda. Inimene seevastu jääb ikka tundma, nautima ja kannatama, ning talle tagatulesid näitavatele nutikatele masinatele järele lehvitama. Inimene kaotab oma majandusliku ja sõjalise väärtuse, süsteem ei vaja enam tema tööd, higi, verd ja pisaraid. Üürikesel üleminekuajal toimub inimkonna sees kihistumine: väikene eliit algoritme omavaid ja haldavaid *Übermensch*’e koondab enda kätte kogu võimu ja rikkuse. Lõpuks aga haarab Süsteem ohjad ka üliinimeste käest. Selle „singulaarsuspunkti” pärast eksistentsiaalsete riskide uurijad muutuvadki ja püüavad välja nuputada viise, kuidas meid asendav tehisintellekt saaks võimalikult healoomuline ega asuks meid kohe maha nootima. Kuigi filosoofid, nagu Hume, on ammu arvanud, et puhas intellekt poleks ilma kirgedega abita võimeline sõrmegi liigutama, eeldavad visionäärid ilmselt, et tehisintellekt saab inimprogrammeerijatelt möödapääsmatult kaasa ka mingid kired ja meile on jäänud veel ainult natuke aega hoolitseda selle eest, et temas jääksid domineerima pigem säärased pahed nagu laiskus ja edevus selliste üle nagu ahnus ja viha.

Mind isiklikult hirmutab masina ülemvalitsusest rohkem üleminekuaja *Übermensch*’ide oma, samuti küsimus, millist rakendust jõude jäävatele inimestele leida. See küsimus pole uus, sellest pajatab üks J. M. Keynesi hurmav ja üldjoontes optimistlik esse 1930. aastast.¹² Paadunud esteedina arvas Keynes: „Usinad sihikindlad rahategijad võivad kanda meid kõiki endaga majandusliku külluse rüppe. Aga üksnes need, kes suudavad elus hoida ja suurema täiuseni kultiveerida *elamise kunsti* ennast ega pea end elatusvahendite eest müüma, on võimelised seda küllust nautima, kui see saabub. ... Vahepeal aga ei teeks paha hakata oma saatuse jaoks vaikselt ettevalmistusi tegema, innustades ja katsetades *elamise kunste* samavõrd nagu eesmärgipäraseid tegevusi.” (Minu rõhutused. M. V.)

Price’iga „Pragmatismist „eksistentsialismi””, Sirp, 02.09.2016, <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/pragmatismist-eksistentsialismi/>.

¹¹ Yuval Noah Harari. *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*. London, 2016.

¹² „Meie lastelaste majanduslikud võimalused”, *Vikerkaar*, 2013, nr 7–8, lk 108–115, <http://www.vikerkaar.ee/archives/287>.

Harari seevastu küsib retooriliselt: „Kui inimkond omandab tohutud uued väed ja kui nälja, haiguste ja sõja ähvardus on viimaks tõrjutud, siis mida me endaga peale hakkame? Mida teevad siis päevast päeva teadlased, investeerijad, pankurid ja presidendid? Kas kirjutavad luuletusi?” (Miks ka mitte, tahaks vastata.) Inimesed peavad midagi tegema või muidu nad lähevad hulluks. Kas nad avastavad endale kunstide rõõmud – nagu arvas Keynes? Harari meelest leiavad „kasutatud massid“ endale pigem rakendust šoplemisses, droogides, arvutimängudes ja virtuaalreaalsuses.

Aga nõukogude ajal oli nende küsimustega tegelemiseks ju lausa omaette teadusharu: teaduslik kommunism. Oma ülikooliõpingutel ma selle aineni ei jõudnud, sest ajad muutusid ja selle õpetamine lõppes. Mõned õppejõud peaksid aga praegugi veel elus ja terved olema. Miks mitte küsida nende käest? Lõppude lõpuks on siiski päris tugev šanss, et meie silmad tehisintellekti näha ei saagi, nii nagu jäi saabumata ka kommunism. Sestap valigem ohtude meenüüst mõni järgmine ning arutlegem edaspidi näiteks selle üle, mis saab tõlkimisest kui elukutsesest globaalse kalifaadi või pruuni katku saabudes.

TÖLKIJAJA HÄÄL(ED) KATRE TALVISTE

La Mettrie just ütles, et võrdlev anatoomia õpetab, et kõigi neljajalgsete järel on suhteliselt kõige suurem aju lindudel, kaladel aga on suur pea, kuid see on arust lage nagu heal hulgal inimestelgi.¹ Kui laused vestluses niimoodi hakkavad algama, saadakse juba lennult aru: tõlgid midagi, jah? Jah. Kui mõni tõlge parajasti käsil on, kipub autor ikka kõikvõimalikel teemadel kaasa kõnelema. Mõni muidugi rohkem, mõni vähem. Diderot' l näiteks oli peaaegu iga päev midagi öelda, kui tõlkisin „Kirja pimedatest“ ja „Kirja kurtidest ja tummadest“. Kui tõlge kirjastusse edasi rändas, saabus ootamatu haledus ja meelehärm – ootamatu nii oma intensiivsuse kui ka selle poolest, et üldse tuli. Võiks ju arvata, et kui töö valmis, siis tundub, nagu oleks midagi ära teinud, mitte et oled millestki ilma jäänud. Mitu päeva kulus äraajamiseks, et tegelikult ju siiski – kuude kaupa keegi kogu aeg targutab ja tänitab toas, aitab vaenlasi kiruda ja sõpru lõbustada, ja siis äkki jääb vakka ja läheb minema, edasi vaata ise, kuidas saad.

Iga autori ja iga teksti puhul on see lahkuminek muidugi erinev. Kui Diderot'lt natukenegi katartilist härdameelsust ei õpiks, võiks piinlik olla, kui Baudelaire'ilt midagi sellist õpiks, võiks ka. Lõpuks peab see hääl, mis tõlkija töötoas enesele omasel moel kõneles, ligilähedaseltki sarnasena kõlama teiste jaoks ja teises keeles ning selle kõla peab talle tekitama tõlkija. Olgu tõlkija enese hääl milline tahes, aktsent jääb mõneks ajaks külge. See ei ole iseenesest mingi müstika, pigem foneetika. Páris häälega on ka nii – kui hoolega kuulata, kuidas teine midagi hääldab (näiteks võõramaalane võõrast keelt), ja aru saada, mida hääldusaparaat selleks tegema peab, et niimoodi välja tuleks, on võimalik hääldust järele aimata. Inimene, kel on loomuldasa hea kuulmine, saavutab selle võib-olla puhtvaistlikult, aga on ka hulk viise, kuidas tähelepanu, teadmiste ja treeningu abil ses osas teadlikult edeneda. (Taustal pajatab La Mettrie innukalt, kuidas Johann Konrad Amman on kurtummasid kõnelema õpetanud, lastes neil jälgida ja jäljendada kõneleva inimese lihaste tööd, ja unistab, kuidas nii võiks ju ahvigi rääkima panna.) Ent ka juhul, kui enam-vähem viisakalt välja tuleb, jääb jutu sees ümberlülitumine ühelt keelelt ja ühelt hääldusaluselt teisele üsna keerukaks.

Sel määral, kui hääl on metonüümiline kujund selle kohta, mida tõlgitav tekst räägib, võivad need mõjutused olla tõlkijale ja teistele inimestele üsna

---

¹ J. O. de La Mettrie, Inimene kui masin. Tartu, 2017. Traktaadi tõlge oli siinkirjutajal käsil 2016.–2017. aasta sügistelvel.

ilmsed ja arusaadavad. Ent hääle kujund on tegelikult märksa avaram ning kirjeldab hästi ka keerukamaid juhtumeid. Baudelaire'i esseistikavaliku käsikirja teisel või kolmandal ringil üle lugedes nägin selgesti, mis kõigile teistele lugejatele oleks ilmselt silma jäänud juba varem – et sellist süntaksit eesti keeles küll olla ei saa. Tegi murelikuks. Siis mõistsin, et saab küll, aga neil asjaoludel, mille kallal prantsuse üliõpilastega kolmanda aasta eesti keele grammatika praktikumis selleks ajaks palju ja visalt pusinud olime. (Kas nii on õige? – Oleneb, mida sa öelda tahad.) Suulises kõnes kasutatakse vahendeid, mida kirjalikus tekstis kasutada ei saa, näiteks intonatsiooni, ja see võimaldab terve lause teabestruktuuriga teistmoodi ümber käia kui kirjas, kus põhimõttest, et tuttav info asub lause alguses ning uus lause lõpus, tasub järjekindlalt kinni pidada, et tekstil mõte sees püsiks. Baudelaire'i mustandit endale ette lugedes sain ma aru küll, kust need laused tulid, ja vähemalt üks prantsuskeelne lugeja kinnitas, et Baudelaire'i publitsistika ja esseistika mõjub pigem spontaanse ja suulise, mitte väljapeetud literatuurse tekstina. Ju siis kõlasidki Baudelaire'i raevukad arvamuse- ja arutluspuhangud meeles selgemini kui pärast paberile panemist, ja tõlkesse said esialgu kirja nii, nagu ise räägiks, kui seda kõike ütleks, aga distantsi kasvades kadus heliriba taustalt ära, lauserõhud nihkusid lugemisel paigast ning selleks, et teistel inimestel oleks lootust millestki aru saada, tuli oma suuline tekst kirjalikuks toimetada.

Tõlkija häälest ei tohiks saada müra, mis teksti lugemist igavesti saatma jääb. Nõnda on mulle tundunud ning mõnele teiselegi tõlkijale, kellega olen üht või teist kirjakohta või üldisemat küsimust arutanud, on minu meelest ka tundunud, ehkki just nõnda pole me seda põhimõtet sõnastanud. See, kas just nõnda või kuidagi teisiti, on seejuures kõrvalisem. Olulisem näib mulle, et tõlkijad ei sõnasta eriti põhimõtteid ja et see ei ole juhus. Tõlkeuurijad sõnastavad neid küll ja kurvastavad kibedasti, et tõlkijatest ses ametis palju abi ei ole. Seda tean ma selle maona, keda tõlketeadus on palju aastaid oma rinnal soojendanud, ilma et mul seda kurvastust oleks kunagi õnnestunud isegi hädapäraselt teeselda. Tekst on elus asi. Inimene, kel elusast asjast vähegi arusaamist ja respekti selle vastu, ei mõtle abstraktselt ette välja, mismoodi ta sellega (ja kui juba põhimõte, eks ole, siis ka kõigi teistega) jutu peale saab ning mis kuni lõpuni edasi juhtub. Ei ole juba ses mõttes mõistlik strateegia, et kui tegu on tekstiga, siis tekst ehk tõesti ei saa sellise kohtlemise peale inimesele otseselt midagi teha, aga kui naabri kassiga, siis see juba saab nii mõndagi, naabrist endast rääkimata.

Pigem on küsimus müra just seda – küsimus. Üldistatud kuju kõigist neist küsimustest, mida tõlkija tekstiga töötades kogu aeg esitab, et tajuda piiri selle vahel, mida ta ausalt usub tekstis kuulvat ja mida kuuleb vastusena omas

peas, sest ega seal ju ka parajasti käsil oleva tekstita kunagi päris vaikus ei valitse. Tekst ütleb midagi ja tõlkija reageerib, nagu iga lugeja reageerib: osalise arusaamise ja osalise arusaamatuse, mõtte- ja mäluseoste, kujutluspiltide, vastuväidete või edasiarendustega, vaimsete hüperlinkidega teistele tekstidele oma elus. Tõlkija erineb muudest lugejatest selle poolest, et ta peab oma reaktsiooni lause-lauserlt teadvustama, et seda ära kasutada ja ühtlasi ohjeldada. See reaktsioon ongi arusaamine, aga enamasti on seda rohkem, kui on tingimata adekvaatne edasi anda. Kui Baudelaire on kunstinäitusel nähtud imalavõitu pildi kohta tsiteerinud pähekipunud lauluüminat, mis juhtumisi kõlab eesti keeles samal viisil ja võiks meenuda umbes samasuguse pildi peale, siis võib mustandis tükk aega selle koha peal seista „Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt...“, aga ei seisa niisama, vaid koos küsimusega, kas päris nii ikka saab jätta. Kui Tammsaarel kukub Goethe kuju kapi otsast maha ja läheb katki hetk pärast seda, kui Slopašev on nõudnud: „Valgust, enam valgust!“², võib tõlkijal selle repliigi vasteks kippuda „Mehr Licht!“, aga samuti koos küsimusega, kas see prantsuskeelses tekstis ei oleks liiga pealetükkiv.

Tõlkelugu tunneb sedalaadi küsimustele väga erinevaid vastuseid. Need lood iseenesest lõppesid nii, et Baudelaire ümiseb ka eesti keeles ikkagi Normandiast (sellel Frédéric Bérat' viisil, millel on Mihkel Veske eestikeelsed sõnad Peipsi rannast ja Läänemere kaldast) ning Tammsaare tegelased prantsuse tõlkes Goethet otse ei tsiteeri. Mingil tasandil võivad need näida hoopis vastandlike olukordadena: kas mugandada või võõritada. Need on tõlketeooria ühed kesksed küsimused, kummatigi vähemalt neil juhtudel, tundub mulle, tegelikult kõrvalised küsimused või põhiküsimuse kõrvalsaadused. Põhiküsimus ise on, kas seda, mida ma tekstis näen, õigemini kuulen, kuuleks seal ka keegi teine, või kuuleks see teine seda seal ainult juhul, kui mina selle sinna panen. Ning edasi – kas peaks jätma lugejale võimaluse seda mitte kuulda?

Kuulmisvõimaluse loomine on õigupoolest väiksem mure. Kui lugeja enda repertuaaris leidub sarnaseid seoseid (näiteks teadmine, et laule „Ma Normandie“ ja „Kas tunned maad“ lauldakse samal viisil või et Goethe viimased sõnad olid väidetavalt *Mehr Licht!*), tekib see võimalus iseenesest, kui tõlkija vastavas kirjakohtas hoopis segadusse ei satu või tohutu loomepalangu küüsi ei lange, nii et laul pole teadjalegi tuvastatav ja Slopašev räägib millestki hoopis muust kui valgusest. Kui neid seoseid pole, siis kõlab selle koha peal taustal üks hääl vähem, aga ta pole ka puudu, kui lugeja ei tea, et see võiks seal olla – kui tõlkija pealetükkivalt ei sunni.

Seda, mis mõjub teistele pealetükkivalt või mis teistele üldse kuidagi mõjub, inimene tegelikult ei tea. (La Mettrie: „... sellepärast peabki teisi inimesi usku-
.....

² A. H. Tammsaare, Tõde ja õigus, II köide, IX peatükk.

ma sõnast või tajutavatest välistest märkidest...”) Et seda kuidagi prognoosida, tuleb teisi inimesi ette kujutada. Neid võib ette kujutada ükshaaval või suuremate gruppidenä. Ükskord ma näiteks kujutasin ette, mida sõber mulle ütleks, kui ma küsiks, kuidas tundmatut printerit oma arvuti jaoks seadistada, ja siis vastavalt neile juhistele õnnestuski seadistada, kuigi ma ise ei osanud. Siinkohal võib olla selguse mõttes viimane aeg öelda, et ei, ma tegelikult ei usu mingeid hääli, mida kuskilt korstnast, kosmosest või veel kusagilt kuulatakse. Võimalik, et keegi kuuleb ka, minul tegelikult kolistab katusel ainult tuul, mõnikord ka vares, ja kogu lugu, aga ikkagi on abstraktsetest mõtetest praktiliste oskusteni väga palju sellist, mis ei ole nii oma, et omast käest aktiveerida mõistaks, kui vaja on, ent mingi mälestuse või suhte toel tuleb meelde ja hakkab tööle.

Teise inimese ettekujutamine ei tähenda temaga samastumist või teise inimese samastamist endaga. Vastupidi, et oleks midagi ette kujutada, peab hakatuseks iseenda ja teiste vahel vahet tegema, mitte arvama, et teised on kõik puha samasugused ja et nende maailmas kehtivad samad enesestmõistetavused, mille otsa muid mõistetavusi ehitada. Tõlkijast oleks iseäranis ettevaatamatu nõnda arvata, sest ta ise on ebatüüpiline ehitaja. Et tekstist aru saada, peab välja uurima ja nuputama igasuguseid asju, mis lõpuks ei mõju ainult mõistmise, vaid ka enesestmõistetavuste peale. Kuni mõnest tekstikohast veel aru ei saa, on tegelikult lihtne, sest seda osa ülesandest on märksa lihtsam lahendada ja kontrollida. Kui arusaamiseni on jõutud, võib aga hõlpsasti tekkida illusioon, et asi on edaspidi iseenesest arusaadav. Aga arusaamine ei tule asja, vaid inimese sisse, ei hakka iseloomustama mitte teksti, vaid tõlkijat. Kuidas oma arusaamine teiste inimeste arusaamise eelduseks tõlkida, on ülesande kavalam osa, sest sellest pole kunagi teada, kui palju selleks pingutama peab ning millal piisab.

Üks enesetõlkimise väline ilming on tõlkija märkused. Need reedavad, et tõlkija kahtleb, kas tekst üksi ütleb lugejale mõistetavalt kõike seda, mida ta ise on mõistnud. Märkused on üsna koolkondlik asi, mõnele kangesti meeldib neid teha, mõnele ei meeldi üldse. Seegi on sageli seotud lugejatega, keda tõlkija ette kujutab. Mõni kujutab elavamalt selliseid, keda häirib, kui ei saa rahus teksti jälgida ja keegi kogu aeg midagi taustal seletab; mõni selliseid, keda häirib, kui tekstil külluslikult konteksti slepsis ei ole. Kui tahes diskreetseks esimeste peale mõeldes ka jääda, tundub enamasti siiski otstarbekas neid mõne märkusega tülitada. Teisalt, ka tões ja vaimus teiste heaks tegutsedes ei jõua kunagi teha kõiki neid märkusi, mida teoreetiliselt võiks. Kõike ei jõua kunagi öelda, aga kõik ei ole kunagi ka relevantne.

Tõlkija peab otsustama, milliseid seoseid ja tähendusi on relevantne esile tuua ja milliseid mitte. Mitte sellepärast, et ta olemuslikult kõige paremini

teaks, vaid sellepärast, et paber ja pliiats on parajasti tema käes ja see on tema töö. Tähendusi on alati rohkem, kui neid korraga realiseerida jõuab. Isegi sõnaraamatusse ei saa neid naljalt kõiki kirja, kui sõna kuulub vähegi aktiivsesse kasutusse ja elavamasse registrisse kui näiteks *põld-võõrkapsas*. Teised raamatud erinevad sõnaraamatutest selle poolest, et nende ülesanne ei ole sõnade üleüldist kasutust kirjeldada, vaid sõnu tegelikes olukordades kasutada, neist fraase, lauseid ja tekste moodustada. Lause ja teksti tähendust ei saa sõnaraamatust järele vaadata. Vastuoksa – sõnaraamatudki peavad lauseid kasutama selleks, et sõnade tähendusvälju piiritleda. Sõnaraamat on tõlkijale mõistagi vältimatu ja hindamatu töövahend selleks, et võimalikud tähendusväljad teada saada, aga lause tegemiseks tuleb nende vahel valida, ja valida tuleb vastavalt sellele, kuhu lause edasi peab viima. Vahel tuleb mitu korda välja, et üks või teine valik viib edaspidi hoopis ummikusse, ja vahel ei vii ükski päris sinna, kuhu vaja, sest sageli mängib autor sõna ühe tähenduse teise vastu või teisega koos välja (ja mis veel siis, kui mängu tuleb ka teisi sõnu...). Vasted ja väljad ei kattu eri keeltes päriselt ühegi puhul ning tõlkijal tuleb otsustada, mis tähendused igal juhul tuleks toimima saada ning millistest loobuda.

La Mettrie näiteks räägib sageli vedrudest. Või siis ka mitte, mõnel juhul võtab oma metafoori rahulikumalt ja peab tõenäoliselt silmas midagi abstraktsemat. Ent kui kogu käsitlus seisneb inimese võrdlemises masinavärgiga ning vedru motiiv kerkib esile elusorganismi kõrvutustes mitmesuguste mehaaniliste seadeldistega, siis tuleb vedru usutavalt tööle saada ka seal, kus ta oma konkreetsuses eesti keeles esiti veidralt võib mõjuda.

Või siis ka mitte, nagu juba öeldud. Kogu aeg on igasuguseid kaalutlusi ning kujundi pidevus, vähemalt mitte iga kujundi pidevus, ei pea olema tõlkija esimene mure. Aga tõlkijal peab olema mingi esimene mure ja alles seejärel järgmised. Ei saa nii, et kus kahtled, seal võtad sõnastikust kindluse mõttes kõik, et millestki ilma ei jääks. Nii tehakse vahel ka, aga kui üldse millegi kohta on sünnis öelda, et see pole individuaalse käekirja küsimus, vaid ikka nagu tõesti ei lähe, siis sellise töövõtte kohta. See ei lahenda isegi probleemi, mida on arvatavasti mõeldud lahendada, sest ehkki kompenseerib mõnevõrra kaotusi algupärastes mõisteväljades, kompenseerib need samas kohe ka üle, sest kõik need sõnad, mis ükski üksikult ei suuda väljendada päris sama mida algupärane sõna, väljendavad nii üksikult kui ka hulgakesi koos omas keeles veel iga-sugu muid asju. Sõnaraamatud muidugi mitte, sest seal nad on esiteks arvel kui ühe märksõna vasted ja teiseks puudub neil seal loomulik elukeskkond. Aga pärast tekstis on neil jumala ükskõik sellest, missuguse sõnastiku missugune märksõnaartikkel nende tähendust piiritleb, kui nad alustavad oma elu lauses teiste omasuguste ja inimeste seas.

See pole muidugi nii ainult sõnadega, vaid kõigil tõlgendustasanditel. Tähenduste piiritlemine on tõlkija ülesanne. Selles seisnebki tõlkija hääl. Mürast hoidumine ei tähenda, et tõlkijat tekstis kuulda ei ole. Sest keda muud seal siis ikka kuulda on? Dubleeritud filmis on kuulda seda näitlejat, kes tõlketeksti peale loeb – odavamalt dubleeritud filmis ühte ja sama näitlejat kõigi tegelaste asemel, suuremate ressursside korral iga tegelase jaoks erinevat, eriti peenel juhul on neil ka üsna samasugune tämber ja kõnemaneeer kui algupärasel näitlejal. Tõlkijaid ei ole nii palju võtta, et iga teksti kohta, mis olemas on, erineva saaks, nii et olukord on pigem esimest liiki, aga ka seda liiki olukorras teeb nii mõnigi näitleja erinevaid hääli: jänese jaoks peenemat, karu jaoks jämedamat jne. Tõlkija teeb ka. Kuulab, mis autorile ja iseäranis käsil olevale tekstile iseloomulikult kõlab, ning püüab seada nii, et kõlaks samamoodi. Seejuures ei kuule kõik inimesed, sealhulgas kõik tõlkijad, ühtemoodi. La Mettrie lauseehitus näiteks paistab üsna hullumeelne tõenäoliselt igäühele, kes peale vaatab, aga ma usun, et see peabki hullumeelne olema, sest inimene jõudis enam-vähem üleöö äratundmisele, et tuhandeaastased mõttesüsteemid, mida ta oli palehigis püüdnud endale teadaoleva tegelikkusega kokku sobitada, ei tööta ega peagi töötama, ja hakkas algusest peale enda oma üles ehitama. Seda tunnetuslikku palangut on väga sisendusjõuliselt kirjeldanud Aram Vartanian, kelle traktaat La Mettriest³ või õigemini selle lugemise ajastus tõi kaasa selle, et La Mettrie enda traktaat hakkas kostma kirgliku tungimisena läbi veel mõtlemata mõtte, millest ei ole lause alguses teada, kuhu lõpuks jõuab. Richard A. Watson ja Maya Rybalka⁴ kuulsid võib-olla selgema ja olulisemana seda, kuhu need laused siis lõpuks jõudsid, ning on püüdnud seda tera kergemini kättesaadavaks teha, harutades ja jaotades La Mettrie lauselohesid pisut taltsamateks tükkideks.

Nõnda üldistatuna võib strateegiaid tekstist tuletada või tagantjärele meenutada, kuid töö käigus ei realiseeru tõlkija valikud ja otsused üldiselt ja hulgi, vaid üksahaaval. Tõlkija ei tööta mingis üldinimlikus seisundis, vaid oma individuaalsuses, mida ta võib püüda – peabki püüdma – avardada, kuidas oskab, aga mis siiski on paratamatult selline, nagu parajasti on. Ükski tõlkija ei oska kogu keelt, sest keel ei ole midagi sellist, mida keegi üleni valdaks. Ükski tõlkija ei saa otsustada mitte mäletada teoseid, mida ta lisaks tõlgitavale tekstile või selle kohta lugenud on, kui ta juhtumisi neid parajasti mäletab. Iga tõlkija küll saab mingil määral ohjeldada loomuomaseid kalduvusi, millest ta on teadlik, näiteks seda, kas ta huvitub rohkem inimese mõttekäigu viljadest (ja katsub need lauserägistikust välja puhastada) või mõttekäigust kui niisugusest

³ A. Vartanian, *La Mettrie's L'Homme Machine. A Study in the Origins of an Idea*. Princeton, 1960.

⁴ 1994. aastal ilmunud ingliskeelse tõlke autorid.

(ja püüab aretada võrdväärse rägastiku). Kuid olgu otsused tehtud mõne kalduvuse ajal või seda hoolsalt talitsedes, puudutavad need üsna harva valikut ühe õige ja paljude valede lahenduste vahel, vaid mitme võrdselt võimaliku lahenduse vahel.

Tõlkimise ajal on tekst virtuaalses olekus. Igasuguse lugemise ajal on, aga lugeja ei pea sellele tingimata mõtlema ja iseäranis ei pea ta otsustama, mis lõpuks saab. Või kui ta tahab, võib ta seda otsustada ainult mõnes küsimuses. Võib lausa välja öelda, et tekstist on võimalik aru saada mitut moodi, ja osavama esituse korral kõlab see veel peaaegu nagu uudis. Tõlkijale ei ole see uudis ega mingi asi, mida arutada. Mitut moodi niikuinii on võimalik, aga esiteks – kuidas neid mitut võimalikku eristada mitmest võimatust ja kui palju kumbagi on, ja teiseks – kuidas siis ikkagi sel korral aru saada? Igast kohast, kust edasi saaks mitut moodi, saab tegelikult siiski ainult ühtemoodi, sest keel on nõnda ehitatud, et korraga kahte sõna hääldada või kahte lauset kirja panna ei ole võimalik – üks on ikka teise järel, teise kohal või teise all, moodustab ise hüperlingi või tuleb lahti klõpsida. Tahes-tahtmata peab tõlkija seega virtuaalsetesse tähendustesse lahti päästetud teksti jälle kinni võtma, sõna-, kujundi-, lausehaaval suuremate kompositsiooni- ja mõtteühikuteni välja, ja siis jälle igaks juhuks teistpidi tagasi, et vaadata, et miski kuskil veidralt ei koliseks.

Nii tihedat kontakti tekstiga ühelgi muul lugemisel ei teki. Tõlkideski ei teki see igaveseks. Kui töö on tehtud, tekst kätte saadud ja teos valmis, siis on ta vähemalt selleks korraks valmis ka tõlkija jaoks. Võib üle lugeda, ehkki vahel on natuke hirmus otsekui kõrvalt kuulda, kuidas oma hääle kõlab, eriti kui pole mõne koha peal päris rahul sellega, kuidas kõlab. Võib mõelda, kuidas kõlaks, kui uuesti alustaks. Aga see virtuaalne paljuhäälsus, kust üha uuesti mõni variant fikseerida ja lahti lasta, kui õigesti ei kõla, kestab ainult seni, kuni tõlge on pooleli. Kui valmis saab, jäävad need hääled vakka, ent tavaliselt tulevad mõned järgmised. Tõlkija ei ela kunagi vaikuses.

TRAKLIT TÖLKIDES

LAURI SOMMER

Tutvus Georg Trakli (1884–1914) luulega ulatub mul veerand sajandi taha. Tema pildistik on mõjutanud seda, kuidas ma maastikke ja lähedasi inimesi tajun, on rännanud alateadvusse. Isikud, kellega tegeled aastaid, muutuvad mingis mõttes nagu vendadeks ja õdedeks. Või oleks täpsem öelda, et meid initsieeritakse nende sugukonna liikmeteks. Igal juhul määrab nii tekkinud vaimne lähedus inimeses midagi. Nad on lähiruumis alati olemas. Ja siis saabub hetk, kus nende sõpradele tutvustamine saab vältimatuks.

See oli mullune pime ja nukker hilissygis, kus asjad olid halvasti. Ees ootas troostitu talv ja sain aru, et vaja on pidevat joont. Ja et Trakl on ainus, kes mind sellest läbi kanda suudab. Tema, kassid, Saalomoni saarte laulud („oh meie kaotatud paradisi“) ja kirvetöö võsastunud metsasiiludes, raiudes läbi hinge pimedate teed sinna poole, et kord saabuks „sinine silmapilk“, mil „raagus okstes pidutseb taevas“. Või vähemalt midagi taolist. Läbi pimedate aja süttasin ta pildi ees kyynlaid, mõtlesin ta elu hetkedele ja moodustasin vaimus meie vahele silda. Täiskasvanud inimese tähelepanu on ylekoormatud. Me ei tunne enamasti yksteist ega pane tähele. Lihtsam on mööda libiseda ja mitte kuulata. Sellises olukorras on teise isiku peensustega tegelemine midagi religioosset. Osadusse on kõige parem ylepea viskuda ja pidevust hoida, uurides motiive ja harutades seoseid, vaadates filme ja fotosid, lugedes biograafiaid, ajalugu, sekundaarkirjandust, sõnastikke ja ka teisi tõlkeid. Traklit on väga palju ja erinevalt inglise keelde pandud. Olen aastate jooksul lugenud vist kaheksat vahendust ja ootan 2017. aasta jaanipäeva järel ilmuvat James Riedeli „Viuldavate lukre“ („Skeleton playing the violin“), mis sisaldab perifeersemaid tekste. Ka vene tõlkeid on kätte sattunud. Venekeelse riimis Trakli näited on mu jaoks natuke nirud ja vene symbolismile taandatud. Ka traklilik vabavärss kipub nende keeles koperdama. Aga seal on yks Nikolai Boldõrev, kes on leidnud mingi oma lähenemise, segu kirikukeelest, idioomidest ja sakraalse varjundiga rytmikast. Ta võib mõne nurga pealt lõigata, aga tulemus on pagana elus ja huvitav. Ja luule puhul kehtib kindlasti ka see, et sõnastike tähendused on ainult lähted nende õige nyansiga ja suupäraste sõnade leidmiseks. Autor lubab improviseerimise, sest Trakli keeles on palju häälikumeloodiaid, olgu nad vaiksed või novalislikult rõhutatud. Seal on muudetud tähendusväljaga adjektiivide ja omatuletisi.

Ta ei ole meie kultuuriruumile võõras, on siin olnud juba umbes sajandi jagu. Esimese ilmasõja paiku kiikas eesti noor haritlaskond saksa avangardi

poole. Seda peale kunsti ka teatris (Hommikteater) ja kirjanduses (Siuru, Tarapita jt). Usun, et Berliinis kultuurireisidel käinud Under ja Adson lugesid Traklit yhtede esimeste eestlastena, ilmselt Kurt Pinthuse ekspressionistliku luule antoloogiast „Menscheitsdämmerung“ (1919). Trakli tõlkimine algas Marie Underiga, kes vahendas kolm luuletust kogumikus „Valik saksa uue-
mast lyyrikast“ (1920). Yksikuid tekste on tõlkinud Heiti Talvik, Uku Masing, Kaalep, Laaban, Alliksaar, Rummo, Tõnu Luik jt. Raamatuna on Trakli luulet eesti keeles olemas vaid üks valimik – „Luulet“ (1991), 88 luuletust Debora Vaarandi tõlkes.

Tõlkimine on alati ka isikute vastas- või paarismäng, umbkõne, tandemjalgratas, vägikaikavedu või veel midagi muud – sõltub juhusest ja lõigust. Tõlkijanna oli heal tasemel lyyriline poetess, oma aja luule esikaunitar, romantiline hing, keda alati ymbritses mehelik tähelepanu, väga naiselik ja tervemeelne luuletaja. Tõlgitav oli üksildane, idiosynkraatiline ja skisoidsete joontega autsaiderist narkomaan. Muidugi tõuseb parim luule alati isikuomaduste kohale, aga midagi pinna-alust ja salakäigulist on naturide teineteisemõistmise juures alati kohal ja töös. Et kuhuni sa kellelegi ligi pääsed ja mille varal – kas keele siseloogika, teadmiste, intuitsiooni või oma elust leitavate analoogiate kaudu. Vaarandi mainib, et ta tõlkis Trakli tekste pika aja vältel. „Mis neis nii järelejätmalt enda poole tõmbas, ei oska seletada. Salapära, avatud ja alasti olek, kuhu siiski ligi ei pääse“ („Luulet“, lk 272). Seda võib vist nimetada summeerimata emotsionaalseks läheduseks, millele see mitte-päriselt-arusaamine veel võlu juurde andis. Tänu temale avanes Trakli ulatuslikumalt meie vaimuilmale. Astuti esimene samm, mille tagajärjel võin väita, et ma tajun seda meest pigem tuttavlikuna, venna ja pihikaaslasena, kelle toonis ja tajus on mõndagi minuga kattuvat. Under pani paika Trakli tõlkimise põhiheli, aavikismidega rikastatud kõrgstiilse luulekeele. Vaarandi on seda rada jätkanud. Tema valitud keeleline arsenal oli vabavärsi tõlkimise jaoks yсна hea – seal oli eestiaegseid väljendeid, sentimentaal-religioosset sõnavara ja natuke murdelisi vorme. Mõni psyhheedelsem koht on tal ehk natuke ratsionaalselt tõlgitud, mõni valus rõvedus viisakalt ymber öeldud ja mõni nägemus retooriliselt aktuslikku meeoleolu tõstetud, aga Trakli kujundid ongi väga mitmeti lahti mängitavad. Debora tapsipisi tehtud töö tulemuseks on tundlikud ja tihti suurepäraseid lyyrilisi leide täis tõlked. Mõned Trakli fraasid on aastate keskel minus vastu kajanud. Näiteks: „Siiski kui hinge hiilib tume helin, / ilmud sa valgena sõbra sügismaastikus“ („Õhtulaul“, lk 17), „Kui tore: tuigerdada joobnuna pimedas metsas“ („Õhtus mu süda“, lk 35), „Hõbedastel taldadel libisevad mööda endised elud“ („Psalm“, tlk Uku Masing). Ja eriti „Raagus okstes pidutseb taevas“ („Helian“, lk 61). Ykski inglise ega vene tõlgetest ei vahenda seda fraasi nii, aga mulle on

ta silmadesse jäänud. Varakevadeti paistavad puud selle pildi kaudu. Ja sisse on jäänud toon, mis läbi vereringe käinuna mu endagi kirjutamisi kuidagi mõjutab. Aitäh, DV – ja mitte Saksa DV.

See eelmainitud Georgi ja Debbie isiksuslik erinevus ilmneb kõige selgemalt riimtõlgetes – valitud on pehmemad tekstid, hämarapära ja räigust on naiseliku käega silutud. Vahel tekib „Saaremaa valsi” või „Ööviituli” meeleolu, ning syydlasliku dekadendi värsijalgade otsa pannakse tanksaabaste asemel lehvikestega daamituhvlid. Vaarandi riim-Trakl on pigem klassikaline leebe saksa romantik kui prantsuse symbolistide morbiidse pilguga ja veronaalilaksu all tuikuv järeltulija, kes kusagil lausus: „mu meelest on õige täiuslikule ilule vastu hakata”. Vaarandi riimtõlgete voorus on kergus ja hoogsus. Neil on ilus selge kõla. Olen kaks tykki („Äärtpidi” ja „Üksiklase sügis”) kunagi viisistanud. Nii et mul on tema tööst palju erinevaid muljeid ja impulsse. Need tekstid on mulle mõjunud ja nyüd kirjutasin oma endised muljed algallika toel vaba käega ringi, lisades umbes kolmandiku uut materjali. Töö algfaasis ma oma versioone Vaarandi tõlgetega ei kõrvutand ja hiljem sai eri põhjustel vaadatud vaid mingeid kindlaid kohti.

Alguses ma riimi panemist ei plaaninudki. Eesti keelel pole piiramatut riimivaru ja see tähendab, et tulemus võib väga kergesti olla kulunud, ilutsev või banaalne. Yhesõnaga, see ema-tema- ja isa-visa-värk tundus enam kui kahtlane. Lähe oli umbes selline nagu Önnepalul Baudelaire'i vahendades – võimalikult täpselt (ja lisaks tundlikult) tõlkida sisu. Saksa keel lubab seda paremini kui prantsuse keel, sest selle vaimult kyll erineva germaani kõne kokkupuude eesti keelega on kestnud sajandeid, ning meeldib see meile või mitte, sakslased on olnud tegevad ka meie kirjakeele vormumise juures. Palju saksa laensõnu ja väljendeid on meie suus kodunenud nii, et me neid enam ei märkagi. Selline pikaagegne mõju võimaldab paradoksaalselt ka suuremaid vabadusi. Vabavärsi puhul saigi fraase vaagitud või lahti seletatud ja eesti keeletõelusest analooge tuletatud. Tõlkisin ta ju meie meelde ja siinsetele maastikele, kus abstraktsest „vergiltbe gesteinit” saab Lõuna-Eesti jõesängide „liivakivist kallas” („Selgimine”), Mönchberg tõlgendub kohanimena „Mungamäeks” ning rahvapärastel väljenditel on tekstis oma osa. Mõnes kohas on lauseid ka arhaiseeritud. Nende luuletuste kirjutamise aegses, umbes saja aasta taguses Aaviku kavandatud ja nooreestlaste kasutusele toodud esteetilises eesti keeles on stiilivarjundeid, mis klapivad Trakli tooniga. Taheti ju tookord eurooplasteks saada just Euroopa kirjakuultuuri vanaduse tõttu, mis oli andnud nyansirikkad kultuurkeeled. Aavik otsis puuduvatele sõnadele lisa murretest, soome, prantsuse ja inglise keelest. Ungari ja tšehhi vere sugemetega Trakl eristas end saksa kantseleikeele ja Viini vulgaarse tänavasnobismi registritest

privaatse nägemusliku sõnavara kaudu. Tema loomingus on ka üksikuid *Österreichisches Deutsch*'i keelendeid, näiteks „vorzimmer“ eeskoja ja „stufen“ trepi kohta – viimast tõlgib Vaarandi tavalise sõnastiku järgi „astmeteks“ (lk 97). Mujal esineb see sõna metsaga seotuna ja seal on mõeldav ka „astangud“. Mu meelest võib üksikuid traklisme aavikismidega asendada. Kui daidistid ja syrrealistid paiskasid grammatika segamini, siis Trakli innovatsioon oli vaikne, teisendused toimusid nyanssides ja diktsioonis. Keelt timmiti unenäolisuse, retsitatiivse laulvuse ja privaatse arhailisuse suunas. Tavapärase lause lõhuti, luuletuse põhiliseks üksuseks sai poeetiline fraas või lausung. Kui riimluules on yhikuks salm, siis Traklil on selleks lausung. Ja neli lausungit moodustavad oma värvivarjundite, tegevuste ja sisuga tihti peale yhe tähendusliku terviku. Mõnes käsikirjas eraldas sellist tervikut muist tekstiplokkidest maagiline kaldrist.

Kuid tagasi vormiteisenduse juurde. Soneti vabavärssi panemine kaotab ära rytmi ja riimid, mille edastatud teave on riimluule kommete kohaselt natuke punktiirne ja visandlik. Vabavärssi panduna tekitavad lapidaarsed sedastused vahel oma rytmi, mis võib Trakli vaiksemas pooles isegi hiina luulega sarnaneda. Kuid on ka nii, et mõned riimist vabavärssi viidud tõlked ei võta jalgu alla, kuna kujutatava sisu ei allu vabavärsilisusele, ei hakka seal tööle. Kujundid ei jutustu ymber ning jäävad irdseteks ega moodusta terviklikku pilti, sest nad pole liituma mõeldudki, vaid toetuvad algselt skandeerimisele ja täisriimilistele kokkukõladele. Proovisin nii ja naa ja siis komistasin vabavärssi tõlkides kogemata esimese riimi otsa. Kirjeldaksin vahemärkuse korras ka laiemat olukorda eesti luules. Riimi tähendus on tänaseks muutunud. Vormipuhta traditsioonilise kõrgluule kirjutamise oskus on praeguseks praktiliselt kadunud või muutunud sama haruldaseks kui näiteks niplispitsi kudumine. Sajandivahetuseni oli Indrek Hirv meie viimane tõsiseltvõetav kõrge värsistaja. Koržets on muhe ja Contra rytmimasin tuksub häirimatult, aga nende piirid on rahvalikkuse ja laululisusega määratud. Riimitud luule elab edasi raadio Elmari lookeste tekstides või luuleklubide sentimentaalsete amatööride arsenalis. Või siis räpis ja seesinane on tekitanud noorte riimisseppade kultuuriplahvatuse. Rämp on demokraatlik riimitud kõne, kus on palju slängi, netiväljendeid, nn jooksvat kõnet ja obsstsöonsusi. Riimiskeemid on vabamad ja taustamuusika rytmidega suhestuvad. Sarnane oli olukord ka keskaegse trubaduuri luule tekkides ja ka seal oli kohal muusika – algidee oli, et igal laulikul oleks ikka oma rytmid, kellegi riimiskeemi kopeerimist peeti häbitavaks. Traditsioonilised vormid, nagu alba ja ballaad, tekkisid hiljem. Ent räpp või hiphop on muidugi rahvalik žanr ja omab paralleele pigem rahvaluulega, eriti selle kylakroonika alajaotusega. Igavikulisuse asemel valitseb pigem kiirreaktsiooniline *one-click-away*-tonaalsus.

Ma olen endisaegne inimene, kellel on kibemagusaid mälestusi 90ndate lõpul kirjutatud riimis luulest. Peale seda olen endamisi paar riimitelu kirja pannud vanaaegse sentimentide tabamiseks, paar tykki („Kyll syda teab“, „Kui... ole...“) on lauludena uue elu saanud. Mu sydame rytm on ammugi vabavärsiline, aga riimi- ja rytmitaju oli kusagil teadvuse tagatoas siiski alles. Võib-olla tänu rahvalaulude laulmisele ja muusika mängimisele. See tunne, et võiks teha, algas sellega, et üks salm hakkas kokku tiksuma ja andis selge terviku. See oli „Kummaline kevad“: „Tol aastal kevad oli endeid täis / ja põllul viimne lumi lagunes / tuul läbi kase juuste käis / kylmselge mere hinguses.“ Pisut marieheiberglik, meie põhjarannikulegi sobiv looduspilt tekitas isu ilmutada verinoore Trakli veel yht tahku – Baudelaire’i ja Verlaine’i kiiluvees loovinud tumedat pärasymbolismi. Sain aru, et riimitelusid on vaja juba mitmekesisuse pärast. Töö hakkas käima umbes nii, et alguses tõlgid sisu ja siis hakkad silpide, rytmide ja riimidega kombineerima. Vahel aktiveerus ajus ka selline punkt, kus saksa keele rytm kohe eesti keele omaks tõlkus. Kui tõlke sisulist toimivust ja yhtlust võis uurida lehel, siis kõlade testimiseks sai neid vahel lauldud. Selles töös tuleb pyyda mitte liiga palju valetada ja lakeerida. Mõnedki asjad sai magususse tyirimise pärast pooleli jäetud. Ja samas ei meeldi mulle ka liiga veatud ja raudselt riimitud tõlked, mille puhul on tunne, et nende täiuslikkuse taga on masin. Ma ei taju seal enam luuletuse enda algimpulssi ja meeleliigutust, nooruki kobamist, kaitsetust, valu ja õhinat. Valisin oma lähtepunktiks umbkaudu Talviku või ehk veidi ka Jüri Üdi värssi, kus oleks veel tunda tumedat symbolismi ja arbumist, kuid vahel vilksaks ka midagi kõnekeelsemat. Vabavärssi puhul otsisin uusi või ununud meloodiaid eesti keeles.

Need kõik on lähted. Lahke Kulka andis raha ka Trakli-maadele Salzburgi sõiduks, kuid otsustasin, et ma siiski ei lähe. Reisitörksusega liitus tunne, et ma tõlgin ju meest siinsesse kultuuriruumi ja pean keskenduma lõpptulemusele. Kohapeal kogetud erisused ja pisiasjad ajaksid järelsõna liiga pikaks ja see omakorda vähendaks luuletuse kui esmase materjali osakaalu tõlgenduste kasuks, mida ma mitte ei taha. Heast luulest tekkinud elamus on mu meelet tähtsam kui ükski seletus – andku seda siis kõige eminentsemgi professor või poet. Ja kui tõlge ei ela ning elamust ei teki, pole õpetatud musta valgeks rääkimisest samuti mingit kasu. Nii et kõik on lugeja silmades. Raamatu nimeks sai „Sinine silmapilk“. Selle kujundaja on Margus Luht ja proovime seda asja teha Trakli vaimus ning ehk ka pisut saja aasta taguse eesti luuleraamatu aktsentidega. Kuna Georgile meeldis antiikva, siis oleme valinud sellele kirjatyybile vastava šrifti Garamond. Tsyklite vahepeal on tumeda romantiku Peeter Ora luule märksõnadest lähtuvad vinjetid. Nende keskel asuvad mastimärgid, mille puhul on jälgitud kaardifolkoori mystilisi vastavusi aastaegade ja

teemadega. Trakli loomingu okultistlikke nidemeid on Austrias uuritud. Mul on õue peal üks vana kyyni alt välja toodud tynn, mis teeb ilmamuutuse aegu sellist tasakesi visisevat häält. Trakl ytleks sellegi kohta vist „tönende”. Tynni sinisel pinnal ekslevad roostesed jooned. See tundus kõige õigem sinine ja andis pildistatuna raamatu kaane. Riik on meid toetanud, aga selle tegevuse lõpptulemus on veel tuleviku katte all. Homme on mu sünnipäev ja täna tean ainult, et Trakli „dämmerungid” on mind läbi pimedaja kandnud.

Aprillis 2017

(DEPRESSIIVSETE VÄIKE)LINNADE ÜLE RIIGIPIIRI TOIMETAMISEST JA PIIRIÜLESEST ÜMBERKUJUNDAMISEST¹

MARGUS ALVER

Pean näitekirjandust suuliseks esitamiseks kirja pandud tekstiks, mille alusel sünnib lavastus. Teatrile tõlkides tuleb mu meelest toimetada üle riigipiiri² kõneldav sõna, lavaline, „elus“, mis sest, et näidendis kirjalikult esitatud tekst. Erandiks on näidendid, mille on autor mõelnud üksnes lugemiseks, näiteks Ivan Turgenevi „Kuu aega maal“³.

Tõlkijaks kujunemisel on mind enim mõjutanud mu *alma mater*'i École supérieure d'interprètes et de traducteurs de l'Université de Paris 3 teooria (I). Selle loomuliku jätkuna teatritõlkes näib mulle kohandus (*adaptation*), millele Prantsusmaal on spetsialiseerunud näidenditõlkijad, kuid mis on Eestis jäetud pigem lavastajate ja (lavastus)dramaturgide pärusmaaks ning mida tuleb meil ülepea harva ette (II).

I. Üle riigipiiri toimetamisest

On ne traduit pas pour comprendre, on comprend pour traduire.

Danica Seleskovitch⁴

Interpreteeriva tõlkimise ehk mõtte teooria järgi koosneb tõlkimine kolmest etapist:

- 1) algupärandi kuulamine või lugemine ja sellest arusaamine tänu tõlgi või tõlkija keelelisele pädevusele ja keeleväliste teadmistele;
- 2) algupärandi keelelise vormi deverbaliseerimine;
- 3) algupärandi mõtte, sh algupärandis väljendatud tunnete väljendamine sihtkeeles koos kõigi nüansside ja emotsionaalse mõjuga tänu tõlkija kognitiivsele pagasile, kognitiivset konteksti ja tõlke kuulaja või lugeja eripära arvesse võttes.

¹ Artikkel väljendab autori isiklike seisukohti.

² See kujund ei hõlma kahjuks mitmekeelseid riike, kus näidendeid tõlgitakse ka sama riigi publiku jaoks, nagu näiteks Belgia, Hispaania ja Kanada.

³ I. Turgenev, Kuu aega maal. Tallinn, 1987. Tlk H. Luik. Eestis on seda viimati mängitud Kuressaare Linnateatris (esietendus 07.10.2006, lav A. Zorina) ja Eesti Draamateatris (esietendus 05.11.2006, lav M. Mokejev). Paradoksaalsel kombel on sellest tükist saanud nii Vene kui ka muu Euroopa teatrite repertuaari raudvara.

⁴ „Ei tõlgita selleks, et aru saada, vaid saadakse aru selleks, et tõlkida.“ D. Seleskovitch, De l'expérience aux concepts. Rmt-s: D. Seleskovitch, M. Lederer, Interpréter pour traduire. Pariis, 1993, lk 90. Seleskovitchi ja Ledereri tsitaadid siin ja edaspidi käesoleva artikli tarbeks tõlkinud allakirjutanu.

Kognitiivne pagas on tõlkija mälestused, elukogemus, elamused, lugemus, üldine haritus ja erialateadmised.

Kognitiivne kontekst on teadmised, mis teksti kuulamise või lugemise käigus tõlkija mälus lühikeseks ajaks talletuvad ja ülejäänud teksti mõista aitavad.⁵

Kuna tõlkimine on suhtlemisvorm, sõnumi edastamine⁶, siis ei tõlgita sõnade tähendusi, vaid mõtet, sest eri keeled ei kasuta sama mõtte väljendami- seks samu tähendusi.⁷ Selle teooria mõistes sisaldab mõte ka emotsionaalset ja esteetilist efekti, mida originaal lugejas või kuulajas-vaatajas tekitab⁸. Üht ja sama mõtet saab seega väljendada ükskõik millises keeles.⁹ Mõnevõrra utreerides võib öelda, et keeled jäävad tõlkeprotsessist hoopistükki välja¹⁰. Lähte- ja sihtkeel ei tohi omavahel kokku puutuda ega teineteist mõjutada. Tõlkijal on täielik vabadus vormi, kuid mitte mõtte suhtes.

Seetõttu tuleb inglise või vene keelest prantsuse keelde tõlkides välja tuua lausetevahelised loogilised seosed, lisades vajadusel teksti, iseäranis taand- reast algavate lõikude algusse, sõnu *à cet égard, ainsi, en, en effet, en outre, enfin, en revanche, ensuite, or, partant, y* jne, sest prantsuse emakeelega lugeja on teksti sellise liigendusega harjunud. Prantsuse keelest eesti keelde tõlkides tuleb sel- lised sõnad jällegi tihtipeale samadel põhjustel ära jätta.

Prantsuse keeles sageda ütte tõlkimine võib mu meelest algupärandi mõ- tet suisa moonutada. Prantslased teavad maast madalast, et kõik mehed on *monsieur*'d ja naised *madame*'id, sõltumata elujärjest ja esinduslikkusest, sest selline on ühiskondlik kokkulepe ja nii on viisakas. Eestis kasutatakse ütet ot- sekõnes palju vähem. Nõustun Piret Volliga¹¹, et taasiseseisvumine on aidanud sõnad *härria* ja *proua* jälle oma kohale üldkeeles, kuid ma pole sugugi kindel, kas neid kõnetlussõnu saab pidada päris neutraalseks. „Eesti keele seletav sõna- raamatki“ pakub *proua* tähenduseks 'mittevallaline naine (ka kõnetlussõnana); peenem, jõukam, haritum, hrl. linliku eluviisiga naine, daam'¹². Kui paljud meist tänavad toidupoes kassapidajat või Lidos meile taldrikutäie praekartu- leid ulatanud köögitöölisi „aitäh, proua“ nagu Prantsusmaal (*merci, madame!*) või küsivad bussis „Kas te väljute, härria?“ (*Vous descendez, monsieur?*)? *Proua*

⁵ M. Lederer, *La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif*. Pariis, 1994, lk 37.

⁶ M. Lederer, *Transcoder ou réexprimer*. Rmt-s: D. Seleskovitch, M. Lederer, *Interpréter pour traduire*, lk 34.

⁷ D. Seleskovitch, *sealsamas*, lk 104.

⁸ M. Lederer, *La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif*, lk 37.

⁹ M. Lederer, *Transcoder ou réexprimer*, lk 34 ja 36.

¹⁰ *Sealsamas*, lk 36.

¹¹ P. Voll, *Seletussõnaraamat valmis, varsti ka parandatud ja täiendatud*. Keel ja Kirjandus, 2009, nr 1, lk 9.

¹² <http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=proua&F=M>. Vaadatud 01.05.2017.

kasutamine *madame*'i vastena võib võltsida tegelaste suhtevahekorrad ja moonutada tooni, millega tegelased üksteise poole pöörduvad. Eelistaksin siis juba tõlketeksti jätta kõnetlussõnad *madame* või *missis*. Kui repliigis esineb kerget ironiat, siis leian, et õigustatumgi oleks *kulla proua*. Tihti kasutab eestlane viisaka „apostroofina“ hoopis sõna *vabandage*.

Seega valmib interpreteeriv tõlge samaväärsete lausungite abil, mis annavad originaali mõtet edasi just sel konkreetsel juhul. Ei saa ette kindlaks määrata tõlke- või keelevasteid, s.t lausete või väljendite vasteid, mis alati kehtiksid. Vahel langevad tõlkevasted samaväärsete lausungitega kokku, aga enamasti mitte.¹³ Olen üritanud leida ingliskeelse lausega *I entered college* samaväärsed lausungid kuues keeles. Sõltuvalt kontekstist ja rõhuasetusest sobib üks variantidest või midagi hoopis muud.

Eesti keeles: *Ma astusin ülikooli. Ma astusin kõrgkooli. Ma läksin pärast gümnaasiumi edasi õppima. Ma sain ülikooli sisse.*

Heebrea keeles: *התקבלתי לאוניברסיטה. התחלתי ללמוד באוניברסיטה. התחלתי אוניברסיטה.*

Poola keeles: *Poszedłem na studia. Podjąłem studia. Dostałem się na studia.*

Prantsuse keeles: *Je me suis inscrit à la fac. J'ai été admis en prépa. J'ai intégré une grande école. J'ai commencé mes études (supérieures). Je suis entré en BTS. Je suis allé à l'unif. Je suis allé en haute école.*¹⁴

Saksa keeles: *Ich habe mein Studium aufgenommen. Ich bin an die Uni gegangen. Ich habe einen Studienplatz bekommen.*

Vene keeles: *Я поступил в вуз. Я поступил в институт. Я пошёл дальше учиться.*

College märgib ingliskeelsetes maades kõrgemat õppeasutust. Eestlane astub üli- või kõrgkooli, isegi siis, kui ülikooli täisnimes, mis jäetakse mainimata, on sõna *instituut* või *akadeemia*. Kui olulisim on eriala või teaduskond, võib *ülikool* jutust hoopiski välja jääda, iseäranis argikeeles.

Prantsusmaal ja Belgias mainitakse sageli õppeasutuse või õppe tüüpi, mis dikteerib ka tegusõna valiku. Tihti kasutatakse lühendeid.

Vene argikeeles toimib lühendiga *вуз* rööbiti mis tahes kõrgkooli tähistava üldterminina ka *институт*. Eesti keeles on instituut pigem teadus- ja uurimiskui õppeasutus, välja arvatud siis, kui see on konkreetse kõrgkooli nimetuse osa, mistõttu *Мой сын поступил в институт* ei tohiks tõlkida *Mu poeg astus instituuti*. Sõna *университет* kasutatakse vene keeles peamiselt siis, kui see kuulub kõrgkooli nimetusse.

Saksa *Studium* leidub laensõnana poola keeleski (mitmussõna *studia*). *Stuu-*

¹³ M. Lederer, La traduction aujourd'hui. Le modèle interprétatif, lk 50 ja 51.

¹⁴ Kaks viimast väljendit on kasutusel Belgias.

dium on ka eesti keelde laenatud, ent tundub pisut vananenud ja teistsuguse kõlavarjundiga kui neutraalne *ülikool* või *õpingud*.

Neist näiteist ilmneb, et õiged sõnad leiab tõlkija sihtkeeles siis, kui ta viib kokku kõne ja mõtte. Kui ta üritab keelt keelde „konverteerida“, satub ta eksiteele.¹⁵ Lisaks selgub neljast alljärgnevast näitest, et keelevasted, mida pakuvad kakskeelsed sõnaraamatud, enamasti algupärandi mõtet edasi andma ei kõlba.¹⁶ Ingliskeelset sõna *college* nende keelevastetega eesti, heebrea, hispaania ja prantsuse keelde tõlkides reedame autori mõtte.

Eesti keeles: *Ma astusin kolledžisse.*

Heebrea keeles: *התחלתי ללמוד במכללה. התחלתי מכללה.*

Hispaania keeles: *Empecé el colegio.*

Prantsuse keeles: *J'ai commencé le collège.*

Ma astusin kolledžisse on ennekõike ebaselge. Tallinnas on Inglise kolledž, mistõttu ei saa lauset *Ma astusin kolledžisse* kuuldes kindel olla, kas tegemist on üldse kõrgkooliga. Kõnekeeles võidaksegi mõelda just Inglise kolledžit. *Kolledž* on mõeldav üksnes konkreetse õppeasutuse puhul, mille nimetuse osa on *kolledž*, nagu Tartu ülikooli Pärnu kolledž. Smith College, Trinity College ja Collège de France tuleks jätta tõlkimata või asendada üldnimetusega (nt kahe esimese puhul *ülikool*).

Inglise-heebrea sõnaraamatust¹⁷ leitud sõnavastega *מכללה* reedame algupärandi, sest *מכללה* on Iisraelis tasuline eraülikool, mille tase jääb pahatihti riiklikele ülikoolidele alla. Vähemalt on selline eelarvamus levinud, mistõttu sel sõnal võib Iisraelis olla halvakspaneuv varjund. Kui Ameerika näidendi tegelane asub õppima Harvardi, siis viib *מכללה* Iisraeli publiku eksiteele, jättes mulje, et tegelasel ei jäänud muud üle kui valida alla keskmise eraülikool.

Kui Hispaanias laps *colegio'* sse astub, läheb ta esimesse klassi.

Prantsuse haridussüsteemis järgneb *collège* algkoolile ja eelneb gümnaasiumile.

Kirja Prantsuse ametiasutusele lõpetan: *Vous souhaitant bonne réception de la présente et dans l'attente de la réponse que vous voudrez bien donner à ma requête, je reste à votre entière disposition pour tout renseignement complémentaire et vous prie, Madame, Monsieur, de bien vouloir agréer mes salutations distinguées.*

Eestis jään sama viisakaks, kui piirdun ühe sõnaga: *lugupidamisega*. Prantsuse näidendis ettelõetava kirja viisakusvormeli üheainsa sõnaga tõlkiv tõlkija

¹⁵ M. Lederer, *Transcoder ou réexprimer*, lk 30.

¹⁶ M. Lederer, *Implicite ou explicite*. Rmt-s: D. Seleskovitch, M. Lederer, *Interpréter pour traduire*, lk 67.

¹⁷ The Oxford English-Hebrew Dictionary. Toim N. S. Doniach, A. Kahane. Oxford, 1996.

on originaaltruu, sest teeb eestlastele mõistetavaks selle, mida mõistab Prantsuse publik. Pieteeditundest algupärandi autori lausestuse ja rütmi vastu (s.t näiliselt heade kavatsustega) viisakusvormelilt sama pikalt eesti keelde ümber panev tõlkija aga reedab originaali, tehes tegelasest kõrgelennulise kenitleja ja ekstsentriku.

II. Piiriülesest ümberkujundamisest

נקמות נעשה היום בהבריטאנים, המה לקחו את כתבי קדשנו ויעשו בהם כאדם העושה בשלו, העתיקום, פורום לכל קצות הארץ כמו להם המה, וגם אנחנו נשלם להם היום פעלתם אל חיקם, כי נקח את הספרים היקרים בעיניהם ככתבי הקדש, את

חזיונות שעקספיר ונביאם לאוצר שפת קדשנו, ואם לא מתוקה הנקמה הזאת!?! חזיונות שעקספיר בשפת קדש!¹⁸

Perets Smolenskini eessõnast William Shakespeare'i „Othello” 1874. aastal Viinis ilmunud tõlkele heebrea keelde (tlk Jitshak Zalkinson) pealkirja „איתאל הכושי מוינעציה” („Iitiel, Veneetsia etiooplane”) all.¹⁹

Siit võib astuda sammu edasi: välisriigist pärit võõrkeelne tekst tuleb tahehtamata mingil määral sobitada teise riigi publikuga, tolle kognitiivse pagasiga, ajaloolise mälega jne.²⁰ Hakkab ju lavastus elama publiku ja näitlejate ühistöös. Kui jätta näidend sinna riiki ja sinna linna, kus toimub algupärandi tegevus, siis kas ei takista see vahel tüki üldinimliku ja universaalse sõnumi mõjulepääsu, liiatigi kui tekst on pikitud kümnete toitude, tänavate, ansambli- te, ajalehtede ja poliitikute nimedega?

Nii Prantsusmaal kui ka muudes riikides on näidenditõlkijatel kohanda- ja ehk adapteerija roll. Just tõlkija toob tegevuse tihti lausa üle sellesse riiki, kus tõlge lavastatakse. Prantsusmaal nimetatakse teatritõlkijaid kohandajateks (*adaptateur*) ja teatritõlkeid sageli kohandusteks (*adaptation*)²¹. Professionaalse tõlkija kohandus ilmub tihti trükis ning seda kasutab mitu teatrit ja lavastajat.

¹⁸ „Täna maksame me brittidele kätte. Nad on võtnud ja omastanud meie pühakirjad ning neid tõlkida ja igasse ilmakaarde levitada vihtunud. Me teeme neile kõik tagasi, sest me võtame raamatud, mis on nende silmis sama kallid kui pühakirjad, Shakespeare'i teosed, ja paneme need ümber meie pühasse keelde. Ja küll see kättemaks on alles magus! Shakespeare'i teosed pühaskes!” Käesoleva artikli tarbeks tõlkinud allakirjutanu. Tegu on esimese Shakespeare'i näidendi tõlkega otse algupärandist heebrea keelde, mis oli juudi kultuuri-, teatri- ja tõkeloo põhjapaneva tähtsusega. Smolenskini huumor viitab sellele, et Shakespeare'i teosed kubisevad viidetest Heebrea Piiblile, mille originaalkeel on heebrea keel. Iitieli kujul on J. Zalkinson leidnud Õpetussõnadest ja Nehemja raamatust tegelase, kelle nime juure moodustavad samad kaashäälikud (א, ת, נ ja ל) mis nimes Othello.

¹⁹ ו. שקספיר, איתאל הכושי מוינעציה. אותלו על פי שעקספער. תרגם י. א. זלקינסון. באר שבע, 2015, עמ' 12.

²⁰ M. Randaccio, Brian Friel as Linguist, Brian Friel as Drama Translator. Studi irlandesi. A Journal of Irish Studies, 2013, nr 3, lk 120 ja 121. Vt ka tõlkimise kolmandat etappi.

²¹ Kasutatakse ka väljendit *texte français et adaptation*.

Parimaid teatritõlkeid pärjatakse Prantsuse teatri aastaauhinnaga parima teatrikohanduse kategoorias (*Molière de l'adaptateur*).

Mu meelest jõuab tüki sõnum ja mõte nii tõhusamalt publikuni, ilma et teda väsitataks tarbetu arusaamatu kribu-krabuga, mis ta tähelepanu hajutab ja takistab sisule, üldinimlikule sõnumile keskendumast. Ei tõlkijal ega ka teatril pole mu meelest õigust ega põhjustki uputada teatrisse emotsiooni, elamust ja kartarsist saama või meelt lahutama tulnud vaataja keeruliste nimede virvarri ega eeldada temalt Suurbritannia või Prantsusmaa maaloo või geograafia tundmist. Väga paljude tekstide – välja arvatud vahest ajaloolised näidendid ja klassika – sisu, sõnum ega stiil ei saaks kannatada, kui teksti Eestisse ümber tooksime.

Vastuseisu säärasele kohandamisele olen kuulnud põhjendatavat sellega, et linn ja riik, kus tegevus toimub, ju mõjutavad ka näidendi tegelasi, mistõttu tõlkija ei tohi tegelasi autori valitud tegevuskohast välja rebida. Konkreetsete ajaloosündmuste ja geograafiliste paikadega seotud näidenditega on tõepoolest sageli nõnda. Ma ei kujuta hästi ette Mihhail Bulgakovi „Turbinide päevi“ või Ljudmila Petruševskaja „Moskva koori“ teise riiki üle kantuna. Arvukad tänapäeva läänemaailma näidendid on seevastu hõlpsasti „teisaldatavad“, sest kuivõrd nende tegelased seisavad silmitsi üsna ühesuguste probleemidega, ei saa nende sõnum ega esteetika kohandamisel kannatada, vaid pääseb pigem võimsamini mõjule. Tihti soosivad säärast kohandamist rahvusvahelisest kõlapinnast huvitatud näitekirjanikud ise.²²

Tunnustatud prantsuse teatritõlkijad Anne Tognetti ja Claude Baignères on oma valikuid põhjendanud üsna veenvalt: „Tegevus võiks toimuda samahästi Tokyos kui ka Pithiviers’s. Miks mitte tegelaste seiklusi meile ruumis lähemale tuua ja lasta neil toimuda Pithiviers’s, kui see vaataja meelt rohkem liigutab? [- - -] Oluline on ajada Prantsuse teatrikülastaja samamoodi naerma ja tekitada tas samasugune tunne kui see, mis valdab newyorklast. [- - -] Kui see loometöö ei saa juhinduda autori kirjatähest, siis juhindugu see ta vaimust.”²³

Nii algupärandi kui ka eesti kultuuri ja kummagi riigi reaale tundval tõlki-
jal on ehk hõlpsam kohandustööd teha kui lavastajal või lavastusdramaturgil,
kel võib ehk algupärandi keele, kultuuri ja ühiskonna tundmisest vajaka jää-
da. Muidugi oleks ideaalne seda teha lavastaja ja tõlkija koostöös. André Mar-
kovicz, kes on tõlkinud prantsuse keelde Dostojevski kogutud teosed ning

²² Katalaani näitekirjanik J. Galceran kirjutab ise kaks algupärandit, ühe katalaani ja teise hispaania keeles, ning muudab alati vajadusel tegelaste nimed ja tegevuskoha, rääkimata arvukatest viidetest kohalikele oludele (ajalehtede, pankade jms nimed). Näiteks „Cancúni“ (Eestis mängitud Eesti Draamateatris (esietendus 28.10.2011, lav H. Toompere, tlk allakirjutanu)) tegevuse Hispaaniast USAsse üle viinud ingliskeelse tõlke (tlk A. García-Romero) puhul on Galceran ise sõna sekka öelnud.

²³ A. Tognetti ja C. Baignères, *Adaptation: respect et liberté. Acteurs-Auteurs*, 1990, nr 11-12, lk 106.

kelle Shakespeare'i-, Tšehhovi- ja Ostrovski-tõlkeid on mänginud Comédie-Française, leiab, et iga tõlge on loomuldasa tõlgendus: objektiivset tõlget ei saa olla, sest tõlke teeb ju inimene.²⁴ Ühest näidendist saab kindlasti teha vähemalt niisama palju tõlkeid kui lavastusi. Prantsusmaal on hulganisti nõnda kohandatud tõlkeid valminud aastakümneid tagasi ja neid on kasutatud paarkümme korda väga eripalgelistes lavastustes. Kartus, et tõlkija astub lavastaja pärusmaale, on seega liialdatud.

Prantslanna Yasmina Reza „Tapatöö jumala“²⁵ algupärandi tegevus toimub Pariisis, tegelasteks pariislased Alain ja Annette Reille ning Michel ja Véronique Houllié.²⁶ Kui Christopher Hampton selle näidendi inglise keelde tõlkis, siis jäid Londoni-lavastuses tegelaste nimed ja tegevuskoht samaks. Broadwayl teksti pisut amerikaniseeriti. Tegevus viidi üle New Yorki. Square de l'Aspirant-Dunant asendati Cobble Hill Parkiga. Tegelastest said newyorklased Alan ja Annette Raleigh ning Michael ja Veronica Novak.²⁷ Autor oli sellega igati päri. Kuna Reza oskab mõlemat keelt, oli tal lihtne jälgida, mida tema tekstiga ette võetakse. Julgen oletada, et Prantsuse kultuuriruumis tegutseva näitekirjaniku, näitleja ja lavastajana Reza isegi eeldab, et samasuguseid kohandusi võetakse ette ka teistes kultuuri- ja keeleruumides, sest see hõlbustab publiku vastuvõttu ning on tihtilugu tüki rahvusvahelise menu pandiks.

Reza „Kunsti“²⁸ hispaania keelde tõlkija on tegelased Marci, Serge'i ja Yvani Marcoseks, Sergioks ja Ivániks ristitud.²⁹ Aiman põhjusena hispaania keele eripära: hispaania näitlejatel on üliraske hääldada sõna lõpus võõrapärast kaashäälikuühendit [rk] nimes Marc, [3]-häälikut nimes Serge ja ninahäälikut [ã] nimes Yvan. Tegevus jäi Pariisi, kuid teatri tinglikkus võimaldas nimed vales hääbita hispaaniapärestada. Leian, et see oli aus ning vaataja- ja näitlejasõbralik, publiku kõrvadele ja näitlejate kõneaparaadile vastuvõetavam valik.

Oma seni lavale jõudnud tõlgetes pole ma tegevust Eestisse üle kandnud³⁰, kuid olen pidanud hädavajalikuks pisteliselt välisriikide reaale Eesti publikule lähemale tuua.

---

²⁴ D. Descavesi intervjuu A. Markowicziga. <http://oeil.electrique.free.fr/article.php?numero=14&articleid=91>. Vaadatud 01.05.2017.

²⁵ Eestis mängitud Kuressaare Linnateatris pealkirja „Tapatöö jumal“ all (esietendus 05.10.2008, lav J. Allik) ja Eesti Draamateatris pealkirja „Hävituse ingel“ all (esietendus 25.11.2012, lav H. Toompere). Tlk allakirjutanu.

²⁶ Y. Reza, *Le dieu du carnage*. Pariis, 2007, lk 7.

²⁷ Y. Reza, *God of Carnage*. Tlk Ch. Hampton. New York, 2008, lk 4.

²⁸ Eestis mängitud Eesti Draamateatris (esietendus 31.01.1998, lav H. Toompere) ja Ugalas (esietendus 08.03.2008, lav R. Annus) ning mängitakse praegu Von Krahli Teatris (esietendus 24.04.2017, lav M. Koldits). Tlk T. Hallap.

²⁹ Y. Reza, *Arte*. Tlk J. M. Flotats. Barcelona, 2006, lk 5.

³⁰ Olen tõlkimist alustades selle võimaluse lavastajatele mõnikord välja pakkunud, kuid nad on eelistanud seda mitte kasutada. Ühel korral pole sellega soostunud autor.

Katalaan Jordi Galcerani „Pangalaenus”³¹ olen osundanud Eesti töölepingu-seadust. Poolakas Andrzej Saramonowiczi „Testosteroonis”³² olen asendanud viite poola romantiku Juliusz Słowacki tragöödia „Balladyna” nimikangelasele viitega leedi Macbethile³³.

Reza „Bella figuras”³⁴ on Borisi abikaasa Patricia sõitnud väikelinna Valenciennesi³⁵, mis on stereotüübi kohaselt „depressiivne väikelinn” Põhja-Prantsusmaal, kus puuduvad vähimadki vaatamisväärsused ja kuhu mitte keegi ei sõida kunagi lõbu pärast ega turismireisile. Tegelane on seega riigi teises otsas pealesunnitud töölähetuses või peab seal mingeid suguvõsaasju ajama ning tema mees lõbutseb samal ajal armukesega. Mulle tundub, et lihtsalt *Valenciennes* ei ütle Eesti vaatajale mitte midagi ega kutsu esile sama reaktsiooni mis Prantsusmaal. Seega sõandasin lisada tollesse repliiki lause „Depressiivses väikelinnas Prantsusmaa teises otsas!”. Lavastaja Hendrik Toompere on leidnud selle asemel teistsuguse, väga õnnestunud lahenduse: kohanimi Valenciennes on tekstist hoopis välja jäetud ning naine viibib maal. Ivo Uukivi Borisi suust mõjub see *maal* sama hallilt, troostitult ja ebaglamuurselt kui *Valenciennes*, on diskreetsem ning kõnetab Eesti vaatajat selles kontekstis ehk vahetumaltki kui *depressiivne väikelinn*. Ülihästi Reza poeetikat tunnetanud, on Hendrik Toompere saavutanud väga originaaltruu tulemuse.

Britt Tom Kempinski näidendi „Duett ühele”³⁶ on 1984. aastal prantsuse keelde tõlkinud samuti Tognetti ja Baignères.³⁷ Tegevus on üle toodud Londonist Pariisi. Kahe silma vahele pole seejuures jäänud ükski detail. Londoni Victoria Stationist on saanud Pariisi raudteejaam Gare du Nord, Briti naeltest Prantsuse frangid, naistegelasest Stephanie Liebermannist Stéphanie Lorenz.

Algupärandis teatab Stephanie psühhiaatril oma aadressi: *I live with my husband at Fourteen, Bellevue Villas, N.W. eight, and I'm... You want our London address, presumably?*³⁸ Tõlkes on postiindeks ja linnanimi ära jäetud ning tänavanimi prantsuspärastatud: *Nous habitons mon mari et moi 14, villa Bellevue et... Je suppose que c'est bien mon adresse d'ici que vous voulez?* Tänav nimega Villa de

³¹ Eestis mängitakse seda Eesti Draamateatris (esietendus 17.01.2016, lav H. Toompere). Tlk allakirjutanu.

³² Eestis mängitakse seda Endlas (esietendus 04.10.2008, lav E. Keerd). Tlk allakirjutanu.

³³ W. Shakespeare, *Macbeth*. Tlk J. Kross. Rmt-s: W. Shakespeare, *Kogutud teosed*. Tlk G. Meri, R. Sepp, J. Kross ja H. Rajamets. Tallinn, 2014, lk 1331. *Balladyna* ei lase mõrva unustada vereplekk, mida tal ei õnnestu laubalt maha pesta.

³⁴ Eestis mängitakse seda Eesti Draamateatris (esietendus 06.11.2016, lav H. Toompere) sama pealkirja all. Tlk allakirjutanu.

³⁵ Y. Reza, *Bella Figura*. Pariis, 2015, lk 16.

³⁶ Eestis mängitud Eesti Draamateatris (esietendus 27.05.1988, rühmatöö). Tlk D. Kareva.

³⁷ T. Kempinski, *Duo pour violon seul*. Tlk A. Tognetti ja C. Baignères. *L'Avant-Scène Théâtre*, 15.02.1999.

³⁸ T. Kempinski, *Duet For One*. London, 1981, lk 2.

Bellevue on Pariisi 19. linnajaos tõepoolest olemas, kusjuures tihtilugu jätvad-ki prantslased eessõna *de* liigisõna ja nime vahelt ära.³⁹

Ameeriklase A. R. Gurney „Armastuskirjade“ tegevuse on Tognetti ja Baignères jätnud Ameerikasse.⁴⁰ Sellegipoolest on paljud pärisnimed ja viited Ameerika reaalidele kas kodustatud või asendatud teiste, Prantsuse publikule tuttavamate reaalidega ja (hõlpsamini hääldatavate Ameerika) nimedega. Melissast on saanud Alexa, Andyst Tom, *Thanksgiving’ust*⁴¹ *Toussaint, spring vacation’ist vacances de Pâques, Calhoun College’ist l’Université* ja Prantsusmaal samahästi kui tundmatu muusikali „Finian’s Rainbow“ laulust „How Are Things in Glocca Morra?“ Buck Rami „Only you“.

Algupärandis tänab Melissa Andyd sünnipäevakingi eest: *Thank you for the birthday present. I have a lot of Oz books, but not The Lost Princess of Oz. What made you give me that one?* Andy vastab: *When you came into second grade with that stuck-up nurse, you looked like a lost princess.* Tõlkes on Prantsusmaal vähemtund lasteraamatud asendatud muinasjuttudega, mis kutsuvad publikus esile samalaadse äratundmisrõõmu. Alexa: *Merci pour ton cadeau d’anniversaire. J’avais déjà les Contes de Grimm et Les Mille et Une Nuits mais pas les Contes d’Andersen. Qu’est-ce qui t’a fait choisir ce bouquin?* Andy: *Quand tu es arrivée pour la première fois à l’école avec ton horrible nurse et ton costume marin tu ressemblais à la petite sirène.*

Algupärandis kirjutab Andy Melissale oma õppeedukusest: *My grades are pretty good. They post your weekly average outside study hall and last week I got 91.7 overall average.* Tõlkes on noormees jäetud Ameerika kooli, kuid on kasutatud Prantsuse 20 palli süsteemi: *J’ai de très bonnes notes. Notre moyenne est affichée toutes les semaines et la semaine dernière j’ai eu 17,5 sur 20.* Prantsuse publik teab paugupealt, et see on suurepärase hinne, ega pea hakkama pead murdma USA hindamiskaala üle.

Selle tõlke pikaealisus⁴² ning nominatsioon *Molière de l’adaptateur’* ile 1991. aastal tõendavad, et tõlkevalikud tabasid täkkesse.

Tõlkides „Hinded on mul üsna head. Kui klassi seinale riputati nädala keskmine, siis mul oli see 91,7“, juhindub Peeter Tammearu⁴³ ilmselt sellest, et Eesti publikul on 2013. aastal USA haridussüsteemist rohkem aimu kui Prant-

³⁹ Seda põhjustab ekslik analoogia isikunimeliste tänavatega, mille puhul õigekeelsusreeglid eessõna *de* ette ei näe.

⁴⁰ A. R. Gurney, *Lettres d’amour*. Tlk A. Tognetti ja C. Baignères. Acteurs-Auteurs, 1990, nr 11–12, lk 108–130. Eestis mängitud Kuressaare Linnateatris (esietendus 09.11.2013, tlk ja lav P. Tammearu) pealkirja „Armastuse kirjad“ all.

⁴¹ A. R. Gurney, *Love Letters*. New York, 1989.

⁴² Seda mängisid veel 2014. aastal Pariisis A. Aimée ja G. Depardieu.

⁴³ A. R. Gurney, *Armastuskirjad*. Tlk P. Tammearu. SA Eesti Teatri Agentuur, Word-fail, 2013, lk 13.

suse vaatajal 1990. aastal. Ka Vladimir Jerjomin on tõlkinud: *У меня вполне приличные отметки. Каждую неделю у нас перед аудиторией вывешивают ведомость по успеваемости, и на прошлой неделе мой средний балл был 91.7.*⁴⁴ Eesti ja vene tõlke sarnasus annab aga aimu nende kahe kultuuriruumi sootuks teistsugusest teatritõlketraditsioonist. Ehk võiks Eestiski kaaluda professionaalsele teatritõlkijale tunduvalt vabamate käte andmist nagu Prantsusmaal.⁴⁵

* * *

Lõpetuseks geniaalseim teatritõlkeleid, mida olen lugenud ja lavalt kuulnud. Aleksandr Ostrovski „Metsa“⁴⁶ tegelaste Геннадий Несчастливцев’i ja Аркадий Счастливец’i⁴⁷ nime on nii Albert Üksip⁴⁸ kui ka Toomas Kall⁴⁹ üksnes transkribeerinud, erinevalt Otto Mäest, kes on 1903. aastal andnud üsna vaimukalt edasi nimele sisu: Hädakoi ja Õnnekoi.⁵⁰ Perekonnanimed tõlki-da on nõuks võtnud ka Prantsuse tõlkija André Barsacq: Guennadi Le Malchanceux ja Arkadi Le Chanceux⁵¹.

28 aastat hiljem on André Markowicz leidnud ehtostrovskilikult lustakad, säravalt ja vaimukalt lavalised vasted Guennadi Infortunatov ja Arkadi Fortunatov⁵². Nii avaneb Prantsuse publikule nimele taust, kuid mõlemad tege-lased jäävad üdini venelaseks. (Võinuks nad ju Ostrovskilgi olla Фортунов ja Нефортунов.) *Вернее подлиннику уж некуда. Завидую Марковичу белой завистью!*

---

⁴⁴ A. P. Гёрни, Любвные письма. Tlk V. Jerjomin. www.eryomin.ru/files/theatre/lubovnye-pisma.doc. Vaadatud 01.05.2017.

⁴⁵ Ja miks mitte tõlkijalt seejuures tõlkevalikute põhjendust oodates. Iseäranis põhjendatud näib see olukordades, kus (lavastus)dramaturg või lavastaja ehk ei tunne kõige paremini algupärandi teksti ega kultuuriruumi, kuid kavandab eesti- või võõrkeelsete tõlgete alusel uut „tekstiredaktsiooni“, „tekstiversiooni“ või „ülekirjutust“. Märkimisväärne (ja paradoksaalne) on, et väga paljud (lavastus-) dramaturgid ja lavastajad võtavad endile selle vabaduse ning seda ei heideta neile ette.

⁴⁶ Eestis viimati mängitud Vanalinnastuudios (esietendus 15.01.2000, lav E. Baskin) pealkirja „Mets“ all (tlk T. Kall) ja Vene Teatris (esietendus 29.01.2011, lav N. Lapina) pealkirja „Лес“ all.

⁴⁷ А. Островский. Лес. Rmt-s: А. Островский. Малое собрание сочинений. Петербурга, 2013, lk 276.

⁴⁸ A. Ostrovski, Mets. Tlk A. Üksip. Rmt-s: A. Ostrovski, Äike. Mets. Lumivalgeke. Kaasavaratu. Tlk E. Hiedel, V. Raud, A. Sang ja A. Üksip. Tallinn, 1986, lk 97.

⁴⁹ A. Ostrovski, Mets. Tlk T. Kall. Tallinn, 1999, lk 18.

⁵⁰ A. Ostrovski, Mets. Tallinn, 1911, lk 3.

⁵¹ A. Ostrovski, La Forêt. Tlk A. Barsacq. L’Avant-Scène Théâtre, 15.04.1970.

⁵² A. Ostrovski, La Forêt. Tlk A. Markowicz. Pariis, 1998, lk 47. Mängitud Comédie-Française’is (esietendus 12.04.2003, lav P. Fomenko).

SEPRAKAUPPA INTERNETIS. EESTI KIRJANDUSE TÖLKIMISEST SOOMES¹

PIRET SALURI

Olgu kõigepealt tähendatud, et eesti kirjanduse käekäik Soomes ei ole õieti minu ala, mina tõlgin soome kirjandust eesti keelde ja minu nägemisväli on „vastupidine“: püüan kursis olla sellega, mida tõlgitakse ja on tõlgitud soome kirjandusest eesti keelde, mida oleks hädasti vaja veel avaldada ja mis on lausa puudu. Aga et ma olen tõlkinud soome kirjandust juba õige kaua, siis on aja jooksul kolleegidega suheldes, raamatuid ja lehti lugedes ning andmebaasides rännates üht-teist muidugi silma hakanud. Nõnda ei pretendeeri ma ammen-davale käsitlusele, minu „elust enesest“ järeldused ei pruugi alati õiged olla.

Arvan siiski, et ei eksi, kui väidan, et soome kirjandust on eesti keelde alati tõlgitud rohkem kui eesti kirjandust soome keelde. Näiteks sobib hästi ka praegune, 2017. aasta. Soome keeles on ilmunud või ilmuvad:

Ilmar Taska „Pobeda 1946“ (WSOY, tlk Jouko Vanhanen);
Voldemar Veedam, Carl Wall „Purjetamine vabadusse“ (Arktinen banaani, tlk Jouko Vanhanen);
Nippernaati III: Eda Ahi, Jaan Pehk, Olavi Ruitlane, Piret Tali, Piret Jaaks, Sven Vabar, Tarmo Teder;
Tõnu Õnnepalu „Paradiis“ (Kirjokansi, tlk Jouko Väisänen);
Kätlin Kaldmaa „Islandil ei ole liblikaid“ (Fabriikki, tlk Outi Hytönen);
Vello Salo „Siin Vatikani raadio“ (Tallinn-kustannus, tlk Hannu Oittinen).

Võimalik, et midagi ilmub kusagil veel. Ei ole olemas asutust või institutsiooni, mis meie kirjanduse tõlkeid soome keelde koordineeriks või suunaks. Eesti Kirjanduse Teabekeskuse käsi igale poole ei ulatu ja seda ei ole alati ka tarvis. Eesti-Soome-Eesti tõlkesuhted on nii pika traditsiooniga, et edenevad kuidagi iseenesest ja mitmel moel, vahel ka lihtsalt sõprade vahel. Igatahes praegu oskan öelda, et tänavu, 2017, on ilmunud või ilmub Soome raamatutest eesti keeles ilukirjandust:

Tommi Kinnunen „Lopotti“ (Varrak, tlk Jan Kaus);
Sirpa Kähkönen „Graniitmees“ (Varrak, tlk Piret Saluri);
Aki Ollikainen „Must muinasjutt“ (Loomingu Raamatukogu, tlk Mihkel Mõisnik);

.....
¹ Kirjutis põhineb EKL-i tõlkijate sektsiooni aastakoosolekul 22.04.2016 peetud ettekandel.

Tuomas Kyrö „Kõike head, toriseja” (Varrak, tlk Kadri Jaanits);
Riikka Pelo „Meie igapäevane elu” (Tänapäev, tlk Kadri Jaanits);
Jukka Viikilä „Engeli linn” (Post Factum, tlk Kai Aareleid);
Seija Ahava „Taevast pudenevad asjad” (Post Factum, tlk Jan Kaus).

Ja mõttekirjandust:

René Nyberg „Viimane rong Moskvasse” (Argo, tlk Piret Saluri);
Oula Silvennoinen, Marko Tikka, Aapo Roselius „Musta koidiku kuulutajad.
Soome fašistide lugu” (Argo, tlk Andres Adamson);
Kaja Kunnas, Marjo Näkki „Soome lahe suhteraamat” (Post Factum, tlk Tiina
Maripuu);
Seppo Zetterberg „Soome sillal kõndijad” (Varrak, tlk Sirje Olesk).

Niisiis on ka tänavu meie soome kirjanduse tõlgete nimekiri pikem kui eesti kirjanduse tõlgete nimekiri Soomes. Põhjuseid on erinevaid ja neid võib ju otsida, aga üks on väga lihtne: soome kirjandus on lihtsalt suurem, see tähendab, mitte suurem, vaid arvukam, sealt on rohkem võtta. Lisaks mõjutab asjade käiku ehk seegi, et Soome tundub meile endiselt avatum, suurele maailmale lähemal, kui me ise oleme või oleme olnud. See ei pea tänapäeval küll enam päriselt paika, aga natuke ikka.

Kuid eesti kirjandus on soomlastele huvi pakkunud ammust ajast. Teoses „Suomen sillan kulkijoita” (2015) tsiteerib ajaloolane Seppo Zetterberg August Ahlqvisti ja Friedrich Reinhold Kreutzwaldi kirjavahetust. Sealt võime jälgida „Kalevipoja” käänulist teed Soome, trükki. („Kalevpoeg” ilmus 1862 ja ta trükiti Soomes, Kuopios.) Ühes teises kirjas on juba juttu tõlkimisest. Ahlqvist palub, et Kreutzwald saadaks talle mõned eksemplarid „Reinuvader Rebast”. Ta õpetab soomlastele eesti keelt ja tahab „Reinuvader Rebasest” mõne katke ka soome keelde tõlkida, et neid tunnis kasutada. Eesti kirjanduse tõlkimisest soome keelde ja trükis avaldamisest tollal veel eriti ei räägitud. Siis oli tavaline, et eesti kirjandust loeti algkeeles, asjahuviline publik, keda ei olnud muidugi eriti arvukalt, sellevõrra eesti keelt oskas.

1855 ilmus aastaraamatus „Suomi” August Ahlqvisti kirjutis, essee „Eesti tänapäevasemast kirjandusest” (*Wiron nykyisemmästä kirjallisuudesta*, 1855). Artikkel oli rohkem kui 100 lk pikk, Ahlqvist annab siin ülevaate eesti kirjanduse ajaloost 16. sajandist peale. Selle kirjutise äratusel algaski soomlaste tõsisem tutvus eesti kirjandusega. Ahlqvist toob ära ka tekstinäiteid, osalt koguni soome keelde tõlgituna. Tasapisi hakkas ilmuma ka raamatuid: Bornhöhe, Pärn, Vilde, Tuglas.

Siis aga tulid Esimene maailmasõda, tormilised ajaloosündmused, ja kirjandus, eriti selle tõlkimine, jäi mõneks ajaks tagaplaanile.

Siinkohal esitaksin ühe ääremärkuse. Üsna hea pildi eesti kirjandusest soome keeles ja soome kirjandusest eesti keeles annavad meie erb.nlib.ee ja soomlaste.helka.finna.fi. Nad erinevad, aga õige pisut ja üks täiendab teist. Loetelude tegijal või artikli kirjutajal tuleb siiski tõdeda, et meil on vähemalt kaks kirjanikku, kelle puhul peame mõtlema, kumb ta siis on, meie või soomlaste oma: Aino Kallas ja Hella Wuolijoki. On nende kirjutatu soome või eesti kirjandus? Andmebaasid täiesti selget vastust ei anna.

Sõdadevahelise aja (1920–1940) kohta tuleb öelda, et eesti kirjanduse tõlkimine soome keelde hakkas tasapisi edenema. Meie tõlkisime soomlasi muidugi rohkem kui nemad meid (Waltari, Leino, Lehtonen jne). Samas on hea meeles pidada, et eesti kirjanduse võimalikke lugejaid ei olnud Soomes väga palju. Huvilisi leidis muidugi, aga need olid enamasti estofiilid, kes lugesid eesti raamatut heal meelel ka eesti keeles.

Läbi- ja külaskäimine oli siiski vilgas, suhted soojad. Kirjanikud vahetasid delegatsioone, elavalt suhtlesid üliõpilasorganisatsioonid. Helsingist käidi Tallinnas lõunal, turul, aga ka raamatupoes. Üht-teist eesti kirjandusest soome keeles ilmus. Ei ole täpselt teada, kuidas toimus valik – miks mõni Soome kirjastus mõne eesti kirjandusteose vastu huvi tundma hakkas. Tõenäoliselt oli asjade käik sarnane tänapäevaga: keegi, sageli tõlkija ise, oli raamatu leidnud ja seda lugenud. Tihtipeale oli raamatu autor tõlkija sõber või vähemasti hea tuttav. See pole tähtsusetu ka praegu, internetiajastul. Oleme väikesed rahvad, keegi ikka kedagi tunneb. Tõlkija läks ja pakkus raamatut mõnele kirjastusele. Kui ei õnnestunud, läks järgmise juurde. Ka siis ei olnud eesti kirjanduse avaldamine Soome kirjastaja jaoks eriti tululik tegevus. Olulisem oli hõimuaade, sõprustunne ja ka see, et on enesestmõistetav, et me Soomes eesti ja Eestis soome kirjandust välja anname. Meenutame ka toonaseid tõlkijaid: Elsa Haavio, Martti Haavio, Kerttu Mustonen – haritlased, tuntud estofiilid. Samas oli tõlkekultuur tollal pisut teistsugune, „vabam“ kui praegu. Vahel läks ka nii, et tõlkis, kes juhtus ja huvi tundis, tõlke taseme pärast eriti ei muretsetud. Kuidas meie kirjandust Soomes tollal vastu võeti, ei oska ma eriti öelda. Tean, et soomlane igatses maaelu-temaatikat, talupoega – nagu ka meie.

20. ja 30. aastatel soome keeles avaldatud eesti autoritest võikski nimetada August Kitzbergi (mõned näidendid), August Gailitit, Eduard Vildet, Richard Jannot, Mait Metsanurka.

Hiljuti ilmus Soomes Juhani Salokandle raamat meie rahvakirjanikust A. H. Tammsaarest. (Meil endal terviklikku Tammsaare-käsitlust ei olegi.)

Tammsaaret tunti ja temast peeti lugu juba sõdadevahelises Soomes. 1929 ilmus „Kõrboja peremees“ (*Korpiojan isäntä*), tlk Ida Grünthal. Tammsaare „Tõde ja õigus“ leidis aga endale väärrika eestkostja. Soome esimene suursaadik Tallinas Erkki Reijonen oskas hästi eesti keelt ja oli huvidega mees. Diplomaadikarjääri lõpetanud, keskendus ta kirjandusele ja hakkas tõlkima. „Tõde ja õigust“ ilmus soome keeles küll ainult kaks osa, aga nad ilmusid: *Totuus ja oikeus I* ja *V* (WSOY, 1932, 1935).

Ei tahaks jätta tähelepanuta ka minu põlvkonna, ehk järgmistegi lapsepõlve lemmikautoreid: Irma Truupõldu ja Jüri Parijõge.

Siinkohal tuleb tunnistada, et sõdadevahelisel ajal ilmunud tõlked on täna-seks vananenud. Nad lihtsalt ei kõlba enam lugeda. Nii need, mis on tõlgitud eesti keelest soome keelde, kui ka vastupidi. Teame, et nii on see kõikide keelte puhul. Olulisematest teostest teemegi uusi tõlkeid, ja samuti on „suuremate“ keeltega: nii näiteks ilmus „Tõde ja õigus“ (I–V) uuesti Soomes (2013), aga ka Prantsusmaal (2009).

Ja siis puhkes Teine maailmasõda. Tähelepanu äratav Soomes tänini üks mõjukamaid kirjastusi Werner Söderström, kellelt ilmus August Gailiti „Toomas Nippernaati“ (1942), Albert Kivikase „Nimet marmoritaulussa“ (1944), Valev Uibopuu novellikogu soomekeelse pealkirjaga „Häkkilinnut“ („Puuri-linnud“, 1945). Hiljem Soomes niisugust kirjandust, õieti temaatikat enam välja ei antud. Esile tahaksin tõsta Jaan Siirase „Viro neuvostokurimuksessa“ („Eesti Nõukogude surmahaardes“, 1942). Teame, et Siiras on pseudonüüm. Raamatu autor on August Annist ja ta kirjutab õudustest Eestis Nõukogude võimu esimestel aastatel. Teos oli Eestis eriti rangelt keelatud ja eesti keeles ta ei olegi ilmunud. Tõlge tehti käsikirjast.

Tuleb kindlasti lisada, et 1944–1946 ilmus neli numbrit koguteost „Eesti Looming“. Kolm esimest neist Helsingis, neljas Stockholmis. Nõnda ei katkenud Loomingu ilmumine ka sõja-aastatel ja 2013. aastal tähistasime Loomingu jätkuva ilmumise 90. aastapäeva. Tegemist on maailma ühe vanima järjest ilmunud kirjandusajakirjaga.

Pärast Teise maailmasõja lõppu, eriti enne 60. aastaid, ei ilmunud eesti kirjandusest soome keeles suurt midagi. Kontaktid olid takistatud ja harvad, Soome kirjastajad ettevaatlikud. Kes on lugenud Karl Ristikivi „Päevaraamatut“ (Varrak, 2008), see küllap mäletab, kui masendatud oli Ristikivi, kui Eva Niinivaaral ei õnnestunudki „Hingede ööd“ WSOYs välja anda. „Hingede öö“ on soome keeles ilmumata tänini. Praegu teeb meie teenekamaid soomendajaid Jouko Vanhanen uuesti katset. Ehk läheb temal paremini.

60. ja 70. aastatel ilmunud Eesti raamat soome keeles pakkus iseenesest pisut veidrat, aga kujukat pilti. Soome keelde tõlgiti reisijuhte, propagan-

damaterjali, ja neid raamatuid anti välja siinsamas, Tallinnas. Ka tõlkijad olid sagedasti eestlased ja see andis muidugi tekstis tunda. Soomes ilmus ka „päris“ ilukirjandust, klassikat – aga hoolika valikuga: Tammsaare „Hornanperän uusi paholainen“ (1964, tlk Aino Kaasinen), Tuglase „Kultainen rengas ja muita novelleja“ (1962), „Pikku Illimar“ (1962, tlk Raili Kilpi), „Mälestused“ tuli alles 1986. Ilmus ka Eno Raua, Ellen Niidu, Lilli Prometi teoseid ja teisi. Tollal pöörati julgemat tähelepanu ka väliseesti kirjandusele: jälle WSOY andis välja Gert Helbemäe ja Valev Uibopuu. Ilmusid Viirlaiu „Ristittömät haudat“ ja Ilmar Talve „Johansonin matkat“ (viimased kaks Karistolt). Tõlgiti ka Lennart Meri „Revontulten porteilla“ (Gummerus). Publik võttis eesti raamatu huviga vastu. Taheti teada, mis lahe taga toimub, anastatud hõimuvennale tunti kaasa. Pärast president Kekkonen külastäiku Eestisse 1964. aastal tõmmati Soomes karm piir kodueesti ja väliseesti kirjanduse ning vaimuelu vahele üldse. Valik oli, nagu teame, sunnitud ja lõiv sidemete elavdamise eest okupeeritud Eestiga. Muidugi mõjutas see ka tõlkeraamatute valikut.

Seitsmekümnendad oli sulaaeg. Vabadust natuke nagu oli ja ei olnud ka. Neil aastatel tekkis kummalisi kooslusi: soome keelde tõlgitud Eesti raamat ilmus Moskvas: Kuusbergi „Enn Kalmin kaksi minää“ (1973), Smuuli „Jäätikkökirja“ tuli varemgi – 1964. Minu põlvkond mäletab neid. Need raamatud olid silmale kaunis kehavad vaadata ja armetu oli ka tõlge. Niisugune eesti kirjandus soome keeles oli mõeldud Karjala jaoks, aga neid jõudis ka Soome. Kuivõrd ja kas neid ka edu saatis, ei oska ma öelda.

Nõukogude aja lõpul, aga ka juba 1980ndatel ilmus märgatavalt rohkem: soome keelde said „suured nimed“ Jaan Kross, Lennart Meri, Jaan Kaplinski, Mats Traat, Viivi Luik. Oli peale kasvanud uusi tõlkijaid: Eva Lille, Juhani Salokannel, alustasid Jouko Vanhanen, Kaisu Lahikainen. Nagu varemgi, oli eesti raamatul soomlastele oma poliitiline sõnum. Tähtis oli hõimuaade ja suur soov sugulasrahvast aidata. Arvustusi sirvides jääb mulje, et eesti kirjandus üllatas soomlasi. Kuidas võis seal lahe taga, kus kõik oli nii vilets, hall ja keelatud, teha nii heal tasemel kirjandust. Sõnum eesti kirjandusest levis ja Eesti raamat rändas Eestist välja suuresti estofiilide abiga. Tänaused „gurud“ Salokannel, Vanhanen, Oittinen käisid üle lahe, tagasiteel ikka mõni Eesti raamat kaasas. Suured kirjastused WSOY, Otava, Gummerus, Tammi pidasid aasjaks aegajalt ka mõni Eesti raamat välja anda. Kesksemad ajalehed Helsingin Sanomat, Turun Sanomat, Aamulehti ja eriti Oulu Kaleva avaldasid pikki asjatundlikke ja tunnustavaid arvustusi. Julgen öelda, et kirjandust oli neis kirjutistes praegusega võrreldes rohkem. Nüüd on arvustus tihtilugu tasemel „millest see raamat räägib“.

Tuntumatest ajakirjanikest said suured Eesti-sõbrad, kes on Eestis toimuvaga kursis tänini: Simopekka Virkkula, Hannu Marttila, Suvi Ahola, Antti Majander. Eriti 80ndatel sagesid Soome kirjanike rühmituste – Eino Leino Selts, Kiila – retked Eestisse. Teatud sitkuse korral õnnestus Eesti kirjanikel vahel ka Soomes käia.

Omaette seisis Jaan Kross. Tänapäevaks on kogu Krossi proosa soome keeles olemas („Taevakivi“ välja arvatud). Krossi loeti, Krossi austati. Krossi juures Tallinnas käidi külas. Kuulda oli, et kõige muu kõrval oli Krossi loomingus soomlaste jaoks ehk ka sõnum kompromissi kunstist. See ei olnud soomlastele ükskõik. Suurt tähelepanu äratasid Viivi Luige „Seitse aastat rauhan kevät“ (1988), Jaan Kaplinski „Sama meri kaikissa meissä“ (1984), kümme eesti luuletajat kogumikus „Uusien sulkien kasvaminen“ (1984), Enn Vetemaa „Vedenneidot“, (1983), Aadu Hindi „Tuulinen ranta“ (1959–1971), Ülo Tuuliku „Sodan jaloissa“ (1974), Mati Undi „Syystanssi“ (1980).

Siis taastas Eesti oma iseseisvuse ja eesti kirjanduse ilmumine Soomes takerdus.

„Eesti kirjandus soome keeles on olnud uuemal ajal kiviree vedamine“ (Juhani Salokannel intervjuus enne Helsingi raamatumessi 2011, kui Eesti oli messi peakülaline).

Eestis astus esile kirjanike uus põlvkond, kelle loomingut Soomes eriti ei avaldatud. Või kui avaldati, siis kehvapoolse müügi tõttu järgmist raamatut ei tulnud. Kummaline näide on Andrus Kivirähki „Rehepapp“. Otava kirjastus avaldas „Riihiukko, eli, Marraskuu“ 2002. aastal suurte lootustega, sest kodus ja ka mujal oli „Rehepapp“ menukas teos, aga Soomes läks väga visalt. Soomlased ei saanud raamatust aru. Mõned katsetused tehti Kivirähkiga veel: „Romeo ja Julia“ 2004, Absurdia, „Keksijäkylän Lotta“ 2008, Otava. Ja siis läks aega, kuni tuli järgmine.

Mullu ilmus Kivirähki „Kaka ja kevad“ (*Koiranne alkaa kohta kukkia*, Otava). Raamatu eest seisis populaarne luuletaja Heli Laaksonen, tema ka tõlkis. Ja et Laaksonen on Otavale tähtis, siis võeti teda kuulda. Niisiis tuleb jälle tõdeda, et sageli sõltub raamatu levik tõlkijast või sellest, kes pakub, kes teeb kihutustööd.

Juhani Salokannel arvab, et tõlgete takerdumise põhjus on ka selles, et eesti kirjandus on väga „kirjandus“, sünk ja elitaarne (2011). Ei tea, kas see päris nii on, ja kirjandus muutub. Nüüdseks läheb näiteks hästi Hargla (2015 „Aasta juhtlõnga“ auhind). Melchiori lisaväärtus on keskaegne Tallinn.

Muutunud on ka lugejaskond, ja rõõmustava poole: varem võisime kindlad olla estofiilidele. Me tundsimme nad esitlustel ja kirjandussündmustel enamasti nägupidi ära. Nüüd on kahe maa ja ka kahe kultuuri vahelised suhted normaliseerunud, muutunud loomulikuks läbikäimiseks. Esitlustel ja ülesastumistel

ei istu ainult estofiilid, vaid publik, kes on lihtsalt asjast huvitatud. Eriti võis seda tähele panna Helsingi raamatumessidel. Estofiilid olid endiselt kohal, aga oli tulnud ka „reasoomlasi“.

Arvustused otsivad endiselt poliitilist tausta, lähiajalugu, Eesti iseseisvuse taastamise teemat, probleeme ühiskonnas, Euroopa Liidu hädasid. Mihkel Rauda aga kutsub lugema näiteks lause „Roim tasub end ära – *Rikos kannattaa*“. („Musta pori näkku“, *Rapa roiskuu*, 2014, Like). Ajakirjanik, kellest võib väga lugu pidada, Saska Saarikoski, kirjutab, et „Musta pori“ üritati müüa kui joodiku raamatut – pori hakkas pritsima. Seda polnud tarvis, raamatus oli nii palju Eesti tuntud tegelasi, et juba see tõmbas ligi. Lugejat köitis ka eestlaste kaksikelu okupatsiooni ajal. Ja see, mis toimus tegelikult. Rein Rauda „Rekonstruksioon“ (*Rekonstruktio*, 2015, Like) kuulutati kriminaalromaaniks. „Täiusliku lause surm“ (*Täydellisen lauseen kuolema*, 2016, Like) oli spiooniromaan.

Need olid nüüd mõned näited sellest, et eesti kirjandus ei müü praegu Soomes just liiga hoogsalt ja seda on tarvis teada. Kriitikast veel niipalju, et enamasti on see tunnustav ja lugupidav. Head näited on Ene Mihkelsoni „Katkuhaud“ (*Ruttohaut*, 2011, WSOY), Viivi Luige „Varjuteater“ (*Varjoteatteri*, 2011, Tammi), Mari Saadi „Lasnamäe lunastaja“ (*Lasnamäen lunastaja*, 2011, WSOY). Neist raamatutest on mitmeid suuri arvustusi. Andrei Hvostovi „Sillamäe passiooni“ (*Sillamäen murhenäytelmä*, 2011, Moreeni) arvustuses kirjutab Saska Saarikoski: „Me vaikisime Eestist kaua, siis hakkasime väljendama õudust eestlaste saatuse suhtes. Nüüd võiksime hetke kuulata – ja lugeda.“ Küllap nii ka on. Samas on kesksed, ajaloolise traditsiooniga kirjastused muutunud eesti kirjanduse avaldamisel väga ettevaatlikuks. Otava andis 2002–2013 välja kõik viis osa „Tõde ja õigust“ Juhani Salokandle uues tõlkes. Sellega oli suur töö tehtud ja hiljem ei ole Otava meie vastu eriti huvi ilmutanud. (Teose „Totuus ja oikeus“ arvustused olid viisakalt kirjeldavad, nagu klassika puhul ikka. Võrreldi Väinö Linnaga.) Mullune Kivirähk on Otaval üle tüki aja esimene Eesti raamat ja siin ei tohi unustada Heli Laaksose pingutusi.

Pole siiski põhjust tusatseda, kui Otava või mõni teinegi kirjastus eestlasi senisest vähem avaldab. Tõlkekirjanduse väljaandmine kärub kõikjal ning pealegi on eesti kirjandus Soomes muutunud tavalisemaks, võrdsemaks. Meie rõhutu-oreool on tuhmunud ja selle üle võib ainult rõõmustada. Samas ilmub just selle loo kirjutamise ajal soome keeles Taska „Pobeda 1946“, kirjastajaks soliidne WSOY. Kas sellest võib välja lugeda Eesti-huvi elustumise märke, ei julge veel öelda. Kombekohane ilmumise-eelne arvustus Suvi Aholalt Helsingin Sanomates oli küll üsnagi heasoovlik.

See on teatud mõttes saavutus. Suurte lehtede kirjanduslehekülgedele pole praegu sugugi lihtne pääseda. Teisel moel ja teises mõõtkavas teeb tänuväärset

tööd Tuglase selts. Nende väljaanne „Elo“ avaldab Eesti kirjanduse ülevaateid, katkeid, kriitikat. Kord aastas korraldab selts Eesti kirjanike ringsõidu Soomes. Selleks puhuks ilmub ka vihikuke „Helmi“, mis tutvustab ringsõidu käigus enamasti raamatukogudes esinevate Eesti kirjanike töid, aga sisaldab ka lugejamuljeid ja annab soovitusi. Olgu siinkohal tunnustavalt nimetatud ka Eesti Instituudi Soomes ja Soome-Eesti Seltside Liidu pingutused sama eesmärgi nimel.

Mis saab edasi? Eesti kirjanduse väljaandmine Soomes muudkui väheneb ja ükskord lõpeb hoopis ära? Ma ei usu seda. Eesti ja soome kirjandus on varsti kakssada aastat kõrvuti, osalt läbipõimunult arenenud, ei kao meie sealt Soome raamatuletilt ja riiulist kuhugi.

Jah, tänavu ilmuvad vaid need kuus, mida alguses nimetasin. 2011 ilmus Soomes rohkem kui 20 Eesti raamatut. Sellega võrreldes on kuus vähe, aga 2011 olime Helsingi raamatumessil peakülaline ja mõnel teisel aastal see kuus ei olegi nii vähe. Meie kirjanduse käekäik Soomes on ka meie endi teha.

Ühendusepidamine on ju oluliselt lihtsam kui siis, kui minu põlvkond alustas. Internet viib ja toob ja Jouko või Tapio või Hannu ei pea enam „Neljakümne kirja“ püksivärvli vahele peitma. Moskvas Soome viisat lunimas käia pole samuti tarvis. Kuid siiski: tasub pingutada, end kuuldavaks teha, ette astuda, kohal olla. Nii tore, et Eesti ei ole loobunud oma boksist ja kavast Helsingi raamatumessil. Soomega töötab isiklik kanal, kontaktid. Suurematele kirjandusmaadele teeb meie teabekeskus hulgirünnakuid. Soomel on oma kirjanduse heaks võimsad agentuurid. Võib siiski arvata ja elu on näidanud, et klaas veini, tass kohvi – otsene suhtlus, ja mitte ainult meili teel, vaid silmast silma – on niisama tõhus. Meie võimalus praegu on meie sõbrad väikekirjastused. Võrdleksin seda *seprakauppa* ehk sõbrakaubandusega. Nii nimetati kaubanduslikku läbikäimist Eesti ja Soome vahel kunagi ajaloos ja see kestis seitsesada aastat. Asja otsustasid sõprustunne ja usaldus. Viiburi kandi soomlased tõid meie põhjarannikule näiteks soolaräimi ja hülgerasva, said vastu meie talude vilja ja kartuleid. Ma ei usu, et niisugune võrdlus meie kirjandusele kuidagi solvav oleks. Eesti-Soome-Eesti kirjandussuhted ei ole kunagi olnud vaid äri ja kaine mõistus. Ja see on ometi väga hea.

UNIVERSAALSUSE TÖLKIMINE AJAS JA RUUMIS: RÄNNAKUD TERMINOLOOGILISTE EKSIAMMUDE JÄLGEDES LAURI LAANISTO

Thomas Hunt Morgani 1910. aastal ajakirjas *Science*¹ avaldatud artiklit äädikakärbse² (*Drosophila melanogaster*) valgesilmsuse mutatsiooni pärandumisest peetakse esimeseks eksperimentaalseks tõendiks selle kohta, et geenid paiknevad kindlates kromosoomides. Ent kui seda lugeda, siis esiteks ei mainita selles tekstis kordagi kromosoomi (mistõttu on pelga tekstiotsinguga selle artiklini jõudmine väga keeruline), ja teiseks jääb mulje, et tegu on hoopis kehakultuuriteemalise artikliga, kuna seal on alailma juttu hoopis spordist ja sportimisest, näiteks:

In a pedigree culture of Drosophila which had been running for nearly a year through a considerable number of generations, a male appeared with white eyes. The normal flies have brilliant red eyes. The white-eyed male, bred to his red-eyed sisters, produced 1,237 red-eyed offspring, (F1), and 3 white-eyed males. The occurrence of these three white-eyed males (F1) (due evidently to further sporting) will, in the present communication, be ignored.

Ehk: „*Drosophila* tõupuhtas kultuuris, mida oli peetud läbi märkimisväärse arvu põlvkondade peaaegu aasta, ilmus üks valgete silmadega isasisend. Normaalsel kärbestel on säravpunased silmad. See valgesilmne isane, ristatuna oma punasesilmsete õdedega, andis 1237 punasesilmset järglast, (F1), ja 3 valgesilmset isast. Need kolm valgesilmset F₁-isast (põhjustatud ilmselt uutest sportidest) jäeti käesolevas töös kõrvale.”

Või näiteks: *The most important consideration from these results is that in every point they furnish the converse evidence from that given by Abraxas as worked out by Punnett and Raynor. The two cases supplement each other in every way, and it is significant to note in this connection that in nature only females of the sport Abraxas lacticolor occur, while in Drosophila I have obtained only the male sport.*

Ehk: „Kõige tähtsam järeldus neist tulemustest on, et need pakuvad tuge vastakatele tõenditele *Abraxas'* e juurest, nagu on välja selgitanud Punnett ja Raynor.

---

¹ T. H. Morgan, Sex-limited inheritance in *Drosophila*. *Science*, 1910, nr 32, lk 120–122.

² T. H. Morgan oligi see, kes Charles W. Woodworthi soovitusel võttis äädikakärbse kasutusele bioloogiliste uuringute mudelorganismina. Morgani kuulus „Kärbsetuba” Columbia ülikoolis, kus ta korraldas kõik oma geneetikaalased katsed, on avatud tänaseni, kuigi praegu toimib see küll muuseumi, mitte laboratooriumina.

Need kaks juhtu täiendavad teineteist igal viisil ja selles suhtes on oluline märkida, et looduses tulevad *Abraxas lacticolor*'il ette üksnes emased spordid, samas kui *Drosophila*'l olen ma saanud ainult isase spordi.”³

Väljavõte Darwini klubi⁴ protokollidest. 23. jaanuar 2013, ligikaudu kell 7 õhtul Tartus, LUSi majas.

MN: Näe, see on nii hea tee, et kaks korda juba läbi loputatud, aga ikka tuleb veel kanget teed. Küllap annab veel kolmandalgi korral pruuni välja...

LL: Vangilaagris oli ikka karmim tee, või mis?

Üleüldine itsitamine.

MN: Oijah. Ma vist kunagi rääkisin teile, kuidas vangilaagris teed keedeti?

LL: Mina pole küll seda kuulnud.

MN: Ei ole? Ma võin siis lühidalt mainida.

OT, MV, LL: Jah!

MN: Esimene sats – see, kui pakk teed, nii sada grammi, pandi, ütleme, liitri vee kohta – seda nimetati Klassikaks. Kui see vedelik oli ära joodud ja sinna uuesti kuum vesi peale valati, siis seda nimetati Renessanss ehk Taassünd. Kui kolmandat korda läbi keedeti, siis seda nimetati Dekadents ehk Allakäik. Ja kui veel neljaski kord ikka veel pruuni värvi andis, siis selle nimi oli juba Marasm.

*Üleüldine itsitamine jätkub Renessanssi rüübrates.*⁵

Vist ei ole päris nii, et sportimise tagajärjel lähevad silmad valgeks. Kui üldse, siis pigem ikka silmavalged punaseks, eks ole. Kuigi jah, kes teab, nad ju ikkagi: *had been running for nearly a year*. Kes need isased ja emased spordid üldse on? Kas siin on tõesti tegu analoogse tõlkeapsuga, nagu kunagi juhtus ühes eesti keelde tõlgitud filosoofiaraamatus, kus tõlkija luges järjekindlalt sõna *causal* hoopis *casual*'iks ja tõlkis vastavalt siis *põhjuslikkuse* asemel *lõdvaks teadmiseks*?⁶ Et *sort*'i asemel tuli eksikombel *sport*. Siiski mitte. Sport ja sportimine (*sporting*)

³ T. H. Morgani artikli tekstikatted tõlkinud Mart Viikmaa.

⁴ Darwini klubi on mitteformaalne kooslus, mis tegeleb Eesti Looduseuurijate Seltsi (LUS; elus.ee) ruumes ja raames raamatusarja „Loodusteaduste klassikuid“ väljaandmisega. Viimastel aastatel oleme küll tegelenud rohkem Mart Viikmaa klassikalise geneetika raamatu toimetamisega, mistap on praegu paralleelselt käibel ka nimi Mendeli klubi.

⁵ Teksti liigendavad vahelepõiked pärinevad mu enda ülestähendustest Darwini „Inimese põlvnemise“ (Eesti Looduseuurijate Selts 2015, tlk Mart Niklus) kollektiivsest toimetamisprotsessist aastatel 2012–2015. Darwini klubi toonane koosseis: MN – Mart Niklus; MV – Mart Viikmaa; OT – Oive Tinn; LL – Lauri Laanisto. Vahelepõigete algallikas: <http://trakyllmaolenjubaj2llekonvekal.blogspot.com/>.

⁶ B. Mölder, Filosoofiast, vigadega. Sirp, 29.01.2009, <http://www.sirp.ee/s1-artiklid/c9-sotsiaalia/filosoofiast-vigadega/>.

on loodusteaduslikus kontekstis terminid, mille tõi 1868. aastal käibele Charles Darwin⁷, kui ta püüdis kirjeldada protsessi ja protsessi tulemusi, mida me nüüdsel ajal nimetame vastavalt siis muteerumiseks ja mutandiks. (Darwin püüdis seeläbi kõrvaldada käibelt terminit „monstrum“, millega toona mutatsioone ja nende kandjaid tähistati – esiteks polnud kõik mutatsioonid monstrumlikud ja seega oli tegemist eksitava tähistusega, ja teiseks uuriti neid valdavalt armsate koduloomade peal, kelle nimetamine monstrumiks tundus pisut kohatu.)

Kuni 1840ndateni pidas Darwin sportimise all ikka silmas jahipidamist ja muid vastavaid härrasmeestele kohaseid lõõgastustegevusi (sõna *sport* pärineb vanaprantsuse keelsest sõnast *de(s)port*, mis tähendabki just nimelt lõõgastust ja meeldivat, kohati isegi flirdiga segatud ajaviidet). Kuid seejärel hakkab ta rääkima sportimisest ka muteerumise tähenduses (varaseim teadaolev selle tähenduslik kasutus on ühes tema märkmikus dateeritud 20. augustil 1839⁸). Kusjuures botaanikas nimetatakse puittaimedel teistest erineva värvi või kujuga pungasid tänapäevani sportideks; kuigi, tõsi, eesti loodusteadlaste keelekasutusest on see termin juba aastakümneid tagasi kadunud... Sõna „mutant“ ja „muteerumine“ (ladinakeelsest *mutantem* ehk „muutuv“) jõuavad teaduskeelde aastal 1901, kui hollandi botaanik ja geneetik, ligi pool sajandit teadlaste tähelepanu mittepälvinud Mendeli tööde avastaja, Hugo De Vries avaldab oma mutantsusteooria.⁹

Väljavõte Darwini klubi protokollidest. 5. veebruar 2013, ligikaudu kell 8 õhtul Tartus, LUSi majas.

MN: Mina leidsin selle „siidiahvikese“ Naumovi „Selgroogsete zooloogiast“, ja siis vaatasin internetist kah – seal mingis horoskoobifoorumis kasutati seda, ju siis ikka on see nimetus eesti keeles olemas.

MV: Vanasti ehk oli jah, aga nüüd on kasutusel „marmosett“.

MN: Vanasti oli „orangutan“ kah g-ga lõpus – kõik ütlesid „orangutang“¹⁰.

MV: Mina omal ajal võitlesin selle eest, et see g sealt lõpust ära võetaks, sest asi on nii, et *orang utan* on malai keeles metsainimene, aga *orang utang* on hoopis võlgades inimene.

MN: Olgu, olgu – paneme siis „siidiahvikese“ asemele „marmoseti“...

Seejuures, kümmekond aastat varem oli De Vries toonud mängu veel teiseigi

⁷ Oma 1868. aastal ilmunud raamatus „Loomade ja taimede muutumine kodustamise tingimustes“.

⁸ <http://darwin-online.org.uk/content/frameset?pageseq=9&itemID=CUL-DAR-TornApartNotebook&viewtype=side>.

⁹ H. De Vries, *Die mutationstheorie*. Kd I, II. Leipzig, 1901–1903.

¹⁰ Kusjuures Wordi eesti keele speller tõmbab praegugi „orangutanile“ joone alla ja soovitab selle muuta „orangutangi“...

väga olulise termini – *geen*¹¹. Kui „spordist“ „mutandi“ tegemist saab pidada terminoloogiliselt mõistlikuks lahenduseks, kuna sel viisil sai see nähtus endale tähenduslikult täpsema nime, siis geeniga on lood pigem vastupidi. Ka geeni puhul tõukub terminoloogiline alge Darwinist. Nimelt püüdis Darwin pingsalt välja mõelda mehhanismi, mille abil loodusliku valiku selektiivsus järgmistele põlvedele edasi kanduks – mis on pärilikkuse kandjad ja kuidas ja mille kaudu nad vanematelt järglastele üle kanduvad. Selle tarbeks mõtles ta välja (õieti arendas Hippokratase samasuunalisest mõttest edasi) *pangeneesi teooria*¹², mille kohaselt tekivad organismi kõikides kehaosades teatud tegurid (Darwin nimetas neid gemmulateks), mis siis vere või muude kehavedelike kaudu suguelunditesse jõuavad ja nii tulevasele põlvele vanemlikud tunnused edasi annavad. Selle teooria lükkas 1871. aastal ümber tema enda poolnõbu, Francis Galton, kes mitme aasta vältel küülikutega põhjalikke katseid tehes ei suutnud gemmulate olemasolu mitte kuidagi tuvastada – ka Darwin aktsepteeris Galtoni tulemusi¹³.

Ja ometigi, kakskümmend aastat hiljem laenab De Vries pangeneesi teooria nimest jupikese ja mõiste „geen“ on sündinud. Valeks osutunud teooriast, ja pealekauba veel eksitava tähendusega sõnatüvest – sest nüüdseks me teame, et geenid ise ei loo midagi. Kogu see raske töö tuleb ikka valkudel ära teha...

Väljavõte Darwini klubi protokollidest. 27. veebruar 2013, ligikaudu kell 6 õhtul Tartus, LUSi majas.

MN: Aga te võtke siit laua pealt [kuhu ta taas kord ilgema hunniku toidukraami oli kuhjanud]! Võtke-võtke!!! Ma tulin just vabadusvõitlejate aastakoosolekult ja seal oli nii vähe inimesi, et toitu jäi üle. Iga aasta jääb meid aina vähemaks... Aga ega toitu ei saa ju raisku lasta. Ma mäletan, et kui ma Mordvas istusin, siis sain ühe oma leedulasest sõbra käest kirja, kenasti ümbrikus ja puha, et „Mart, tule külla. Mul on terve sibul!“ Nüüd vedeles kokkutulekul kilode kaupa keeksi ja keegi ei tahtnud seda... Ennekuulmatu!

Nii ma siis sõingi pärast kaks päeva vabadusvõitlejate keeksi.

Sedasorti äras- ja pahupidised pöörded leiavad teaduskeeles aset pidevalt, ja (keeleteadlaste nõrdimuseks) just niimoodi teaduslik terminoloogia areneb. Teadus, ja seejuures eriti reaal- ja loodusteadus püüab kirjeldada ja seletada üha uusi aspekte maailmast, mida me kas seni pole teadnud või millest oleme valesti aru saanud. Sestap tuleb teadustöö käigus alatasa uusi sõnu välja

¹¹ H. De Vries, *Intracellulare pangeneesis*. Jena, 1889.

¹² C. Darwin, *The variation of animals and plants under domestication*. London, 1868.

¹³ C. Darwin, *Pangeneesis*. *Nature*, 1871, nr 3, lk 502–503.

mõelda, eksitavaid termineid kasutusest välja puksida, vanu mõisteid uues tähenduses taaskasutusele võtta – et terminid võimalikult täpselt viitaksid õigetele asjadele, nähtustele, kontseptsioonidele jms. Või vähemalt idees on see nii. Sageli ei tea teadlased ise ka täpselt, mis nad avastasid, ent uue nähtuse mõistmiseks, selle olemuse läbiarutamiseks on teda vaja kuidagi kirjeldada ja nimetada – et saaks publitseerida. Seejärel omakorda võib nende diskussioonide käigus selguda, et esmaavastaja ja nimeandja ongi fenomeni tuumast valesti aru saanud, aga külgepandud terminit naljalt enam ei muuda.

Väljaoõtteid Darwini klubi protokollide apokriivadest, veebruari lõpp 2013.

MN: Veidi uudiseid kah. Näe, kas te seda juba olete näinud, mida Yana Toom kirjutas? [Näitab koopiat *paywall*'i taga olevast Postimehe artiklist, kus Toom väidab, et eesti keel on nii nadi keel, et isegi „Liikide tekkimine“ pole selles veel ilmunud.]

LL: Aga ma vaatasin, et sa olid isegi vabariigi aastapäeva puhul sõna võtnud, ja suisa Delfis.

MN: Mis asja, mina?! Ma pole neile midagi kirjutanud.

LL: Nad avaldasid su avaliku kirja kaitsepolitseile selle julgeolekutöötaja asjus, mis ta nimi oligi nüüd...

MN: Ah see Vallimäe [järgneb pikk kirjeldus, kuidas ja mis selle Jüri Kukega siis oli]. Muuseas, Vallimäe käis minu personaalküsimust Moskvas suisa Molotoviga arutamas. Aga ega ma ka alla ei jäänud ja sain Ronald Reaganiga kokku.

LL: Kohe isiklikult?!

MN: Nojah, käisin Ameerikas ja siis küsiti, et kas ma tahaks presidendiga ka kokku saada. Ma ütlesin, et selle praegusega [toon oli USA presidendiks Bush vanem] küll ei taha, aga eelmisega räägiks küll tõrtsu juttu.

LL: Nii et see ei toimunud Valges Majas.

MN: Ei, Reagan elas Californias siis. Saime ta kodus kokku. Ta mäletas mind küll. Et kuidas ta Moskvasse nõudmisi saatis, et mind vabastataks. Päris tore mees oli. [Järgmisel korral oli MNil kaasas Reagani diplomaatiline noot Brežnevile, kus nõutakse MNi vabastamist. Ja see on ainus teema, ja MN ainus isik, mida ja keda see noot sisaldab.]

Sageli on uute mõistete juurutamise taga loomulikult ka teadlaste edevus, kes soovivad oma nime, kas siis otsesemalt või kaudsemalt, seostada enda väljapakutud teooriate ja seaduspärasustega. Ja nii triivivadki teaduskirjanduse meres arvukad paralleelmõisted, mis küll mitmekesisustavad terminoloogiat, kuid samal ajal ajavad parimal juhul lihtsalt vett sogasemaks. Ja teadustekste

tõlkides, eriti vanemaid väljaandeid, tuleb end päris põhjalikult vastava aja-perioodi terminoloogiaga ja selle vahepealsete arengutega kurssi viia.

Muidugi pole selles järeluses midagi uut – seesama kehtib ka humanitaarias, mingil määral ka ilukirjanduses. Rääkimata poliitikast, kus terminoloogilist segadust teadlikult külvatakse – see on spinnimise põhialus. Kuid eriti just loodusteadustes kipub avaldatava kirjanduse hulk, millega iga erialateadlane võiks justkui kursis olla, olema niivõrd hoomamatu, et terminoloogilistel arengutel silma peal hoidmine on muutunud peaaegu et võimatuks.¹⁴

Väljavõtteid Darwini klubi salaprotokollidest, 11. märts 2013:

Veidi *Sminthurus sp* mutukate BDSMi-maigulistest armumängudest. Kirjel-dab putukaseksi spetsialist, Avebury neljas baronet ja esimene parun, Sir John Lubbock:

*On üpris meeldiv jälgida neid pisikesi olendeid teineteisega koketeerimas. Isane, kes on emasest hulga väiksem, laseb selle ümber ringiratast; nad pükslevad, seistes palgest palgesse ning liikudes edasi-tagasi otsekui kaks vallatlevat tallekest. Seejäre-
rel teeskleb emane, otsekui jookseks ta minema; isane aga jookseb talle kummaliselt pahase ilmega järele, jõuab temast mööda ning seisab talle uuesti otsa vaadates ette. Siis pöördub emane häbelikult ümber; isane aga, kuna ta on väledam ja aktiivsem, sibab samuti ringi ning näib, otsekui piitsutaks ta emast tundlatega. Uuesti seisa-
vad nad veidi aega silm silma vastu, mänglevad tundlatega ning paistab, et nad on teineteisele küll täielikult andunud [Darwini „Inimese põlvnemine“, tlk Mart Niklus].*

Vat see on detailne vaatlus!

Näiteks mõni aasta tagasi analüüsis Anke Stein oma doktoritöös üht ökoloogia fundamentaalset seaduspära – keskkonnaheterogeensuse mõju liigirikkusele – ja seejuures seda, kuidas antud seost terminoloogiliselt väljendatakse¹⁵. Keskkonna laigulisus, mis võib avalduda nii mulla, valguse, niiskuse, toidu-taimede, saakloomade kui maastikuüksuste jm varieeruvuses, tekitab ühte ruumiühikusse juurde vaheldust ehk ökoloogilisi nišše, ja see võimaldab sama suurel ruumiühikul koos eksisteerida rohkematel liikidel kui neis paigus, kus

¹⁴ Või noh, mis „peaaegu et“ – see ongi võimatu! Ma olen taimeökoloog, ja aastast ilmub kesktlābi 60 000–70 000 taimeökoloogia alast kõige kõrgema taseme teadusartiklit. Lisaks kokku veel vähemalt teist sama palju loomaökoloogia, evolutsiooni, biogeograafia, süstemaatika jt mulle huvipakkuvate, taimeökoloogiaga piirnevate teemade kohta.

¹⁵ A. Stein & H. Kreft, Terminology and quantification of environmental heterogeneity in species-richness research. *Biological Reviews*, 2015, nr 90, lk 815–836.

keskkonna- ja muud tingimused on ühetaolisemad ehk homogeensemad. See üldine positiivne seaduspära arvatakse kehtivat peaaegu kõikide organismirühmade puhul ja ka kõikides ruumiskaalades.

Stein kogus avaldatud kirjandusest kokku ligi 200 tööd, kus fookus oli spetsiifiliselt selle seose uurimisel. Selgus, et nendes töödes tähistati heterogeensust tervelt 350 eri terminiga, millest enamik viitasid erinevatele parameetritele, mille põhjal heterogeensuse määra uuritud süsteemis hinnati. Neist saja puhul sai rääkida terminitest, millega tähistati mingit kindlat viisi või võimalust, kuidas heterogeensust mõõta – ülejäänud termineid kasutati enamasti kas kontekstuaalselt, sünonüümselt või mõnele allikale viidates ja termini sisu seletamata. Pärast terminite keelelist võrdlust, mille käigus pandi kokku samatüvelised terminid (näiteks *vegetation structure*, *vegetational structure* ja *structure of vegetation* jne), jäi ometigi sõelale 83 eriomast terminit heterogeensuse kohta, millest kõigiga seondus vastavas allikas ka konkreetne sisu ja mõõde. Tõsi, lisaks sellele, et eritüveliste terminite vahelised piirjooned olid ebaselged, selgus ka, et täpselt samu termineid kasutati eri allikates küllaltki erineva tähendusega.

Darwini klubi apokriivod, 22. august 2013.

Sügis läheneb ja vanad poliitvangid on jälle aktiveerunud. Ehk Darwini klubi on jälle paar korda juba koos käinud. Ja viimane kord rääkis MN, kuidas tal laagris jube pahandus tuli. Ta oli küll juba mitmendat korda kinni, kuid siiski kirjavahetuseõigusega kinnipeetu ja tohtis kuus kaks kirja saata. Aga eelnevatest vangistustest ta teadis, et absoluutselt mitte ükski tema kiri ühelegi adressaadile polnud kunagi kohale jõudnud.

Niisiis otsustas ta vangla ametkonda, eriti aga kirjade lugemise osakonda pisut trollida ning pani ümbriku täiesti tühja paberlehe. Paar päeva hiljem veetigi MN aru andma. Et mis ta õieti mõtleb!? Eks ta püüdis siis seletada neile, et soovis teada saada, mida ja kui vähe tohib kirjutada, et kiri ikka läbi läheks. Ning alustas loomulikult puhtalt lehelt. Tulemuseks oli aga see, et sai pikalt vastu päid ja jalgu „adressaadi solvamise“ eest. Eks ta ole...

Segaduse vinti keerab heterogeensuse terminoloogia heterogeensusele omajagu peale veel asjaolu, et ökoloogias on teinegi väga sarnane fundamentaalne seaduspära – keskkonnapragmentatsiooni mõju liigirikkusele. Kusjuures kui heterogeensus peaks idee järgi mõjuma liigirikkusele positiivselt, siis fragmentatsiooni mõju eeldatakse olevat läbini negatiivne. Need mõlemad protsessid ja nende protsesside tagajärjed on ülimalt sarnased – mingile organismile või organismide rühmale sobilik keskkond killustub ja vastav elupaik või kasvukoht kaotab oma terviklikkuse. Põhimõtteline erinevus heterogeensuse ja fragmen-

tatsiooni vahel seisneb selles, et heterogeensuse puhul toimub see killustumine looduslikult või vähemalt pool-looduslikult (madalamad lohud maastikul soostuvad jne), aga fragmentatsiooni puhul on mängus inimese käsi (lageraie, kanalite ja teede ehitamine). Too arvatakse avaldavat seda paika asustavatele organismidele fundamentaalselt negatiivset mõju. Kuigi võib polemiseerida, kui suurt negatiivset mõju võib üks metsast läbi kaevatud kraav või ehitatud tee avaldada näiteks selle metsa linnustikule või seal kasvavatele tuullevivatele taimedele, samas kui vihmausside liikumine saab kindlasti piiratud... Igatahes on need protsessid mehaanilises ja geomeetrilises lähenduses üksteisega äärmiselt sarnased, ja seetõttu kasutatakse fragmentatsiooni tähistamiseks paljuski täpselt samu termineid ja sama läbisegi kui heterogeensusegi tähistamiseks.¹⁶

Nii on teaduslikul terminoloogial ja selle tõlgendamisel väga keeruline kätt pulsil hoida isegi seal ise sees olles, rääkimata siis mingi ajalise nihke puhul, mis tõlkimisprotsessiga alati kaasneb. Asi on läinud nii kaugemale, et mõnda loodusteaduslikku teksti on juba mitu korda algkeelest sinna samasse keelde ümber pandud (enamasti siis inglise keelest inglise keelde), et nii vormi kui sisu tänapäevastada. Näiteks Darwini „Liikide tekkimist“ on korduvalt teiste autorite poolt ümber kirjutatud nii, et säiliks algne sisustruktuur (nt Steve Jonesi „Darwini vaim ehk peaaegu nagu vaal“, e.k 2006, Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tallinn¹⁷), aga ka nii, et uuendatud sisu on püütud mahutada võimalikult algupärasesse sõnastusse (nt Daniel Duzdevichi „Darwin's On the Origin of Species“, Indiana University Press, Indiana ja Bloomington, 2014).

Üks huvitav aspekt vanade teadustekstide vanade tõlgete puhul on veel see, et need tõlked on enamasti tehtud teiste teadlaste poolt. Nii näiteks vahendas Darwinit saksa keelde Ernst Haeckel, üks oma aja kõige viljakamaid ja ka loomingulisemaid eluteadlasi saksa keele- ja kultuuriruumis¹⁸. Kuigi Haeckel oli loodusliku valiku teel toimuva evolutsiooni teooriast väga vaimustatud, keelas Darwin tal mõne aja pärast oma teoste tõlkimise. Asi nimelt selles, et tolleaegne tõlkimiskultuur kippus pigem kalduma mugandustesse ja Darwinile ei meeldinud mitte üks raas need ülemäära fantastilised darvinismi edasiarendused, mida Haeckel tema teoste tõlgetesse lisas. Eriti veel need, mis puudutasid inimese evolutsiooni.

---

¹⁶ L. Laanisto, Millest me üldse räägime, kui me räägime heterogeensusest ja fragmentatsioonist? *Schola Biotheoretica*, 2015, nr 41, lk 61–82.

¹⁷ Üks selle raamatu tõlkijatest on muuseas MV.

¹⁸ Muu hulgas võttis ta kasutusele termini „Esimene maailmasõda“; ja ta sõnastas rekapiitulationiteooria (ontogeneesi peegeldab fülogeneesi), kuigi von Baer oli sellesama fenomeni juba märgatavalt varem välja pakkunud; rääkimata siis Haeckeli looduse kunstvormidest „Kunstformen der Natur“ (1904), milles leiduvate joonistega kujundatakse siiani igal aastal tosinate kaupa kõiksugu raamatuid, kuni Kivirähuni välja...

Kuna tõlkimine käis amatöörlikult – tekste mugandati üsna oma suva järgi, jäeti osa kohti tõlkimata, kirjutati ise vahele jne –, siis pakuvad need tõlked tänapäeval hindamatut uurimismaterjali teadusloolastele, kes püüavad leida seoseid, kaudsemaid ja otsesemaid mõjuallikaid eri autorite, koolkondade jne tegemiste vahel. Näiteks hiljuti ilmunud analüüsis uuriti¹⁹, kuivõrd tõenäoline on, et Mendel oli oma pärilikkuseuuringute tulemuste kirjapanemise ajal (need ilmusid 1866) kursis Darwini evolutsiooniteooriaga (mis ilmus 1859). Pikka aega arvati, et kuigi Mendelil oli „Liikide tekkimise” koopia juba 1863. aastast olemas, siis ta polnud seda oma artikli kirjutamise ajal lugenud. Ent põhjus selle arvamuse tekkimiseks võis olla asjaolus, et Mendeli artikkel oli inglise keelde tõlgitud vaid osaliselt – termini „geneetika” väljapakkuja, inglase William Bateson tõlkis 1901. aastal Mendeli artikli inglise keelde nii, et ligikaudu viimane kolmandik tekstist jäi tõlkimata. Bateson nimelt arvas, et see on lihtsalt eelneva teksti kokkuvõte ja midagi eriti juurde ei lisa. Kuid eelviidatud analüüsis, kus keskenduti just selle tõlkimata jäänud osa terminoloogilisele analüüsile, leiti, et artikli lõpus hakkab Mendel oluliselt sagedamini kasutama just neid spetsiifilisi termineid, mis leiduvad „Liikide tekkimise” 1863. aastal ilmunud tõlkes (tõlkijaks loomulikult Ernst Haeckel...). Niisiis tundub, et Mendel oli Darwini loodusliku valiku teoriast siiski mõjutatud, ent see mõju ei avaldunud paraku vastupidises suunas – üks teadusloolaste suuri fantaseerimisallikaid ongi olnud just see punkt ajaloos, kui tekkinuks võimalus, et Darwin avastab Mendeli artiklit lugedes toimiva loodusliku valiku mehhanismi, mis tema teooria puhul kuni Darwini elu lõpuni kaugelt kõige suuremaks probleemiks jäi...

Hakates tõlkima mõnd vanemat teadusteksti, tekibki niisiis kohe valik – kas tänapäevastada kõnepruuki või jätta see ajastutruuks; kas tänapäevastada termineid või jätta need vanapärasteks; kas ja kui palju seda kõike märkustega kommenteerida; kas teha joonealused märkused või koguda need raamatu lõppu; kas tuua välja need kohad, kus tagantjärele tarkadena saab öelda, et just siin paneb autor oma arutluskäiguga puusse. Üldjuhul on need valikud lõivsuhtelised – kui valid ühe tee, siis jäävad teised suletuks (avanedes „teis-poolsuses” omakorda kriitikutele).

Küllap pole mõtet püüda siia lõppu konstrueerida mingit kokkuvõtvat moraal-li. See, et asi on segane, on ju kõigile selge. Ja et selles segaduses on omajagu põnevust, palju (unustatud) teadmisi, aga ka ilu. Nii palju sõandaks küll väita, et enam ikka keeleliselt nii kauneid teadustekste ei kirjutata. Vähemalt mitte eluteadustes. Lisan siia lõppu ühe endatehtud „luuletuse”.

---

¹⁹ D. J. Fairbanks & S. Abbott, Darwin's Influence on Mendel: Evidence from a New Translation of Mendel's Paper. *Genetics*, 2016, nr 204, lk 401–405.

Kaldatihnik

Tihnikusse peitunud kallas
taimerikkuse rohekas vallas
lendavad linnud ja putukad
roomavad ussid ja mutukad

Pikalt viimistlet vormid
üksteisest sõltuvad sordid
pole neil kurjust, ei hädust
kõiki allutab ükssama säädus

On kasv, sigimine, pärilikkus
ja eluolust tingit muutlikkus
õilmitsevad need, kel hea on elujärg
on valik looduslik sel ajal tagajärg

tunnused siis löövad lahku
vähemtäiuslikud vormid jahtu
looduse näljane sõda ja surm
võidab kõrgema olese turm

ühestainsast algusvormist
läbi eluvõitlustormi
lõppematult hargneb elu
meie suurim rikkus, ilu

Need read pole sisuliselt muud kui Darwini „Liikide tekkimise“ põhiteksti kõige viimane lõik lühendatult tükeldatuna – veidi ehk arhailisemas sõnapruugis –, mis eestikeelses tõlkes (Eesti Looduseuurijate Selts 2012, tõlkinud Mart Niklus; lk 475–6) kõlab nii:

On ju huvitav vaadelda tihnikusse kasvanud kallast, kaetud paljude arvukatesse liikidesse kuuluvaate taimedega, kus põõsastikus laulavad linnud, kus siia-sinna lendlevad mitmesugused putukad, niiskes pinnases aga roomavad ussikesed, ning mõtiskleda selle üle, et need viimistletud ehitusega vormid, nii erinevad üksteisest ning üksteisest niivõrd keerukatel viisidel sõltuvad – et kõik nad on tekkinud meie ümber veel praegugi toimivate seaduste mõjul. Nendeks seadusteks, võetuna kõige laiemas mõttes, on Kasv Sigimisega; Pärilikkus, mis peaaegu paratamatult johtub sigimisest; Muut-

likkus, mis oleneb elutingimuste kaudselt ja otseselt toimest ning kasutamisest ja mittekasutamisest; Sigimise Geomeetriline Progressioon, mis on niivõrd kõrge, et viib välja eluvõitlusele, ja selle tagajärjeks on Looduslik Valik, millele omakorda järgneb Tunnuste Lahknemine ja vähemtäiuslike vormide Väljasuremine. Niisiis tuleneb otseselt sellest looduse sõjast, näljast ja surmast see kõige ülevam siht, mida veel ette kujutada suudame, nimelt kõrgemate loomade tekkimine. Suursugusus on selles vaates elule, mille koos tema mitmesuguste avaldustega puhus Looja esialgu vähestesse või ainult ühte vormi; ning ajast, mil seesinane planeet gravitatsioonijõu seadusele alludes on hakanud tiirlema, on sellest niivõrd lihtsast algusest lahti hargnenud ja hargnevad veel praegugi lõputud, äärmiselt kaunid ja ülimalt imelised vormid.²⁰

---

²⁰ Eelmainitud Daniel Duzdevichi raamatus „Darwin’s On the Origin of Species” on muide see lõik jäänud Darwini algupärase tekstiga võrreldes sõna-sõnalt samaks. Nii ei saagi täpselt kindlaks teha, kas siinkohal on püsima jäänud mõte või selle mõtte ilu...

UUE ISESEISVUSE AJAL LÄTIS ILMUNUD EESTI KIRJANDUSTEUSED JA NENDE VASTUVÕTT

MAIMA GRĪNBERGA

Eesti rahvaluulega esialgu ja hiljem ka kirjandusega on lätikeelne lugeja saanud tutvuda juba 19. sajandi esimesest poolest alates. Kõige ilmekama ülevaate sellest, milline on olnud eesti kirjanduse tõlkelugu läti keelde nii raamatutes kui perioodikas, annab aastal 2008 ilmunud kaheköiteline teos pealkirjaga „Lätlased, eestlased ja leedulased: kirjanduslikud ja kultuuri kontaktid“. Väljaanne koosneb monograafiast ning bibliograafiliste andmete köitest.¹ Monograafias arutatakse eesti tõlkekirjanduse teema üle kahe kirjandusteadlase kahes mahukas artiklis: Māra Grudule kirjutise pealkiri on „Eestlased ja leedulased – kultuur ja kirjandus läti raamatutes ja perioodikas 17.–19. sajandil“. Inguna Daukste-Silasproģelt on artikkel „Eesti kirjandus Lätis ja läti keeles. 1900–2007“.

Siinses ülevaates keskendun põgusalt ainult raamatutena ilmunud eesti kirjanduse tõlgetele uuel iseseisvusajal ehk siis perioodil 1991–2017 (maikuuni). Kirjutise kaalukam osa on aga hoopis lõpus lisatud tabel ja ilmunud tõlgete nimekiri aastate kaupa.

Sel ajavahemikul on ilmunud umbes 115 sellist üllitist, mille bibliograafilistes kirjeldustes on lugeda „tõlgitud eesti keelest“, aga kuna olen teadlikult välja jätnud mõned tõlgitud värvimis- ja meisterdamisraamatud, samuti Luule Viilma, Guido Ilvese, Jüri Lina ja Ülo Russaku teosed, siis minu subjektiivse äranägemise järgi on sel ajal ilmunud 102 eesti ilukirjanduse, rahvaluule või laiemas mõttes kultuuriloolist tõlketeost, tõi – mõned neist on kordustrukid varasemast ajast ning üks, Viivi Luige „Seitsmes rahukevad“ on ilmunud selle ajavahemiku raames kaks korda.

Enamik eesti autoritest on esindatud ühe tõlkeraamatuga. Kaheksa raamatut on ilmunud Andrus Kivirähkilt, viis Jaan Kaplinskilt, neli Jaan Krossilt ja Viivi Luigelt. Kolme raamatuga on läti keeles esindatud Jaak Jõerüüt, Krista Kumberg, Piret Raud, Lauri Vahtre ja Aidi Vallik, kahega Artur Alliksaar, Indrek Hargla, Toomas Hendrik Ilves, Ivar Ivask, Mika Keränen, Urmas Nemvalts, Aino Pervik, Eno Raud, Jaan Undusk, Arved Viirlaid, Tõnu Õnnepalu.

Tõlkijatest korduvad tõlgete nimekirjas kõige rohkem Guntars Godiņši ja Maima Grīnberga nimed, kumbki 32 korda, 7 korda on Rūta Karma, 4 korda Juris Putriņš, 3 korda Kārlis Mālbergs, Inese Maļceva ja Tamāra Vilsone, 2 korda Druvis Ābrams, Zane Balode, Reinis Mertens, Džuljeta Plakidis, Adele

¹ Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti. Toim Benedikts Kalnačs jt. Rīga, 2008; Latvieši, igauņi un lietuvieši: literārie un kultūras kontakti. Toim Inguna Daukste-Silasproģe jt. Rīga, 2008.

Solla, Linda Villere (Gaismiņa), Anna Veleda Žigure, ühe tõlkega on esindatud Arnis Bērziņš, Renāte Blumberga, Valts Ernštreits, Astride Ivaska, Marika Muzikante, Valters Nollendorfs (siin on küll tegemist tõlkega inglise keelest, aga kuna autor on Ivar Ivask, siis otsustasin arvesse võtta), Skaidrite Nurgesa, Julgi Stalte, Elīna Zālīte.

Pidevast ja süstemaatilises vastuvõtust rääkida on kahjuks raske... Väga paljud raamatutest on jäänud ilma ühegi retsensioonita, ning see on otseselt seotud Läti kultuuriajakirjanduse nigela seisuga sel perioodil. Kultuuriajalehed vaheldusid nende aastate vältel mitu korda ning viimane – Kultūras Forums – lõpetas oma töö aastal 2010, suurte ajalehtede kultuurilisid käsitlevad kirjandust suhteliselt vähe ja väliskirjandust veel eriti harva. Ka Läti kõige staažikama kirjandusajakirja Karogs viimane number ilmus aastal 2010. Samal aastal tekkinud vägagi lootustäratav ja eesti kirjandust au sees pidanud ajakiri Latvju Teksti kahjuks lõpetas tegevuse aastal 2015. Siiski on viimastel aastatel tekkinud mõned internetiväljaanded, mis avaldavad ka arvustusi, sealhulgas tõlgitud eesti ilukirjanduse kohta².

Ilmunud arvustuste poolest on rekordiks ilmselt Paavo Matsin ja tema „Sinine kaardivägi“, mis tõlkes kannab pealkirja „Riia sinine kaardivägi“: raamat sai seitse arvustust (muidu on hea näitaja üks-kaks). Samas – ajakirjad, ajalehed ja netiväljaanded teevad meelsasti suuri intervjuusid eesti autoritega, siin tahaksin eriti esile tõsta läti luuletajat ja poola kirjanduse tõlkijat Ingmāra Balodet, kes on teinud eesti kirjanikega mitu suurepäraselt süvitsi minevat intervjuud.³ Viimane sotsiaalmeediaski heas mõttes laineid löönud intervjuu oli kirjaniku ja ajakirjaniku Aivars Ozoliņši usutlus Rein Rauaga kirjandusest, poliitikast ja olukorrast maailmas.⁴

Ning retseptsioon on ju teatud mõttes ka auhinnad ja auhindade nominatsioonid, mida raamatud saavad, ning selles osas on eesti kirjandus Lätis küll au sees. Edaspidises väga põgusas ja subjektiivse valiku põhjal tehtud retseptsiooni vaatluses või pigem arvustuste ilmekamate tsitaatide reastuses üritan selliseidki äramärkimisi mainida. Teadlikult hoidun kirja panemast arvustustes vahel esinevat tõlkijate töö hinnangut – enamasti on see küll positiivne, aga

² <http://www.punctummagazine.lv>; <http://www.ubisunt.lu.lv>.

³ [Matsiniga] Man ir apokalipses sajūta. Kultūras Diena, 28.07.2016; [Friedenthaliga] Lielākā ilūzija ir vara. Kultūras Diena, 14.01.2016; [Unduskiga] Klusums nav tukšums. Kultūras Diena, 30.07.2015; [Aleksejevīga] Rakstnieks vai kara žurnālists. Latvju Teksti, 2014, nr 1; [Kaplinskiga] Igaunī valoda un estoranto. Kultūras Diena, 28.02.2013; [Jõerüüdiga] Mana pilsēta ir Eiropa. Kultūras Diena, 13.07.2012; [Jõerüüdiga] Ar Jāku Jeerītu sarunājas Ingmāra Balode. Portaalis Satori 09.11.2009, <http://www.satori.lv/article/ar-jaku-jeeritu-sarunajas-ingmara-balode>.

⁴ Aivars Ozoliņš, Igaunī ir tādi paši, taču citādi. IR, 2017, nr 13.

minu teada ei oska ükski arvustajatest eesti keelt, nii et tundus ausam see liin kõrvale jätta. Kõigepealt vaatlen viit enim tähelepanu pälvinud autorit eraldi ning seejärel valikuliselt muid kirjanikke žanrite kaupa.

Andrus Kivirähk

Kaheksa tõlkeraamatuga kolmelt tõlkijalt ning menuga nii suurte kui väikeste lugejate hulgas on Kivirähk sel perioodil vaieldamatult Lätis eesti kirjanik nr 1. Kahe Kivirähki romaani tõlkija Zane Balode sai aastal 2012 Läti kirjanduse aasta-auhinna (edaspidi – aasta-auhind) tõlkekategoorias romaani „Mees, kes teadis ussisõnu“ tõlke (2011) eest, Kivirähk ja Godiņš on kaks korda (2011 ja 2013) saanud Läti laste- ja noortekirjanduse nõukogu Jānis Baltvilksi nimelise auhinna – „Leiutajateküla Lotte“ (t. 2010) ning „Kaka ja kevade“ (t. 2012) eest. Mina sain aastal 2010 aasta-auhinna soomlase Mikko Rimmineni „Pussikaljaromaani“ ning Kivirähki raamatu „Sirli, Siim ja saladused“ tõlke (2009) eest. Kivirähkiga on tehtud hulk intervjuusid.⁵

Kivirähk on kirjanik, millist Lätis pole ei täiskasvanutele ega lastele kirjutavate autorite seas, nii et peaaegu kõiki arvustusi tema loomingu kohta läbib vaimustus, mis on lähedane kriitik Elīna Kokareviča hõiskele arvustuses raamatu „Lotte reis lõunamaale“ kohta (2013, tlk Guntars Godiņš): „Kivirähki tuleb kindlasti ülistada ning õhku visata, hүүides kolm korda hurraa tema näiliselt lakoonilisele, aga väga paljumahutavale keelele, omapärastele tegelaskujudete ning oskusele vaadata tavalisi asju „teiselt poolt“.“⁶ Vahel leidub muidu ülipositiivsetes arvustustes ka väikseid piprateri. Näiteks kirjanik Guntis Berelis arvab, et romaanis „Mees, kes teadis ussisõnu“ on kõike nõrgemad need leheküljed, kus lugejale vägisi osutatakse seoseid tänapäevaga, ning ka religiooni käsitus on liiga primitiivselt karikatuurne.⁷ Luuletaja Toms Treibergs heidab novellivalimikku „Ilus loom“ (2013, tlk Maima Grīnberga) arvustades ette kohati ilmnevat liigset ilukõnet.⁸

„Kaka ja kevad“ ei saanud Lätis mitte ainult auhinnatud, vaid tekitas skandaalegi. Kõige markantsem oli juhus nn emaga Talsist, kes nähes, mis raamat tema lapsele on Laste ja noorte žürii programmis lugeda antud, kirjutas pika ja mürgise kirja kohalikele võimudele. Tema meelest manipuleerib autor lapse mõistusega, raamatus on pedofiilseid nüansse, kurjuse ja vägivalla kujutamisi-
.....

⁵ Aivars Ozoliņš, Pasakas pieaugušajiem un bērniem. IR, 2013, nr 30; Egīls Zirnis, Kā kaut kāda slimība; Kultūras Diena, 25.07.2013; Arno Jundze, Daži tomēr joprojām lasa. Neatkarīgā Rīta Avīze, 22.07.2013 jt.

⁶ Elīna Kokareviča, Pārsteidzošā pasaule. Andruss Kivirähks „Lotes ceļojums uz Dienvidiem“. Portālis Ubi sunt 15.08.2013, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/22054/>.

⁷ Guntis Berelis, Igaunī un zaudētā paradīze. Latvijas Avīze, 15.03.2011.

⁸ Toms Treibergs, Neprāta vēji. Portālis Satori 23.08.2013, <http://www.satori.lv/article/neprata-veji>.

ne, satanism, aluspükste kõikvõimaliku sisu vaatlus jne. Üks põhjusi, miks raamat olevat ohtlik – see on kirjutatud sürrealismi vaimus. Kirjandusteadlane Anda Baklāne kirjutab portaalele „Satori” juhtumit analüüsiva artikli „Mis pistmist on sürrealismil väikeste lastega”, mis lühendatuna sai avaldatud ka kohalikus Talsi ajalehes.⁹ Kivirähki menust Lätis räägib ka see, et teda on olnud ohtralt Läti teatrilaval: „Eesti matust” mängiti edukalt Valmiera teatris (2006), sõltumatu trupp näitleja ning lavastaja Varis Piņķise juhatusel on teinud kaks etendust Kivirähki novellide põhjal (2015 ja 2016), „Kaka ja kevade” lavaversioon kahe näitlejaga (2016, lavastaja Jānis Znotiņš) sai Läti teatri aasta-auhinna lasteetenduste kategoorias. Sama lavastaja on teinud etenduse ka „Karnevalist ja kartulisalatist”. Läti raadio lavastas kuuldemängu „Püha Graal”.

Jaan Kross

Esimene läti keelde tõlgitud Jaan Krossi romaan – „Keisri hull” – ilmus alles aastal 1999. Enne seda oli raamatuna ilmunud ainult novellikogu „Klio silma all” tõlge aastal 1978. Paljud teadjad olid küll juba lugenud Krossi teoseid vene tõlgetes. Jaan Krossiga on tehtud mõned intervjuud¹⁰, „Kolme katku vahel” tõlge (2012) oli nomineeritud aasta-auhinna, sai Läti-Eesti tõlkeauhinna (2013) ning Läti autoriõiguste agentuuri AKKA/LAA autoriauhinna (2014). Nelja tõlgitud romaani kohta (tõlkija Maima Grīnberga) on ilmunud ainult mõned arvustused, mõned arvamused, kõik väga positiivsed. Guntis Berelis oma retsensioonis „Paigallennu” (t. 2002) kohta võrdleb seda teost Thomas Manni „Doktor Faustusega”: raamatuid ei ühendavat küll mitte „metafüüsiline dimensioon, vaid üritus käsitada inimest kui isikliku ja ajaloolise aja ristumispunkti. Pluss kirjutamismaneer”: kirjutada kellestki teisest, distantseeruda. Berelis leiab: „Ilma tema [Krossi] mõtleva kohaloluta oleks maailm märksa puudulikum.”¹¹

Jaan Kaplinski

Kaplinski mõtlejapotentsiaal on huvitanud Lätimaad alati, ajakirjanduses on aastate vältel ilmunud üle kahekümne tema esseede ja artiklite tõlke (eri tõlkijad), temaga on tehtud mitu intervjuud.¹² Jaan Kaplinskilt on läti keeles ilmu-

⁹ Anda Baklāne, Ko sirrealisms dara pie maziem bērniem? Portaalī Satori 05.03.2013, <http://www.satori.lv/article/ko-sirrealisms-dara-pie-maziem-berniem>; Ko sirrealisms dara pie maziem bērniem. Talsu Vēstis, 14.03.2013.

¹⁰ Inese Zandere, Trešais konjaks. Rīgas Laiks, 2006, nr 6; Maima Grīnberga, Pasaules milēts igauņis. Diena, 13.11.1999; Maima Grīnberga, Gadsimtu arhivārs. Literatūra un Māksla Latvijā, 09.12.1999.

¹¹ Guntis Berelis, Cilvēks, kurš domā. Diena, 03.04.2002.

¹² Pauls Raudseps, Es dotu priekšroku sievišķīgākai pasaulei. IR, 2013, nr 6; Guntars Godiņš, Mūsu valoda ir vecāka nekā mēs. Latvju Teksti, 2010, nr 1; Guntars Godiņš, Dzeja ir atbildes meklēšana... Karogs, 2005, nr 5; Uldis Tironis, Bija vējš, gaisa kā tāda nebija. Rīgas Laiks, 2002, nr 6; jt.

nud viis raamatut. Neli Guntars Godiņši tõlkes, aga raamat „Kes mida sööb, kes keda sööb” Godiņši ja Rūta Karma tõlgituna (1993). Romaani „Silm” tõlke (2010) eest sai Guntars Godiņš aastal 2011 Eesti-Läti tõlkeauhinna. „Silma” arvustuses tõdeb Ilze Jansone: „Mitmekihilise ja sümboolselt tiheda kirjanduse suurim probleem ning ühtlasi võim on hetk, kus „argipäevane” põimub kummalise ning üleloomulikuga ja selles protsessis destilleerub – või ei destilleeru – oluline. [- - -] „Silm” kuulub kategooriasse, kus oluline ilmneb – selle romaani narratiiv on faktiliselt koht, kus seesmise diskussiooni käigus konstrueeritakse tinglik tähendus.”¹³ Luuletaja Liāna Langa, arvustades romaani „Seesama jõgi” (t. 2012), resümeerib: „Kaplinski romaan on kirjutatud realismi meetodil, ning seda lugedes võime veenduda, kui väga kütkestav ja intellektuaalselt rikastav suudab ikka veel olla tihe realism. [- - -] Autori jaoks on peamine [- - -] pingeline püüdlus aina suurema täpsuse poole. See püüdlus teeb romaaniruumi intellektuaalselt väga mahukaks.”¹⁴ Kahest luule valikkogust on kokku viis arvustust. Sintija Kampāne, arvustades uusimat valikkogu „Valge paber ja aeg” (t. 2015), näiteks kirjutab: „Tundub, et Kaplinski luule valikkogu ülesanne on esindada lüürika mitmekesisust, muutlikkust, siiski lõpu poole, kus mängu tulevad retrospektiivsed sündmuste loendid ning kohati päevaraamatu elemendid, haihtub maastiku teravus, tekkib siledam ruum, isegi teatud monotoonsus ning ühetaolisus väljenduslaadis, mis vahel mõjub igavalt.”¹⁵

Või filosoofiharidusega luuletaja Artis Ostups: „[- - -] kujundid ja metafoorid vahelduvad kiiresti, andes märku ajaloo, aja, surma ning keele tihedast seotusest – keerulisest tegelikkuse konstrellatsioonist, mida luule aitab tähele panna. Tõsi küll, Kaplinski intensiivsusel on vahel omapärane tulemus – see, mis põhjendatult näib metafoori algusena, võib kiiresti üle kasvada „puhtaks” luuleks või vähemalt palju raskemini dešifreeritavaks sõnumiks. Nõnda kogeb lugeja ebahütlast tegelikkust, mis võngub ühelt poolt mõtte ning teiselt poolt ilu nimel toimunud mõttekao vahel. [- - -] on üks aspekt, mis muudab Kaplinski luule päevaraamatulist dimensiooni [- - -] igavaks, ning see on targutamine. Autor püüdleb aforismi puhtuse poole, aga sattub klišeesse [- - -].”¹⁶

Jaan Undusk

Jaan Unduski lühiproosa tõlkekogumik „Sõnade ootel” (2015, tlk Maima Grinberga) sisaldab tekste, mis on pannud neljast arvustajast kahte – filosoofe –

¹³ Ilze Jansone, Īsais kurss būtībā. Latvju Teksti, 2010, nr 1.

¹⁴ Liāna Langa, “Brīvās domas attīstība, kas dažreiz iemiesojas dzejas formā”. Latvju Teksti, 2013, nr 3.

¹⁵ Sintija Kampāne, “no turienes netikt projām”. Portaalī Ubi sunt 16.11.2015, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/36773/>.

¹⁶ Artis Ostups, Īstenībai pa pēdām. Latvju Teksti, 2015, nr 3.

ohkama: „[- - -] kas ma tõesti loen midagi nii head, kus oli see varem ning kas tõesti on võimalik saada seda veel [- - -]?”¹⁷ Või: „Mind lummavad raamatud, millest ma aru ei saa – eriti kui ma ei saa aru, kuidas on võimalik midagi niisugust kirjutada. [- - -] teksti seesmine intonatsioon on nii peen ja intelligentne, et lugejal on lubatud kas või hetkeks tunda, et ta on puudutanud mingeid olemasolu saladusi.”¹⁸ Kirjandusteadlane Bārbala Simšone: „...see on väljakutse, isegi šokk nii lugejale kui konservatiivsemale kriitikulegi. Heatahtlik väljakutse, armastust täis šokk, sõbralik maavärin tavaarvamuste skeemides. [- - -] Oleks liiga vähe ütelda, et Undusk keelt armastab – ta [- - -] käitub keelega kui joo-bunu. [- - -] Unduski raamat on tõeline *slow read* kirjanduse *fast food*’i ajastul.”¹⁹ Siiani kolm arvustust on saanud Unduski esseekogu „Bolševism ja kultuur” (2016, tlk Maima Grīnberga). Filosoof Ainārs Kamoliņš: „Unduski raamat murrab ettekujutuse nõukogude pärandist kui millestki lihtsast ja ebahuvitavast, millele seetõttu pole vaja suurt tähelepanu pöörata.”²⁰ Artis Ostups: „Unduski mõtisklusi bolševismist ja kultuurist [- - -] iselomustab immanente lähenemisi- viis – esituse vorm võimaldab, et uuritava objekti struktuur jätab sellesse jälje. Siiski annab Undusk tageda dialektika lummale „alla ainult seal, kus ta võib panna dialektika pöörduma dialektika enda vastu. Immanentne meetod on tal- le teravmeelse dekonstruktsiooni suitsukatteks.”²¹

Unduskiga on tehtud intervjuusid²², mõlemad raamatud olid nomineeritud Läti kirjanduse aastaauhinna e.

Paavo Matsin

Paavo Matsini „Sinise kaardiväe” aastal 2016 ilmunud tõlge on esile kutsunud elevust, külluslikke tõlgendusi ja väga vastakaid reaktsioone, ning nagu sai mainitud, rekordarvu retsensioone, mis kahtlemata johtub romaani tegevuse toimumisest Lätis. Kirjanik Pauls Bankovskis arvab: „Eesti kirjaniku romaan Riia on ärritav anakronism. [- - -] kui kasutada selle [Riia] asemel mõne teise linna reaale, ei muutuks eriti midagi ning autori konstrueeritud paralleelne reaalsus jääks ikkagi oma hermeetilise maailmakese piiridesse.”²³ Teoloogi haridusega kirjanik Ilze Jansone hindab romaani väga huvitavaks ja nendib:

¹⁷ Artis Ostups, Tornis, spogulis un monāde. Latvju Teksti, 2015, nr 2.

¹⁸ Ilmārs Šlāpins, RL lasa. Rīgas Laiks, 2015, nr 4.

¹⁹ Bārbala Simšone, Riesta deja ar tekstu. Kultūras Diena, 09.04.2015.

²⁰ Ainārs Kamoliņš, Dialektiskais satraukums. Portālis Punctum Magazine 06.12.2016, <http://www.punctummagazine.lv/2016/12/06/dialektiskais-satraukums/>.

²¹ Artis Ostups, Negantās dialektikas valdzinājums. Studija, 2016, nr 10–11.

²² Ilmārs Šlāpins, Rakstot es kļūstu par labāku cilvēku. Portālis Satori 26.06.2015, <http://www.satori.lv/article/rakstot-es-klustu-par-labaku-cilveku> (ingliskeelne videointervjuu); Kārlis Vērdiņš, Draudzība bez valodas. Latvju Teksti, 2015, nr 2

²³ Pauls Bankovskis, Beigtu Džoisu aprok zemē. IR, 2016, nr 28.

„Romaan pole mitte niipalju ülemlaul Riia linnale, kuivõrd ironia selle üle, mida tähendab olla inimene. [- - -] Apokalüptilise motiivi lisavad romaanile tekstis näiliselt juhuslikult laiali pillutatud religioossed viited. [- - -] [Romaani tuumaks] on haruldane võimalus muiata kibestuseta selle väikese korporatsiooni üle, mis hea meelega peab ennast aja, ajaloo ning religioonide valitsejaks ja määrajaks, kuigi faktiliselt on lihtsalt iseenese muinasjuttude küüsis, ehk siis muiata inimkonna üle.”²⁴ Teatrikriitik ja Aleksandrs Čaksi ekspert Silvija Radzobe ironiseerib: „Mõnes kohas on Matsini meisterlikkus transformatsioonide tehnikate kirjelduses tõepoolest hämmastav, tekkivad isegi assotsiatsioonid tontlikult fantastiliste muutuste kirjeldustega E. T. A. Hoffmanni teostes ning kerkib ka küsimus, mis aineid küll omal ajal tarvitas suur saksa romantik...” Siiski olevat raamatus ka selliseid lehekülgi, „mille järel tahaks mõelda Matsinist kui väga andekast autorist, kes „Riia sinises kaardiväes” on oma talendi lasknud õhku kui sihitu värvilise raketi, kuigi oleks võinud...”²⁵ Mārtiņš Pommers: „Siiski tuleb küsida: mis on sellise kirjanduse eesmärk, ning kas tal üldse eesmärki on? Romaan on küll ideeliselt nii küllastatud, et allub väga kergesti erinevatele tõlgendustele, siiski ei jäta mind maha tunne, et kõiki episoodide iseloomustab juhuslikkus.”²⁶

Proosa

Muu proosa vastuvõtu kohta sobiksid hästi kirjandusteadlase Zanda Gūtmane sõnad uurimuslikust artiklist „Mineviku ja oleviku aegade sulandumine Maimu Bergi romaanis „Ma armastasin venelast”: „...[see romaan] ei ole ainuke lähinaabrite tänapäeva kirjasõna saavutus, mis, kuigi kvaliteetselt tõlgitud, pole siiski saanud väärilist resonantsi meie maal.”²⁷

Aastal 1995 ilmusid kolme väga tähtsa raamatu tõlked: Viivi Luige „Seitsmes rahukevad” (tlk Anna Veleda Žigure) ja „Ajaloo ilu” (tlk Rūta Karma) ning Emil Tode „Piiririik” (tlk Guntars Godiņš). Arvustusi ja arvamus on, aga väga vähe.

Zanda Gūtmane: „Kuna Viivi Luige lapsepõlvemälestuste lugu on valminud juba 80. aastate alguses, on see üks esimesi ajaloolise mälu taastamispüüdluste tõestusi ja üks esimesi memuaarkirjanduse laine eelkäijaid Baltimail 20.

²⁴ Ilze Jansone, Rigas apokalipse. Portaalil Punctum Magazine 21.07.2016, <http://www.punctummagazine.lv/2016/07/21/rigas-apokalipse/>.

²⁵ Silvija Radzobe, Nafik, pofik un 82. lappuse. Portaalil Satori 05.08.2016, <http://www.satori.lv/article/nafik-pofik-un-82-lappuse>.

²⁶ Mārtiņš Pommers, Spēles prieks, dzerot kokteili „Lord Byron”. Portaalil Ubi sunt 15.11.2016, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/43145/>.

²⁷ Zanda Gūtmane, Pagātnes un tagadnes laiku saplūsme Maimu Bergas romānā „Es milēju krievu”. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums 15, Liepāja, 2010.

sajandi lõpus.”²⁸ Guntis Berelise retsensioon „Ajaloos ilu” kohta kannab pealkirja „Refleksioonid ajaloo tuules”, ta arvab, et Viivi Luige „ajalugu võiks võrrelda tuulega, millegagi, mis on täiesti tabamatu, siiski kõikjal olev ja tuntav [- -]. Tuulel pole dominant – ning samuti pole dominant ka „Ajaloos ilul”, ei süželist ega metafoorilist.”²⁹ Aastal 2013 ilmus Rūta Karma tõlkes Viivi Luige ja Hedi Rosma koostöö „Ma olen raamat”. Una Alksne arvab: „Viivi Luik räägib missioonitundega nendest raskustest, mis saadavad inimest, kes pühendab oma elu teadlikele üritustele küündida teisele poole sõnadesse mahutatava piire. Viivi Luik usub TÕELIST KUNSTI ning räägib endast kui KIRJANIKUST. Lugedes tekitab aukartus selle lausa müütilise olendi – tõelise kirjaniku vastu ning tema erakordse ja teistsuguse elu vastu. Kirjutamine avaneb siin kui sõnakssaamine, kui loomine, kui meeleheitlik lahing olematuse ning mittemõistmise vastu, kui saatus ja eluvorm.”³⁰ Kriitik Kristīne Ilziņa: „Lühidalt võiks ütelda, et see on tõesti kord raamat, mis jutustab sellest, kuidas õnnelikuks saada, sest õnnelik on inimene, kes suudab mõelda, analüüsida ning samas ka elada kooskõlas oma südametunnistusega.”³¹

Emil Tode „Piiririigi” kohta arvas tõlke ilmumise aegu kirjanik Gundega Repše: „Tode ujub lüüriliselt sinises taeva laotuses – tähtede sfäärides, põlates ning pisut infantiilses solvumuses needes Ida-Euroopat. [- -] Romaan on siiski otsekohene, kartmatu oma seesmises positsioonis uue maailmakorra vastu (?), see on üritus luua eneses see mudel, milles on võimalik kas hingata või kapituleeruda.”³² Arvustus „Piiririigi” kohta oli ka välisläti ajakirjas Jaunā Gaita³³, selle autor oli põhiliselt tegelnud homoseksualismi kui nähtuse lahkamisega.

Aastal 2000 ilmus Maimu Bergi romaan „Ma armastasin venelast” (tlk Maima Grīnberga), mis sai ühe retsensiooni, hiljem ilmus üks uuriv artikkel ja romaani motiividel tehti kuuldemäng Läti raadios. Režissöör Una Celma küll jõudis oma idee teha romaanist film arendada stsenaariumini, kuid filmi kahjuks ei tulnudki. Gundega Repše: „Mul on raske ette kujutada sellist läti kirjanikku, kes 90ndatel suudaks endale lubada olla nii pretensioonitu, nii ebamaneerlik, kuigi uus aeg näiliselt karjus uue keele ja vormi järele. Bergi tagasihoidlikkus,

---

²⁸ Zanda Gūtmane, Ideoloģiskās ietekmēšanas mehānisms sociālistiskā reālisma prozā: H. Leberehta stāsts “Gaisma Kordijā” un V. Luikas bērņības atmiņu romāns “Septītais miera pavasaris”. Aktuālas problēmas literatūras zinātnē. Rakstu krājums 13, Liepāja, 2008.

²⁹ Guntis Berelis, Refleksijas vēstures vējā. Diena, 21.08.1995.

³⁰ Una Alksne, Darīt zināmu sev līdzīgai būtnei. Portālis Ubi sunt 16.08.2013, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/22056/>.

³¹ Kristīne Ilziņa, Sarunas par... tīģeriem? Kultūras Diena, 29.08.2013.

³² Gundega Repše, Palīgā sauciens līdzenumā. Karogs, 1996, nr 5.

³³ Gundars Pļavkalns, Sliķoņa vēstules. Jaunā Gaita, 1997, nr 210.

ambitsioonide vaakum, vormi lihtsus, vist täielik ükskõiksus rahvusvahelise lugeja vastu kui ka postmodernse kartuse puudumine mitte originaalne olla (erinevalt Emil Todest) on see sarm ja lõhn, mis levib ka raamatust välja. [- - -] [See on raamat ja] keel, mis minu jaoks avab naaberrahva mentaliteedis täiesti uusi territooriume.”³⁴ Zanda Gūtmane oma juba eespool mainitud uurimuses vaatleb Bergi romaani Tammsaare „Ma armastasin sakslast” ja Nabokovi „Lolita” taustal, arutledes identiteedi, ajaloo, „nende” ja „meie” teemadel.

Jaak Jõerüüdi romaani „Muutlik” tõlke (2012, tlk Guntars Godiņš) kohta ütleb kirjanik ja kirjandusteadlane Inga Žolude: „Jõerüüdi „Muutlik” on oluline samm autobiograafilise proosa žanri ümberhindamises. [- - -] Jõerüüt läheb selle žanri sügavustesse – see on meditatsioon enda üle. „Muutlik” on katalüsaator teel iseenda juurde – lugeja teel iseenda juurde.”³⁵

Tiit Aleksejevi „Palverännu” (2013, tlk Maima Grinberga) kohta arvab Inga Žolude: „Imetlusväärne teos mitmes tähenduses. Romanil on kõrge kirjanduslik-esteetiline väärtus, mis on saavutatud üsna traditsionaalse ning teenimatult unarusse vajunud vormitehnikaga. Teos on lugejasõbralik ning informatiivselt hariv. Pole võimalik ette kujutada veel õnnestunumat viisi, kuidas sellisest ajaloojärgust kirjutada. [- - -] Teatud mõttes on see eksistentsiaalne romaan, mis uurib oskust olemas olla ning kohaneda kogukonna- ja võimuhierarhia oludes, ning valusalt illustreerib sellise olemasolu *summa summarum*’it.”³⁶

Ene Mihkelsoni „Katkuhaud” Guntars Godiņši tõlkes ilmus aastal 2014. Ilmunud on kolm arvustust ning Zanda Gūtmane uurimuslik artikkel „Mälu ekshumatsioon Ene Mihkelsoni romaanis „Katkuhaud” ja Nora Ikstena romaanis „Ema piim””. Aija Fedorova nimetab romaani „lüüriliseks teaduslikuks monograafiaks”.³⁷ Ieva Plūme: „„Katkuhaud” on magus suutäis nendele, kellele meeldib ekstraordinaarne lähenemine, teksti seesmine pinge, mitte öeldu, vaid mahavaikitu, teadvuse sügavustes aimatav. [- - -] Autori loodud konstruktsiooni piirides tegutseb Mina, kes pole stabiilne Mina. See on pigem tunnetus sellest, kuidas oleks, kui oleks: kuidas oleks, kui ma seda mälestuste osa interpreteeriks nii ja mitte teistmoodi, aga mis toimuks, kui ma paneksin selle sama minevikukillu hoopis teise riulisse ning tähistaks heleda, mitte tumedaga? [- - -] just refleksiooni üleküllus on romaani komistuskivi – selles peegeldub juba hinnangut omav ajalugu ning valmisolevad, vankumatud järeldused, vahel tekkib tunne, et loed teravat publitsistikat „700aastasest orjaööst”.”³⁸

³⁴ Gundega Repše, Kā milēt krievu. Divu svešo satikšanās. Diena, 01.03.2001.

³⁵ Inga Žolude, Ceļš: JJ.EE.LV. Latvju Teksti, 2012, nr 9.

³⁶ Inga Žolude, Kāposti ar rozēm. Portālis Punctum Magazine 15.07.2015, <http://www.punctummagazine.lv/2015/07/15/kaposti-ar-rozem/>.

³⁷ Aija Fedorova, Smilkstošās dvēseles. Latvju Teksti, 2015, nr 1.

³⁸ Ieva Plūme, Eseja par iekšējo vēsturi. Portālis Punctum Magazine 22.01.2015, <http://www.punctummagazine.lv/2015/01/22/esēja-par-iekšejo-vesturi/>.

Zanda Gūtmane: „Mihkelson loobub polarisatsioonist ning selgest ohvri-vägi-vallatseja liinist, pakub koostöö-vastupanu teema lihtsustamata arendust [- -]: selge äraandja võib saada karistatud, aga kuidas suhtuda näilisesse kangelaslikkusse, mis on selliseks saanud äraandmise hinnaga?”³⁹

Meelis Friedenthali romaan „Mesilased” ilmus aastal 2015 Maima Grinberga tõlkes ning oli koos Jaan Unduski lühiproosa tõlkekoguga „Sõnade ootel” nomineeritud aasta-auhinna. Raamat sai kolm arvustust ning žürii lühikiituse aasta-auhinna kodulehel. Kriitik Bārbala Simson: „Friedenthali romaan on intellektuaalne väljakutse, ühtlasi aga pakub ka sõnadega raskesti kirjeldatavat lohutust.”⁴⁰ Kirjanik, aasta-auhinna žürii liige Arvis Kolmanis: „Väljapaistev eesti intellektuaalse romaani näide. Vaatamata domineerivalt mustadele toonidele ei lase Friedenthali meisterlikult moodustatud fantasmagooriline maastik, kus välismaailm sulandub peategelase alateadvuse vooludega, lugejat lahti viimase leheküljeni.”⁴¹ Publitsist Anda Buševica: „[- -] ka mulle lugejana tundub vahel, et aasta 1696 vihmade suve kogu pori, niisked voodiõled ning hais, hais, hais on tasapisi ka minu vereringesse sattunud.”⁴²

Aastal 2015 ilmus Guntars Godiņši tõlges kopsakas Lutsi muinasjuttude kogumik. (Lutsid ehk Lutsi maarahvas olid eestlased, kes elasid Latgales, Ludza piirkonnas.) Raamat sai Latgale regiooni Boņuksi-nimelise auhinna kategoorias „Latgale kultuuri populariseerimise eest Lätis ja maailmas” ning viis osalt tutvustavat laadi arvustust. Peaaegu kõik arvustajad panevad tähele suurt negatiivsete tegelaskujude ning vägivalda osakaalu muinasjuttudes, kirjanduslikult töötlemata tekstide veetlevust.

Aasta 2017 maini oli viimane läti keeles ilmunud eesti proosaraamatu tõlge Rein Rauda „Täiusliku lause surm” (tlk Maima Grinberga), mille kohta on selle kirjutise lõpetamiseni jõudnud ilmuda üks arvustus. „Groteskne ironia spiooniroomaani žanri üle peidab enda all psühholoogiliselt tihedat jutustust sellest, kuidas pooltõdede ajastutel laguneb midagi rohkemat kui süsteemid ja liidud.”⁴³

Luule

Selles osas tõstan esile kolm eesti autorit, keda on tõlkinud Guntars Godiņš. Ilmar Laabani tõlkekogu „Lindude müstiline selgroog” ilmus aastal 2003, Mats

³⁹ Zanda Gūtmane, Atmiņu ekshumācija Enes Mihkelsones romānā „Mēra kaps” un Noras Ikstenas romānā „Mātes piens”. Aktuālas problēmas literatūras un kultūras pētniecībā. Rakstu krājums 22, Liepāja, 2017.

⁴⁰ Bārbala Simson, Ceļā uz silto stropu. Portaalis Punctum Magazine 11.01.2016, <http://www.punctummagazine.lv/2016/01/11/cela-uz-silto-tropu/>.

⁴¹ Arvis Kolmanis, <http://lalogaba.lv/index.php/lv/tulkojumi-2016/bites>.

⁴² Anda Buševica, Visvairāk žēl papagaiļa. IR, 2016, nr 4.

⁴³ Bārbala Simson, Sakrālo laiku bružājot. Kultūras Diena, 12.04.2017.

Traadi „Harala elulood” aastal 2005, Artur Alliksaare valikukogu „Luule” aastal 2014 (minivalimik oli ilmunud ka aastal 1998).

Ilmar Laabani väga elegantselt kujundatud tõlkekogu, mis sisaldab ka CDd Laabani enda esitatud luule ja häälutustega, sai Luulepäevade auhinna, ilmus neli arvustust-tutvustust. Anda Buševica: „Imetlusväärsele kujul ühineb raamatust parimast parim silmadele, kõrvadele, mõistusele ning tunnetele. [- - -] Ilmar Laabani raamatut [- - -] võib julgelt nimetada selle aasta luulesündmuseks.”⁴⁴ Mära Kalve kuulutab: „Ilmar Laabani luule pole järeletegemine, epigoonlus, see on dialoog, oma interpretatsioon, sürrealismi kultuse täiendamine.”⁴⁵

Mats Traadi „Harala elulood” said Luulepäevade auhinna ning neli arvustust. Kirjanik ja ajakirjanik Arno Jundze: „[- - -] vist ikka esimest korda õnnestus mul kohtuda luulega (kusjuures tõkeluulega!), mida võib lugeda bestsellerina, kaasakiskuva, irooniat ja nukrust täis seiklusromaanina.”⁴⁶ Luuletaja ja kirjandusteadlane Kārlis Vērdiņš: „Kõikidele „uusrealismi”, „uusdokumentaalsuse” [- - -] nautijatele on see raamat nagu rusikas silmaauku – reaalsuse peegeldused seal voolavad üle ääre.”⁴⁷ Guntis Berelis: „[- - -] trump on autori lakonism [- - -]. Igaühel on lubatud fikseerida ainult ühte olemasolu „võtmepunkti” [- - -]. Nõnda tekib mitte homogeenne tekstide müra, vaid poetiline kosmos, kus kõik surnud tunduvad kahtlaselt elavatena.”⁴⁸

Artur Alliksaare tõlkekogu „Luule” oli nomineeritud aasta-auhinnale, sai Eesti-Läti tõlkeauhinna (2015) ning kaks arvustust. Luuletaja Arvis Viguls leiab, et „eestlastele on sürrealism olnud palju omasem ja lähedasem kui läti kirjanduses, kus see päriselt kõlas vaid Juris Heldsi 60.-70. aastate vahetuse luules [- - -].”⁴⁹ Lāsma Semerova: „Võib ainult nautida keele võimalusi, mida Alliksaar on avastanud, sest tundub, et tema luules on nad tõesti lõpmatud. [- - -] Kerge ja sujuv luuletuse intonatsioon tekitab tunde, et luuletaja on ainult fikseerinud tema teadvuses juba olemasolevaid sõnade kombinatsioone ning materialiseerinud neid konkreetseteks luuletusteks, aga foneetiliste ornamentide kooskõla võib avaneda nii mõistelistele kui ka kujundlike vastanditena, tõstes esile paradoksaalse juuresolekut.”⁵⁰

Viimane läti keeles ilmunud eesti luuleraamat on Guntars Godiņši tõlgitud Hasso Krulli valikukogu (2017). Retseptiooni maikuuni veel pole.

⁴⁴ Anda Buševica, Dzejas dienu balvas. Forums, 12–19.09.2003.

⁴⁵ Mära Kalve, Sirreālismam sirr... Kā kaķim murr... Neatkarīgā Rita Avīze, 03.10.2003.

⁴⁶ Arno Jundze, Mīrušo ciema stāsti. Neatkarīgā Rita Avīze Latvījai, 25.04.2005.

⁴⁷ Kārlis Vērdiņš, Savu vilšanās paņēmu līdzī kapā. Diena, 16.04.2005.

⁴⁸ Guntis Berelis vērtē. Karogs, 2005, nr 5.

⁴⁹ Arvis Viguls, Artura Alliksāra pēdās. Latvju Teksti, 2014, nr 2.

⁵⁰ Lāsma Semerova, Esmu zvaigzne uz galvu reibinoša tukšuma fona. Portālis Ubi sunt 27.05.2014, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/26057/>.

Laste- ja noortekirjandus

Ajavahemikus on tabeli järgi ilmunud 34 eesti laste- ja noortekirjanduse teose tõlget läti keelde. Eesti lastekirjandust sai palju tõlgitud ka Nõukogude ajal, nii et seda võib juba traditsiooniks nimetada. Arvustusi eriti palju ei ole, aga arvukaid intervjuusid Läti ajakirjandusele on andnud näiteks Aino Pervik ja Piret Raud⁵¹. Ning eesti lastekirjandust on tihti tunnustatud kas Läti laste- ja noortekirjanduse nõukogu Jānis Baltvilksi nimelise auhinnaga või lugemise edendamiseks aastal 2002 loodud ning edukalt töötava Laste, noorte ja vanemate žürii poolt (aastal 2016 osales žürii töös 712 raamatukogu kaudu 19 969 enamasti noort lugejat üle Läti).

Aidi Valliku Anni-sarja romaanid ilmusid Maima Grinberga tõlkes aastal 2002, 2006 ja 2009. Raamat „Mis teha, Ann?“ sai aastal 2007 esikoha Laste ja noorte žürii noorte rühmas. Aastal 2008 said Jānis Baltvilksi nimelise auhinna esimese välismaise autorina Aidi Vallik ja ka tõlkija.

Aastal 2006 ilmunud Sass Henno raamatu „Mina olin siin“ tõlge (Maima Grinberga) sai kolm arvustust. Ajakirjanik Viestarts Gailītis: „Henno on kirjutanud seda, mida nõudis aeg. Vaatamata vulgaarsele keelekasutusele on romaan emotsionaalselt palju hapram ja aktuaalsem kui nii mõnigi „õiges“ keeles kirjutatud teos.“⁵² Guntis Berelis: „[- - -] kui otsida analoogiaid läti proosaga, selliseid lihtsalt pole. Küll tulevad kohe meelde vene bandiidifilmid ning [- - -] väiksemal määral ka Irvine Welchi proosa, kuigi võrreldes Hennoga mõjub näiliselt nii karm Welch tatische romantikuna.“⁵³

Aastal 2012 ilmunud Mika Keräneni raamat „Varastatud oranž jalgratas“ (Linda Gaismiņa) sai esikoha Laste ja noorte žürii 3. ja 4. klasside rühmas.

Siiani on ilmunud kolm Piret Raua raamatut: „Printsess Lulu ja härra Kere“ (2011), „Tobias ja teine B“ (2013) ning „Teistmoodi printsessilood“ (2016). Kõike on tõlkinud Maima Grinberga. „Printsess Lulu“ sai esikoha Laste ja noorte žürii 3. ja 4. klasside rühmas. Üks arvustus on ilmunud „Tobiase“ ning kaks „Printsessilugude“ kohta. „Printsessilugude“ kohta arvab Anastasija Orehova: „Kuigi üldiselt pole feministlikud tuuled printsesside motiiviga seoses mingi uudis, siiski on jutukogu koolieelikutele ja algklasside lastele meeldiv värskendus.“⁵⁴

---

⁵¹ Ilva Skulte (intervjuu Piret Rauaga), *Cilvēks ir tas, ko lasa*. Kultūras Diena, 31.03.2016; Ilva Skulte (intervjuu Aino Pervikuga), *Tā drīzāk ir filma*. Diena, 03.09.2015; Guntars Godiņš (intervjuu Aino Pervikuga), *Viena maza, čakla un drosmīga sievietē*. Latvju Teksti, 2015, nr 4; Gunita Nagle (intervjuu Aino Perviku ja Piret Rauaga), *Nemāciet, kā pareizi jādzīvo!*. IR, 2015, nr 30; Undīne Adamaite (intervjuu Piret Rauaga), *Nevis naivi, bet labāki*. Kultūras Diena, 21.03.2013.

⁵² Viestarts Gailītis, *Dots devējam atdodas*. Diena, 06.10.2006.

⁵³ Guntis Berelis vērtē. *Karogs*, 2006, nr 10.

⁵⁴ Anastasija Orehova, *Gaidīt princi vairs nav aktuāli*. Portālis Ubi sunt 02.06.2016, <http://www.ubisunt.lv/zinas/t/40751/>.

Anete Piņķe: „Kolmekümnest jutustusest igauks demonstreerib mingit „elegantset viraaži“ [- - -], tekitades nõnda väikse naudinguhetke ka vanematele.”⁵⁵

Aino Perviku „Presidendilood” ilmusid läti keeles aastal 2015 Maima Grünberga tõlkes. Nii raamatu autor kui tõlkija said Jānis Baltvilksi nimelise auhinna, ning tõlkija ka Ventspils linna ning Kirjanike ja tõlkijate maja auhinna „Hõbedane tindipott” (Aino Perviku raamatu ning Rosa Liksoni „Kuuenda kupee” tõlke eest). „Presidendilugude” kohta on ilmunud kolm üdini positiivset arvustust. Teatrikriitik ja ajakirjanik Undīne Adamaite hõiskab: „Nagu selgub, elab Läti ideaalne president hoopis eesti lasteraamatus!”⁵⁶ Publitsist Santa Remere ütleb oma teksti alapeatükis pealkirjaga „Eesti zen”: „Mitte ainult raamatu peategelane pole terane ja vaba kui laps, selline tundub olevat ka kirjanik ise ning tema keel. [- - -] Jutukeste ülesehitus ja keel loovad rahuliku ning meditatiivse meeleolu, tehes „Presidendilood” suurepäraseks õhtuseks uneraamatuks.”⁵⁷ Signija Silauniece arvab, et „lastele, kes alles Suurde Ellu viiva tee alguses, on ta [raamat] pealetükkimatul, mängulisel moel antud õppetund sellest, et mis tahes tööd tehes ei tohi kaotada inimlikkust.”⁵⁸

Siiani viimane, aastal 2017 ilmunud eesti lasteraamatu tõlge on Anti Saare „Kuidas meil asjad käivad”. Retseptiooni siiani veel pole.

Lõpetuseks

102 raamatut 26,5 aasta jooksul on minu meelest palju. Nimekirjas ja tabelis nähtavaid suuri tõlkenumbreid (eriti viimasel üheksal aastal) aga poleks ilma Traducta toetuseta, Eesti Kirjanduse Teabekeskuse hea tööta ning – masuta, mis 2009. aastal muutis nii minu kui ka Guntars Godiņši hõivatuse olukorda. Enamasti on eesti kirjandus Lätis ikkagi kirjandusgurmaanide lõbu, ning tavaline provintsilinna või maa-asula raamatukogu külastaja valib parema meelega inglise keelest tõlgitud kergemat sorti ajaviitelugemisvara. Või popimat algupärast kirjandust. Ning pean tunnistama, et praeguse kirjastuste madalseisu taustal ei paista mulle eesti tõlkekirjanduse tulevik Lätis helgena...

Ma loodan, et järgnev tabel ja nimekiri on piisavalt täpsed, kasutasin kaht Läti Rahvusraamatukogu valmistatud allikat. Esiteks, kirjastustegevuse statistikat, kust on võetud ka need tiraažid, mida mõnede raamatute juures on võimalik näha. Teine allikas, kus leidsin ka nii mõnigi eesti keelest tõlgitud üllitis, mille olemasolust polnud mul õrna aimugi, oli Läti Rahvusraamatukogu

⁵⁵ Anete Piņķe, Princešu profesija. Portaal Satori 16.09.2016, <http://www.satori.lv/article/princesu-profesija>.

⁵⁶ Undīne Adamaite, Prezidents ar kastani kabatā. Diena, 25.03.2015.

⁵⁷ Santa Remere, Grāmata par valsts lielāko noslēpumu. Latvju Teksti, 2015, nr 4.

⁵⁸ Signija Silauniece, Izcilais diplomāts ar piņķeru cepuri galvā. Portaal Ubi Sunt 10.09.2015, <http://www.ubisunt.lu.lv/zinas/t/35286/>.

Bibliograafia instituudi koostatud igakuine bülletään „Latvijas jaunākās grāmatas” ehk siis „Lāti uuemad raamatud”. Arvustuste ja intervjuude leidmiseks kasutasin Lāti Rahvusraamatukogu kataloogi andmebaase ning internetti.

aasta	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
luule		1						5	
proosa			1	2	3		1		2
lastek.		1	2	1					
muu									

aasta	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
luule		2	1	1		1			
proosa	1	1	1	2					
lastek.			2	1	1		2	2	1
muu									

aasta	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
luule	4	1				1	1	
proosa	3	4	3	4	3	1	4	4
lastek.	2	2	5	3	2	2	2	2
muu	2	1	1	1	2		1	

aasta	2017 (I-IV)	kokku
luule	1	19
proosa	1	40 (1)
lastek.	1	34
muu		8

Jārgneva loetelu struktuur: autor, raamatu lātikeelne nimetus, tōlkija, kirjastus, raamatu nimetus originaalis (vōi seletus) ja mōne raamatu puhul ka kirjastaja esitatud tiraaž. Vāiksema kirjaga need raamatud, mis tabelis kuuluvad „muu” alla.

1992

- 1) Ivask, Ivar; Verandas grāmata; Astrīde Ivaska; Liesma (*Verandaraamat*)
- 2) Raud, Eno; Atkal šie naksitralliši; Tamāra Vilsone; Sprīdītis (*Jālle need naksitrallid*)

1993

- 1) Tammsaare, A. H.; Viena lauliba; Elina Zālīte; SIA Alvīna (*Elu ja armastus, kordus!*) 7000

- 2) Kaplinski, Jaan; Kas ko ēd, kurš kuru apēd; Rūta Karma, Guntars Godiņš; Egmont Latvija (*Kes mida sööb, kes keda sööb*)
- 3) Normet, Dagmar; Miega Mati, Īstais Mati un Puksis; Kārlis Mālbergs; Garā Pupa (*Une-Mati, Pāris-Mati ja Tups*)

1994

- 1) Gailīt, August; Toms Nipernādijs; Adele Solla; Liesma (*Toomas Nipernaadi, 3. kordus!*) 4000
- 2) Semper, Johannes; Akmens uz akmens; Adele Varika (Solla); Rota (*Kivi kivi peale, kordus!*) 4000
- 3) Pervik, Aino; Arabella, jūras laupītāja meita; Kārlis Mālbergs; Sprīdītis (*Arabella, mereröövli tūtar*) 7000

1995

- 1) Luik, Viivi; Septītais miera pavasaris; Anna Žīgure; Preses nams (*Seitsmes rahukevad*) 3000
- 2) Luik, Viivi; Vēstures skaistums; Rūta Karma; Preses nams (*Ajaloo ilu*) 5000
- 3) Tode, Emil; Robežvalsts; Guntars Godiņš; Preses nams (*Piiririik*) 3000

1997

- 1) Enn Vetemaa; Kristīgi ļaudis; Maima Grīnberga; Zvaigzne ABC (*Risti rahvas*) 500

1998

- 1) Alliksaar, Artur; Nebūtība varētu arī nebūt; Guntars Godiņš; Minerva (*luule minivalimik*) 500
- 2) Ūnnepalu, Tõnu; Saules vergi; Guntars Godiņš; Minerva (*luule minivalimik*) 500
- 3) Kareva, Doris; Fraktālija; Guntars Godiņš; Minerva (*luule minivalimik*) 500
- 4) Rummo, Paul-Eerik; Nosūtītāja adrese; Guntars Godiņš; Minerva (*luule minivalimik*) 500
- 5) Runnel, Hando; Sarkano vakaru purpurs; Guntars Godiņš; Minerva (*luule minivalimik*) 500

1999

- 1) Kross, Jaan; Ķeizara trakais; Maima Grīnberga; Atēna (*Keisri hull*) 1500
- 2) Viirlaid, Arved; Apzīmogotie; Reinis Mertens; Preses nams (*Mārgitud*) 2500

2000

1) Berg, Maimu; Es mīlēju krievu; Maima Grīnberga; Atēna (*Ma armastasin venelast*) 1000

2001

1) Kaplinski, Jaan; No putekļiem un krāsām; Guntars Godiņš; Daugava (*Iuule valikkogu*) 700

2) Ivask, Ivar; Baltijas elēģijas; inglise keelest Valters Nollendorfs; Pētergailis (*Balti eleeegiad*) 1500

3) Viirlaid, Arved; Mežos vēl brīvība elpo; Reinis Mertens; Raudava (*Kustuvad tuled; Sadu jökke, kordus!*) 500

2002

1) Kross, Jaan; Lidojums uz vietas; Maima Grīnberga; Atēna (*Paigallend*) 1000

2) Ozols auga debesīs; Guntars Godiņš; Nordik (*Eesti rahvalaulud*)

3) Belials, Veiko; Osumposums, pankūku mošķis; Maima Grīnberga; Jāņa Rozes apgāds (*Ossum-Possum, pannkoogielukas*) 3000

4) Vallik, Aidi; Kā tev klājas, Anna?; Maima Grīnberga; Zvaigzne ABC (*Kuidas elad, Ann?*) 2500

2003

1) Senās igauņu tautas pasakas; Džuljeta Plakidis; Zvaigzne ABC (*Kreutzwaldi muinasjutud, kordus!*)

2) Ludzas igauņu pasakas; Julgi Stalte; Latgales Kultūras centra izdevniecība (*Lutsi muinasjutud*)

3) Luts, Oskar; Ragainītis; Arnis Bērziņš; Rasa (*Nukitsamees*) 1000

4) Laaban, Ilmar; Putnu mistiskais mugurkauls; Guntars Godiņš; Neputns (*Iuule valikkogu*) 600

2004

1) Hainsalu, Lehte; Tu taču nebaidies no krupja?; Rūta Karma; RaKa (*Ega sina ometi kärnkonna karda?*) 1000

2005

1) Traat, Mats; Haralas dzīvesstāsti; Guntars Godiņš; Nordik (*Harala elulood*) 800

2006

- 1) Vallik, Aidi; Ko darit, Anna?; Maima Grīnberga; Zvaigzne ABC (*Mis teha, Ann?*) 2000
- 2) Henno, Sass; Šeit biju es; Maima Grīnberga; Dienas Grāmata (*Mina olin siin*) 1500

2007

- 1) Sauter, Peeter; Bērnu grāmata; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Laste raamat*)
- 2) Nemvalts, Urmas; Mazo vīru stāsti; Maima Grīnberga; Astlandia (*Vāikeste meeste jutud*)

2008

- 1) Nemvalts, Urmas; Mazo vīru lidaparātu stāsti; Valts Ernštreits; Grenader/ Astlandia (*Vāikeste meeste lennumasinajutud*)

2009

- 1) Igaunu zelta noveles; M. Grīnberga, R. Karma, K. Mālbergs, Dž. Plakidis, T. Vilsone, A. V. Žīgure; Lauku Avīze (*Eesti kuldsed novellid*) 2500
- 2) Kivirähk, Andrus; Rijkuris jeb Novembris; Zane Balode; Lauku Avīze (*Rehepapp*) 4100
- 3) Kivirähk, Andrus; Sirli, Sīms un noslēpumi; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Sirli, Siim ja saladused*) 1000
- 4) Saat, Mari; Burvība un gars; Rūta Karma; Lauku Avīze (*Võlu ja vaim*) 4100
- 5) Vallik, Aidi; Kas ar tevi notika, Anna?; Maima Grīnberga; Zvaigzne ABC (*Mis sinuga juhtus, Ann?*) 1000
- 6) Contra ja Kivisildnik; Kaunis Gorjačij igaunis. Nevārītas asaras; Guntars Godiņš; Jāņa Rozes apgāds (*mõlema luulevalimik ühtede kaante vahel*) 1000
- 7) FS; Skumju vairs nav; Guntars Godiņš; Mansards (*luulevalimik*) 400
- 8) Jõerüüt, Jaak; CD; Guntars Godiņš; Mansards (*luulevalimik*) 400
- 9) Luik, Viivi; No smaga prieka; Guntars Godiņš; Mansards (*luulevalimik*); 400
- 10) Meri, Lennart; Politiskais testaments; Skaidrite Nurges; Lauku Avīze (*Politiiline testament ja teised kõned*)
- 11) Raig, Kulle; Sāremā valsis; Maima Grīnberga; Lauku Avīze (*Saaremaa valss*)

2010

- 1) Kaplinski, Jaan; Acs; Guntars Godiņš; Mansards (*Silm*) 700
- 2) Kivirähk, Andrus; Lote no Izgudrotāju ciema; Guntars Godiņš; Zvaigzne ABC (*Leitutajateküla Lotte*) 5000

- 3) Luik, Viivi; Septītais miera pavasaris; Anna Veleda Žigure; Lauku Avīze (*Seitsmes rahukevad, kordus!*) 3700
- 4) Nõu, Helga; Sestais pirksts; Druvis Ābrams; Lauku Avīze (*Kuues sõrm*) 3000
- 5) Raud, Eno; Naksitralliši; Tamāra Vilsone; Zvaigzne ABC (*Naksitrallid, kordus!*) 1000
- 6) Ehin, Andres; Pakārtais ievārijums; Guntars Godiņš; Mansards (*luulevalimik*) 250
- 7) Veci ļaudis stāsta. Latviešu, lietuviešu un igauņu teiku izlase; eesti keelest Rūta Karma; RaKa (*Lāti, leedu ja eesti muistendite valimik*) 500
- 8) Ilves, Toomas Hendrik; Atvērtā pasaule un nacionālās vērtības; Marika Muzikante; Lauku Avīze (*kõned jms*)

2011

- 1) Grosfeld, Urvi; Maija ielas peles; Guntars Godiņš; Zvaigzne ABC (*Mai tänava hiired*) 3000
- 2) Jõerüüt, Jaak; Ziņas par nāvi; Maima Grīnberga; Mansards (*novellivalimik*) 600
- 3) Kivirähk, Andrus; Vīrs, kas zināja čūskuvārdus; Zane Balode; Lauku Avīze (*Mees, kes teadis ussisõnu*) 1500
- 4) Kross, Jaan; Profesora Martensa aizbraukšana; Maima Grīnberga; Atēna (*Professor Martensi ārasõit*) 2000
- 5) Kumberg, Krista; Autopuika Anto: iepazīsimies – vienritenīte Una! Inese Maļceva; Zvaigzne ABC (*Autopõnn Anto ja uus tüdruk*) 3000
- 6) Kumberg, Krista; Autopuika Anto: kas ir visgaršīgākais?; Inese Maļceva; Zvaigzne ABC (*Autopõnn Anto lemmiktoit*) 3000
- 7) Kumberg, Krista; Autopuika Anto: pārgalvīgais brauciens; Inese Maļceva; Zvaigzne ABC (*Autopõnn Anto läheb seiklema*) 3000
- 8) Raud, Piret; Princese Skella un Leta kungs; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Printsess Luluu ja hārta Kere*) 1000
- 9) Vahtre, Lauri; Absurda impērija; Juris Putriņš; Drukātava (*Absurdi impeerium*)

2012

- 1) Jõerüüt, Jaak; Mainīgais; Guntars Godiņš; Mansards (*Muutlik*) 600
- 2) Kaplinski, Jaan; Tā pati upe; Guntars Godiņš; Mansards (*Seesama jõgi*) 1000
- 3) Keränen, Mika; Nozagts oranžs divritenis; Linda Gaismiņa; Zvaigzne ABC (*Varastatud oranž jalgratas*) 2000
- 4) Kivirähk, Andrus; Kaka un pavasaris; Guntars Godiņš; Liels un mazs (*Kaka ja kevad*) 3000
- 5) Kross, Jaan; Stūrgalvības hronika; Maima Grīnberga; Jāņa Rozes apgāds (*Kolme katku vahel*) 2000

6) Helbemäe, Gert; Legēnda par Veco Tomasu; Maima Grīnberga; Grenader (*Vana Toomase legend*)

7) Vahtre, Lauri; Vētra; Juris Putriņš; Drukātava (*Torm*) 100

8) Pullat, Raimo; Spirta jūra; Renāte Blumberga; Zinātne (*Viinameri. Salapiiritusevedu Läänemeresel kahe sõja vahel*)

2013

1) Aleksejev, Tiit; Svētceļojums; Maima Grīnberga; Mansards (*Palveränd*) 1000

2) Hargla, Indrek; Aptiekārs Melhior un un Olevistes baznīcas noslēpums; Maima Grīnberga; Zvaigzne ABC (*Apteekeer Melchior ja Oleviste mõistatus*) 2000

3) Kivirähk, Andrus; Lotes ceļojums uz dienvidiem; Guntars Godiņš; Zvaigzne ABC (*Lotte reis lõunamaale*) 3000

4) Kivirähk, Andrus; Skaistais dzīvnieks; Maima Grīnberga; Mansards (*novelli-valimik*) 1600

5) Raud, Piret; Bertis un otrā B; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Tobias ja teine B*) 1500

6) Luik, Viivi / Rosma, Heidi; Es esmu grāmata; Rūta Karma; Mansards (*Ma olen raamat*)

7) Vahtre, Lauri; Igaunijas kultūras vēsture: īsais pārskats; Juris Putriņš; Drukātava (*Eesti kultuuri ajalugu*)

2014

1) Mihkelson, Ene; Mēra kaps; Guntars Godiņš; Mansards (*Katkuhaud*) 1600

2) Pöldmaa, Janno; Lote un Mēnessakmens noslēpums; Guntars Godiņš; Zvaigzne ABC (*Lotte ja kuukivi saladus*) 5000

3) Alliksaar, Artur; Dzeja; Guntars Godiņš; Mansards (*luule valikkogu*) 300

4) Tungal, Leelo; Daudzpusīgais ronis; Guntars Godiņš; Liels un mazs (*Südasuvi*) 2500

2015

1) Kaplinski, Jaan; Balts papīrs un laiks; Guntars Godiņš; Mansards (*luule valikkogu*) 1200

2) Undusk, Jaan; Gaidot vārdus; Maima Grīnberga; Mansards (*lühiproosa valimik*) 1008

3) Pervik, Aino; Prezidents; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Presidendilood*) 1500

4) Ludzas igauņu pasakas; Guntars Godiņš; Mansards (*Lutsi muinasjutud*) 1554

5) Keränen, Mika; Noslēpumainais puķu čiepējs; Linda Villere; Zvaigzne ABC (*Salapärane lillenäppaja*) 2500

6) Hargla, Indrek; Aptiekārs Melhior un Akas ielas rēgs; Maima Grīnberga,

Zvaigzne ABC (*Apteeker Melchior ja Rataskaevu viirastus*) 1500

7) Friedenthal, Meelis; Bites; Maima Grīnberga; Mansards (*Mesilased*) 1524

8) Ilves, Toomas Hendrik / Masso, Iivi Anna; Savā balsī; Juris Putriņš; Drukātava (*Omal häälel*)

2016

1) Kaugver, Raimond; Četrdesmit sveces; Guntars Godiņš; Mansards (*Nelikūmend küünalt*) 1500

2) Raud, Piret; Princese pa pastu; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Teistmoodi printsessilood*) 1500

3) Uustulnd, Lembit; Antverpenes šūpuļzirdziņš; Druvis Ābrams; Lauku Avīze (*Kiikhobune Antverpenist*) 1000

4) Matsin, Paavo; Rīgas zilā gvarde; Maima Grīnberga; Mansards (*Sinine kaardivāgi*) 500

5) Undusk, Jaan; Bolševisms un kultūra; Maima Grīnberga; Neputns (*Bolševism ja kultuur*)

6) Kivirāhk, Andrus; Karnevāls un kartupeļu stāsti; Guntars Godiņš; Liels un mazs (*Karneval ja kartulisalat*) 2000

2017 (kuni 1. maini)

1) Saar, Anti; Tā iet mūsu lietas; Maima Grīnberga; Liels un mazs (*Kuidas meil asjad käivoad*)

2) Krull, Hasso; Kad akmeņi vēl bija mīksti; Guntars Godiņš; Mansards (*luule valikkogu*)

3) Raud, Rein; Perfektā teikuma nāve; Maima Grīnberga; Jāņa Rozes apgāds (*Tāiusliku lause surm*)

KIVILT KIVILE. JEAN-PIERRE MINAUDIER' „GRAMMATIKA ÜLISTUSE" EESTINDAMINE KUI PARATAMATUSTE JADA¹

INDREK KOFF

On tõlkijaid, kes suudavad oma tegevust mõtestada, mõni koguni läbivalt, süstemaatiliselt. Mõni valib ühe või teise teooria ja järgib seda kas ühes tõlkes, pikema perioodi jooksul või läbi kogu oma loomingu (olgu siis eksperimendi korras või ka sellepärast, et see teda aitab). Ja on ka niisuguseid, kes teevad oma tööd üksnes intuitsioonist lähtuvalt, kõhutunde järgi. Jumala armust. Nagu ületaks jõge koolmekohas, hüpates ühelt kivilt teisele, lootuses pääseda üle kui mitte päris kuiva jalaga, siis vähemasti üle pea vette kukkumata. Kui nad oma tegevust üldse suudavad mõtestada, siis enamasti ainult tagantjärele. Tolle teise kategooria hulka olen minagi kuulunud oma tõlkijatee algusest peale ja siinkohal teen argliiku katse seda kogemust ühe näite põhjal pisut kirjeldada, võib-olla koguni teatava piirini süstematiseerida.

Mõni sõna eestindatud raamatust

Autor iseloomustab raamatut elegantse ja äärmiselt tabava alapealkirjaga „Ühe kirgliku rahvaste- ja sõnahuvilise lingvistilised rännakud” ja sellega võiksin siinkohal piirdudagi, aga kange tahtmine on vahele pista, et asi ei ole sugugi nii lihtne. „Grammatika ülistus” räägib muidugi autori kummalisest ja põnevast kirest keelte ja ennekõike nende grammatika vastu ning mõjub kui tõeliselt õrn ülistuslaul Keelele kui niisugusele kogu tema ilus ja rikkuses, kuid samuti kõigile keeltele ükshaaval ja üheskoos ning maailma tohutule keelelisele mitmekesisusele. Kuid peale selle jutustab teos kogumiskirest ja vaimustumisvõimest ning on kirja pandud nii haaravalt, et on loetav ka põnevikuna – äärmusse laskudes võib öelda, et sama hästi võiks jutt käia idamaistest võitluskunstidest, XX sajandi esimese poole Rumeenia markidest või metallisulamite kasutamisest kultivaatorite ja kaarutajate tootmises sama sajandi keskpaigas. Kaasakiskuvaks teeb raamatu muu hulgas autori terav huumorimeel, mis tugineb peale kõige muu tabavatele kultuurilistele vihjetele, tsitaatidele, assotsiatsioonidele. Siinkohal on oluline öelda, et neid aitas avada autor ise: harva juhtub, et tõlkijale tuuakse hõbekandikul ette head, kvaliteetsed kargud, nagu sel korral juhtus. Kasuks tuli arvatavasti tõsiasi, et autor ja tõlkija on ammused sõbrad, kuid vaieldamatult oli veelgi tähtsam autori sügav empaatiavõime, kaastunne tõlkija (ka kirjastaja!) vastu ja osalt ehk ka soov ennast tõlke lugejale võimalikult hästi arusaadavaks teha.

---

¹ „Poésie du gérondif”, Le Tripode, 2014. Eesti keeles ilmunud 2017. aastal kirjastuses Varrak.

Enesestmõistetavad paratamatused

Kui nüüd hakatagi ausalt ära rääkima, kuidas see kivilt kivile hüppamine käis, siis tuleb alustada niisugustest paratamatustest, mis otsekui iseenesest silma kargavad ja endaga leppima sunnivad.

Esimene neist on teose pealkiri, mis lausa kisendab kohandamise järele. *Poésie du gérondif*. Juba kilomeetri pealt torkab silma, et jutt käib millestki, mida eesti keeles päris samasugusel kujul ei eksisteeri. Seetõttu tundus vältimatult vajalik pealkirja pisut laiendada (gerundiumist grammatikani ei ole ju tegelikult kuigi pikk maa) ning kõnelda poeesia asemel hoopis ülistamisest.

Iseenesest ja täiesti loomulikult surus ennast peale veel terve rida paratamatuid kohandusi, millest mainin näitlikustamiseks vaid kaht:

- Rahvaste ja keelte nimetused. Autor kasutab originaalis nimekujusid nii, nagu need on esitatud tema loetud grammatikateostes, või kui need on tõlgitud prantsuse keelde, siis kõnealustes grammatikates esitatud kujust lähtuvalt. Eesti versioonis tundus ainuvõimalik lähtuda KNABi-nimelisest piiblist ehk Eesti Keele Instituudi kohanimeandmebaasist. Mõningaid nimetusi KNABis ei leidunud, nende kohta palus toimetaja Leena Tomasberg esmalt nõu andmebaasi koostajalt Peeter Pällilt ning sealt saadud soovitustega kooskõlas otsustasime lõpuks needki KNABi eeskujul „eestistada“, s.t anda nimetustele umbkaudse häälduse järgi eestikeelse kuju.

- Olukorrad, kus originaal viitab prantsuse grammatikale või selgitab mõnd keelenähtust sellest lähtuvalt, aga eesti grammatikas üks ühele vastav nähtus puudub. Või ka vastupidi: olukorrad, kus autor on sunnitud prantsuse lugejale mõnd nähtust selgitama otsetõlgete abil, sellal kui eesti keeles on kirjeldatud nähtus olemas.

Nimetatud olukordade ilmestamiseks toon pikema-põhjalikuma näite, mis sisaldab tõlke seisukohast mitut eestindamisel korduvalt kasutusele läinud nõksu.

Originaalis nimetatakse prantsuse tegusõnu *être* ja *avoir*, ehkki jutu mõte on puudutada seda tüüpi tegusõnade esinemist ja kasutamist laiemalt. Kuna eesti keeles *avoir*-tüüpi sõna ei ole ja ka prantsuse verb ei ole teatavale osale eesti lugejaskonnast kardetavasti arusaadav, tuli tõlkes otsida teistsuguseid lahendusi.

Esimene nõks: viidata prantsuse tüve asemel ladina omale (*habere*-tüüpi tegusõnad).

„[- -] Boliivia tsimane keeles ei tehta *esse-* ja *habere*-tüüpi verbidel üldse vahet [- -]” (lk 62).

Teine nõks: kasutada parema arusaadavuse huvides inglise keelele tuginevaid näiteid või kirjutada näide ümber nii, et see tugineks inglise keelele (enamasti kokkuleppel autoriga).

„Kuna eesti keeles *habere*-tüüpi tegusõna puudub, kasutan selgitavates näidetes suuremale osale eesti lugejaskonnast arusaadavat inglise keelt: lauses „*My brother-in-law X an imbecile*” on X ilmselgelt tegusõna *to be*; lause „*My brother-in-law Y a computer*” puhul on ilmne (välja arvatud juhul, kui tegetmist on äärmusliku ulmekirjandusega), et Y on tegusõna *to have*. Konstruktsioon on mitmeti mõistetav üksnes harvadel juhtudel, nagu näiteks lauses „*My neighbour Z a cow*”, kui kontekst viitab selgelt, et kõnealune isik tegeleb põllumajandusega (vastasel juhul on Z tegusõna *to be*), ning lisaks ei ole täpsustatud, et kõnealusel isikul oleks Marilyn Monroe seksapiil, Ilfi ja Petrovi huumorimeel, Voltaire'i vestlusoskus ja doktorikraad kvantfüüsika alal (kui midagi niisugust on mainitud, siis on Z kahtlemata tegusõna *to have*)” (märkus nr 51, lk 62).

Kolmas nõks: kuivõrd eestikeelne väljaanne on suunatud eesti keelt tundvale (enamasti ju lausa eesti emakeelega) publikule, lisada selgitusi eesti keele käitumise kohta.

„Prantsuse *avoir* tuleneb ladina sõnast *habere*, kuid algselt tähendas see tegusõna pigem „hoidma” kui „omama”; tõsi, klassikalises kõrgstiilis kasutati seda *est mihi liber* tüüpi väljenditega samaväärselt. Eesti ning tekstis järgmisena nimetatud keeltes *habere*-tüüpi tegusõnu ei ole. **Eesti keelest leiab küll verbid „omama” ja „evima”, ent kumbki ei ole ladina tegusõnaga täpses vastavuses, lisaks on „evima” tehissõna, mis pärineb alles keeleuuenduse aegadest**” (märkus 50, lk 61).

Küllap on kasulikke nõkse teisigi, kuid nimetatutest ehk piisab, näitamaks paratamatuse esimest astet: olukordades, kus originaalile keeleliselt lähedane tõlge pole lihtsalt võimalik, on tõlkija sunnitud võtma teatavaid vabadusi (mis võivad tähendada ka teksti ümberkirjutamist), et säilitada autoritruudust teksti funktsioonile truuks jäämise, autori soovitud mõju edasiandmise tähenduses.

Siit aga hakkavad juba otsapidi paistma teistsugused kivid, mis samuti koolmekohast kuiv(em)a jalaga üle päästavad ja mis on mulle hakanud

tunduma enam-vähem niisama vältimatud ja hädavajalikud nagu too esimene kategooria.

Peaaegu enesestmõistetavad (ja ikkagi möödapääsmatud) paratamatused

Pikema sissejuhatusega mõned näited.

- Olukorrad, kus prantsuse ja eesti keel on mõne eksootilise keelega võrreldes sarnases positsioonis. Siin tundub ainuvõimalik säilitada viide originaali keelele (kuivõrd tegemist on siiski tõlkega ja see fakt ei tohiks lugejal päriselt ununeda) ja lisada sellele samaväärne viide eesti keelele.

„Eskimo keeltes on sõnu, mis võivad **eesti** ja prantsuse keeles vastata tervele lausele” (lk 80).

„[- - -] meeldetuletuseks võib öelda, et eesti keeles on **20 konsonanti ja 9 vokaali**, prantsuse keeles 18 konsonanti ja 14 või 15 vokaali (jutt käib häälikutest, mitte tähtedest)” (lk 76).

- Muidugi esineb ka olukordi, kus viide originaalile tuleb lihtsalt asendada.

„Kwaza keeles moodustatakse üks ajavorm isikut tähistava elemendi kordamise teel (**eesti keeles näeks see välja umbes nii: „*me sööme-me”, „*te sööte-te”**, kusjuures see peaks olema tavapärane viis väljendada mingit muud aega peale oleviku)” (lk 82).

- Originaalis leidub prantsuse lugejale tarvilikke selgitusi, mida eesti lugeja ei vaja. Sel juhul tundus loogiline ja isegi vältimatu need (puhtast austusest lugeja vastu) välja jätta.

„[- - -] eks valitsenud ju Stalingi Nõukogude Liitu vene keeles, lähedastega aga rääkis ta siiski oma emakeeles” (originaalis *géorgien, sa langue maternelle*; lk 27).

„[- - -] vene язык [- - -] (originaalis on lisatud ka sõna ligikaudne hääldus: *prononcé à peu près «yazik»*; lk 49).

Veel lisandusi-selgitusi, mille säilitamine võinuks käia haritud eesti lugeja väärikuse pihta: tšuktši keel (**Siber**), inguši keel (**Kaukaasia**), Ilmamaa, Tartu (**Eesti**).

- Olukorrad, kus originaali emotsionaalse laengu, humoorika alatoonini (miks mitte ka lihtsalt rämeda nalja) vms edasiandmiseks oli tingimata vajalik lisada midagi spetsiaalselt eesti lugejale:

„[- -] kes on kannatanud prantsuse keele normatiivse grammatika dikta-
tuuri all, mis on üks läänemaailma kõige akadeemilisemaid, paindumatu-
maid ja sallimatuid, **või pidanud tuimalt pähe tuupima selliseid mõis-
teid nagu välte-, astme- ja laadivaheldus, ilma et tekiks küsimustki, mis
asjad need on ja millega neid süüakse**” (lk 20).

„[- -] ning kutsub teie suhtes, lugupeetud daamid, esile nii **Pärnu**, Madra-
gue'i kui ka Waikiki randade kõige karvasema rinnaga vetelpäästjate andu-
nud vaimustuse” (lk 13).

- Eesti keele või selle sugulaskeelte (või muu eesti lugejale tuttava elemendi) sissetoomine seal, kus see aitab originaalis käsitletavat teemat paremini ilmes-
tada, seda kuidagi vääristada.

„Larüngaalklusiil ehk kõrisulghäälik moodustatakse õhu kinnipidamisega
kõris; see on heli, mida näiteks saksa keeles kuuleb kirja- ja vokaaliga
algavate sõnade hääldamisel (näiteks „*eine ewige Ehre*”). Paljudes keeltes on
larüngaalklusiil täiesti tavaline konsonant: **sedas esineb rohkesti näiteks
võru ja setu keeles, kus see tähistab muuhulgas mitmuse nimetavat kää-
net ning märgitakse q-tähega (kalaq, ubinaq)**” (lk 77).

„Mõningates Amasoonia keeltes ning pisut vähemal määral ka ketšua ja
aimara keeles ning turgi ja soome-ugri keeltes kasutatakse erinevaid tegu-
sõnavorme vastavalt sellele, kuidas info kõnelejani on jõudnud. **Eesti kee-
les saab kaudset kõneviisi kasutades osutada, et kõneleja ei ole kirjel-
datavat sündmust vahetult kogunud ega saa seega vastutada edastatava
info tõesuse eest (näiteks kui väide on kuulnud kelleltki kolmandalt)**”
(lk 115).

Paratamatused, mis esmapilgul ei pruugi paratamatuse moodsa välja paista, aga on tegelikult ikkagi niisama paratamatud

Jean-Pierre Minaudier on peale kõige muu ka tunnustatud tõlkija, seepärast
ei ole üllatav, et kohtame „Grammatika ülistuses” mõtisklusi tõlkimisest. Kol-
manda kategooria paratamatuste sissejuhatuses lubatagu raamatust esile tõs-
ta kaks lõigukest:

„Ka kirjanduses tugineb teksti kirjanduslik kvaliteet, stiili rikkus ja ilu mõnes keeles laialdase sõnavara, mõnes teises aga rikkaliku grammatiliste vahendite paleti kasutamisele: mis tähendab, et esimest tüüpi keelest teist tüüpi keelde tõlgitud tekst võib tunduda lame, kuna sihtkeeles ei saa kasutada samasuguseid vahendeid nagu lähtekeeles, kuid ei tähenda samas, et selles oleks ressursse üldse vähem. Et tõlge oleks loetav, peab tõlkija seega teksti lähtekeele olemust arvestades ümber stiliseerima: igasugune tõlkimine on kirjanduslik loometöö ning et see hästi õnnestuks, on äärmiselt oluline põhjalikult tunnetada keelt, millesse tõlgitakse” (lk 114).

„[- -] täiuslikku tõlget ei saa olemas olla, kuna tõlkimine eeldab paratamatult struktuurimuudatusi ning üleminek ühest keelest teise tähendab samas ka üleminekut ühelt maailmanägemise viisilt teisele: just sellepärast on keeleline mitmekesisus üks inimkonna olulisemaid rikkusi ning keelte uurimine üks suurimaid vaimseid ja poetilisi naudinguid, mida on võimalik ette kujutada. Uue grammatikaraamatu avamine pakub täpselt samasuguse elamuse nagu see, kui võtate ette teile seni tundmatu poeedi loominguga ühes luuletaja keele, tema eripärase „muusika”, lemmikteemade, -metafooride ja -assotsiatsioonidega, kõigi tema sähvatuste ja ka tuhmimate hetkedega” (lk 63).

Mõlemas lõigus on otsesõnu juttu keelelistest vahenditest, kuid Minaudier’ puhul laieneb sihtkeelele keskenduv lähenemisviis (vajadus **tekst keele olemust arvestades ümber stiliseerida** jne) tõlkimisele üldse.

Ja siit jõuamegi üpris sujuvalt paratamatuste juurde, mis osutusid käesoleva teose tõlkimise juures teatavas mõttes kõige krõbedamateks pähklikeks, kohati tegid elu kogunisti kibedaks, samas aga pakkusid kõige eredamaid naudinguid. Need tõlkeparatamatused on seotud raamatu rikkaliku ja riukliku vihjestikuga.

Juba enne tõlketöö alustamist oli selge, et kultuurivihjetele tuginevat huumorit (mis mõne lugeja silmis ongi raamatu suurim või vähemasti äärmiselt oluline väärtus) pole võimalik edasi anda ilma suurt osa neist eesti konteksti üle kandmata. Rohked vihjed koomiksitele, mis on prantsuse kultuuripildi lahutamatu osa, Eestis tundmatutele või vähetuntud kirjanikele, filosoofidele, poliitikutele ja jumal teab kellele-millele veel kaotaksid igasuguse mõju, kui need lihtsalt maakeelde tõlkida (ükskõik kui veatu säärane tõlge ka ei oleks). Ja päris kindel on, et neutraalne keelejorin ei olnud autori eesmärk. Sestap tuli käised üles käärida ja asuda raamatut „kodustama”. Õnneks tunneb autor Ees-

tit väga põhjalikult, mistõttu kogu too vastutusrikas töö käis temaga käsikäes ja kõigi keeruliste olukordade puhul võis tõlkija paluda tema heakskiitu. Suur osa teravmeelseid lahendusi pärineb ka autorilt endalt ning kindlasti ei tohi unustada toimetaja Leena Tomasbergi rolli: valminud tõlke puhul on tegemist ühistööga, milles tõlkija osa pole autorist-toimetajast karvavõrragi olulisem.

Mõningaid kolmanda kategooria paratamatuste näiteid

Üks eriti iseloomulik lõik:

„Kuivõrd tuhat ja üks poeeti on oma luules imetlenud kuud, kes sa pilvede sülesta nii kui pungasta lilleke lõbusa valge palega üles tõused taeva all, ja ka merd, mida ju lapsena ihkasin ääretut mina, neid mõlemat igas suunas lükanud ja tõmmanud, nii et need on servast juba pisut kulunud (kas olete märganud, et kuu ei ole enam nii kuldne nagu teie lapsepõlves?), kutsub käesolev raamat lugejat uitama teistsugustele radadele: siin lauldakse ülistuslaulu ebaõiglaselt varju jäänud luuleobjektile, milleks on gerundium. Mitte ühele kindlale gerundiumile, mis on maabunud mõnes Suitsu („Loomises loidab, kumades kustub...“), Underi („Nüüd elu jaoks ma värisedes valvel...“) või Viidingu luuletuses („...tegutse ja ela leppides!“), vaid hoopis gerundiumile kui niisugusele, sellele, mis on pärit kultuuri lätetelt ega riku meest, kui ta ise on tubli ja austamisevääriline – ja kõigele, mis tema ümber lendleb, vangub ja veikleb: viisimäärustele, täis- ja osasihitisele, mitmuse osastavale, laadi- ja vältevaheldusele. Teisisõnu, see raamat on ülistuslaul grammatika ilule. Sest on ju inimesi, kelle elus grammatika on niisama tähtsal kohal nagu Petersonile kuu, Tuglasele meri, Visnapuule Ing või Adsonile Under. Vähemasti üks niisugune on kindlasti olemas, ja juhtumisi olen see mina“ (lk 10).

Esitatud lõigus on koos enam-vähem kõik, mida tõlke puhul üldse on võimalik näiteks tuua:

- laialdaselt tuntud tsitaadid, mille autorit esialgu ei nimetata, et jätta lugejale äraarvamise mõnu (originaalis tuuakse viidatud tekstide autorid Hugo ja Valéry nimepidi sisse alles lõigu lõpus, sama toimub tõlkes kasutatud „Kuu“ ja „Mere“ autorite Petersoni ja Tuglasega);
- tsitaadid, mis tuli tahes-tahtmata asendada, kuna originaalis viidatud teoseid eesti keelde tõlgitud ei ole (või kui olekski, ei saaks kuidagi eeldada, et suurem hulk eesti lugejaid neid tunneks). Prévert'i, Apollinaire'i ja Rimbaud' asemel olime sunnitud leidma sobivad fraasid Suitsu, Underi ja Viidingu luuletustest;
- kultuurilised vihjed. Eesti publikule ütleb Visnapuu ja Ingi või Adsoni ja

Underi suhe tõenäoliselt sama palju kui haritud prantslasele Lou tähtsus Guillaume'i või Verlaine'i roll Rimbaud' elus;

– autori meeliskirjaniku asendamine siinse publiku samaväärse lemmikuga. Originaali lõigus esinevat sõna *irréfutable* kohtab sageli Alexandre Vialatte'i lugudes ja see seostub Minaudier' hinnangul otsekohe just nimetatud kirjjanikuga (keda raamatus nii otse kui kaude üsna palju tsiteeritakse). Siin polnud tarvis kaua kõhelda, eesti kirjandusest leiab Lutsu kujul väärilise vaste. Lisaks sarnaneb Luts Vialatte'iga ka oma soojuse ja mahlakuse poolest. Nõnda et ühest sõnast sai tõlkes pisut pikem moodustis „ega riku meest, kui ta ise on tubli ja austamisevääriline“;

– paratamatult kaotsi läinud nüansside kompenseerimiseks on tõlkesse siinseal lisatud varjatud tsitaate ka neis kohtades, kus originaal ei viita ega vihja millelegi. Eespool esitatud lõigus on niisuguseks silmapilgutus „Macbethile“ – „vangub ja veikleb“;

– esile tõstetud lõigust on leitavad ka eesti ja prantsuse grammatika erinevustest tulenevad asendused. Kui originaalis „lendleb, vangub ja veikleb“ gerundi ümber peale viisimääruste veel aegade ja mineviku kesksõna ühildumine (*concordance des temps, accord du participe passé*), siis eesti versioonis on juttu hoopis niisugustest eesti rahva ja ka välismaalastest eesti keele õppijate pead vaevavatest nähtustest nagu täis- ja osasihitis, mitmuse osastav ning laadi- ja vältevaheldus.

Koomiksitsitaate, nagu öeldud, on raamatus rohkesti. Osa neist õnnestus säilitada (kui see oli sisu seisukohast hädavajalik või kui viidatud koomiks on eesti keelde tõlgitud ja mingilgi määral äratuntav, nagu näiteks „Tintin“). Ometi on Hergé ja tema koomiksist tuntud „Üksarviku“-nimeline laev asendunud Smuuli ja „Kihnu Jõnniga“, ikka jälle originaaliga võrreldava mõju saavutamiseks.

Kui osa originaalis viidatud või seletatud nähtusi on eesti keeles olemas (näiteks siseliidete illustreerimisel kasutatav bi-keel, prantsuse keeles nimetatakse „salakeelt“, milles silpide vahele lisatakse kas „ve“ või „ev“, jaava keeleks, vt lk 85), siis mõnel juhul on tõlkes tulnud nähtuse nimetusest loobuda ja piirduda üksnes seda ilmestavate näidetega. Silpide pööramine naljaka tulemuse saavutamiseks on tuttav meilegi (eriti meie koolipoistele), ent prantsuse keeles laialt levinud *contrespèterie*-kultuuriga seda võrrelda ei saa. Sestap otsustasime tõlkes kompensatsiooniks kasutada vihjet Alliksaarele: „On ka selliseid grammatikaid, mis on tõsiselt naljakad (või naljakalt tõsised?) [- - -].“ Ning leida originaali väärilised vürtsikad näited: „[- - -] hüpoteesi selle kohta, kuidas khmeerid oma praegustele asualadele saabusid: küllap ei jäänud neil ühel

hetkel lihtsalt muud üle kui *panna minema*. Mida nad *mure sunnil* ka tegid" (lk 88).

Lõpetuseks üks pisut äärmuslik näide sellest, millisel määral originaali ja tõlke sõnastus ja maht võivad erineda. Kuid ikka õilsal eesmärgil – olla truu autori kavatsusele, püüelda tõlkes originaaliga mingilgi määral võrreldava mõju poole.

Prantsuskeelne raamat lõpeb südamliku vihjega Alexandre Vialatte'ile, kelle elutöö üks olulisi osi on tohutu hulk lehelugusid (kokku ilmus neid pisut alla 900), mis kõik lõpevad vormeliga: „Et c'est ainsi qu'Allah est grand." Minaudier, kes ei väsi kogu raamatu vältel (ja üha tõusvas joones) taevani kiitmast, ülistamast ja suisa pühaks pidamast maailma parimat grammatikaraamatute kirjastust DE GRUYTER ja MOUTON, parafraseerib seda nii: „Et c'est ainsi, bien sûr, que GRUYTER sera grand, et MOUTON aussi¹⁰⁰."

Tõlkes näeb raamatu lõppsõna välja sedamoodi:

„Aga teie, mu armsad sõbrad, röömustage endid röömsatel tundidel ja tehke tööd, kui on töö aeg. Muuseas polegi viimane enam kaugel; juba homme ülehommene ootab meid kõiki töö. Siis põrnitseme, põrnitseme natukene, aga hakkame siiski peale ning lähevad korda meie ettevõtted, niivõrd kui meid aitavad GRUYTER ja MOUTON ja meie ise. Punkt. Komma. Semikoolon. Ja lõpuks koolon ja hanejalad, sest nüüd kõneleb Viimane Märkus¹⁰⁰" (lk 127).

Asjalugu saab vaadata mitme nurga alt ja iga kord avaneb isemoodi pilt. Mõne arvates võib väga hästi olla, et tegelikult said tõlkija ja toimetaja jõe ületades läbimärjaks ja tõmbasid ka autori üle pea vette (äärmuslikul juhul võib koguni kahtlustada, et vaesekesed suisa uppusid). Tõlkija ja toimetaja ise aga võivad samal ajal uskuda, et pääsesid autorile toetudes peaaegu kuiva jalaga üle jõe. Kuidas tegelikult oli, seda ei oska arvatavasti öelda isegi mitte GRUYTER ega MOUTON.

MILLISES VORMIS HIINA LUULE EESTINDUSED ON? KALJU KRUUSA

Täpsemalt on siinne kirjutis hiina luule eestinduste **meetrikast** ja **stroofikast** – vähem foonikast ja üldse mitte leksikast, semantikast või temaatikast, samas tuleb hiina keele ja luule eripärana tegemist teha süntaktikaga. Esimesse lausesse sai ohtralt kreeka laensõnu, lugejale hoiatuseks lisatagu, et edaspidi hiilib sisse hiinakeelseidki termineid.

Kolme tuhande aasta vanuse kirjalikult talletunud ajalooga hiina luulest lõviosa on klassikalises (muidugi ajas muutuv) kirjakeeles ja rangetes kinisvormides (alles 20. sajandil sai valdavaks kõnekeelne vabavärsiline stiil). Kõige laiemas laastus jaguneb hiina luule žanriti kolmeks – *shī* (hääldus: šō), *fù* ja *cí* (hääldus: tshō);¹ peenemas pilpas aga arvukateks harudeks ja alaharudeks. Kõige vanemad säilinud palad pärinevat hiina klassikalisele kultuurile aluse pannud Zhou'de aja päris algusest –10. sajandist ning sisalduvad –6. sajandi paiku koostatud „Laulude raamatus“, praegusel kujul kanooniline kogu valmis hiljemalt –3. sajandiks, koosnedes 305st autorsuseta laulust. Palad pärinevad eri aegadest ja piirkondadest, kuid nende vorm on üsna ühtlane ja kuulub *shī* 'laul, luule' žanrisse. Laulud on stroofilise ehitusega, enamasti on stroofid neljavärsilised (samuti esineb viie-, kuue- ja kaheksavärsilisi); juba kogumiku varaseimates kihtides on värsid valdavalt **neljasilbilised** (*sīyán*, hääldus: sō-jän), värsisise süntaktilis-prosoodiline jaotus on 2+2 (teise ja kolmanda silbi vahel on kõnetaktide piir). Ohtralt kasutatakse riimi (need ei pruugi praegu-seks häälikumuutustele vastu pidanud olla). Näide:

詩經 • 國風 • 鄭風 • 出其東門

出其東門，	(韻甲) ²	/* k ^h ljud gu to:ŋ mu:n /
有女如雲。	(韻甲)	/* g ^w u? na? nja gun /
雖則如雲，	(韻甲)	/* sq ^{hw} i ?su:g nja gun /
匪我思存。	(韻甲)	/* pu:l? ŋa:l? snu zlu:n /
縞衣綦巾，	(韻甲)	/* ka:w? qu:l gu krun /
聊樂我員。	(韻甲)	/* mru:w ŋra:wg ŋa:l? gon /

¹ Kirjutises edaspidigi tsitaatsõnadena kasutatavate hiinakeelsete terminite puhul on nende esmamainimisel lisatud eestipärane ligikaudne hääldus, märkides foneeme hääldustunnuste kobarana – palatalisatsiooni konsonandi järel *j*-tähega ning aspiratsiooni *h*-tähega. Seega nt silp „qu“ ei hääldu mitte keelt sõlme ajava *t+s+j+h+ü* häälikujadana, vaid tegu on lihtsalt palataliseeritud ja aspireeritud *ts-* ja *ü*-häälikuga.

² Laulu riimiskeem. Värsilõpulist riimi tähistab sümbol 韻 (hiina k 'riim'). Siinne laul sisaldab kahte erinevat riimi, needki on hiinapäraselt märgitud 甲-ga 'A' ja 乙-ga 'B'.

出其闔閭，	(韻乙)	/* kʰljud gw qin dja: /
有女如荼。	(韻乙)	/* ɕʷu? na? nja rla: /
雖則如荼，	(韻乙)	/* sqʰwi ʔsu:g nja rla: /
匪我思且。	(韻乙)	/* pu:lʔ ɲa:lʔ snu sʰja:ʔ /
綺衣茹蘆，	(韻乙)	/* ka:wʔ qu:l nja ra /
聊可與娛。	(韻乙)	/* ka:wʔ kʰa:lʔ laʔ ɲʷa / ³

Väljudes idaväravast

* * *

Kui väljusin ma idaväravast, Oli naisi seal kui pilvi taevas.	Lähen idaväravast seal on naisi nagu pilvi
Kuigi oli neid kui pilvi taevas, Minu mõte polnud siiski nendega.	olgu naisi nagu pilvi nemad pole minu meeles
Valge siidirüü ja siniroheline rätik Ainult täidavad mu ehtsa rõõmuga.	valge hame roheline rätt rõõmustaksid mu südant

Kui väljusin ma siseväravast, Oli naisi seal kui pilliroogu.	Lähen linnaväravatest seal on naisi nagu roogu
Kuigi oli neid kui pilliroogu, Minu mõte polnud siiski nendega.	olgu naisi nagu roogu nemad pole minu mõttes
Valge siidirüü ja punavärvik*-kübar Ainult täidavad mu ehtsa rõõmuga. ⁴	valge hame verev madar lohutaksid minu südant ⁵

Viiesilbitise shī (*wúyán shī*, hääldus: ujän šō)⁶ esimesteks näideteks on „Üheksa-

³ Lugeja lõbustamiseks on esitatud toonase häälduse üks pakutud rekonstruktsioone. Esitatu põhineb teosel: Zhengzhang, S., *The Phonological System of Old Chinese*. Paris, 2000. Hiina keeles ilmunud: Zhèngzhāng, S., *Shànggǔ yīnxì*. Shànghǎi, 2003. (Märgistuses /w/ tähistab õ-häälikut ning /q/, /ʔ/ ja /g/ kurguhäälikuid.) Kõige värskemaid tunnustatud rekonstruktsioone on teoses: L. Sagart, W. H. Baxter, *Old Chinese: A New Reconstruction*. Oxford, 2014. Nimekiri pdf-na tõmmatav: <http://ocbaxtersagart.lsa.umich.edu/>. Siin seda ei kasutanud, kuna sisaldab mitmesugust udupeent kribu-krahu.

⁴ Väljudes idaväravast. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 21.02.1960. „* punavärvik ehk värvipunapuu ehk krapp; sellest saadav värv“ (P. N. märkus).

⁵ (Lähen idaväravast...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1219. Nii Pent Nurmekunna kui Jaan Kaplinskigi tõlkes igatseb laulik mitmuslikult („täidavad mu ehtsa rõõmuga“, „rõõmustaksid mu südant“), teine võimalus oleks sünekdohhisse rüütatud igatsetavat kujutleda ainsuslikult („valge hame ja roheline rätik“ on üks ja sama neiu).

⁶ Väljendusviis „nelitine“, „viietine“, „seitsmetine“ tähendab 'läbivalt nelja-, viie-, seitsmesilbilistest värssidest koosnevat' luuletust. Eesti keele morfoloogia on türgipäraselt rikkalik ega salli hiinapärasest vaegust („nelisõna luule“), vaid tahab vormiliselt eristada. Tervet luuletust näiteks „viiesilbiliseks“ nimetada oleks imelik – jääks mulje ainult viiest silbist koosnevast palast (meenutades „Ühetähesuutrat“, mis tõesti koosnebki vaid ühest häälikust). Seega moodustub „seitsme(silbi)listest“ värssidest „seitsme(silbi)tine“ luuletus.

teist vana luuletust", mida arvatakse võivat pärineda juba (hilisemast) Han'ide ajast (25–220). Valdavaks sai viietine luule Kuue Dünastia ajal (222–589). Vormitunnusteks on viiesilbilised värsid; sealjuures teise ja kolmanda silbi vahelise värsilahuga, lahujärgse osa koosnedes omakorda ühe- ja kahesilbilisest üksusest (kas 1+2 või 2+1) – seega kogu värsi süntaktilis-prosoodiliseks jaotuseks on 2+(1+2) või 2+(2+1). Tavaliselt moodustavad värsid paare ning iga paarisvärsi lõpul on riim, paarisvärsside arv on piiramata. Viietise *shī* kasvavale mõjukusele panid aluse Ruǎn Jí (210–263), Táo Yuǎnmíng (365?–427) ja Xiè Língyùn (385–433).

Tang'ide ajal (618–907) saavutas eluõiguse **seitsmesilbitine** *shī* (*qīyán shī*, hääldus: tsjihjǎn šō) ning kõrvuti viissilbikuga sai seitsesilbikust üks olulisemaid hiina luulemõõtusi.⁷ Mõlemad on võrdsed osalised hiina luuležanrite edasises arengus, mis jõuab reeglitevaramu olulise rikastumise kaudu „**nüüdisstiilis luule**“ (või täpsemini „vastses stiilis luule“; *jìntǐ shī*, hääldus: tsjintǐ šō) tekkeni. Süntaktilis-prosoodiliselt jaotuselt järgib *jìntǐ shī* viissilbikute puhul juba vanemast *shī*'st tuttavat jaotust – kas 2+(1+2) või 2+(2+1). Seitsesilbikute puhul on jaotuseks 4+3, mis värsilahu eel võib edasi jaotuda 2+2⁸ ja värsilahu järel 1+2 või 2+1 kujuliselt.

Juba Tang'ide ajale eelnenud sajanditel oli arvatavasti sanskritikeelse luule välteliste värsimõõtude eeskujul hakatud luule teenistusse rakendama hiina keele (oletatavasti alles ajaloolisel ajal tekkinud) silbitoone. Mõningate katsetuste ja eksituste järel hakkasid toonireeglid põhinema toonase hiina keele nelja silbitooni kaheks rühmitamisel tekitatud vastandusel. Ühed on „tasased“ ja teised „kaldused“. „Tasaste“ hulka kuulub toonane „tasane“ toon ning „kalduste“ hulka „tõusev“, „lahkuv“ ja „sisenev“.⁹ Luule tooniskeemid on loodud *yang*'i ja *yin*'i vaimus üksluisuse vältimise sunnil – toonid peavad paarikaupa olema võimalikult vastandlikud korraga värsi sees, värsside vahel, paarisvärsside vahel ja salmide vahel. Seega ei puuduta tooniskeem ainult üksikut värssi, vaid hõlmab korraga tervet luuletust. Tuleb tõdeda, et täielikult ei järgita etteantud tooniskeemi peaaegu kunagi ning isegi erandite tegemiseks on eraldi peened reeglid, sealjuures ühes kohas reegli rikkumist tuleks eelistatavalt omakorda tasakaalustada reeglit mõnes teises kohas rikkumaga.¹⁰

⁷ Võib lisada, et seitsmesilbilisusega jõudis hiina värsi pikkus ühtlasi oma äärmise piirini. Edasisi võimalusi avardas alles 20. sajandi alul tekkinud vabavärs.

⁸ Aga mitte 1+2+1 (ega 1+3 või 3+1).

⁹ Tänapäevaste hiina keelte toonijaotustega ei ühti.

¹⁰ Vrd eesti silbilis-rõhulise värsiga, kus värsirõhud ja lauserõhud samuti alati kõige täpisepealsemas vastavuses ei ole. Eesti luule värsisüsteem kallutab neil puhkudel lauserõhkusid „luulelise“ raiumisega värsirõhkudele allutama. Hiina luules seevastu sellist vembla- või kirvemeetodit rakendada ei saa ega ole vaja, meetrilisus toonidest ei sõltu, küsimus on ainult kõlas.

Lisaks kehtestati Tang'ide ajal luulele rangeid süntaktilisi ja semantilisi nõudeid. „Nüüdisstiilis luuleks“ hakati nimetama kõiki neid tingimusi korraga täitvat luulet. Reeglite rohkuse tõttu ei piisanud uut tüüpi luule loomiseks enam tundlikkusel ja elukogemusel põhinevast eneseväljendusest, vaid ühtlasi tuli kõvasti maadelda vormiga, et elementide pimedat raevu saledasse stroofi sundida. Seda suutsid saavutada eriti Dù Fū (712–770), samuti aga Lǐ Bái (Lǐ Bó, 701–762) ja Wáng Wéi (699 või 701–761) sugused meistrid ning nende pintsli all sai see vorm loomuliku voolava kõla.

„Nüüdisstiilne luule“ jaguneb kaheks peamiseks alžanriks: „**reeglistatud luuleks**“ (*lǜshī*, hääldus: lüšō) ja „**nelikvärssideks**“ (*juéjù*, hääldus: tsjüedsjü; tõlge tinglik). „Reeglistatud luuletused“ koosnevad enamasti neljast paarisvärssist; „nelikvärssid“ seevastu kahest paarisvärssist, olles hiina luuleloo lühima kaanonilise luulevormina täpselt pool *lǜshī*'d. Nii *lǜshī*'d kui ka *juéjù*'d on kahes värssimõõdus: viiesilbilises ja seitsmesilbilises. Tähele panna tuleb, et nimetused on osalt ebasümmeetrilised ja seega veidi eksitavad, kuivõrd nüüdisstiilis *juéjù*'dki on toonide kasutuselt reeglistatud (kuigi veidi leebemalt).

Jutu näitlikustamiseks mõne luuletuse silbi-, tooni- ja riimiskeem.¹¹ Kõikides esitatavates näidetes jäävad toonierandid lubatavuse piiridesse. Kõigepealt kaks tasaalgulise¹² esmariimiga¹³ tooniskeemiga viietist reeglistatud luuletust (*wúyán lǜshī*, lühidalt *wǔlǜ*):

送友人 李白

青山橫北郭，	平 平 平 仄 仄	
白水遶東城。	仄 仄 仄 平 平	(韻)
此地一為別，	仄 仄(平) 平 仄	
孤蓬萬里征。	平 平 仄 仄 平	(韻)
浮雲游子意，	平 平 平 仄 仄	
落日故人情。	仄 仄 仄 平 平	(韻)
揮手自茲去，	(仄) 仄(平) 平 仄	
蕭蕭班馬鳴。	平 平(仄) 仄 平	(韻)

¹¹ Tasast tooni tähistab 平, kaldus tooni(de rühma) tähistab 仄 ning riimi 韻.

Tooniskeemil on toonid märgitud nii, nagu nad peaksid põhireegli järgi olema; juhul kui tegelik silbitoon põhireeglile ei vasta, on ta asetatud ümarsulgudesse. Viiesilbiliste värsside puhul on toonireegli vastu eksimine kergesti lubatav 1. ja 3. värssipositsioonis ning seitsmesilbilistel 1., 3. ja 5. värssipositsioonis (omakorda teatavate väikeste kitsendustega).

¹² Nii nimetatakse tasase tooniga algavat skeemi.

¹³ Nii nimetatakse tooniskeemi, kus esimese värssi viimasel positsioonil on kaldune toon ja järelikult ei saa seal olla riimi.

Saatsin teele sõbra Li Po

Kus haljas mägestik eeslinnu põhjast piirab
ning linna idaserva uhub valkjast vesi,
seal ühel päeval teed meid lahku viisid,
kui kümnetuhande li-list rada rändas üksik puri. Viimast korda enne reisi
Nüüd iga uitev pilv mull' kauge rändurina näib,
ja loojuv päike iidseid mälestusi ärkvel hoiab.
Kätt heljutades ta siit ükskord lahkus,
ning kordamööda hirnatasid hobused.¹⁴

山居秋暝 王維

空山新雨後， 平 平 平 仄 仄
天氣晚來秋。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
明月松間照， (仄) 仄 平 平 仄
清泉石上流。 平 平 仄 仄 平 (韻)
竹喧歸浣女， (平) 平 平 仄 仄
蓮動下漁舟。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
隨意春芳歇， (仄) 仄 平 平 仄
王孫自可留。 平 平 仄 仄 平 (韻)

Mägedes sügisõhtul Wang Wei

Tühjad on mäed kui
hiljani tibutab vihma
Sügavast taevast
läheneb sügisõhtu
Mändide vahelt

Sõpra teele saates Li Bo

Põhjamüüri taga juba
sinetavad mäed.
Idatorni ümbritsevad
valendavad veed.
Selles kohas kätte jõuab
jumalagajätt.
annan sulle kätt.
Nagu tuulte meelevalda
jäetud pilvetomp,
kallis sõber, rändad ära,
kurku tõuseb klomp.
Lehvitame, aeg on käes, end
üumber pöörad sa.
Jumalagajätuks ratsu
nukralt hirnatab.¹⁵

Sügisõhtu mägikülas Wang Wei

Mägedes on äsja
vihma sadanud.
Sügisõhtul vara
juba hämardub.
Männiokste vahelt

¹⁴ Li Po, Saatsin teele sõbra. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 06.05.1956. „li = pikkusemõõt, 0,576 km” (P. N. märkus). Allikas värsside vahel tühja rida ei ole.

¹⁵ Li Bo, Sõpra teele saates. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 317.

valgust valab ere kuu
 Puhta allika
 vesi kividel voolab
 Bambuse häälel
 pesijad tulevad jõelt
 Kiigutab lootost
 mööduv kaluripaad
 Olgu peale et
 kevadõied on läinud
 Kui ainul Wangi
 see kõik ümbritsema jääks¹⁶

täiskuu helendab.
 Kivide peal oja
 vesi sillerdab.
 Tüdrukud teel koju –
 bambus sahiseb.
 Kalapaadid naasvad
 läbi lootoste.
 Kevadõied peavad
 ükskord koltuma.
 Mina ihkan jääda
 siia elama.¹⁷

Võrdluseks kaldusalgulise esmariimita tooniskeemiga *wǔlǔ*:

旅夜書懷 杜甫

細草微風岸， 仄 仄 平 平 仄
 危檣獨夜舟。 平 平 仄 仄 平 (韻)
 星垂平野闊， 平 平 平 仄 仄
 月涌大江流。 仄 仄 仄 平 平 (韻)
 名豈文章著， (仄) 仄 平 平 仄
 官應老病休。 平 平 仄 仄 平 (韻)
 飄飄何所似， 平 平 平 仄 仄
 天地一沙鷗。 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)

Panin kirja oma mõtted öise reisi ajal

Tu Fu

Vaikne on öö, mida vaatan
 liikuva lootsiku pärast.

Kallastel kõrguvat roogu
 tasane tuuleke silub.

Rändaja paneb öösi kirja oma mõtted

Du Fu

Õrnukesed kõrred.
 Tasane tuul rannal.

Sirge mast.
 Üksik öine paat.

¹⁶ Wang Wei, Mägedes sügisõhtul. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 31.

¹⁷ Wang Wei, Sügisõhtu mägikülas. Tlk Märt Läänemets. Postimees, 13.08.1996 (samuti: Muistne kirjandus. Õpik keskkoolile. Tallinn, 1997, lk 153–154). „Originaalis on luuletuse viimases reas vihje anonüümsele 2. saj. e. Kr. pärinevale luuletusele, kus ametnik, nii nagu Wang Wei'gi, ihkab tagasi tõmbuda maailmakärest looduse rüppe, kuid kohusetunne ei luba tal seda teha” (M. L. märkus). Allikas on salmide vahel tühi rida.

Maailm on vaelev ja hele
kuu triumfeerivast särast,

Täht rippu
kauge tühermaa kohal.

vägeva vooluse kohal
õhk on kristalliselt ilus.

Kuu suures
vulavas-voolavas jões.

Aitaks mind kirjandus kordki
pisut ja köidikud lõhuks:

Kuulus nimi...
Eks seda toovad teosed?

vabastaks orjamast leiba,
katkeks mu teenistusahel.

Amet? Eks erus
vanaduse-haiguse tõttu.

Nüüd aga olukord mul on
otsekui kajakal õhus –

Tuulevirekene.
Miska end võrrelda?

mures ja rahutult lendleb
taeva ja maapinna vahel.¹⁸

Taevas ja maa.
Üksik kajakas liival.¹⁹

Lõpuks kaldusalgulise esmariimilise²⁰ tooniskeemiga seitsmetine nelikvärs (qīyán juéjù, lühemalt qījué):

回鄉偶書二首 其一 賀知章

少小離家老大回， 仄 仄 平 平 仄 仄 平 (韻)
鄉音無改蟹毛摧。 平 平 (仄) 仄 仄 平 平 (韻)
兒童相見不相識， 平 平 (仄) 仄 (平) 平 仄
笑問客從何處來。 仄 仄 (平) 平 (仄) 仄 平 (韻)

¹⁸ Tu Fu, Panin kirja oma mõtted öise reisi ajal. Tlk A[nts(?)] Viires. Edasi, 27.09.1959. A. Viirese kasutatud venekeelne tõlge: „В лодке с высокою мачтой / Тихою ночью плыву я. // Гладя прибрежные травы, / Легкий проносится ветер. // Мир заливая сиянием, / Светит луна, торжествуя, // И над великой рекою / Воздух прозрачен и светел. // Если бы литература / Мне помогла хоть немного: // Освободила от службы – / Вечной погони за хлебом. // Ныне ж мое положение / Схоже своею тревогой // С чайкой, которая мечется / Между землею и небом“ (Ду Фу, „Записал свои мысли во время путешествия ночью“), allikas: Ду Фу, Записал свои мысли во время путешествия ночью. Tlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Ду Фу, Стихи. Москва, 1955, lk 159–160.

¹⁹ Du Fu, Rändaja paneb öösi kirja oma mõtted. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all. Valimik hiina ja jaapani luulet. Loomingu Raamatukogu, 1985, nr 10/11, lk 51. Allikas on tühjad read ainult paarisvärsste vahel.

²⁰ Nii nimetatakse tooniskeemi, kus esimese värsi riimitavuse huvides mööndakse seal viimasel positsioonil tasast tooni (mis tähendab, et vastandus järgmise värsi viimasel positsioonil oleva samuti tasase tooniga ei saa olla täielik).

Tagasipöördumine külla. Impromptu

Hō Tshōtshang

Ma juba noorukina jätsin koduküla,
 Ja aastais mehena nüüd pöördun tagasi.
 Veel pole huulilt kadund kodumurde kõla,
 Kuid meelegohil juba hõredaks lööb juus.
 Mu laste pilgud mõõdavad mu rühti –
 Ei leia midagi, mis neile tuttav näiks.
 Ja naeratades küsivad nad mult
 „Oo, rändaja, kust maalt sa tuled”²¹

Värsid kodukülla jõudes

He Zhi-zhang

Nii noor olin lahkudes kodunt
 tagasi tulles vana
 Sünnimaa hääled on endised
 mul vaid juuksed on hallid
 Poisid kiikavad üksteist kuid
 mind nad ära ei tunne
 Küsivad naeratades mu käest
 keda otsid oh võõras²²

Uuendusliku luule kõrval jätkati „**vanas stiilis luule**” (*gǔtī shī*, hääldus: kuthi šō) loomist, mida iseloomustab „nüüdisstiilis luule” asjatuks vormitsemiseks arvatud moodsate tooni- ja rööpsusnõuete eiramine. Järgnevates näidetes nendega ei arvestatagi. Esiteks üks viietine pala:

鹿柴 王維

Põdrasalu Wang Wei**Hirvepark** Wang Wei

空山不見人，（韻甲）

Mäed on kõledad
inimest pole nähaMägedes ei kohta
inimhingegei.

但聞人語響。（韻乙）

Siiski on kuulda
kellegi kõne kajaSiiski kajamas on
kõnekõmaga.

返景入深林，（韻甲）

Loojangukuma
kadunud metsa tahaÕhtupäikse kiired
metsa tungivad.

復照青苔上。（韻乙）

Peegeldub jälle
rohetava sambla peal²³Haljal samblapinnal
vastu säravad.²⁴

Teiseks üks seitsmetine pala:

²¹ Hō Tshōtshang, Tagasipöördumine külla. Impromptu. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957. Sama luuletus on ilmunud armsalt mulgikeelses kuues P. Nurmekunna isiklikus kogus „Kõllanõmme” ([Tartu], 1996, lk 11): „Viil peris verisulin ol’l, ku jätsi kodukülä. / Nüid aastin mihenä tul’ jällek’ takasi. / Es olek’ kistün mok’kelt viil miu kodukiile kõla, / A miilekottel üsä õredess läin juus. / Miu latsi sil’mä mõõdive miu rüh’tü. / Es lövvä kedägist, mis nendel tuttav näüss. / Nink muiul suuge küsüve nä miult: / Noh, rännümüis, koest sia sös tulet?” (Üte vana iinä laulu perrä, „Üits perätü kip’ev pil’l”).

²² He Zhi-zhang, Värsid kodukülla jõudes. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 33.

²³ Wang Wei, Põdrasalu. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 32.

²⁴ Wang Wei, Hirvepark. Tlk Märt Läänemets. Postimees, 13.08.1996. „* Wang Wei tuntuim luuletus. Selles jäädvustatud looduspilt pärineb Tang’i keisrite kuulsalt „looduskaitsealalt”, mis sai oma nime keiserlike hirvede järgi” (M. L. märkus).

山中間答 李白

問余何意棲碧山， (韻) /* miun jɿɿ fia ʔi sei pwiɛk ʃɛn /
笑而不答心自閑。 (韻) /* siɛu ŋi piu tɿp siim dʒi fiɛn /
桃花流水窅然去， /* dau hua liu eiui ʔɣau ŋiɛn kʰiɿɿ /
別有天地非人間。 (韻) /* biɛt fiu tʰɛn dii pui ŋim kɛn /²⁵

Vastus võhiku küsimusele Li Po

* * * Li Po

Mult küsite, mis sinirohelisel mäel mind võlub? Te küsite,
Ma vastamisest loobun naerusui. miks ma elan
Nii nagu virsikõisi vetel kaugustesse kandub, üksinda
Maailm rändab – meile tundmatuid.²⁶ mäemetsas.
Ja ma naeratan
ning olen vait
kuni mu meelgi
jäab vaikseks.
Pirnipuud
õitsevad.
Vesi ikka voolab.
Ma elan
teises maailmas,
maailmas, mis on
teispool inimlikku.²⁷

Tang'ide ajal Hiinasse jõudnud ja peagi moeasjaks saanud Kesk-Aasia muusikale kirjutatud sõnadest arenes Song'ide ajaks (960–1279) välja uus luuležanr *cí* 'laulusõnad', kujunedes nii sisu kui ka vormi vallas peaaegu kõiges *shī* luule vastandiks ja avardades seega oluliselt hiina luule väljendusvõimalusi.

²⁵ Najaviluks näide Li Po kaasaegse hääldusegi rekonstruktsioonist (samuti Zhèngzhāng Shàngfāng' i järgi, veidi lihtsustatud).

²⁶ Li Po, Vastus võhiku küsimusele. Tlk P[ent] Nurmekund. Edasi, 21.02.1960.

²⁷ Li Po, (Te küsite, miks ma elan...). Tlk Jaan Tooming. kultuur.err.ee, Kirjandus, 20.04.2016. <http://kultuur.err.ee/v/kirjandus/2978275e-bf14-4dd1-87a1-bcaddf6a995/luuletusi-li-po-te-kusite-miks-ma-elan>. J. Toominga kasutatud ingliskeelne tõlge: „You ask why I live / alone in the mountain forest, // and I smile and am silent / until even my soul grows quiet. // The peach trees blossom. / The water continues to flow. // I live in the other world, / one that lies beyond the human” (Li Po, „Questions Answered”), allikas: Li Po, Questions Answered. Tlk Sam Hamill. Rmt-s: Crossing the Yellow River. Three Hundred Poems from the Chinese. Rochester, NY, 2000, lk 81. (2. tr: Rochester, NY, 2013, lk 90.)

Algul esitati *cí*sid muusika saatel laudes, *cí*d järgisid muusikapala rütmi, mis määras silpide arvu, ning toonide muster oletatavasti suhestus kuidagi viisiga. Hiljem jäid järele ainult sõnad ning *cí*de loomist jätkati juba kinnistunud skeemide alusel viitega ammu unustatud muusikapala pealkirjale. *Cí*d on viisiti erineva kindla värssi- ja stroofivormiga. Riimitakse nii tasase kui ka kalduse tooniga silpe, riimide arv ja asukoht on vaba, neid võib esineda kas või iga värssi lõpul. Värsside silbiarv on korrapäratu (samas seitsmest silbist üle nad ulatuma ei kipu), on tunda selget taotlust rütmi mitmekesistamiseks lühemaid ja pikemaid värssse vaheldumisi kasutada, värssid ei ole omavahel paaris. Samas koosneb *cí*-luuletus kahest stroofist, kummagi stroofi värsside arv ja mõõt kattuvad (vahel väikeste kõikumistega), riimide paigutuse osas kattuvust olla ei pruugi. Rangelt kinnistunud süntaktilis-prosoodiline jaotus puudub. Enneolematuks ilminguks on seegi, et lauset ei tarvitseta üleni ühte värssisse mahutada, vaid see võib värssi piiri ületada.²⁸

Näiteks samale viisile²⁹ loodud kaks pala (mis sealjuures lõppevad ühe ja sama liitsõnaga 人間 'inimilmas, siin ilmas'; nagu juhtumisi eelmine Li Po luuletuski).

浪淘沙 • 一名賣花聲 李煜

Viisil „Laine uhab liiva“ Li Yu

簾外雨潺潺， (韻)
 春意闌珊。 (韻)
 羅衾不耐五更寒。 (韻)
 夢裏不知身是客，
 一晌貪歡。 (韻)

Vihmasabin kardina taga,
 kevadeaeg saamas läbi.
 Siiditekk ei pea koiduaja külma.
 Unenäos ei teadnud, et olen võõrsil,
 viivuks taas kippusin peole.

獨自暮憑闌， (韻)
 無限江山。 (韻)
 別時容易見時難。 (韻)
 流水落花春去也，
 天上人間。 (韻)

Seisan öös üksinda palkonil.
 Ümber piirita maad ja jõed.
 Hõlpus minna, raske tagasi saada.
 Veevood, närbund õied, möödasaav kevad.
 Kõrge taevas on kaugel meist.³⁰

²⁸ Sageli küll komplekslause puhul, nii et osalused (sealjuures asündeetilised) satuvad tervelt eri värssidesse; vahel aga (näiteks mingite lauseliikmete rohkuse korral) isegi elementaarlause või osalause poolitatakse. Samas lause ei alga ega lõpe poole värssi pealt, vaid täidab terved värssid (sarnaselt eesti vana rahvalauluga).

²⁹ Tooniskeem: [仄]仄仄平平，/[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平。/[仄]仄[平]平平仄仄，/[仄]仄平平。//[仄]仄仄平平，/[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平。/[仄]仄[平]平平仄仄，/[仄]仄平平。(nurksulgudes on erandeid lubavad värssipositsioonid).

³⁰ Li Yu, viisil „Laine uhab liiva“ (Vihmasabin kardina taga...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 2002, nr 5, lk 703.

大雨落幽燕，	(韻)	Jüjanis paduvihm on valla,
白浪滔天，	(韻)	tuul taeva tõstab voo,
秦皇島外打魚船。	(韻)	jäid paadid Tsinkantausse kalda alla.
一片汪洋都不見，	(韻)	Kas näeme läbi mere matva hoo,
知向誰邊？	(韻)	mis paik on üldse too?
往事越千年，	(韻)	On tuhat aastat mööda läinud –
魏武揮鞭，	(韻)	käis sõjakäik Vei U'i
東臨碣石有遺篇。	(韻)	ja siis Tsai Šō'd ta idast oli näinud.
蕭瑟秋風今又是，		Nüüd muutunud maailmas puhub tuul
換了人間。	(韻)	siin sellel sügiskuul. ³¹

*

Hiina luule eestinduste eneste uurimise eel tahaks välja tuua, mida tõlkijad hiina luule vormi kohta on pidanud vajalikuks märkida ja mida on hiina luule tõlkimise asjus arvanud. Lausumisviiside autentsuse võlust ning üha samadest muredest osa saamiseks lastagu tõlkijatel üksteist korratagi. Samuti on huvitav aimu saada iga tõlkija sõnavarast. Vahel on küll tegu lüheldaste saatesõnadega väga laiale lugejaskonnale (lausu päevalehtede veergudel!), mistap suurem osa leheruumist on kulunud pigem luuletajate tutvustamisele, taustade ja tähenduste avamisele jms – ning prosoodia küsimustel peatutakse põgusalt.

Pent Nurmekunna 1956. aasta Li Po tõlgete saatesõnas tundub olulise tähelepanekuna „rütmilise elemendi“ ja „meloodilise elemendi“ eristus: „Thangajastu luuletajad eelistavad kahest, neljast või kaheksast värsipaarist koosnevaid luuletusi. Riim on üksnes paarisarvulistel värssidel. Rütmide valik on väga tagasihoidlik. Rütmilise elemendi kõrval tuleb hiina keeles arvestada veel meloodilist elementi. [- - -] Sõnatoonide kasutamisel luules on kehtivad erilised reeglid. Hiina luule tõlkimine Euroopa keeltesse on küllaltki keerukas ülesanne. Käesolevad tõlked on tehtud kindla rütmita vabas värsis.”³²

„Laulude raamatu“ tõlgetega seoses mainib Pent Nurmekund 1960. aastal hiina laulude „nelja värsijalga“ (kas kogemata või meelega üht silpi ühe jalaga võrdsustades, igatahes väga tähenduslik): „Hiina luule alged ulatuvad väga kaugesse minevikku. Vanimaks meie ajani säilinud luulemälestiseks on „Šōtsing“ (laulude ja oodide raamat), mis sisaldab umbes kolmsada rahvalaulu ning antiikset usuhümni. [- - -] Need antiiksed luulemälestised on vormilt väga

³¹ Mao Tse-dung, Paitaihō. Tlk T[iiu] Kaalep. Edasi, 21.02.1960.

³² P. Nurmekund, Vana-Hiina luulet. Edasi, 06.05.1956.

lihtsad. Stroofid koosnevad mitmest ühtse silpide arvuga värsist. Enamasti moodustub värs neljast värsijalast. Värsse seovad üksteisega riimid (või nende puudumisel assonantsid), mis asuvad kas iga värsi lõpus või korduvad paariti. Hilisemates lauludes on loobutud algsest lihtsast rahvalikust riimist ja neis ilmneb tendents siduda värsse üksteisega mitmeti ristuvate riimide kaudu.”³³

Tiiu Kaalep on 1959. aastal oma Mao Tse-dung’i tõlgetes püüdnud luuležanrite vormi „mõnevõrra markeerida”: „Vormilises aspektis on hiina klassikalises luules leida mitmeid erinevaid värsiehituse põhimõtteid, mis määratlevad üksikuid poeetilisi liike. Mao Tse-dung on viimastest kasutanud kaht: *šō*’d ja *tsō*’d. Neist on *šō*’le iseloomulik värside võrdne silpide arv ja riimide esinemine („Suur sõjaretk”), *tsō*’le aga seotus kindla meloodiaga, mis ei eelda värside silpide arvu võrduvust, küll aga vastavust stroofiti (teised esitatud luuletused). [- - -] Eesti tõlkes on püütud originaali värsiehituse printsiipe ja nende omavahelisi erinevusi eesti keele ja luule vahenditega mõnevõrra markeerida.”³⁴

Jaan Kaplinski sedastab 1969. aastal oma Tu Fu tõlgete saateks muu hulgas: „Vana hiina kirjakeele lakoonilisus on ületamatu, meile väga mõttetihe ja mitmepindne näiv luulerida sisaldab pelgalt 4–6 märki [- - -]. Värsitehnilisi piiramisi on Hiinas (nagu Kaug-Idas üldse) suhteliselt napilt: silmas tuleb pidada peale märkide (seega ka silpide) arvu veel toonide ühtesobivust ja riimi. Luuletraditsioonis on foneetilisest olulisemad semantilised ettekirjutused.”³⁵ Väide prosoodiliste piirangute „suhtelisest nappusest” võib „tavaarusaama” pinnalt tunduda üllatav, kuid ses on sees oluline tõetera. Semantilised vastavused saavad edaspidi väga olulisteks Jaan Kaplinski enda tõlgetes.

1985. aastal ilmunud Li Bo ja Du Fu „Kaneelipuu” valimikku saatev tutvustus on Eesti esimene pikem-põhjalikum hiina luule vormi- ja tõlkeküsimuste puudutus. *Shi*-luule määratletakse „riimiliseks ja süllaabiliseks”,³⁶ kus „tihti arvestatakse ka prosoodiat”.³⁷ Seletatakse toonireeglite põhimõtteid: „V sajandi luuleteoreetik Shen Yue jagab toonid kahte klassi – ühtlased (esimene) ning muutuvad (teine, kolmas, neljas) – ning annab nende kasutamise kohta reeglid, mille mõte on selles, et kaks kokkukuuluvat järjestikust värsirida ei tohi üksteist tooniliselt kopeerida. Toonide ja riimi kasutamise reeglid on küllalt keerulised. Luulet, mis neid jälgib, hakati kutsuma uueaegseks või moodsaks luuleks – *jin-ti-shi* – vastandina vabamale „vanale luulele” – *gu-shi*. Niisiis jaotatakse Hiina „moodsas luules” silbid samuti prosoodiliste tunnuste järgi kaheks nagu paljudes Euroopa uutes ja vanades värsisüsteemides, kus jaotuse alus on silbi

³³ P. Nurmekund, Hiina vanimast luulest. Edasi, 21.02.1960.

³⁴ T. Kaalep, (Mao Tse-dungi üheksateist luuletust...). Looming, 1959, nr 9, lk 1392.

³⁵ J. Kaplinski, (Hiina luule vähegi korralik esitus...). Noorus, 1969, nr 5, lk 70.

³⁶ J. Kaplinski, Saateks. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 10.

³⁷ Samas, lk 15.

pikkus ja/või rõhulisus, nagu eesti keeleski. Erinevalt nendest aga väldib Hiina „moodne luule” ühe silbivaheldusskeemi, ühe meetrumi üldistumist tervele luuletusele. See tähendaks Euroopa luules umbes seda, et kui ühes värsireas on trohheus, peab teises olema jamb või daktül või midagi muud. Euroopa luules nõuab reegel üldiselt, et üks värsirida kordaks prosoodiliselt teist, Hiinas vastupidi – üks värsirida peab teisest prosoodiliselt kindlasti erineva.”³⁸

Tõlkijal jääb sellise luule puhul tõdeda: „Loomulikult ei saa Hiina kõnemeloodikat – toone – üheski Euroopa keeles edasi anda ja seda pole ka püütud teha. Niisama ei ole vist ükski tõlkija tõsiselt püüdnud säilitada originaali silbiarvu.”³⁹ [- - -] Ilmne on, et tõlkides tuleb silpide arvu suurendada, mida ka tehakse.”⁴⁰

Edasi tõlkija vaagib võimalikke põhimõtteid. Süllaabiline, enamasti riimita värss muidu tunduks „olevat perspektiivne lähenemine, sest tõlkevärsi rütmistamine jambiks, trohheuseks, daktüliks vms. teeb [- - -] just seda, mida Hiina „moodne luule” on püüdnud vältida. Shen Yue on reeglistanud rangemalt seaduspära, mida Prantsuse või Poola süllaabilise värsi kirjutajad või Eesti vanad rahvalaulikudki jälgivad intuiitiivselt: süllaabiline värss ei tohi muutuda monotoonseks tatarataks. Vahe Hiina originaali ja täielikult rütmistatud tõlke vahel on nagu vahe polürütmilise „Kalevala” ja monorütmilise Longfellow’ „Hiawatha” vahel. Arvan, et sellepärast ei ole Hiina värsi tõlkimine meie silbilis-rõhuliseks värsiks päris mõistlik tegu, vähemalt Eesti luules, kus ka süllaabiline traditsioon on olemas.”⁴¹

Samas Jaan Kaplinski aga „ei pea [silbilistki tõlget] sisulisel põhjusel kõige paremaks lahenduseks. Erinevad ju Hiina kultuur ja sedakaudu ka sõnade ja väljenduste semantika väga palju Euroopa ja Eesti kultuurist. Hiinlastele igapäevane asi on meile võõras või haruldane ja tema nimetus seetõttu pikem, [- - -] hiinlasele tavatum asi võib meile olla tavalisem ja vastavalt keelestatistika seadustele on ka teda väljendav sõna lühem. Targemini öeldes on Hiina ja Eesti semantika kaugel isomorfsest üksühesest vastavusest, mistõttu Hiina range värsi tõlkimine Eesti rangeks värsiks oleks liiga vägivaldne. [- - -] Olen pärast mitmeid katsetusi ja kõhklusi valinud kompromissi kahe koolkonna – meetrilise ja vabavärsilise tõlkimise vahel. [- - -] Hiina värsirea olen, võimalikult originaali tsesuuri arvestades, jaotanud kaheks värsireaks – loodetavasti on luuletuses niiviisi rohkem vaba ruumi ja vaikust [- - -]. Silpe ma loendanud ei ole, püüdes küll lakoonilisuse poole ja katsudes näiteks 5-silbilise värsi mahu-

³⁸ Samas, lk 10.

³⁹ Viimast Kaplinski „naljaviluks” akadeemik Vassili Aleksejevi venenduse eeskujul siiski teeb: „Kus säng. / seal kuu helk. / See on / kui härm maas. // Peatõst: / siis kaen kuud. / Pealang: / kus mu paik?” (samas, lk 15).

⁴⁰ Samas, lk 15.

⁴¹ Samas, lk 16.

tada kahte ritta nii, et esimeses oleks kaks, teises kolm täistähendusega sõna, semantilist üksust, mis siis ligilähedaselt vastavad Hiina kirjamärgile. Sedasi olen semantikat pidanud foneetikast olulisemaks ja usun, et nii on õige.”⁴²

See ei takistanud aga Jaan Kaplinski 2002. aastal Li Yu *cí*’sid eestindamast varasematest *shī*’dest teisiti, tutvustades *cí* žanri vormi ja valitud tõlkemeetodit: „Vormilt on *ci*-tekstid varieeruvamad kui *shi*-tekstid, nad peavad sobima teatava populaarse viisiga, mis määrab ridade pikkuse ja suuresti ka toonistruktuuri. Nagu *shi*-luule, on ka *ci*-luule põhiliselt riimitud, riimiskeem oli algselt siingi vabam. Hilisematel aegadel muutub *ci*-luule aina literatuursemaks ja keerulisemaks, eriti sestpeale, kui seda hakkavad harrastama nimekad literaadid nagu Su Dongpo, Ouyang-xiu ja teised. [- - -] Tõlkisin luuletused süllaabilisse värssi, jälgides silbiarvu värsireas, Hiina 4-silbilisele reale vastab minul 8-silbiline, 5-silbilisele 9-silbiline jne. Riime olen teadlikult vältinud, kuna mulle tundub eesti (nagu ka vene, saksa või inglise) riim olevat midagi väga teistsugust kui Hiina oma. Riimid mõjuksid siinsetes tekstides nagu vasktaldrikute lajatus narrimängu vahele.”⁴³ Seega on sel korral silbilisus semantika kõrvale tulnud või selle lausa välja vahetanud (praktikas oli see juhtunud juba 1995. aastal ilmunud Su Dong po eestindusteski, ainult veidi teistmoodi).

1989. aastal Tang’ide aja luule eestindusi avaldanud **Rein Raua** sõnul „[e]simene küsimus, mille iga hiina luule tõlkija peab enda jaoks ära lahendama, on värsimõõt. On täiesti selge, et hiina värssi silbiarvu ei ole Euroopa keeltes võimalik säilitada, ometi tundub mulle, et rütmil ja värssi pikkusel on kanda tähtis osa hiina luule mõjust. Esiteks on täpse silbiarvuga lühikeses reas teksti sisu ja lauseehitus enam kui mujal seotud värsiõpetuse piirangutega ning tihedas rütmis omandab iga kirjamärk intensiivsema tähenduse kui sidumata tekstis. Kujundite kaaluvahed on tabatavad juba ka 5- ja 7-silbilisi värse omavahel võrreldes. [- - -] Seetõttu olen proovinud luua sellist mõödustikku, kus silpide arv igas värsireas või -segmentis sõltuks kindlalt algteksti silbiarvust: n silbile reas vastaks $2n+2$, segmentis $2n+1$ silpi. Et hilisema aja „reglementeeritud” luule toonivastavuste ülekandmine meie rõhkudesse või völdettesse muudaks tõlke ülemäära kunstlikuks, siis olen ma püüdnud järgida ainult üht üldist põhimõtet – püüdu mitmekesisuse poole.”⁴⁴

Märt Läänemetsa 1996. aastal Li Bo eestindustega kaasas käinud eraldi artikkel jõuab samuti tõlkeküsimusteni: „Kõik hiina luule tõlkijad on seisnud probleemi ees, kuidas anda võimalikult adekvaatselt edasi nii luuletuse sisu kui ka vormi, ilma et üks või teine tõlkes liiga palju kannataks. [- - -] Lagoonili-.....

⁴² Samas, lk 16–17.

⁴³ J. Kaplinski, Kurva saatusega kuningas ja tema romansid. Looming, 2002, nr 5, lk 700–701.

⁴⁴ R. Raud, Saateks. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 35–36.

se vormi tõttu on hiina luule välist struktuuri lausa võimatu teistes keeltes edasi anda. [- - -] Paljud tõlkijad eelistavad tõlkida hiina luulet vabavärsis, [mis] võimaldab [- - -] edasi anda hiina värsside sisu ja sõnalist ülesehitust [- - -].⁴⁵ Vajaka jääb aga luuletuse rütmi ja „muusika“ tunnetusest. Ärgem unustagem, et *shi* oli algselt laulu ning iga laulu tekst sisaldas oma kindlat melodiat ja rütmi. Sama lugu on ju eesti regilaulu või setu leelodega. Neid ei saa lihtsalt ilma viisita deklameerida, samas võivad nad kirjapanduna, eriti võõramaalasele – näiteks hiinlasele –, ka vabavärsina paista. Tangi ajastu *shi* luule oli küll muistsest rahvalaulust üsna tugevasti kaugenenud, kuid generatiivne side nende vahel oli endiselt olemas. Ja seda tuleb minu arvates ka tõlkimisel silmas pidada, s.t püüda tõlkida peale luuletuse teksti ka rütmi, [- - -] arvestades muidugi juba oma keelt, [- - -] luulereegleid jne.”⁴⁶

Märt Läänemets kirjeldab oma Li Bo luuletõlgete vormi: „Järgnevast üheksast luuletusest kaheksa on kirjutatud regulaarses viie- või seitsmesilbilises värssimõõdus. Seepärast olen need tõlkinud samuti meetriliselt, ühesugust värssimõõtu ja rütmi järgides ning kasutades paarisriimi. Värsirea olen jaganud kaheks, markeerides nõnda ka originaali värssis esinevat kohustuslikku tsesuuri (viiesilbilises värssis teise, seitsmesilbilises neljanda silbi järel). [- - -] Viimane luuletus „Raske teekond Shu’sse“ on tõlgitud teises laadis, johtuvalt originaali eripärast. Selles üsna pikas romantilise ballaadi laadses luuletuses käib Li Bo värsiga eriti vabalt ümber [- - -]. Olen tõlkinud selle luuletuse eepilisemas laadis, jagades värsirea kaheksa- ja seitsmesilbilisteks lõikudeks. Järgides originaali olen aeg-ajalt sisse toonud ühesuguse värssimõõdu ja riimiga tsükleid.”⁴⁷

Tõlkijate arvamused avalduste põgusa ülevaate lõpetuseks osundatagu **Rein Raua** viimatist seisukohavõttu, mis range vormi tõlkimist tähtsustab: „Inglisekeelses maailmas on [- - -] juurdunud komme tõlkida hiinakeelset luulet reguleerimata vabavärsiks: koloniaalametnikud, kes esimestena vanade meistrite teoste kallal oma kätt proovisid, ei olnud ilmselt luuletajatena kuigi tugevad, hilisemad tõlkijad on lähtunud traditsioonist ja ka hirmust, et püüded vormi edasi anda võiksid muuta tulemuse liiga sarnaseks koduste klassikutega. Mingil määral võib seda vabandada ka asjaoluga, et päris täpselt ei saa hiina luule vormi ju keele ehituse eripära tõttu niikuinii edasi anda. Inglise keelest on komme avaldada hiina luulet vaid realuses tõlkes levinud mujalegi[, samas tuleks ju] sel juhul tõlkida reguleerimata vabavärsiks ka kreeka heksameetrid, itaalia sonetid ja eelmise sajandivahetuse prantslaste keelemängud. Hiina luule on enamasti palju rangemalt reguleeritud kui kõik mainitud luulekultuurid .....

⁴⁵ Palun vabandust, et osunduste väljanõppimise tõttu „edasi andmine“ mantrana korduma sattus!

⁴⁶ M. Läänemets, Li Bo tõlgitavus ja tõlgitamatus. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 309–310.

⁴⁷ Samas, lk 311.

ja pole mingit põhjust jätta just hiina vormiküllane ja range poeetiline süsteem kui tarbetu vahendamata.”⁴⁸

Välja kooruvad hiina luule eestindajate ühised korduma kippuvad mured. Nagu ühest suust kostab tõdemus, et hiina luule vormi on lausa võimatu eesti keeles säilitada ja edasi anda. Peamisteks põhjusteks on klassikalise keele ületamatu lakoonilisus ja luules rakendatav meloodiline element, toonivastavused. Samas pakub võimatu ülesande kallal pusimine ilmselt rõõmu ja rahuldust ning tähelepanдав on see, et välja pakutavad tõlkeviisid on väga mitmekesised ja tõlkijaiti täiesti erinevad – omavahel vaidlevadki.

*

Hiina värsside esimene ilmunud eestindus pärineb A. H. Tammsaare teosest „Hiina ja hiinlane”.⁴⁹ Värsid näitlikustavad Qing’ide keisri Kang Hsi [= Kāng-xī, 1654–1722] sallivat suhtumist ristiususse, nii et ta lausa „kinkis kiriku heaks tuhat untsi hõbedat ja kirjutas kiriku sambale kinnitamiseks järgmised read:

Kõigi asjade tõsine algus.

Ta on lõpmatu hea
Ja lõpmatu õiglane
Tema valgustab ja toetab
Ning korraldab kõik asjad
Suurima autoriteediga
Ja kõrgeima õiglusega.
Temal pole algust
Ja tal ei tule lõppu.
Tema tootis kõik asjad
Alguste algusest saadik.
Tema on see, kes neid juhib,
Tema on nende tõsine isand.”⁵⁰

A. H. Tammsaare kaudtõlge on vabavärsiline.

---

⁴⁸ R. Raud, Saateks. Rmt-s: Ikkyū Sōjun, Hullunud pilv. Tlk Rein Raud. Tallinn, 2010, lk 24–25.

⁴⁹ Nii on uhke alustuseks kuulutada ja vähemalt seni, kuni mõnda varasemat tõlget teada ei ole, on see väide õige.

⁵⁰ Kang Hsi, Kõigi asjade tõsine algus. Rmt-s: A. H. Tammsaare. Hiina ja hiinlane. Tartu, 1938, lk 66. Algupärandid: „無始無終，先作形聲真主宰；宣仁宣義，聿照濟拯大權衡。” (康熙帝, „萬有真源”). A. H. Tammsaare kasutatud ingliskeelne tõlge: „He is infinitely good and is infinitely just, he illumines, he supports, he regulates all things with supreme authority and with a sovereign justice. He has no beginning and no end. It is he who rules and is the true master” (K’ang Hsi, „To the true principal of all things”), allikas (ja kaks rida) teadmata. Tõlkes on esimene ja tagumine pool kohad vahetanud; tõlke 12-realine jaotus on saadud algupärandi värsiosade (4+(4+3)+4+(4+3)) topeldamise teel.

Esialgu trükis üksnes kaudtõlkeid ilmuski. Sellised olid olud. Maapõhja tuleb needa Nõukogude Liidu võimu alla langemist 1940. aastal – ning taevani tänada tuleb 1949. aastal sündinud Hiina Rahvavabariiki ja järgnenud rahvaste sõprust! Seda sõprust jagus järsu lõpuni 1963. aastal ning ta lõi soodsa pinnase Hiina kirjanduse eestindustelegi, seda nii luule kui ka proosa vallas.⁵¹ Kaudtõlgete vahekeeleks oli enamasti vene keel.⁵² Stalini eluajal luulevallas midagi mainimisväärsset ei ilmunud – kuid ajaloolise tõe huvides mainitagu ikkagi.

Esimeseks varblaseks oli 1951. aastal ajakirjas Pioneer avaldatud 20. sajandi ühe olulisema Hiina kirjaniku (ja ühiskonnategelase) Go Mo-žo [= Guō Mòruò, 1892–1978] sõnadega „Hiina pioneeride laul”.⁵³ Tõlkija nime ei ole märgitud, oletatavasti pärineb eestindus ajakirja toimetuse liikmelt Vladimir Beekmanilt vene tõlke najal. Eestindus on hiina algupärandiga võrreldes sisult väga vaba, kuid laulu keerukat meetrumit järgib väga täpselt, samuti on kasutusel riimid (nt „taifuun” – „Mao Tse-dung”, riimiskeem küll hiina omast erineb), hiina algupärandi kolm salmi on eestinduses vormistatud kuuenä. Kummaliseks eripäraks on see, et esimehe nime tuleb laulda neljasilbilisena (Ma o Tse-dung, — U U —). Samamõõdulise tõlkena on see isegi tähelepanuväärne näide, arvestades, et hiina luule eestinduste hulgas neid muidu ei leia. Saavutuse väärtust kahandab see, et algupärand on tänapäeva mitmesilbiliste sõnadega hiina keeles, mitte valdavalt ühesilbilistega klassikalises kirjakeeles.

Teiseks varblaseks sai Sirbis ja Vasaras samal aastal H[ardi] Tiiduse tõlkes ilmunud He Tšung-hu „Lenda, lenda, mu laul...”.⁵⁴ Eestindus toetub selgelt Bronislav Kežuni vene tõlkele,⁵⁵ järgides viimase meetrumit (silbilis-rõhuline nelikanapest, U U — U U — U U — U U —) ja riimiskeemi (*abab*).

Go Mo-žo luulest ilmub 1953. aastal Loomingus viis suurepärase peamiselt 1920. aastatel (ühe erandiga) kirjutatud pala V[ladimir] Beekmani tõlkes.⁵⁶

⁵¹ Sealjuures tasub meenutada, et hiina suured romaanidki otse kubisevad sisse pikitud värsivormis lausungitest: Lo Guan-tžung, Kolmevalitsus. I kd ja II kd. Värsid (vene keelest) tlk R[aid] Paavel. Tallinn, 1959. Kuldlootos. Seiklusrikas lugu Hsi Menist ja tema kuuest naisest. I kd ja II kd. (Saksa keelest) tlk Leo Metsar. Tallinn, 1994 ja 1995. Mõlemas on kaudtõlkelised värsid mitmesuguse vormiga, meetrilised-riimilised. Samas ei ole need proosateosed ainsad. Mahu piiratuse tõttu jääb see teema siin suures osas puudutamata.

⁵² Kuigi näiteks juba Aira Kaalu „Pilgus tänapäeva Hiinasse” (Tallinn, 1961) leidub inglise keelegi vahendusel sündinud Mao Tse-dung’i luule tõlkeid: „Liupani mägi”, „Hr. Liu Ja-tse’le”, „Lumi” (tagumine salm) ja „Kunlun” (lk 101, 183, 184 ja 187). Kaudtõlke eeskujuga allikas: Mao Tse-tung, Kunlun, Mount Liupan, Snow, To Mr. Liu Ya-tzu. Tlk Andrew Boyd. Rmt-s: Mao Tse-tung, Nineteen Poems. Peking, 1958, lk 20, 21, 22, 24.

⁵³ Go Mo-Žo, Hiina pioneeride laul. Pioneer, 1951, nr 1, lk 14 (noot tagakaanel).

⁵⁴ He Tšung-hu, Lenda, lenda, mu laul... Sirp ja Vasar, 29.09.1951.

⁵⁵ Хэ Чжун-ху, Лети, моя песня... Tlk Bronislav Kežun. Звезда, 1951, nr 2, lk 111.

⁵⁶ Go Mo-žo, Šanghai hommik, Sõbrad vaevlevad kongides, Laulud ja naer rikaste aias, Kannatuste kobarad, Kurja püramiid. Looming, 1953, nr 9, lk 1096–1099.

Algupärandid on kõik vabavärsilised ning kolmel puhul järgivad sama joont Beekmanile ilmselt eeskujuks olnud Aleksandr Gitovitši vene tõlked⁵⁷ ja nende eestindusedki. Samas „Kannatuse kobarad“ on venenduses-eestinduses silbilis-rõhulise viisikjambi mõõdu võtnud (otsekui võiks tegu olla *wǔyán shī* tõlkega), näiteks teine salm:

On sõnniku sees ussid roosi all,
poeet ei tohi peibutada ennast,
et lõhna tundes ühe sõõrmega
ta käega teise kinni pigistaks.⁵⁸

Ning „Laulud ja naer rikaste aias“ on rõhulistes värssides (heteromeetriliselt paaritud nelja- ja paaris värsid kolmerõhulised; otsekui võiks tegu olla *qīyán shī* tõlkega), näiteks kolmas salm:

Loodus, vaid rikkaid meelitad sa,
nii häbitu oled kui teener!
Ma armastasin nii väga su ilu,
kuid teda ma vihkan nüüd.⁵⁹

Järgmisel aastal Stalinlikus Nooruses ilmunud Go Mo-žo „Oktoobrimõtted“⁶⁰ on isomeetiline. Luuletus koosneb neljast osast, igas neli värssi (mis on kokku kaheksaks reaks murtud), mõõdult silbilis-rõhulised viisikjambid ning *aa*xa-rii-miskeemiga, jättes jällegi (küllap petlikult) vanade heade *wǔyán juéjù*'de mulje. Eestindus järgib vormilt täpselt Aleksandr Gitovitši vene tõlget.⁶¹

.....
⁵⁷ Го Мо-жо, Шанхайское утро, Друзья томятся в застенках, Гроздья страданий, Песни и смех в саду богачей, Пирамида зла. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Го Мо-жо. Избранное. Москва, 1953, lk 50, 52, 53, 54 ja 72–73.

⁵⁸ Algupärandid: „娟妍的蔷薇花下/施肥的糞中蛆涌——/詩人啣，別再右鼻吮吸芬芳，/左手蒙住你左邊的鼻孔。“ (郭沫若, „愴惱的葡萄“). A. Gitovitši venenduses: „Под розой ползают в навозе черви, / Поэт не должен тешится обманом: / Чтоб аромат вдыхать ноздрю правой, / А левую — зажать рукою левой.“ (Го Мо-жо, „Гроздья страданий“).

⁵⁹ Algupärandid: „你厚顏無恥的自然啣，/你只是在諂媚富豪! /我從前對於你的贊美，/我如今要一筆勾消。“ (郭沫若, „歌笑在富兒們的園里“). A. Gitovitši tõlkes: „Природа, бесстыдная, как лакей, / Ты служишь и льстишь богатым! / Я так любил твою красоту, / Теперь я ее ненавижу.“ (Го Мо-жо, „Песни и смех в саду богачей“).

⁶⁰ Go Mo-žo, Oktoobrimõtted. Stalinlik Noorus, 1954, nr 10, lk 22.

⁶¹ Го Мо-жо, Октябрьские впечатления. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Го Мо-жо. Избранное. Москва, 1953, lk 79–80. Tegu on luuletaja Moskva-külaskäigu aineline õõnsalt kõmiseva palaga, mis Guō Mòruò põhilistes kogumikkudes ei sisaldu, nii et algupärandid ei saa võrrelda.

Stalinile õnneks pikemat iga ei antud ning saabuv sula tõi muutuse hiina luule eestinduste ilmumisega. Tuleb minna ajas veidi tagasi ja välja koorub hiina luule eestindamise teistsugune, ajalasa sündimata jäänud algus. Esimesteks põhjalikult hiina keelt õppinud ja hiina keelest tõlkinud eestlasteks olid Pent Nurmekund ja Leo Leesment. Mõlemal mehel oli tegemist hiina luulegagi – esimesel rohkem, teisel vähem.

1935. aastal asutati Leo Leesmendi eestvõttel Tartu ülikoolis Akadeemiline Orientaalselts. 1940. aastal pidas Pent Nurmekund seltsis ettekande Tang'ide aja luulest.⁶² Vahepeal väntsutati Eestit Stalini ja Hitleri rüpes. Stalini surma järel veidi vabamaks muutunud oludes 1954/1955. õppeaastal Tartu Riiklikus Ülikoolis fakultatiivse ainena hiina keele loenguid pidama hakanud **Pent Nurmekund** osales 1955. aastal üleülikoolilise kirjandusliku omaloomingu võistlusel luuletõlgete alal, pälvides kolmanda auhinna „11 luuletuse tõlkimise eest hiina keelest eesti keelde”,⁶³ 1956. aasta võistlusel aga kolmanda auhinna „rea hiina luuletaja Li Po luuletuste tõlgete eest”.⁶⁴ Samuti pidas ta 1956. aastal Tartu ülikoolis Tang'ide-aegse hiina luule teemal loengu ning samal teemal loengusarja tollal asutatud orientalistikakabinetis (lisaks tõlkisid ringi liikmed ise otse hiina keelest luulet).⁶⁵ Oletada võib, et luuletõlkevõistlustel osalenud tööd, otse hiina keelest eestindamise kõige esimesed pääsukesed, Tang'ide aja luule tõlked olid osalt valminud juba hulk aega varem, näiteks orientaaletsli tegevuse päevil.⁶⁶ Luuletõlkevõistlustel osalenud töödest on ainult osa ajakirjanduses avaldatud.

Pent Nurmekunna tõlked on võrdvärsilised (hiina algupärandi värsile vastab eestinduseski üks värss) ja silbilis-rõhulised, eelistades (ühe erandiga) vaba mitmemõõdulisust ja kahendmõõtusid (värsirõhud vahelduvad ühesilbilise intervalliga), riime enamasti ei kasutata. Seega on Pent Nurmekunna tõlgetes luuletuste meetrilisus üldiselt märgistatud, kuid mitmesuguseid mõõtusid omavahel eristamata. Näiteks ühe algupäraselt seitsmetise vanas stiilis luuletuse (*qīyán gǔshī*) tõlge:

---

⁶² П. Нурмекунд, Китаеведение в Тартуском университете. Rmt-s: Труды ориенталистики алал / Oriental studies / Труды по востоковедению, II₂. Tartu Riikliku Ülikooli toimetised / Ученые записки Тартуского государственного университета / Acta et commentationes Universitatis Tartuensis, vihik 313. Tartu, 1973, lk 488.

⁶³ H. Kään, Selgusid parimad autorid. Tartu Riiklik Ülikool, 03.06.1955.

⁶⁴ H. Kään, Selgusid luuletõlgete ja proosavõistluse tulemused. Tartu Riiklik Ülikool, 11.05.1956.

⁶⁵ П. Нурмекунд, Китаеведение..., lk 490.

⁶⁶ Akadeemilise Orientaaletsli asutamise ja tegevusega seotud materjalid (1935–1944) on praegu Tartu Ülikooli raamatukogu käsikirjakogus remondi ajaks kokku pakitud. Vahest võiks sealt selgelt saada.

Nantsingi baari mälestus Li Po

Tuul puhub pajuõitele ning lõhnast täitunud on baar.
U baarineiud, pigistades veini, seda maitsma ahvatlevad külalist.
Nantsingi noorus tulnud on mind jätma hüvasti.
Mu kaheldes, kas lahkuda või ei, kõik kummutavad peekri.
Teid, sõbrad, palun, küsige kord itta suunduva vee voolult:
Mispoolest erineb ta igatsusest – kumb lühem neist, kumb pikem?⁶⁷

Siinsed värsid algavad rõhutu silbiga, seega vormiliselt on tegu jambidega, mõõdult kõikudes seitsmiku ja üheteistkümniku vahel. Pent Nurmekunnale tüüpiliselt on viimases värsis üks longatus – rütmihälve sõnades „kumb lühem“ (vabalt võiks olla näiteks „kumb on lühem“). Võrdluseks mainitagu, et ta hiina viietiste luuletuste eestindustes kõigub värsimõõt viisikute ja seitsmikute vahel (ühel juhul kaheksikuni ulatudes). Viietiste ja seitsmetiste luuletuste tõlked on seega erineva pikkusega, aga seda mitte vormi suhtes taotluslikult. Värsside pikkuse on tinginud sisu mahukus.

Lisaks on aga Pent Nurmekunnal üks korrastatud mõõtudega tõlge, algupärandiks viietine vanas stiilis luuletus (*wǔyán gǔshī*):

Kuupaistel üksinda juues Li Po

Lillede keskel on kannutäis veini;
Sellest kaaslaste puududes üksinda joon.
Karikat tõstes kuud hiilgavat kutsun,
Oma varjule kummardan – kolm meid nüüd on.
Kuu aga kuidagi juua ei mõista.
Vari üksnes mu kehale järgneda võib.
Olgugi kaaslasteks kuu mul ja vari –
Lõbu maitsmiseks kohaseim kevade näib.
Sellal kui laulan, kuu sihitult luusib;
Minu tantsides vari see laguneb koost.
Varase tunnini ühte me jääme;
Kui on saabunud joovastus, lahkume vast.
Seotuna igavest' kiretul rännul,
Kauge kohtumise määrame linnutee ra'al.⁶⁸

⁶⁷ Li Po, Nantsingi baari mälestus. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957.

„U – muistse vürstkonna nimetus“ (P. N. märkus). Algupärand: „風吹柳花滿店香，吳姬壓酒喚客嘗。金陵子弟來相送，欲行不行各盡觴。請君試問東流水，別意與之誰短長。“ (李白, „金陵酒肆留別“). Riimid 1., 2., 4. ja 6. värsi lõpul.

Siin vahelduvad ülevärsiti kolmendamõõdud (rõhud kahesilbilise intervalliga) – paarisvärsside esimese värsi mõõduks on nelikdaktül (—UU—UU—UU—U) ja teisel värsil nelikanapest (UU—UU—UU—UU—). Kirjapildis on paarisvärssid rühmitatud – teine värs algab alati taandega. Päril puhtaid riime ei ole, kuid lõdvalt kajavad kokku 1. ja 2. paarisvärss („joon” ja „on”), 3. ja 4. paarisvärss („võib” ja „näib”) ning 5. ja 6. paarisvärss („koost” ja „vast”) – hiinapäraselt ühe silbiga, sealjuures pearõhulisega. Viimases värsis ei taha meetrumisse mahtuda sõna „kohtumise”.

Vanas stiilis luulele igati kohaselt siin algupärandid toonireegleid ei järgita, kuid huvitaval kombel meenutab Pent Nurmekunna ülevärsiti daktüülist ja anapestilist meetrumit vaheldav meetod mõneti hiina reeglistatud luules kohustuslikku toonimustrite vastandamist.

Leo Leesmendi üheks märgiliseks teeneks on teadupärast esimese otse hiina keelest eestindatud proosateose, 1959. aastal Loomingu Raamatukogus ilmunud Ming’ide aja (1368–1644) tundmatu autori jutustuse „Ölimüüja ja Lillehaldjas”⁶⁹ avaldamine.⁷⁰ Samas sisaldab seegi tihedalt sinna-tänna vahele pikitud värsivormis tõeterasid (need on mitmesugust algupära, vanasõnadest luuletusteni). Leo Leesment on need eestindanud vabavärsilistena (kuigi vahel juhuslikult omandavad mingi mõõdugi), näiteks:

Kui õnn pöörab selja, siis kaotab ka kuld oma läike,
kui õnn naeratab, siis hiilgab raudki heledasti.⁷¹

või

---

⁶⁸ Li Po, Kuupaistel üksinda juues. Tlk Pent Nurmekund. Edasi, 10.04.1957. Algupärandid: „花間一壺酒，獨酌無相親。舉杯邀明月，對影成三人。月既不解飲，影徒隨我身。暫伴月將影，行樂須及春。我歌月徘徊，我舞影零亂。醒時同交歡，醉後各分散。永結無情遊，相期邈雲漢。” (李白, „月下獨酌四首 其一”). Neljal esimesel paarisvärssil on üks riim, kolmel viimasel teine. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Li Po, Juues üksinda kuuvalgel. (Inglise k) tlk John O Farwick. Tulimuld, 1990, nr 1, lk 19 (kaudtõlke eeskujuga allikas: Li Po, Drinking Alone Beneath the Moon, Two Selections, [1]. Tlk Irving Yucheng Lo. Rmt-s: Sunflower Splendor. Three Thousand Years of Chinese Poetry. Bloomington ja Indianapolis, 1975, lk 109). Li Bo, Üksipäini kuuvalgel purjutades. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 314–315 (ning Muistne kirjandus. Õpik keskkoolile. Tallinn, 1997, lk 150–151).

⁶⁹ Ölimüüja ja Lillehaldjas. Tundmatu autori teos XIV sajandist. Loomingu Raamatukogu, 1959, nr 37.

⁷⁰ Taustaks vt M. Läänemets, Leo Leesmendi panus Eesti orientalistikasse. Rmt-s: Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 2002. Tartu, 2004, lk 94–95.

⁷¹ Ölimüüja ja Lillehaldjas, lk 6. Algupärandid: „運退黃金失色，時來鐵也生光。” (teosest: „賣油郎獨占花魁”).

Kergem on muretseda kallist aaret
kui leida inimest, kes väärrib armastust.⁷²

või

Parem olla rahu ajal koer
kui inimene sõja ajal.⁷³

Esimene näide võib kõlada silbilis-rõhuliste (viisikamfibrahh ja seitsmiktröhheus),
teine näide rõhuliste (nelikliugurid) või silbilis-rõhuliste (viisik- ja kuuikjamb)
ning kolmas näide silbilis-rõhuliste (viisiktröhheus ja nelikjamb) värssidena.

Teistpidine on olnud 1958. aastal **Kalju Kanguri** tõlkes Go Mo-žo algupä-
raselt vabavärsilise riimideta luuletuse „Kaamel” saatus – venekeelse tõlke⁷⁴
vahendusel on see võtnud läbivalt silbilis-rõhulise nelikjambi vormi ja iga teise
värsi lõpule riimid. Ju juhib tõkeluule vormivalikutki *yang’i* ja *yin’i* igavene
tasakaalutaotlus. Esimene salm:

Oi, kõrbelaev! Sa pimedas
kui elav mägi liigutad.
Pea püsti, puruväsinuid
öö läbi turjal kiigutad.
Meid valgusele vastu viid,
kus koidutuled kiirgavad.⁷⁵

Tiiu Kaalep on oma panuse Hiina luule eestindamisse andnud Mao Tse-dung’i
[= Máo Zédōng, 1893–1976] luule väga vorminõudlike tõlgetega. 1959. aastal
Loomingus Ain Kaalepiga kahasse ilmutatud valikus sisaldub muu hulgas üks
algupärandis seitsmetine reeglistatud luuletus (*qīyán lùshī*):

Suur sõjaretk Mao Tse-dung

Ei ole hirmu Punasel Armeel,

---

⁷² Samas, lk 16. Algupärandis: „易求無價寶，難得有情郎。”

⁷³ Samas, lk 7. Algupärandis: „寧為太平犬，莫作亂離人！”

⁷⁴ Го Мо-жо, Верблюды. Тlk Sergei Severtsev. Rmt-s: Го Мо-жо. Сочинения в трех томах. Том первый. Стихи. Москва, 1958, lk 424–425.

⁷⁵ Go Mo-žo, Kaamel. Тlk K[alju] Kangur. Edasi, 20.04.1958. Hiina algupärandis:
„駱駝，你沙漠的船，/你，有生命的山！/在黑暗中，/你昂頭天外，/導引着旅行者/
走向黎明的地平綫。” (teosest: 郭沫若, „駱駝”). S. Severtsevi venenduses: „Корабль
пустыни! В темноте / Ты как живучая гора, / Высоко голову подняв, / Всю ночь
шагаешь до утра, / Усталых путников ведя / К огням рассветного костра”
(Го Мо-жо, „Верблюды”).

et tuhat jõge on ja mäge eel.
 Vaid kihelmekesed pilvekeel
 on harjad viiekesi tema teel.
 Kuum kalju allub, pilved Tinsa veel
 ja Thatu silla raudsed ketid veel.
 Mingšanis käidud tuhat lumist liid;
 me naeratustes särab rõõmus meel.⁷⁶

Tõlge on võrdvärsiline, ainult värsilahkused ei arvestata. Eestindus koosneb silbilis-rõhulistest viisikjambidest. Riimide osas on algupärand üle trumbatud (kolmanda ja viienda värsi lõpul), sealjuures on tegu läbivalt meesriimidega, mõjumaks hiinalikult. Algupärandi seitsesilbikule tõlkes vastava viisiku 10 silpi ilmutavad pealtnäha eestinduse erakordset tihedust, teisalt on tõlge kohati üsna vaba.

Põhiliselt on Tiiu Kaalep aga Mao Tse-dung'ilt eestindanud *cí* sid. 1960. aastast pärineb selline:

Tsinkanšan Mao Tse-dung

Mäe jalamil nägime vaenlase väge,
 mäe harjadelt kuulsime trumme ja sarvi.
 Meid tohutu taagana vaotas valge armee,
 ent rahuga paigale seisma me jääme.

Me ammu oli olime kindlustand ennast,
 meil üks oli tahe, mis tugevam müürist.
 Lõi kõmama siis Vanjantjenis suurtükikõu
 ja teatati: vaenlane taanduski eile.⁷⁷

⁷⁶ Mao Tse-dung, Suur sõjaretk. Tlk T[iiu] Kaalep, A[in] Kaalep. Looming, 1959, nr 9, lk 1390. Algupärand: „紅軍不怕遠征難，萬水千山只等閒。五嶺逶迤騰細浪，烏蒙磅礴走泥丸。金沙水拍雲崖暖，大渡橋橫鐵索寒。更喜岷山千里雪，三軍過後盡開顏。” (毛澤東, „長征”)。Silbitoonid on tänapäevase häälduse järgi – *pütōnghuà* neljast toonist 1. ja 2. arvestatakse tasasteks ning 3. ja 4. kaldusteks, tooniskeem: 平平仄仄仄平平，/ 仄仄平平仄仄平。/ 仄仄平平仄仄仄，/ 平平仄(仄)仄平平。/ 平平仄(仄)平平仄，/ 仄仄平平仄仄平。/ 仄仄平平仄仄仄，/ 平平仄仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, neljandates värsipositsioonides erandeid pigem ei lubata); sama riim 1., 2., 4., 6. ja 8. värsi lõpul. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Mao Zedong, Suur Looderatk. (Inglise k) tlk Jana Linnart. Rmt-s: Mao Zedongi tarkuseraamat. [Tallinn], 2003, lk 276 (kaudtõlke eeskuju algallikas: Mao Tsetung, The Long March. Rmt-s: Mao Tsetung, Poems. Tlk [Yè Jūnjiàn, Qián Zhōngshū jt]. Peking, 1976, lk 19).

⁷⁷ Mao Tse-dung, Tsinkanšan. Tlk T[iiu] Kaalep. Edasi, 21.02.1960. Algupärand: „山下旌旗在望，山頭鼓角相聞。敵軍圍困萬千重，我自巋然不動。早已森嚴壁壘，更加衆志成城。黃洋界上炮聲隆，報道敵軍宵遁。” (毛澤東, „西江月·井岡山”)。Tooniskeem:

Cí del ei tarvitse värsid mitte alati väga erineva pikkusega olla ning siinne ongi üks neid. Algupärandil on kummagi stroofi 1., 2. ja 4. värss 6-silbilised (jaotusega 2+2+2) ning 3. värss 7-silbliline (4+3) – seega võib mõelda, et kogu erinevus seisneb ainult 3. värsi viimases silbis. Eestinduses on see jõnksatus säilitatud. Nimelt koosneb tõlge peaaegu läbivalt silbilis-rõhulistest nelikamfibrahhidest (U—U U—U U—U U—U), ainult salmide kolmanda värsi viimase amfibrahhi (U—U) asemel on koriamb (—U U—). Huvitav on see, et hiina värsi kuus- ja seitsesilbikute edastamisel saab eestindus hakkama nelikmõõduga, teisalt on see kahesilbilise intervalliga (ühe mainitud erandiga), nii et hiina 6 silbile vastab 12 eesti silpi ning hiina 7 silbile eesti 13 silpi (suhe seega üldiselt 1 : 2). „Tsinkanšan“ on loodud „Sitsjangjüe“ viisile, mis näeb ette riime kummagi salmi 2., 3. ja 4. värsi lõpul, kuid Mao Tse-dung'il on puhtad riimid ainult 3., 4. ja 7. värsi lõpul. Ilmselt seetõttu ei ole tõlkijagi siin riime tähtsaks pidanud.

Tu Fu tihedad värsid on, jällegi Aleksandr Gitovitši venenduste najal,⁷⁸ väga õhulise kuue saanud **Ants(?) Viirese** 1959. aastal ilmunud eestindustes (need on jäänud ta ainsateks). Üks algupärandis *qīyán lǚshī* on selline:

Bodi kindlus Tu Fu

Kivist kindlus

hiiglakõrge näib:

värvatest

pilvi välja käib.

Võimuka ja sünge

müüri all

valab raskeid vihm

pahinal.

Sügavikus

kallast vastu lööb

.....
 [(仄)]仄[平]平[仄]仄, / [平]平[仄]仄平平。/[平]平[(仄)]仄仄平平, / [仄]仄[平]平[仄]仄。// [(仄)]仄[平]平[仄]仄, / [(平)]平[仄]仄平平。/[平]平[仄]仄仄平平, / [仄]仄[平]平[(仄)]仄。(nurksulgudes erandit lubavad positsioonid, ümarsulgudes põhireeglist tegelikult lahknevad toonid); viisi reeglipärane riimiskeem oleks *xaaxa xaaxa* (seega on riimid tooniülesed).

⁷⁸ Ду Фу, Записал свои мысли во время путешествия ночью, Крепость Боди. Тlk Aleksandr Gitovitš. Rmt-s: Ду Фу, Стихи. Москва, 1955, lk 159–160, 166–167.

mässav, ruttav jõgi

keset ööd,

paistab üle

puude padriku

kahvatu

ja vaevu nähtav kuu.

Töö siin ainult piinab

hobuseid –

koju tagasi

siit kisub neid.

Aga vaevalt

sada maja meil

järel tuhandeist

on sõjateil.

Vaestelt naistelt

muret töö ei vii –

maksud viimse söövad

nagunii.

Igas väikses majas

voolavad

kibedasti

lese pisarad.⁷⁹

---

⁷⁹ Tu Fu, Bodi kindlus. Tlk A[nts(?)] Viires. Edasi, 27.09.1959. Algupäränd: „白帝城中雲出門，白帝城下雨翻盆。高江急峽雷霆鬥，翠木蒼藤日月昏。戎馬不如歸馬逸，千家今有百家存。哀哀寡婦誅求盡，慟哭秋原何處村？”(杜甫, „白帝”)。Tooniskeem: 仄仄平平(仄)仄平，/(平)(平)(仄)仄仄平平。/平平仄仄平平仄，/仄仄平平仄仄平。/(仄)仄(平)平平仄仄，/平平(仄)仄仄平平。/平平仄仄平平仄，/仄仄平平(仄)仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, teine värss eksib julgelt reegli vastu – 1. ja 2. värsi samades positsioonides on sama kolmesilbiline sõna „白帝城 / * bæk tei dzien / ” ‘Bodi kindlus’, mis on juba leksikaliselt-semantiliselt ootamatu lüke ja muidugi ei saa ta kummaski värsis vastandlike toonidega olla); sama riim 1., 2.,

Eestindus jälgendab täpselt venenduse silbilis-rõhulist meetrumit – värsimõõduks on viisiktrohheus, algupärandi iga värss on tõlkes värsilahu kohast kaheks värsiks poolitatud, mis on omakorda kaheks reaks murtud, sealjuures on reavahetused värsiti veidi erinevates kohtades; algupärandi värsi seitsmele silbile vastab tõlkes 18 silpi. Riime on hiina algupärandist tihedamaltki – iga värsi lõpul paarisriimidena, meetriliselt on nad eranditult meesriimid, kuigi kaasrõhul põhinevad. Hiina algupärandi struktuur on täiesti ümber tehtud.

Jaan Kaplinski on olnud Eesti kõige pikaajalisem hiina luule tõlkija ning ta eestindatud teoste valik on mitmekesine, ulatudes muistsetest „Laulude raamatu“ *shī*’dest Song’ide aja *cí*’deni välja. Seetõttu on loomulik, et tõlkemeedodid on aja jooksul vaheldunud ja eri žanrite iseärasustega parimat sobivust taotlenud. Esmalt tõi Jaan Kaplinski sisse *põhimõttelise* vabavärsimeetodi.⁸⁰ Ta teeb otsa lahti 1969. aastal Hiina luuleloo tunnustatuima vormimeistri Tu Fu kahe *qīyán lùshī* eestindustes.⁸¹ Hiina algupärandi ühele värsile vastab tõlkes üks rida, muus osas vormi ei matkita – ei ole täheldada isegi prosoodiaväliste üksuste, näiteks ühe rea sisusõnade hulga vms korrastamist. Hiljem, 1985. aastal ilmunud mahuka Li Bo ja Du Fu tõlkevaliku⁸² saatesõnas mainib tõlkija katsumat „5-silbilise värsi mahutada kahte ritta nii, et esimeses oleks kaks, teises kolm täistähendusega sõna, semantilist üksust, mis siis ligilähedaselt vastavad Hiina kirjamärgile“. Selline lähenemine annab tõlkijale üsna vabad käed, sealjuures on rõhuasetus *püüdmisel* ja *katsumisel*, mis lubavad igal hetkel erandeid teha. Seda ongi tõlgetes näha. Meetriliselt on tegu muidugi vabavärssidega, aga samas on lugedes ikkagi tunda mingit vormi pingsust – nii et taotlus on õnnestunud. Näiteks üks Du Fu kuulsamaid luuletusi, algupärandis rangelt *wǔyán lùshī* vormi tooni-, riimi- ja rööpsusreegleid järgiv:

4., 6. ja 8. värsi lõpul. A. Gitovitsi venenduses: „Каменная крепость / Высока: // Из ворот / Выходят облака. // Под угрюмой / Крепостью Боди // Хлещут, словно из ведра, / Дожди. // А внизу, / Стуча о берега, // Бурная / Проносится река, // И за чащей леса / Чуть видна // Бледная, / Неясная луна. // Кони тут / Работать не хотят – // Им домой / Вернуться бы назад. // Но из тысячи домов / У нас, // Может, сто / Еще стоят сейчас. // Бедных женщин / Не утешит труд – // Все равно / Налоги с них дерут. // И в любом / Из маленьких домов // Льются слезы / Безутешных вдов.“ (Ду Фу, „Крепость Боди“).

⁸⁰ Eeldades, et nt A. H. Tammsaare juhusliku tekstinäite või Leo Leesmendi „Ölimüüja ja Lillehaldja“ proosa vahele pikitud värsskõne luulemõõduta tõlkimisel ei olnud vabavärsi valik põhimõtteline otsus, on Jaan Kaplinski valik toonasel taustal eriline.

⁸¹ Tu Fu, Tsüklist „Kaheksa sügisluuletust“, 8; Päeval pärast külma toidu aega paadis kirjutatud. Tlk Jaan Kaplinski. Noorus, 1969, nr 5, lk 69. Samadest luuletustest on hiljem ilmunud teistsugusedki tõlked: Du Fu, Kaheksa sügisluuletust, VIII; Teisel külma toidu päeval kirjutatud. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 55–57, 57–58.

⁸² Kaneelipuu. Li Bo [40 pala] ja Du Fu luulet [17 pala]. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 5–58.

Kevadevaade

Riik laguneb.
Mäed-jõed jäävad.
Kevad linnas.
Haljad rohi-puud.

Murede aeg.
Pisarad lilleõitel.
Lahkumiskurbus.
Linnu ärevil süda.

Märgutuled
kolmat kuud järjest.
Sõnum kodunt
enam kui kulda väärt.

Valged juuksed
kratsimisest veel hõredamad.
Tee mis tahad –
juuksenõela ei pea.⁸³

1985. aastal ilmunud luulekogus „Õhtu toob tagasi kõik“ sisaldub kolm Li Bo tõlget.⁸⁴ Eriti sealset „Igatsust Pikal Väraval“ hilisema „Kaneelipuu“ ilmuna-
ga võrreldes paistab, kuidas tõlkes ridasid algupärandi värsilahkude kohast
poolitades ja liigsetest n-ö tühissõnadest (hiina k *xūcí* 'funktsioonisõna') vabas-
tades semantilise rütmini jõutud on:

Kaneelipuu-toas nukrutsejal jääb märkamata kevad.	Kaneelipuu-toas nukrutseja ei märka kevadet.
Kuldsete seinte vahel hõljuks nagu sügisene tolm.	Nelja kuldse seina vahel kerkib sügise tolm.
Õhtu riputab tumedasse taevasse selge peegli,	Öö riputab kirka peegli

⁸³ Du Fu, Kevadevaade. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 48-59.

Algupäränd: „國破山河在，城春草木深。感時花濺淚，恨別鳥驚心。烽火連三月，家書抵萬金。白頭搔更短，渾欲不勝簪。" (杜甫, „春望“). Tooniskeem: 仄仄平平仄仄, / 平平仄仄平。/(平)平平仄仄, /仄仄仄平平。/(仄)仄平平仄, /平平仄仄平。/(平)平平仄仄, / (仄)仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁸⁴ Li Bo, Mõeldes Idamäest, Igatsus Pikal Väraval, Laul kuust Yomei mägedes. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: J. Kaplinski, Õhtu toob tagasi kõik. Tallinn, 1985, lk 25, 31, 95.

kus vaatab end üksikolija Pika Värava kambris.⁸⁵

üles tumedasse taevasse.

Vaadata end üksikolijal
Pika värava kambris.⁸⁶

Sedasi saavutatakse tõlkes 4+3 jaotusega seitsmetisele algupärandile eesti luigeja jaoks vägagi hästi tajutav vaste (mis ühtlasi 2+3 jaotusega viietiste algupärandite tõlgetest eksimatult eristub) – olemata sealjuures sugugi meetriline ja jäädes prosoodia mõistes pesuehtsaks vabavärsiks.

Samuti on vabavärsilised ligikaudu samal ajal avaldatud Hiina varasemate, reeglistamata *shī* d viljelnud luuletajate loomingu vahendused: 1985. aastal avaldatud Tao Yuan-ming'i,⁸⁷ 1986. aasta Han shan'i⁸⁸ ning 1989. aasta Ruan Ji valikus.⁸⁹ Sisusõnade semantilise rütmi meetodit neis aga järjekindlalt ei rakendata. Algupärandid on kõik *wúyán shī* d, osas tõlgetes kohati küll kipub ühes reas pigem neli „pärisõna“ (hiina k *shící* 'sisusõna') olema,⁹⁰ näiteks:

* * * Ruan Ji

Üks päev ja jälle õhtu
üks õhtu ja jälle hommik
näost kaob endine jume
eluhingus rauged ja kaob
põues keeb ja lõõskab
muutumised – üks teise järel
tuhandel toimetusel ei otsa ei äärt
mõttled-arutad – taipu ei jätku
jah kardad – viivu pärast
hingeke lendab keeristuulega kaasa
eluaeg käinud mööda õhukest jääd
kes teaks mis lõõmab su südames⁹¹

⁸⁵ Li Bo, Igatsus Pikal Väraval. Tlk Jaan Kaplinski. Samas, lk 31.

⁸⁶ Li Bo, Igatsus Pikal väraval, II. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: Täiskuutaeva all, lk 24. Algupärand: „桂殿長愁不記春，黃金四屋起秋塵。夜懸明鏡青天上，獨照長門宮裏人。“ (李白, „長門怨二首 其二“). Tooniskeem: 仄仄平平仄仄平，/平平仄仄仄平平。/(平)平(仄)仄平平仄，/仄仄平平(仄)仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värsi lõpul.

⁸⁷ Tao Yuan-ming, Tagasi põllule-aeda [jt luuletusi]. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 26.01.1985.

⁸⁸ Han shan, (Naljakas on Han shani tee...) [jt luuletusi]. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 27.07.1986.

⁸⁹ Ruan Ji, Neli luuletust [(Keset ööd ei saa und...), (Taevahobu tuleb loodest...), (Kaunite puude alla toov rada..., (Üks päev ja jälle õhtu...)]. Tlk Jaan Kaplinski. Sõnumitooja, 1989, nr 21–22, lk 8.

⁹⁰ Kuigi sel juhul oleks see algupärandi rütmi suhtes hoopis eksitav, sellist lahendust eeldaks ju pigem 2+2 jaotusega nelitise luuletuse (*siyán shī*) tõlkelt.

⁹¹ Ruan Ji, (Üks päev ja jälle õhtu...). Tlk Jaan Kaplinski. Sõnumitooja, 1989, nr 21–22,

Joon veini Tao Yuan-ming

Teha maja sinna, kus on inimesi,
aga pole vankrite-hobuste müra.
Küsin sinult, kuidas saab nii olla:
meel on kaugel, maine jääb eemale.
Noppides krüsanteeme idatara ääres
silman kauguses Lõunamäe.
Uhked on mäed õhtu eel.
Linnud lendavad seltsis koju.
Siin ongi tõeline mõte.
Tahaks seletada — sõnad läksid meelest.⁹²

* * * Han shan

Naljakas on Han shani tee
ei ole vankri-hobuse jälgi

oja oja järel — vaev meelde jätta
kalju kalju kohal — raske selgeks saada

tuhat kõrt nutmas kastepeisku
üksik määnd itkemas tuules

nüüd kadus teerada käest
kuju küsib varjult kuhu minna⁹³

Selgelt teistsuguse suuna võttis Jaan Kaplinski 1995. aastal ilmunud Su Dong po eestindustes.⁹⁴ Ühe tõlke piires on iga luulerida läbivalt sama silpide hulga-

lk 8. Algupäränd: „一日復一夕，一夕復一朝。顏色改平常，精神自損消。胸中懷湯火，變化故相招。萬事無窮極，知謀苦不饒。但恐須臾間，魂氣隨風飄。終身履薄冰，誰知我心焦。” (阮籍, „詠懷八十二首 三十三”)。 Sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁹² Tao Yuan-ming, Joon veini. Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 26.01.1985. Algupäränd: „結廬在人境，而無車馬喧。問君何能爾？心遠地自偏。採菊東籬下，悠然見南山。山氣日夕佳，飛鳥相與還。此中有真意，欲辨已忘言。” (陶淵明, „飲酒二十首 其五”)。 Sama riim iga paarisvärsi lõpul.

⁹³ Han shan, (Naljakas on Han shani tee...). Tlk Jaan Kaplinski. Edasi, 27.07.1986.

Algupäränd: „可笑寒山道，而無車馬蹤。聯谿難記曲，疊嶂不知重。泣露千般草，吟風一樣松。此時迷徑處，形問影何從。” (寒山, „寒山子詩并和共九百二十一首 其三”)。

Sama riim iga paarisvärsi lõpul (lisaks riimuvad omavahel 1. ja 5. värs ning mingil määral omavahel 3. ja 7. värski).

⁹⁴ Su Dong po, Su Dong po luulet ja märkmeid [20 *shī*-, *cí*- ja proosaluuletust]. Tlk Jaan Kaplinski. Rmt-s: J. Kaplinski, Mitu suve ja kevadet. Kai Pu lini ja Su Dong po luulet ja

ga, luuletusiti see aga erineb, ilmutades seost algupärandi meetrumiga. Hiina viietiste luuletuste tõlkeis on reas 8 (ühe korra), 10 (kolmesti) või 12 (kahesti) silpi; hiina seitsmetistel luuletustel aga 12 (ühesti), 13 (ühesti), 14 (neljasti) või 15 (ühesti) silpi. Ilmselt on silbimäär paika loksunud tõlkimise käigus, eesmärgiga saavutada ühtlus sama luuletuse piires. Samas annab see hea juhuse hinnata eesti ja hiina keele silpide erikaalu suhet – selgesti eristub, et hiina viieli- sed värsid kalduvad eestinduma 10-silbilisteks ning hiina seitsmelised värsid 14-silbilisteks. See tähendab, et erikaalude suhe on enam-vähem täpselt 1 : 2. Seda on hea teada.

Neli Su Dong po pala on proosaluuletused, seal muidugi silbilugemist ei ole. Omapärane on aga kolme *cí*-luuletuse⁹⁵ saatus. *Cí* d koosnevad teadupärast eri pikkusega värssidest, kuid kõnealusel tõlkes on read läbivalt ühtlustatud silbiarvuga (ühel korral 12, kahesti 14 silpi), mis muudab nad vormilt *shī* dest eristamatuks (ning kuna juba kaasaegsed, osa laitvalt, osa kiitvalt, tähendasid Su Dong po *cí* sid sisult hoopis *shī* sid meenutavat, siis jäävad nad eesti lugejale eristamatuks sisultki). Oletatavasti nii nad lihtsalt tundusid paremini kõlavat. Ebaühtlased read võinuks suvalise mulje jätta. Tõlkes ongi ju erandeid ja kõrvalekaldeid (ja eriti vigasid) alati keerukam niimoodi edasi anda, et nad tunduksid taotluslikuna, ega mitte näiteks tõlkija lohakusena-kohmakusena – seepärast tõlgitakse pigem algupärandist korrapärasemaks, siledamaks ja sujuvamaks.

Lisada tuleb, et „Mitme suve ja kevade“ tõlgetes silbiarvu korrapäral puudub meetriliselt rütmistav mõju (mis iga lugeja ühtmoodi pead noogutama paneks). See ei kosta väljagi. Ei aita kuidagi teksti paremini meelde jätta, ei aita neid etelda. Luule voolab proosalikult, „vabalt ja vulinal“. Silbiarvu korrapära loob mingi teadvustamata mõnusa tunde, mis erineb täielikult meetrilise luule lugemisel kogetavast rütmitundest. Ühepikkuste lausetega proosa (paar silpi sinna-tänna ei suuda asja muuta) toimib täpselt samamoodi. Sama korrastav toime oleks silpide asemel kas või tähemärkide hulga arvestamisel. Üksnes ühtlustatud-võrdsustatud silbiarvu põhjalt luulerütmi ei sugene. Seepärast ei oleks ilmselt õige seda lahendust nimetada „silbiliseks värsisüsteemiks“ (teisipidi võiks sama hästi rakendada „tähemärgilist värsisüsteemi“). Jaan Kaplinski silbiliselt korrastatud Su Dong po tõlked kõlavad vabavärsilisena. Su Dong po tõlgete lummas on oma osa kindlasti ühel hiina luulekeele .....

märkmeid. Tallinn, 1995, lk 49–73.

⁹⁵ Su Dong po, (Poolik kuu jäänd rippuma raagus tung-puusse...); 卜算子 [eelmise algupärand]; Tuul ja lained lakkavad; Kaljukana taeva all. Samas, lk 58, 59, 60, 61. Luuletuse „Kaljukana taeva all“ algupärandit „鷓鴣天·林斷山明竹隱牆“ eristab seitsmetise reeglita luuletuse (*qīyán lǜshī*) vormist ainult üks väike, aga väga tähelepanev erinevus – *lǜshī* vormi viienda värvi kohal on hoopis kaks lühikest (ja teistsuguse toonimustriga) kolmesilbilist värssi.

loomuomadusel – nimelt vastab värss alati lausele (või eelnevaga-järgnevaga asündeetiliselt seotud osalausele, tõlgendamise küsimus), näiteks siiret ei saa esineda.⁹⁶ Tõlkes ilmselt ongi iga rea täpselt tervikliku lausega ühtimine oluliseks luuletust korrastavaks teguriks. Puhtalt sama silbiarvu najal sellist mõju ei saavutaks. Silpide hulk võiks kahjutult veidi sinna-tänna kõikuda (ilma et seda tähelegi pandaks), aga väikesedki siirded lõhuks luuletuse mõnusa mõõdetud kulgemise ühe hoobiga. Sealjuures on tõlkes tuntavalt kasu kirjavahemärkide tarvitamisest (näiteks võrdluses varasemate Ruan Ji ja Han shan'i tõlgetegagi).⁹⁷

Teisalt on Jaan Kaplinski üsna samal ajal hiina luulet eestindanud mõõduliseltki, seda jällegi algupärandi loomu arvestades. 1997. aastal avaldatud „Laulude raamatu“ ja „Üheksateistkümne vana laulu“ tõlgetes⁹⁸ võtavad hiina laulusid meenutavad luuletused lausa iseenesest eesti rahvalaulu meenutava kuju – seda hoolimata asjaolustki, et tõlkija ranget meetrilist täiuslikkust teadlikult väldib. Luuletuste meetriliseks vundamendiks on silbilis-rõhuliste neliktrohheustega värssid, mida alatasa mingi jõnksatusega murendatakse, aga mis ometigi kenasti koos seisab,⁹⁹ näiteks järgnevas „Laulude raamatu“ palakeses:

Vilgub väike tähekene
Idas Orion ja Sõel
kiirelt kiirelt läheb öö
hommikud-õhtud isanda juures
saatused ei ole samad

Vilgub väike tähekene
Orion ja Sõelatähed
kiirelt kiirelt läheb öö
võta tekk ja sääsevõrk
saatused on erinevad¹⁰⁰

---

⁹⁶ Hiina luules siirde üritamine meenutaks vikerkaare püüdmist. Osa lauset järgmisesse värssi viia tahtes juhtuks pigem see, et värss venib pikemaks – ja vastupidi. Värsipiir oleks lause lükata-tõmmata.

⁹⁷ Tänapäeval on hiina keeleski sageli tavaks paarisvärsside lõppu punktiga tähistada ning paari moodustavaid värssse komaga eraldada.

⁹⁸ Vanu hiina laule. Shijing. Hani aja laule. Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1214–1226.

⁹⁹ Reeglipära järgitakse luuletusiti erineval määral ning ikka ja jälle on värssides märgata, et täielikust reeglipärasastamisest hoidumine on taotluslik.

¹⁰⁰ (Vilgub väike tähekene...). Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 1997, nr 9, lk 1217. „Aristokraadi liignaised pidid enne hommikut isanda juurest lahkuma ja oma majadesse minema. Nende saatus oli kehvem kui isandal ja tema peanaisel“

2002. aastal avaldatud Li Yu *cí*'de tõlgetes¹⁰¹ arvestab Jaan Kaplinski eraldi iga värssi pikkust – hiina kolmelise värssi eesti vasteks on 6 silpi, neljalisel 8 silpi, viielisel 9 silpi, kuuelisel 10–11 silpi, seitsmelisel 11–12 silpi. Seega on hiina ja eesti silpide erikaalu suhe lühemates värssides 1 : 2, pikemates isegi veidi väikesem. Tõlke lugemisel hiina neli- ja viissilbikute vahe hajub, samuti kuus- ja seitsesilbikute oma – kuid vähemalt kolm eri pikkusega ridade rühma eristuvad tajus tõlgetegi lugemisel. Tähtsat osa mängib jällegi ridade ja (osa)lausete kattuvus, lühem rida tähendab lühemat lauset, pikem pikemat – ning pigem see teebki eri pikkusega ridade vaheldumise tajutavaks.

Viisil „Kohtumisrõõm” Li Yu

Metsapuult on pudenend kevadevärvid.

Kui kähku, kui kähku!

Mis teha: hommik on vihmane-vilu ja õhtul lõõtsub tuul.

Pisar punapalgel.

Jään siia, et juua.

Kui mitu korda veel?

Inimelu on üksainus lein ja itta voolavad jõed.¹⁰²

Tõlkes on algupärandi kummagi salmi eelviimane riimita värss ja viimane riimiga värss üheks reaks ühendatud (sidesõna „ja” abil).

Andres Ehini tõlkes on 1986. aastal ilmunud Pu Songling'i (1640–1715) „Libarebased ja kooljad”.¹⁰³ Tegu on „armu- ja hirmujuttudega”, aga proosa vahele on hiina kombe kohaselt lipsanud mõni luuletuski ning tõlkija on oma tööd võtnud täie tõsidusega ning need rõõmsalt värsivormi valanud. Tõlked on tehtud venenduste vahendusel.¹⁰⁴ Eestinduste ühisjooneks on see, et nad

.....
(J. K. märkus). Algupäränd: „嘒彼小星，三五在東。肅肅宵征，夙夜在公。寔命不同！嘒彼小星，維參與昴。肅肅宵征，抱衾與裯。寔命不猶！” („詩經·國風·召南·小星”). Riimiskeem: *ababb acacc*.

¹⁰¹ Li Yu laule. Tlk Jaan Kaplinski. Looming, 2002, nr 5, lk 701–705.

¹⁰² Li Yu, Viisil „Kohtumisrõõm” (Metsapuult on pudenend kevadevärvid). Tlk Jaan Kaplinski. Samas, lk 703. Algupäränd: „林花謝了春紅，太匆匆！無奈朝來寒雨，晚來風。胭脂淚，相留醉，幾時重？自是人生長恨，水長東。” (李煜, „相見歡·林花謝了春紅”). „Kohtumisrõõmu” viisi tooniskeem: [平]平[仄]仄平平，/仄平平。/[仄]仄[平]平[平]仄，/仄平平。//[([仄])[平]仄，/[平][平]仄，/仄平平。/[仄]仄[平]平[平]仄，/仄平平。(nurksulgudes erandit lubavad positsioonid, ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknev toon); ning riimiskeem: *aaxa bbaaxa*, mida see Li Yu *cí*'gi järgib.

¹⁰³ Pu Songling, Libarebased ja kooljad. Hiina armu- ja hirmujutud. Tlk Andres Ehin. Tallinn, 1986.

¹⁰⁴ Пу Сун-лин, Верная любовь, Воскресение Лянь-со. Värsid tlk Igor Lissevitš. Rmt-s: Пу Сун-лин, Новеллы. Москва, 1961, lk 29–30, 240. Пу Сунлин, Фея из

kepsutavad silbilis-rõhulistel anapestidel (U U —), kuigi vene vahetõlgetest on anapestiline ainult üks. Venendused on hiina algupäranditega võrdse värsseid hulgaga, eesti omadel seos puudub. Hiina keeles on üks pala neljasilbitine, üks viie- ja üks seitsmesilbitine – venendustel mõõdu osas hiina algupäranditega seos puudub, aga kummalisel kombel on see kaudselt olemas eestindustel. Hiina kaheksa **nelisilbiku** tõlkevasteks on eesti neliteist **kolmikanapesti** (jutust „Haldjas mägikloostri“):

Pianpian löi juuksenõelaga takti ja laulis:

„Pole poju mul suurnike soost:
rikast onu või kõrget aujärge
pole tal. Siiski pakatab õnnest.
Milleks kaunile poisile kaugas?
Tema mõrsja on ometi ilus,
kuigi rüü pole parimast siidist
ega kangesti kallist brokaadist,
mida kaunistab uhkustav muster.
Saabub öö. Las see säriseb lustist!
Aga praegu ma noorpaari saadan
abiellu kui pikale teele.
Nüüd veel kostitan armsamat poega
omas kodus ja peekri ma tõstan:
tema õnneks ja terviseks joon!“¹⁰⁵

Hiina nelja **viissilbiku** tõlkevasteks on eesti kaheksa vahelduvat **nelik-** ja **kolmikanapesti** (jutust „Armutruudus“):

Neiu silmad reetsid vastset tunnet ja ta sepiitses Hole kingituseks värssi:

Surematuse nektar viib alla su keele,
aga ära sa kiirusta maitsma!

горной обители. Värsid tlk Igor Lissevitš. Rmt-s: П. Устин, Пу Сунлин и его новеллы. Москва, 1981, lk 125.

¹⁰⁵ Pu Songling, Libarebased..., lk 213. Hiina algupärandis: „翩翩扣釵而歌曰：「我有佳兒，不羨貴官。我有佳婦，不羨綺紈。今夕聚首，皆當喜歡。為君行酒，勸君加餐。」” (iga paarisvärsi lõpul on läbivalt sama riim; teosest: 蒲松齡, „聊齋志異 翩翩“). I. Lissevitši venenduses (korrapäratult kaheks reaks murtud) viisikamfibrahhid: „Пяньпянь отбивала такт шпилькой и пела: // Незнатен мой сын — / Нет родства и высоких чинов, / Но в этом ли счастье? / Красавцу богатства не надо! / Невеста его / Хороша и без ярких шелков, / Без пышной парчи / И роскошных узорных нарядов. / Так пусть этой ночью / Веселье искрится кругом, / Ведь я новобрачных / Сейчас в дальний путь провожаю. / И сына любезного / Потчуя в доме своем, / Заздравную чашу / Сама за него поднимаю!” (Пу Сунлин, „Фея из горной обители“).

Las see Sinetav Sild sulle raugaeas paista –
küllap siis jõuad taevaste teele!

Sellel igavikneiul nefriidist on põiad,
aga ära talt õrnusi otsi!
Iial maisemaid neidusid ära sa trotsi –
nende embuses õnne sa leiad!¹⁰⁶

Ning hiina nelja **seitsesilbiku** tõlkevasteks on eesti kuus kas **viisik-** või **nelik-**anapesti (jutust „Liansuo ülestõusmine”):

Korraga kuulis ta müüri tagant õrna laulvat häält, mis värsse luges:

„Nõnda pilkane öö. Tuule laulus on tuska ja ängi.
Armusädemeid pilluvad siiski mu sāngi
jaaniussid, kes hullavad kasteses luhas.”

[- - -] Yang jäi ootama, millal sealt jälle värsiread kostavad. Kui need olid ette kantud, sepiitses noormees salmille jätku:

„Piinad endale hoian, neid teistele maha ei müü!
Seljas südaöö külmust mul küütleb türkiisidest rüü.
Juba surm tuleb, jääne ja kuupaistepuhas.”¹⁰⁷

Tähelepanдав on seegi, et ainus puhtalt riimiline algupärand (1.) on eestinduses riimid kaotanud, kuna riimideta (ja ainult ebamääraselt kokku kõlavad) algupärandid (2. ja 3.) on uhked riimid omandanud (skeemid vastavalt *aac bbc* ja *abba cddc*). Pole vist mõtet lisadagi, et tõlgete sõnastuses ja vaimus kajastub vene vahenduste mõju.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Samas, lk 227. Samuti: Liao Zhai, (Surematuse nektar viib alla su keele...). Tlk Andres Ehin. Rmt-s: Kaksainus. Maailma armastusluulet Andres Ehini valikus ja tõlkes. [Tallinn], 2004, lk 68. [„Liáozhāi zhīyì” on õigupoolest Pú Sōnglíng’i jutukogu hiinakeelne pealkiri, mitte autorinimi.] Hiina algupärandis: „眉目含情。作詩贈生曰：「何事求漿者，藍橋叩曉關？有心尋玉杵，端只在人間。」” (蒲松齡, „聊齋志異 瑞雲”). I. Lissevitši venenduses nelikjambid: „[- - -] Зачем отвечать ты спешишь / Бессмертия нектар чудесный / И в дверь обители небесной, / Чрез Синий Мост, пройдя, стучишь? // У дев бессмертных не ищи. / Волшебной ступки из нефрита, / Среди людей, поверь мне, скрыты / От счастья твоего ключи...” (Пу Сун-лин, „Верная любовь”).

¹⁰⁷ Samas, lk 146. Hiina algupärandis: „忽牆外有人吟曰：「玄夜淒風卻倒吹，流螢惹草復沾幃。」[- - -] 楊由是伺諸牆下，聽其吟畢，乃隔壁而續之曰：「幽情苦緒何人見？翠袖單寒月上時。」” (蒲松齡, „聊齋志異 連環”). I. Lissevitši venenduses nelik- ja kolmikanapestid: „[- - -] Ночь темна – только ветер тоскливо поет, / Огоньками забрызгали ложе мое / Светлячки, что резвятся в траве...[- - -] Горечь дум одиноких никто не поймет! / В бирюзовом наряде всю ночь напролет / Мерзну я при холодной луне.” (Пу Сун-лин, „Воскресение Лянь-со”).

¹⁰⁸ Veidi hiljem, 1990. aastate algusest peale hakati hoogsalt hiina (põhiliselt taoistlikke ja budistlikke, aga muidki) värsse inglise vahetõlgete kaudu eestindama, aga neist

1981. aastal Tartu ülikooli orientalistikaringi tõlkevõistluse raames valminud Wang Wei „Hirvepargi“ eestinduste hulgas (võidu saavutas psühholoogia eriala 1. kursuse tudengi Märt Läänemetsa töö)¹⁰⁹ tegi hiina klassikalise luule vormi vahenduse seisukohalt seni uudse valiku **Eve Valdma**, eestindades hiina *wǔyán juéjù* rõhulises värsisüsteemis:

Hirvepark Wang Wei

[1]

Nii inimtühjad tunduvad mäed,	U — U — U — UU —
kuid kuulda on häälekaja.	U — UU — U — U
Taas päikesesära sa metsas näed,	U — UU — UU — U —
mis sädeleb samblavaibal. ¹¹⁰	U — UU — U — U

[2]

Ei tühjades mägedes inimest näe,	U — UU — UU — UU —
kuid kostab häälekaja.	U — U — U — U
Taas valgust sa sügavas metsas näed,	U — UU — UU — U —
mis peegeldub samblarajalt. ¹¹¹	U — UU — U — U

Mõlemad tõlked on samas meetrumis — ülevärsiti vahelduvad nelik- ja kolmikjambiidid. Kasutusel on ristriimid (*abab*). Huvitav on seegi, et *wǔjùé* värsisides esineva viie silbi kohta on eestinduses ainult kolm-neli värsirõhku. Pelgalt tõlke põhjal otsustades võiks algupärandit pigem seitsmetisteks paarisvärssideks pidada.

Rein Raud on oma 1989. aastast pärit hiina buketic talitanud täpselt saatesõnas esitatud vormipõhimõtete kirjelduse järgi — „n silbile reas vastaks $2n+2$, segmendis $2n+1$ silpi“.¹¹² Samas võib tõlkeid lugedes vahel kujunema hakata rõhulise värsisüsteemi moodi rütmialge, samuti semantikatasandil võib segmendi sisusõnade hulk algupärandi kirjamärkide hulgaga ühtima juhtuda — aga pigem ebajärjekindlalt. Vormi aluseks on tõesti silpide arvestamine.

.....
ei ole vormi seisukohalt midagi huvitavat esile tuua. Jääb lihtsalt nentida nende vabavärsilisust.

¹⁰⁹ Wang Wei, Hirvepark (Üksik tühi mägi. / Hingelist ei näe...). Tlk Märt Läänemets. TRÜ, 29.05.1981, nr 17.

¹¹⁰ Wang Wei, Hirvepark (Nii inimtühjad tunduvad mäed...). Tlk Eve Valdma. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Algupärand: „空山不見人，但聞人語響。返景入深林，復照青苔上。“ (王維, „鹿柴“). 1. ja 3. värsi lõpul üks riim (mida vorminõuded üldse ei tingi), 2. ja 4. värsi lõpul teine (tavatult kaldus tooniga).

¹¹¹ Wang Wei, Hirvepark (Ei tühjades mägedes inimest näe...). Tlk Eve Valdma. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Sama luuletuse teisi tõlkeid: Wang Wei, Hirvepark (Tühjal mäel inimest ei näe...). Tlk Anu Sillastu. TRÜ, 29.05.1981, nr 17. Samuti Märt Läänemetsa ja Rein Raua eespool osundatud.

¹¹² R. Raud, Saateks. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 35–36.

Näiteks üks algupärandis *wūyán juéjù* vormis luuletus:

Kevade koidik Meng Haoran

Kevadel uni

koidust midagi ei tea

Kuni kõikjal on

kuulda laulusädinat

Kogu öö kestis

tuule ja vihma sahin

Langevad õied

kui palju on neid kes teab¹¹³

2010. aastal ilmunud Ikkyū Sōjun'i (1394–1481) tõlgetes¹¹⁴ on Rein Raud meetodit vahetanud. Jaapani *zen'*i-munga algupäraselt *qīyán juéjù* (jaapanlikus häälduses *shichigon zekku*) vormis luuletused on eestindatud rõhulises värsisüsteemis. Hiina värs on eestinduses värsilahu koha pealt kaheks reaks murtud – „ülaneliku“ (lahueelse esiosa) tõlkes on neli värsirõhku, „alacolmiku“ (lahujärgse tagaosaga) tõlkes aga vastavalt kolm rõhku. Seega parimal juhul ei pruugi vastavus piirduda ainult prosoodiaga, vaid võib juhul, kui tõlkes ühe rõhurühma sisse täpselt üks sisusõna mahub, kattuda isegi semantiliselt. Igatahes see võimalus on olemas. Õnnelikult ühtivad prosoodia ja semantika järgnevas tõlkes:

Kunagi oli pealinnas ainult kaks lõbumaja, Punane Trepp ja Vana Koobas. Neid nimetati ka Põrguks ja Ahelateks. [- - -] Aga praegu võta milline linnaturk tahes, ikka on kümnest hoonest neli või viis lõbumajad. Kiim muudkui õitseb ja riik käib alla. [- - -] Kuid paljast ohkamisest pole abi – sellepärast kirjutasin asjast kaks laulu ja ühe värsi.

2

Buddha kujul templisamba ees	— U — U — U — UU
seesama asi on vinnas	—UU—UU— U
valeõpetus praegusel ajal on	— U —UU—UU—UU
õigega ühes hinnas	—UU— U — U

¹¹³ Meng Haoran, Kevade koidik. Tlk Rein Raud. Vikerkaar, 1989, nr 1, lk 32. Algupärand: „春眠不覺曉，處處聞啼鳥。夜來風雨聲，花落知多少。” (孟浩然, „春曉”). Riimid on 1., 2. ja 4. värsi lõpul (tavatult kaldus tooniga); vastavalt on tooniskeemgi pahupidine: 平平(平)仄仄, /仄仄平平仄. / (平)平(仄)仄平, / (仄)仄平平仄. (ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades).

¹¹⁴ Ikkyū Sōjun, Hullunud pilv. Tlk Rein Raud. Tallinn, 2010.

särav teeskleja tõsise sarnane	— U —UU—UU—UU
peaaegu vahet ei teegi	—UU—UU— U
ainult et Buddha vaimu ei leidu	—UU— U —UU— U
kübetki tema rinnas ¹¹⁵	—UU— U — U

Ülevärsiti vahelduvad nelik- ja kolmikmõõdud, enamasti ühe-kaheasilbilise intervalliga (nagu siinsetes daktüloidideski). Hiina 4 silbile vastab Ikkyū Sōjun'i luulekogu eestindustes 9–11 silpi, hiina 3 silbile 7–8 silpi. Seega kõigub hiina ja eesti silbi erikaalude suhe 1 : 2½ kandis. Rõhulist süsteemi rakendades on sellise erikaalu korral võimalik üsna mugavalt hiina värsi prosodiaüksusele eesti tõlgetes täpne ja samas paindlik vaste tekitada;¹¹⁶ ühtlasi hõlbustab keskmisest suurem kaaluvahe riimimistki, kuna sõnastamisruumi on lahedamalt.

Teisalt muidugi semantiliste ja süntaktiliste vastavuste loomiseks ainult meetrumi abist ei piisa. Rein Raua tõlgete hulgas on teises äärmuses sellised, kus värsid ikkagi ei pruugi võrdsel hulgal semantilisi üksuseid sisaldada või kus näiteks osalused ja isegi kõnetaktid värsi(lahu)piiridest üle libisevad, näiteks järgnevas luuletuses:

Buddha sünd

kolmes maailmas ta on ainus kuid	— U —UU— U —UU
mõista on võimatu ju	—UU— U — U
kellena meie hädaorus tal	—UU— U — U —UU
seekord olla on tuju	— U —UU— U
kaheksa tuhat korda tulnud ja	—UU— U — U —UU
läinud me hulgast võttes	—UU— U — U
vahel hobuse vahel eesli ja	— U —UU— U —UU
vahel Gautama kuju ¹¹⁷	— U —UU— U

¹¹⁵ Samas, lk 33–34. „Zen-meister Yunmeni õpetustes leidub lugu sellest, kuidas templisammas olla rasedaks jäänud“ (R. R. märkus). Algupäränd: „佛交露柱一同逾，邪法此時難得扶，榮街徒似作家漢，佛法胸襟一點無。“ (一休宗純, „洛下，昔有紅欄，古洞兩處。曰地獄，曰加世。[- -] 今街坊之間，十家四五娼樓也。淫風之盛，幾乎亡國。[- -] 不足嗟嘆。故述二偈一詩，以詠歌之云。頌曰 其二“). Tooniskeem: (平) 平仄仄仄平平， / (仄) 仄(平) 平(仄) 仄平， / 平平(仄) 仄(平) 平仄， / 仄仄平平仄仄平。 (kumbki paarisvärss sisemiselt n-ö vastandamise reeglit järgib, samas omavahel tervikuks kokku sobimata – erinevalt rangemast *lǚshǐ* st ongi aga *juéjù* puhul paarisvärsside ühendamisel toonide n-ö kleepimise vastu eksimine mõõndav); sama riim 1., 2. ja 4. värsi lõpul.

¹¹⁶ Teistpidi mõeldes tingib rõhuline süsteem, mis ühele hiina silbile täpselt ühe eesti rõhurühmaga vastab, sellise intervalli korral sellise erikaalude suhte.

Rein Raua varasemaid ja hilisemaid tõlkeid võrreldes on tajuda, et rõhulise süsteemi alged on juba esimestes, eriti *qīyán'* i mõõdus palade tõlgetes tunda. Ainult paari pala korraga lugedes ei tarvitse aga luuletuse rõhulisusest üldse aru saada, see hakkab toimima veidi suurema tekstihulga puhul. Keerukam on lühemate värsside, näiteks *wǔyán'* i mõõdus luule puhul, kus meetrumi mõjulepääsuks tuleks värsirõhud ja loomulikud lauserõhud vägagi rangelt omavahel vastavusse viia.

Märt Läänemetsa tõlked on laululisuse taotlusest olnud peaaegu alati kindla silbilis-rõhulise mõõduga – ainsaks erandiks on üks esimesi 1990. aastal avaldatud eestindusi, mis salalikult meetrilise ja semantilise ranguse piiril võbeleb (algupärandiks on *qīyán juéjù*):

Peatus Qinhuail Du Mu

Udu hõljub jahedal veel,
kuuvalgus looritab liiva.
Ööhämaras kaldale sõuan;
saabun kõrtsitoa juurde.
Kõrtsiplikad muret ei tunne
laostuva riigi pärast.
Üle jõe lauldakse ikka
lilledest tagaaias.¹¹⁸

Muudes tõlgetes, nii varem kui hiljemgi, on meetrum seevastu selgelt paigas, enamasti trohheiline (harvem daktüiline või muu). Värsid on alati ühepikkused ja värsilahud reavahetusega esile toodud. Tõlkija sissetöötatud hästi toimivaks lemmikvõtteks tundub olevat värsilahu järel viimikuta (viimase rõhutu silbita) kolmiktrohheuse kasutamine (seega lõpetab värssi alati paaritusilbiline sõna) – see meenutab vägagi hiina värssi rütmi (kolmele silbile vastab kolm värsirõhku) ja hoiab oma lõpuvakatusega järjestikuseid värsse üheks joruks sulandumast. Samuti peab Märt Läänemetsa lugu riimist, see võib samas olla

¹¹⁷ Samas, lk 42. Algupärand: „三世一身異號多，何人今日定誦訛，婆婆來往八千度，馬腹驢胎亦釋迦。” (一休宗純, „佛誕生”). Tooniskeem: (仄)仄(平)平仄仄平, /(平)平(仄)仄仄平平, /平平(仄)仄(平)平仄, /仄仄平平仄仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

¹¹⁸ Du Mu, Peatus Qinhuail. Tlk Märt Läänemets. Sõnumitooja, 1990, nr 6, lk 8. Algupärand: „煙籠寒水月籠沙，夜泊秦淮近酒家。商女不知亡國恨，隔江猶唱後庭花。” (杜牧, „泊秦淮”). Tooniskeem: 平平(仄)仄仄平平, /仄仄平平仄仄平。/(仄)仄(平)平平仄仄, /(平)平(仄)仄仄平平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

vaevumärgatavgi, vahel piirdudes üksnes kolmesilbilise sõna viimase silbiga, mis ei tarvitse kaasrõhulinegi olla – maitse asi, aga korralikust raskelt kolk-suvast võivad sellised tagasihoidlikud riimid meeldivaminigi kõlada. Näiteks üks algupäraselt *wūyán lǜshī* vormis luuletus:

Kuulates Shu munga kandlemängu Li Bo

Mungakuues kaugelt Läänest
tunud Shu-maa mees.
Hoiab õrnalt hõbekeelset
kannelt enda ees.
Peened sõrmed vaevu-vaevu
keeli riivavad.
Tundub, nagu kümme tuhat
mäнди mühavad.
Rännumehe süda kergeks
saab kui vetevoos.
Meenub õhtukella kaja
helidega koos.
Lummatuna ei ma märka
päikest loojumas,
ega sügispilvi süнки
taeva kogumas.¹¹⁹

Ning ühed algupäraselt *qīyán juéjù* vormiga budistlikud õpetusvärsid (sanskriiti *k gāthā*, hiina *k jì (sòng)*):

Kümme härja karjatamise pilti Kuo'an Shiyuan

10. Läheb laadale, kaks kätt taskus

Hõlmad lahti, paljajalu
sammub laadale;
porine ja tolmune, suu
venind naerule.

¹¹⁹ Li Bo, Kuulates Shu munga kandlemängu. Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 316–317. Algupäränd: „蜀僧抱綠綺，西下峨眉峯。爲我一揮手，如聽萬壑鬆。客心洗流水，餘響入霜鍾。不覺碧山暮，秋雲暗幾重。” (李白, „聽蜀僧潛彈琴”). Tooniskeem: 平平(平)仄仄, /(仄)仄(仄)平平。/仄仄(平)平仄, /平平仄仄平。/(平)平(平)(仄)仄, /(仄)仄仄平平。/仄仄(平)平仄, /平平仄仄平。(ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, viiendas värsis kipub neid juba liialt olema); sama riim 2., 4., 6. ja 8. värsi lõpul.

Pole vaim ei mägierak,
tõesti ime see!
Kuiva puud kui koputab,
see puhkeb õitsele.¹²⁰

Sellise vormiga Märt Läänemetsa tõlked valdavalt ongi – enamasti trohheilises mõõdus, värsilahu ees kolmikud või nelikud. Norida tahtes võiks ette heita seda, et lahueelse värsiosa mõõtu ei tingi see, kas algupäraselt on tegu viieliste või seitsmeliste värssidega, vaid jääb juhuse hooleks. Lõpetuseks võrdluseks üks teistsuguse meetrumiga tõlkekatkend, algupärandiks erisilbiliste (*záyán*, hääldus: tsajän) värssidega vanas stiilis *yuèfū* (hääldus: jüefu) luuletus:

Joogem veini! Li Bo

[- - -]

Parim muusika, hõrgumad road, liiga kalliks ma
ühtegi asja ei pea.
Tahan purju end juua ja seda, et kaineks ei
saakski siis enam mu pea.
Targad pühakud muistsed kord olid ja elasid,
keegi ei mäleta neid.
Palju kuulsamad joodikud on, kelle seltsist ei
puudunud iialgi vein.
Muiste kuningas Chen kui korraldas peo oma
Rahu ja rõõmu palees.
Tuhat vaati läks veini ja vahet ei olnud, vaid
pidu ja pillerkaar kees.
Kas mõelda võib peremees kunagi sellest, et
raha on nappimas tal.
Kui sõbrad on majas, siis veinipoe manu tal
tee olgu jalgade all.
Poiss käsu saab ratsu ja kuldkirja kuub rahaks
teha, et ei lõpeks vein.
Koos teiega prassime nõnda, et ununeks
muistsete aegade lein.¹²¹

¹²⁰ Kuo'an Shiyuan, Läheb laadale, kaks kätt taskus [„Kümne härjakarjatamise pildi“ sarjast 10. pala]. Tlk Märt Läänemets. Rmt-s: Sheng-yen Dan Stevensoniga, Härja jälgi mööda. *Chan*-budismi tee tänapäeva Hiina õpetaja järgi. [Tallinn], 2007, lk 357. Algupärand: „露胸跣足入鄜來，抹土塗灰笑滿腮；不用神仙真秘訣，直教枯木放花開。” (廓庵師遠, „十牛圖頌 其十入塵垂手”). Tooniskeem: (平)平仄仄仄平平, /仄仄平平仄仄平。/仄仄平平平仄仄, / (平)平 (仄)仄仄平平。 (ümarsulgudes reeglist tegelikult lahknevad toonid, kõik erandiga lubatud kohtades); sama riim 1., 2. ja 4. värssi lõpul.

Siin on tegu silbilis-rõhuliste seitsmikanapestidega (UU—UU—UU—UU—UU—UU—UU—UU—, värssi alul on vahel vabadusi lubatud), mis on kirjas kaheks reaks murtud. Algupäränd sisaldab 30 mitmemõõdulist (põhiliselt seitsmelist) värssi, eestinduses on aga 22 ühemõõdulist värssi; samuti on tõlge omandanud paarisriimid — seega on luuletuse vormi vallas tõesti teadlikult ja julgelt „ümberluuletamise teed“¹²² mindud.

Ülal käsitletu hõlmas hiina luule eestindustest muidugi ainult osa. Loodetavasti õnnestus aga puudutada võimalikult paljusid erinevaid lähenemisi. Tõdeda võib, et hiina luule eestindused moodustavad vormildasa vägagi segase seltskonna. Tingitud võib see kirjus olla tõlkijate hiina luule vormikäsitlusest. Algupärändite puhul peetakse eriti oluliseks värsside silbiarvu ja silbitoone, samas tunnistatakse, et tõlkimisel üheseid vastavusi saavutada on täiesti võimatu. Mingisuguse vormi vajaduse tunnistamine ajendab igat tõlkijat oma arusaamadele ja maitsele vastavaid lahendusi otsima. Kaudtõlgete puhul on lausa hämmastavalt otsene mõju vahekeelse tõlke vormil.

Valitud on mitmeid värssisüsteeme, nende esinemisel on täheldatavad mõningad üldised tendentsid. Esiteks ajalised — umbes 1960. aastate keskeni oli valdavaks silbilis-rõhuline värssisüsteem (Pent Nurmekunna ja Tiiu Kaalepi otsetõlked, vene keele vahendusel tõlgitu); sama kümnendi keskel Hiinaga suhted jahenesid, tõlgete avaldamine peaaegu katkes, jätkudes jälle alles 1980. aastate keskpaiku, sedakorda vabavärsiliste tõlgete kujul (Jaan Kaplinski ja Rein Raua varased tõlked) ning 1990. aastate keskelt peale vabavärsiga enam rahuldumata uusi meetrilisemaid vorme võttes (Märt Läänemetsa silbilis-rõhuline, Rein Raua rõhuline, Jaan Kaplinski kvaasikristallid). Teiseks saab sedastada, et meetrumile sunnib suuremat tähelepanu pöörama algupärändite laululisus („Hiina pioneeride laul“ järgib peensusteni igat silpi, Tiiu ja Ain Kaalepi *cí*-tõlgetel on meetrum ilmekalt markeeritud, „Laulude raamatu“ ja „Üheksateistkümnene vana laulu“ tõlked ilmutavad isegi Jaan Kaplinskil tugevaid silbilis-rõhulisuse sugemeid, Märt Läänemetsal piisab juba laulu ja luule vahelisest „generatiivsest sidemest“, et vältida igasugust proosalisust), samuti puudutab see õpetusvärssse (kaasa arvatud Ikkyū Sōjun'i kiiksuga selliseid), mis peaksid lugejale-kuulajale hästi meelde jääma, ja proosateoses sisalduvat seotud kõnet, kus ta värssilisus on eriti rõhutatud ja peab kuidagi muust tekstist

¹²¹ Li Bo, Joogem veini! Tlk Märt Läänemets. Akadeemia, 1996, nr 2, lk 313–314.

Algupärändis: „[- -] 鐘鼓饌玉不足貴，但願長醉不復醒。古來聖賢皆寂寞，惟有飲者留其名。陳王昔時宴平樂，斗酒十千恣歡譔。主人何爲言少錢，徑須沽取對君酌。五花馬，千金裘，呼兒將出換美酒，與爾同銷萬古愁。” (李白, „將進酒“). Luuletuse riimiskeem on [xaaxbbxbxacaxdedxd]x dcdccxcxee.

¹²² Vt M. Läänemets, Li Bo tõlgitavus ja tõlgitamatus, lk 311.

esile tulema („Kolmevalitsuses“, „Kuldlootoses“, „Libarebastes ja kooljates“). Kolmandaks vahekeele mõjud, mis olenevad teisel levinud tõlketavadest – vene keele kaudsed tõlked kipuvad olema silbilis-rõhulised (Vladimir Beekmanist Andres Ehinini), inglise keele kaudsed aga vabavärsilised (juba A. H. Tammsaare ja Aira Kaalu kõige varasematest Andres Ehini kõige hilisemateni). Vahekeelse tõlke külge ollakse arusaadavatel põhjustel lausa aheldatud, see on kaudtõlkijale samasugune algupäränd nagu otsetõlkijale hiinakeelne luuletus.¹²³ Vahekeele mõjul võib vabavärsist saada mõõduline luule (osa Go Mo-žo loomingut) ja seotud kõnест vabavärs (kogu 1990. aastate algusest peale inglise keele kaudu tõlgitu, mis siin käsitlemata jäi).

Silbilis-rõhulise värsisüsteemiga kaasnevad meetrumid. Võiks oletada, et tõlkeluules nende valik oleneb algupärändi meetrumist, kuid hiina luule eestinduste seas see seos pigem ei kehti. Tõlkijad ei ole hiina värsseite ja nende eestinduste meetrumiüksuste vahelist vastavust taotlenud. Üldistavalt üteldes – olenemata, kas hiina algupäränd on nelitine, viietine, seitsmetine või muu, võib tõlge olla millise mõõduga tahes: näiteks nelikamfibrahhist (Tiu Kaalepi Mao Tse-dung'i „Tsinkanšan“) või vahelduvaist nelikdaktülist-nelikanapestist (Pent Nurmekunna Li Po „Kuupaistel üksinda juues“) viisiktrohheuse (A. Viirese Tu Fu „Bodi kindlus“) või viisikjambi kaudu (Vladimir Beekmani Go Mo-žo „Kannatuse kobarad“) kuuiktrohheuse (Märt Läänemetsa Wang Wei „Sügisõhtu mägikülas“) või seitsmikanapestini (Märt Läänemetsa Li Bo „Joogem veini!“) jne. Järjekindlusetust ei põhjusta üksnes paljude tõlkijate meetodite lahknevus, see tuleneb juba sama tõlkija eestinduste piires ilmnevast vabadusest.

Lisaks on hiina luule eestinduste hulgas esindatud **rõhulises** värsisüsteemis tõlked, kuigi üllatavalt harva – meetoodiliselt ainult Rein Raua Ikkyū Sōjun'i tõlgetes. Sealjuures vastab aga „Hullunud pilves“ värsirõhkude arv tähelepanuväärselt hiina algupärändi silpide-sõnade-kirjamärkide omale.

Lihtsalt **silbilise** värsisüsteemi rakendamist (eesti) keel ei võimalda, samas on osa eestindusi tehtud silbilises vormis (Rein Raua varased tõlked, Jaan Kaplinski Su Dong po ja Li Yu tõlked). Pealtnäha paistavad (õigemini kõrvaltkuulda kõlavad) nad vabavärsilistena, kuid ometi oleks mõistlik neid vabavärsist eristada. Näiteks võiks nende vormi nimetada kas või „silbiliseks meetroidiks“, mis põhineb puhtal matemaatilisel silpide lugemisel, olemata päris meetrum. Ja kui juba „meetroiditamiseks“ läks, siis miks mitte „semantilinegi meetroid“ (Jaan Kaplinski Li Bo ja Du Fu tõlked)? See arvestab värsi

¹²³ Uuritud kaudtõlgete puhul oli alati võimalik täpselt tuvastada üks kindel kaudtõlke allikas, kuigi põhimõtteliselt võiks kujutleda olukorda, et kaudtõlkija võtab eeskujuks sama algupärändi mitu tõlget ja korraga kõikide põhjalt eestindades eraldi võetuna igast eeskujust lahti laseb.

täistähenduslike sõnade hulka, samas on selge, et (eesti) keele erineva pikkusega sõnad päris meetrumi ehituskivideks olla ei saa (vrd „sääsk“, „hiir“, aga „elevant“).

Tähelepanдав on igasuguse vältelise värsisüsteemi kasutatamatus. Äkki mõni on isegi katsetanud, aga eesti keeles küllaldaselt välja kostmata. Iseenesest saaks pikkade ja lühikeste rõhuliste silpide vaheldust soovi korral rakendada näiteks hiina „tasaste“ ja „kalduste“ toonide vastena. Hiina luuleski on toonid muidu tuimaks tatarataks kippuda võivat värssi mahendavaks ja mitmekesistavaks vahendiks (ses suhtes osalt sarnanedes näiteks eesti vana rahvalaulu vältenõuetega).

Ja pikapoolse jutu lõpetuseks – loomulikult on hiina luule eestinduste seas olemas täiesti **vabavärsilised** tõlked, mis on värsilisusest täiesti vabad ning korvavad seda realisusega ja muude kirjalikkude tekstipaigutusvõtetega.

JALUTADES RINGI KIRJANDUSE AIAS. LÜHIKENE ÜLEVAADE HORTUS LITTERARUMI KIRJASTAMISTEGEVUSEST

KRISTA MITS

Sihtasutuse Hortus Litterarum asutamisaajaks on dokumentides märgitud 1992, kuid tema sünnilugu ulatub siiski veidi varasemasse aega, 1980. aastate keskpaika, kui Kirjanike Liidu tõlkeseksioon oma koosolekuteks Enn Soosaare juurde kogunes. Rein Raud¹, üks Hortus Litterarumi nime väljamõtletajaist, meenutab, et need koosolekud, kus pakuti ka kohvi ja kooki, leidsid aset umbes kord kuus. Kes nendest kooskäimistest osa võtsid, täpselt ei mäletata, aga mainitud on Henno Rajandit, Edvin Hiedelit, Paul-Eerik Rummot, Jaak Rähesood, Toomas Haugi, Jaak Jõertiiti, Märt Väljataga ja Lembit Liivakut. Sisuliseks eestvedajaks oli Enn Soosaar, asjaga olid seotud ka Toomas Väljataga ja Mart Siilmann.

Hortus Litterarum loodi ajal, kui majanduses ja raamatute kirjastamises toimusid tohutud muudatused. Paul-Eerik Rummo on oma vastuses siinkirjutajale selgitanud, et „haarates kinni „perestroika“ võimalustest, käis mitme asja asutamine ühel ja samal ajal ja osalt samade inimestega (Hortus L, Kupar, Humanitaarinstituut, Loomeliitude Kultuurinõukogu, Perioodika-kirjastuse reorganiseerimine...). Kuna olin 1987–89 Kirjanike Liidu juhtkonnas ja 1989–92 Ministrite Nõukogu (Indrek Toome) kultuurikonsultant, oli üheks mu rolliks kaasa teha „üleminekuajale“ sobivate tegutsemisvormide väljamõtlemisel ja sellekohaste ideede vahendamisel „võimudele.“ Hortus Litterarumi loomise eesmärk oli maailmakirjanduse tähtteoste väljaandmine; Rein Raud mäletab arutelusid teemal, mida oleks tingimata vaja tõlkida. Kirjanduse nimekiri, millesse olevat panustanud veel Jüri Talvet ja Ain Kaalep, on aegade jooksul küll kaotsi läinud, aga sihtasutuse algne idee anda välja väärtkirjandust on jõudnud ka hilisematesse põhikirjadesse (1997, 2008).

Hortus Litterarumi väljaandel ilmus 1992.–2000. aastatel 22 nimetust (vt koondnimekirja artikli lõpus). Ainult üks neist – Viivi Luige ja Epp-Maria Kokamäe „Meie aabits ja lugemik“ – ei ole tõlkeramat, seetõttu jääb see ka edasises käsitluses kõrvale. Tõlgete lähtekeeleks on olnud inglise (13), ladina (4), prantsuse (2), heebrea (1) ja vene (1) keel. Tõlgitud autorite hulgas on 6 naist, 5 neist 20. sajandi Iisraeli luuletajad, tõlkijaid on kokku 19, neist 8 naist. Sarja raamatute lihtsa, kuid elegantse kujunduse on teinud Andrei Kormasšov ja Mari Kaljuste, „AERI“ raamatute efektse kujunduse aga Jüri Kaarma. Raamatud on enamasti tava-, mõned ka taskuformaadis.

¹ Oma meenutusi nendest aegadest jagasid meili teel Märt Väljataga, Rein Raud, Toomas Väljataga, Paul-Eerik Rummo, Lembit Liivak ja Ingmar Kurg ning ma olen neile selle eest väga tänulik.

Juba asutamisaastal ilmus trükist esimene Hortus Litterarumi logoga raamat, mis koondas ühtede kaante vahele kaks Ants Orase varem välismaal eraldi avaldatud tõlget „Bucolica” ja „Aeneise”. Paul-Eerik Rummo mälestuse järgi saadi autoriõigused tema vahendusel Ants Orase õigusjärglase, tema naiseõe Hele Lüüsi käest Stockholmist. Kordustrukke oli veelgi, näiteks Dostojevski „Märkmeid surnud majast”, mille esmatrükk ilmus 1940. aastal kirjastuse Loodus väljaandel. Shelley luuletuste tõlge oli Orasel käsikirjas kodumaale maha jäänud, kui ta 1943. aastal pagulusse läks. Mitme raamatu, nagu „Anglosaksi kroonika ja poemide”, Apuleiuse „Metamorfooside” ja Thoreau „Waldeni” tõlkimise oli tellinud kirjastus Eesti Raamat, kuid siis loobunud nendest kui ebatulusatest. Eesti Raamat olevat pidanud läbirääkimisi veel Tiiu Hallapiga ja Ilmar Venega, meenutab Lembit Liivak, kes tollal töötas samas toimetajana; ka Russelli ja Augustinuse teosed ilmusid lõpuks Hortus Litterarumi kirjastuse alt (viimane kahasse kirjastusega Logos). Kaaluti ka „Canterbury lugude” väljaandmist Votele Viidemanni tõlkes, aga see ei saanudki teoks algul toimetaja puudumise, hiljem tõlkija surma tõttu (avaldati postuumselt Tartu Ülikooli kirjastuse poolt). Veel tehti koostööd kristliku kirjastusega Logos. Logose asutajaliikme Ingmar Kure andmeil saadi algusaastatel Hortus Litterarumilt, eriti Enn Soosaarelt nõu teoste valiku, kujunduse ja finantseerimise asjus. Seitse raamatut ilmus „Avatud Eesti raamatu” sarjas.

Tundub, et ärilises mõttes suuri eesmärke ei seatud, Märt Väljataga arvates oli kirjastamine pigem „seltskondlik hobi” meeldivate kooskäimiste kõrval. Raha kirjastamiseks loodeti saada kõiksugustelt fondidelt, saatkondadelt ja muudest allikatest: näiteks toetas sihtasutuse asutamist ja esimese kuue raamatu väljaandmist Eesti Rahvuskultuurifond, „Une Jeruusalemmas” avaldamisele aga aitasid kaasa Heebrea Kirjanduse Tõlkimise Instituut Tel Avivis, Kesk- ja Ida-Euroopa Kirjastamisprojekt Londonis ja Eesti Kultuurkapital. Ilmselt ei usutud, et väärtkirjanduse läbimüük võiks olla piisavalt suur. Toomas Väljataga meenutuste järgi aga oli trükiarv 700–1000, läbimüük aeglane, ent pidev. Lõpuks siiski arvatavasti ind rauges ja kirjastamine soikus, oma osa mängis ilmselt ka teiste kirjastuste järkjärguline professionaliseerumine ja äriline edukus.

Hortus Litterarumi produktsioon hõlmab ajaliselt tekste umbes 13. sajandist e.m.a kuni 20. sajandi lõpuni. Ajakirjanduses ilmunud kriitika põhjal võib väita, et üldiselt peetakse sarja raamatuid olulisteks, lausa kanoonilisteks. Lisaks mõtisklustele autori ja teose tähtsusest ja tähendusest on arvustustes käsitletud ka mõningaid tõlkimise aspekte. Vaatlengi, milliseid neist on kriitikas esile tõstatatud, ja alustan luulevalimikest. Nagu juba eespool mainitud, on Oraselt sarjas ilmunud Vergiliuse „Bucolica” (kirjutatud 42–37 e.m.a) ja „Aeneis” (kirjutatud

29–19 e.m.a). Mõlemad on varustatud eessõnaga², milles Oras analüüsib antiikvärsi eesti keeles edasiandmise võimalusi. Selgitades oma tõlkimisstrateegiat, ütleb ta, et on juhitud värsside soravast ja pingutuseta loetavusest ja värsi meloodilisest laulvusest. Oma järelsõnas tunnustab Jaan Unt³ Orase vormi-meisterlikkust ja stiilierksust, ent heidab ette keelega ilutsemist ja estetismi, samuti seda, et Oras on sisuga liiga vabalt ümber käinud.

Orase tõlkes ilmunud Shelley „Valik lüürikat“ (46 luuletust) on andnud tõe Jüri Talveti kirjatükile „Kas Orase Shelley või Shelley Oras?“. Talvet kritiseerib valiku ühekülgust, sest lugejale esitatakse ainult Shelley filosoofilis-esteetiliselt poolt, ei ole kaasatud poliitilis-ühiskondlikke luuletusi, lähtunud on romantilis-sümbolistlikust ideaalmudelidest. Samuti ei ole Talvet rahul saatesõnaga, mis oli algselt ilmunud Orase artiklina 1935. aasta veebruarikuu Loomingus.⁴ Anne Lange, kes on Orast ja Orase tõlkelaadi põhjalikumalt uurinud (ja kogumikule ka uue saatesõna kirjutanud), ei ole nii karm kui Talvet, vaid arvab, et Oras on ilmselt rõhutanud Shelley kõige vähem vaieldavat külge, mida ta pidas tol hetkel ehk eestlastele kõige tähtsamaks. Samuti on Oras oma Loomingu-artiklis käsitlenud ka Shelley teisi aspekte, ehkki möödaminnes.⁵ Hasso Krulli arvates on Oras vormi tõlkimise tõttu eemaldunud sisust, tõlge võiks pigem olla vabavärsis, et tõlkija saaks paremini elada sisse autori kujutlusilma.⁶

Oras oli ka T. S. Elioti esmatutvustaja Eestis, kuid Hortus Litterarumi valimik „Ahermaa ja teisi luuletusi“ sisaldab Paul-Eerik Rummo tõlkeid, millest nii mõnedki, näiteks „J. Alfred Prufrocki armulaul“, „Ahermaa“ ja „Neli kvarretti“, olid varem avaldatud ajakirjas Looming. Elioti populaarsus ja loetavus on läbi aastate kõvasti muutunud: oma eluajal oli ta vaieldamatu täht kirjandustaevas, 20. sajandi II poolel aga tema täht langes; viimasel ajal on tema luulet siiski kogutud teostena hakatud uuesti välja andma. Erkki Sivonen on oma 2000. aastal kirja pandud arvustuses uurinud Elioti võimalikku kõnetavust uue sajandi künnisel ja leidnud, et kui mitte keelelt, siis toonilt peaks tema luule rezoneerima. Rummo tõlge aga on tema arvates parim neis kohtades, kus tõlkija-poeet on tõlkijale-filoloogile peale jäänud.⁷

---

² Publius Vergilius Maro, *Bucolica. Aeneis*. Tlk ja eessõnad Ants Oras, toim ja järelsõna Jaan Unt.

Tallinn, 1992, lk 18 ja 60.

³ Samas, järelsõna, lk 314–325.

⁴ Jüri Talvet, *Kas Orase Shelley või Shelley Oras?* Looming, 1999, nr 2, lk 310–315.

⁵ Anne Lange, *Orase Shelley*. Keel ja Kirjandus, 2004, nr 1, lk 11–24.

⁶ Hasso Krull, *Uudsus või originaalsus? Kõik luuleraamatud 1998*. Looming, 1999, nr 3, lk 427.

⁷ Erkki Sivonen, *Ebatäpsusest riknevad sõnad: tõlkija Erkki Sivonen selgitab, miks on anglo-ameerika suurluuletaja T. S. Eliot tänapäeva Eesti lugejale oluline*. Eesti Ekspress, 17.02.2000.

Põhjaliku retsensiooni osaliseks on saanud Kristiina Rossi tõlgitud „Uni Jeruusalemmas”. Kalle Kasemaa⁸ tõdeb, et Kristiina Rossil on tulnud tegemist teha suure hulga rütmide, värsimõõtude ja stiilidega. Vana Testamendi tõlgete osas süüvib Kasemaa sõnade tähendustesse ja võimalikesse tõlkevastetesse ning osutab problemaatilistele kohtadele. Juudi keskaegse luule eestindamisel on tõlkijal Kasemaa arvates õnnestunud anda edasi luuletuste algupärast vormi, ilma et tulemus oleks seejuures koomiline või kohmakas. Uus-heebrea luule puhul peab Kasemaa Bialiku, Tšernihovski, Jitshaki ja Altermani luuletuste tõlkeid silmapaistvaiks. Ja lõpetuseks arvab ta, et kuigi antoloogia koostamine tekitab alati küsimusi, on tõlkija edukalt hakkama saanud.

Proosa- ja luulekogumik „Anglosaksi kroonikad ja poemid” on heterogeenne nii oma sisult kui vormilt, sisaldades tekste 8.–14. sajandist. Rein Sepa suurepärase tõlkes on siin kaks keskaegse inglise kirjanduse luulepärlit „Lindprii I” ja „Lindprii II”. Võib vaid nõustuda Martin Puhveliga, kes on kirjutanud Rein Sepa „Beowulfi” tõlke kohta nii: „Sepp käsitleb osavalt anglosaksi kangelasluule pikka, riimita, delikaatselt varieeruvate rütmiühikutega rida, kus tsesuuriga lahutatud poolread on köidetud rikkaliku alliteratsiooniga.”⁹

Lisaks Vergiliusele on sarjas ladinakeelsest kirjasõnast Apuleiuse, Augustinuse ja Petrarca teosed. Apuleiuse „Metamorfoosid” oli eesti lugejale mõnevõrra tuttav juba varem: selle kuulsaim vahenovell „Amor ja Psyche” oli 1901. aastal avaldatud Aaviku tõlkes. Anne Lille vahendusel on romaan saanud tervikuna eesti keeles kättesaadavaks. Tõlkija analüüsiga autori stilistiliselt mitmekihilisest keelekasutusest on nõus Marju Lepajõe, kes ütleb tõlke kohta nii: „kompromissidega, kuid peaaegu ideaalilähedane tõlge, algusest lõpuni väljapeetud stiiliga, rikkaliku sõnavaraga [- -] on rahvakeelsust, isegi slängilist keelt, mille nii maitsekat ja loomulikku kasutust ei ole seni meie tõlkekirjanduses kohanud.”¹⁰

Kirikuisa Augustinuse „Pihtimused” on tema mahukas pärandis üks kolmest kõige enam tuntud ja loetud teosest. Jaan Unt peab Ilmar Venet targaks ja stiilitundlikuks tõlkijaks, kelle vahendatud ladina retoorika kõlab ka eesti keeles retoorilisena, kaduma on läinud sõnamängud, on ka mõningaid väärarutusi. Arvustaja tunneb puudust selgitavatest kommentaaridest.¹¹ Augustinusest mõjutatud Petrarca salajane pihtimus „Secretum”, Petrarca proosateos, juhatab sisse uue elutunnetuse, mistõttu Petrarcat on nimetatud ka „esimeseks uue aja inimeseks”. Tõlkija Ülar Ploomi põhjalik saatesõna avab lugejale selle tagamaid.

⁸ Kalle Kasemaa, Teo arvustamine. Looming, 1996, nr 9, lk 1271–1281.

⁹ Martin Puhvel, „Beowulfist” ja selle eestindusest. Rmt-s: Põlistelt põldudel. Põhja- ja Loode-Euroopa rahvaste folkloorist ja vanemast kirjandusest. Tartu, 2009.

¹⁰ Marju Lepajõe, Platooniline eesel. Rmt-s: Roomlaste taltsutamine. Tartu, 2011, lk 375.

¹¹ Jaan Unt, Tõlkest, mis on kultuurisündmus. Vikerkaar, 1994, nr 7, lk 80–81.

Inglise kristliku kirjanduse klassikasse kuuluv John Bunyani „Palveränduri teekond”, allegooriline jutustus eksistentsiaalsest teel olekust, leidis Eestis tõlkimist juba vennastekogudustes 18. sajandil ja levis laialdaselt 19. sajandil. Hortus Litterarumi ja Logose ühisväljaanne Anne Lange kaasaegses tõlkes ilmus aga pärast pikemat pausi (viimane väljaanne 1933. aastal). Võiks öelda Toomas Raudami sõnadega, et „mitte ainult tõlge ei hiilga, vaid ka kommentaarid, John Bunyani kompaktne elulugu ja järelsõna”.¹²

Prantsuse teadlase ja filosoofi Blaise Pascali „Mõtted” koosneb märkmetest, mis Pascali sõprade poolt kaheksa aastat pärast Pascali surma välja anti (1670). Kuna neid märkmeid on reastatud mitmeti, siis on tõlkija Kristiina Ross pidanud vajalikuks mainida, millist editsiooni ta kasutas. Tõlkija võrdleb ka eri piiblitõlkeid ja nende kasutatavust. Katoliiklasena tugines Pascal Vulgata-pärasele Piibli tõlgendusele, Eesti piibel on aga tõlgitud originaalkeeltest ning tõlkija selgitab, kuidas ta on igal konkreetsel juhul lahenduse leidnud.

Ameerika transtsendentalisti Thoreau sulest on sarjas ilmutatud „Walden ehk Elu metsas” (1854) ja tema algselt lütseumiõpilastele ettekantud loeng, mis ilmus küll juba 1849. aastal, kuid sai pealkirjaga „Kodanikuallumatus” laialdaselt tuntuks alles 20. sajandil. Thoreau on üks nn Ameerika renessansi (1840–60) autoreid ja raamatu eesti keeles ilmumise järel võis Jaak Rähesoo¹³ nentida, et selle perioodi olulisemad autorid on nüüd enamasti eesti keeles olemas. Rähesoo hindab Sivoneni tõlgitud looduskirjelduste sõnarikkust ja paindlikkust, vähem õnnestunuks peab ta üldiseid mõttearendusi; see sõnavara on eesti keeles veel välja kujunemata. Ka leiab Rähesoo, et kuigi Sivoneni laused on ilusad, on nüansid Thoreau keeruka süntaksi edasiandmisel kaduma läinud. Soomre, kes tõlkis „Kodanikuallumatuse”, on aga liialt originaali süntaksis kinni.

Dostojevski loomingus pöördepunkti märkiv teos „Märkmeid surnud majast” (1861–62) ilmus Johannes Seilenthali tõlkes algul 1940. aastal, seda tõlget on Lembe Hiedeli tugeva toimetajakäega redigeeritud, süntaksit ja sõnavara on kaasajastatud. Lisatud on kommentaarid, enamasti täpsustused sunnitöölaagrite olukorra, seaduste ja ka sunnitöölise kõnepruugi kohta.

Esseistikat on sarjas 20. sajandi autoritelt Bertrand Russellilt, Virginia Woolfilt ja T. S. Eliotilt. Esitatu on küll vaid väike osa nende loomingulisest pärandist. Ülo Tonts, kes on oma arvustuses tõmmanud paralleele Bertrand Russelli ja Tammsaare ühiskonnakäsitlemise vahele, loodab, et sarja, autori ja žanri elitaarsus ei peleta lugejaid eemale; Russelli sõnastuse on tõlkija laitmatult edasi andnud.¹⁴ Valle-Sten Maistel on aga etteheiteid: ta ei ole rahul esseede valiku-

¹² Toomas Raudam, Hiilgav olend. Postimees, 29.08.1997.

¹³ Jaak Rähesoo, Thoreau. Looming, 1994, nr 10, lk 1429–1433.

¹⁴ Ülo Tonts, Filosoof kirjutab arusaadavas keeles ja meeles. Hommikuleht, 11.01.1995.

ga, mis ei sobi maailmakuulsa mõtleja esmatutvustuseks Eestis. Tema oleks oodanud midagi kaalukamat, seda enam, et filosoofilist kirjandust napib.¹⁵

Virginia Woolfi arvukatest esseedest on kogumikku jõudnud mõned üsna programmilised, nagu „Kaasaegne proosa“ (1919) ja „Kuidas rabab kaasaegset“, milles peegeldub Woolfi suhtumine kirjandusse. „Oma tuba“ (tõlge ilmus esimest korda LRis 1994, nr 44–45) on neist enim tuntud; sellega astus Woolf naisliikumise esiritta. Raili Põldsaar,¹⁶ kes oma artiklis analüüsib Woolfi teoste saatesõnu ja Woolfi retseptiooni Eestis, arvab sarnaselt Ene-Reet Soovikuga¹⁷, et Rähesoo on raamid, milles Woolfi tavaliselt defineeritakse, oma saatesõnas Eesti lugeja jaoks fikseerinud (ja sellega ka Woolfi teoste lugemisviisi määratlenud). Ühtlasi väljendab Soovik pettumust, et „Oma toa“ kaasamine uude väljaandesse ei jäta küllalt ruumi rohkemale arvule esseedele, Sooviku arvustus lõpeb osutusega väiksematele tõlkevigadele.

T. S. Elioti kogumiku järelsõnas on tõlkija Jaak Rähesoo oma valikut põhjendanud: välja on jäetud pikemad, liiga inglispärased või eesti lugejale tundmatute autoritega tegelevad esseed. Valimikus on 19 esseed (neist 14 esmatõlkes), sealt leiab antoloogiast antoloogiasse kanduvaid kirjutisi, nagu „Traditsioon ja individuaalne talent“ ja „Mis on klassik?“, samuti Elioti lansseeritud menukaid mõisteid, nagu „objektiivne korrelatiiv“ („Hamlet“) ja „sensiibluse lahkemine“ („Metafüüsilised luuletajad“). Viimase kahe mõiste valgusel uurib Paul-Eerik Rummo Elioti ennast, tõlkija tööd peab ta õnnestunuks.¹⁸

Kaht järgmist autorit on tänapäeva Eestis palju tsiteeritud. Prantsuse ajaloolase ja poliitilise mõtleja Alexis de Tocqueville'i originaalis kahes jaos ilmunud käsitus (1835 ja 1840) noore Ameerika vabariigi demokraatiast on eesti keeles ilmunud lühendatult, tekstisisesed väljajätted on märgitud, kuid välja on jäänud ka terveid peatükke. Rajandi tõlge on pälvinud hulgaliselt kiidusõnu, samas on osutatud mõningatele tõlkelistele arusaamatustele.¹⁹ Tocqueville'i tundis ka John Stuart Mill, keda peetakse tänapäevase isikuvabaduskeskse liberalismi käsitluse rajajaks. „Vabadusest“ tõlgiti eesti keelde juba 20. sajandi algupoolel (1909, tlk J. Kotsar), kui Eestis hakkasid levima liberaalsed ideed, kuid varasem tõlge on ilmselt vananenud nii sõnavara kui süntaksi poolest, pealegi ilmus see lühendatud kujul, nii et uus tõlge oli hädavajalik.

„Avatud Eesti raamatu“ sarjas ilmunud Russelli „Uurimuse tähendusest ja tõest“ valiku on pannud kahtluse alla Tanel Tammet, kelle arvates see on

¹⁵ Valle-Sten Maiste, Örr külalise kallal: valge lahutamine vasakus kuubis ei anna emotsionaalset rahuldust. Postimees, 10.04.1995.

¹⁶ Raili Põldsaar, Bewitched, Bothered and Bewildered. The Reception of Virginia Woolf's Feminist Writing in Estonia. Interlitteraria, 2006, kd. 11, nr. 2, lk 458–470.

¹⁷ Ene-Reet Soovik, Tuul väljal. Vikerkaar, 1997, nr 12, lk 93–95.

¹⁸ Paul-Eerik Rummo, Terviklikkuse nälg. Looming, 1998, nr 7, lk 1123–1126.

¹⁹ Vt nt Märt Väljataga, Aadlimehest kodanik. Postimees, 15.03.1996.

„igav raamat, mille kannatlikuks läbi töötamiseks leidub peale tõlkija veel paar fanaatikut“.²⁰ Samas sarjas avaldatud Berliini esseekogumikust rääkides avaldab Märt Väljataga arvamust, et selles on hästi esindatud Berlin kui teoreetik ja Berlin kui ideedeajaloolane. Erkki Sivoneni tõlget peab ta nauditavaks, eriti just Berliini ladusa vestlusoskuse edasiandmist, terminite üle võib vaielda, stiil on küllaltki puristlik.²¹ Arthur C. Dantot, Ameerika kunstifilosoofi ja -kriitikut, käsitleb Johannes Saar, kes kahetseb, et Danto sissejuhatus filosoofiasse jõudis Eesti lugejani alles pärast seda, kui autor sai tuntuks kunsti lõpu kuulutajana²², Kanada filosoofi Charles Tayloriga raamatu ilmumist tervitab Peeter Torop²³, sest see tutvustab eesti lugejat „mõtteviisiga asjadest, mida Eestis pole seni ei eetilisel ega sotsiaalpoliitilisel tasandil piisava asjatundlikkusega tehtud“. Ka leiab ta pidepunkte Dostojevski teosega „Märkmeid surnud majast“.

Kokkuvõtteks võiks öelda Märt Väljataga sõnadega, et „kui HL ei oleks ühena paljudest tekkinud lünka täitnud, olnuks 90ndate aastate tõlkekirjanduse pilt veel vaesem. Hortus Litterarum andis välja vähe nimetusi, aga tollal ilmuski head kirjandust suhteliselt vähe.“ See on siinkirjutaja arvates küllaltki tagasihoidlikult öeldud, sest vaatamata mõningasele tehnilise taseme ebaühtlusele on Hortus Litterarumi tõlked professionaalsed ning enamiku raamatute saatesõnad ja kommentaarid koostatud filoloogilise põhjalikkusega. Jaak Rähesoo sõnade järgi peaks meil „praeguste maailma kultuuridebattide jälgimiseks“ raamaturiiulis olema „kõik see vana väärtkirjandus, kõik põhiteosed, millele pidevalt viidatakse“.²⁴ 1990. aastatest alates ongi lünki meie raamaturiiulis usinalt täidetud ja nii mõnedki ülaltoodud kriitilised märkused (filosoofilise kirjanduse nappus, eestikeelse sõnavara vähesus) on oma teravuse kaotanud. Lõpetuseks tahaks aga rõhutada, et Hortus Litterarumi raamatuid saab edukalt kasutada ka lünkade täitmiseks meie filoloogide ja tõlkijate tänapäevases kärbitud ja fragmentaarses hariduses.

Hortus Litterarumi väljaanded:

- Publius Vergilius Maro, „Bucolica“, „Aeneis“. Tlk ja eessõnad A. Oras, toim ja järelsõna J. Unt, 1992.
- „Anglosaksi kroonikad ja poemid“. Tlk ja järelsõna R. Sepp, 1992.

²⁰ Tanel Tammet, Poolelijäänud rehendus. Vikerkaar, 1997, nr 3, lk 88–90.

²¹ Märt Väljataga. Ich bin ein Berliner. Eesti Ekspress, 03.07.1998.

²² Johannes Saar, Moodsa kunstielu diagnostik jõudis eesti keelde. Eesti Ekspress, 25.01.2001.

²³ Peeter Torop, Sallivus ja autentsus. Eesti Ekspress, 27.07.2000.

²⁴ Tõlkijatest, modernismist ja teatritõlkest: Jaak Rähesooga vestles Tartu ülikooli raamatukogu kohvikus 22. mail 2015 Ene-Reet Soovik. Tõlkija Hääl III, 2015, lk 71.

- Aurelius Augustinus, „Pihtimused“ („Confessiones“). Tlk ja järelsõna I. Vene, 1993.
- Apuleius, „Metamorfoosid ehk Kuldne eesel“. Tlk ja eessõna A. Lill, 1994.
- Henry David Thoreau, „Walden ehk Elu metsas“. Tlk ja järelsõna E. Sivonen, värsid tlk M. Väljataga. „Kodanikuallumatus“. Tlk M. Soomre, 1994.
- Bertrand Russell, „Valik esseid“. Tlk ja saatesõna E. Sivonen, 1994.
- Viivi Luik, Epp-Maria Kokamägi, „Meie aabits ja lugemik“. 1994.
- Francesco Petrarca, „Secretum“. Tlk, koost ja eessõna Ü. Ploom, 1995.
- Alexis de Tocqueville, „Tähelepanekuid Ameerika demokraatiast“. Tlk ja järelsõna H. Rajandi, 1995.
- Fjodor Dostojevski, „Märkmeid surnud majast“. Tlk J. Seilenthal ja L. Hiedel, lühike seletus G. Grünberg, 1995.
- Bertrand Russell, „Uurimus tähendusest ja tõest“. Tlk ja eessõna T. Hallap, 1995.
- John Stuart Mill, „Vabadusest“. Tlk Kaja Tael, toim ja eessõna H. Rajandi, 1996.
- „Uni Jeruusalemmas: valik heebrea luulet“. Koost, tlk ja eessõna K. Ross, 1996.
- John Bunyan, „Palveränduri teekond sellest maailmast tulevasse unenäo võrdpildis“. Tlk ja järelsõna A. Allpere, 1997.
- Virginia Woolf, „Esseed“. Valinud ja tlk M. Talvet ja J. Rähesoo, värsid tlk M. Talvet, D. Kareva ja M. Väljataga, järelsõna J. Rähesoo, 1997.
- T. S. Eliot, „Valitud esseesid“. Koost, tlk ja kaassõna J. Rähesoo, 1997.
- Blaise Pascal, „Mõtted“. Tlk ja saatesõna K. Ross, 1998.
- P. B. Shelley, „Valik lüürikat“. Tlk ja eessõna A. Oras, saatesõna ja toim A. Lange, 1998.
- Isaiah Berlin, „Valik esseid“. Tlk ja saatesõna E. Sivonen, 1998.
- T. S. Eliot, „Ahermaa ja teisi luuletusi“. Tlk P.-E. Rummo, järelsõna J. Rähesoo, 1999.
- Arthur C. Danto, „Ühendused maailmaga: filosoofia põhimõisted“. Tlk T. Hallap, järelsõna M. Väljataga, 2000.
- Charles Taylor, „Autentsuse eetika“. Tlk ja järelsõna M. Väljataga, 2000.

„TÖLKIJAJA PEAB...“: NÕUDMISED ILUKIRJANDUSLIKU PROOSA TÖLKIJALE 20. SAJANDI EESTIS

ELIN SÜTISTE

Eri aegadel on tõlkijale esitatud mitmesuguseid nõudmisi, kuidas oleks õige tõlkida. Eestis hakati kirjandustõlgete üle rohkem arutlema 19. sajandi teisel poolel ja üsna tuliseks läks arutelu 20. sajandi teisel ja kolmandal kümnendil ning uuesti pärast teist maailmasõda alates 1960. aastatest. Siinse kirjutise pealkirjaks olev tsitaadijupp „tõlkija peab...” viitab kokkuvõtlikult väga paljudele eesti arvustajate-literaatide kirjutistele, milles juhiseid õigeks tõlkimiseks on antud just sellise rangelt ettekirjutusliku vormeliga. Mingil kindlal ajastul või mingis kultuuris käibivaid üldisi reegleid teatud tüüpi tekstide tõlkimiseks võime Peeter Toropi eeskujul nimetada tõlkepoetikaks; tõlkepoetika on tihti otsesõnu esitatud näiteks tõlgete saatesõnades, artiklites või arvustustes jm tekstides. Üldine tõlkepoetika eristub tõlkija poetikast, s.o konkreetse tõlkija tõlkemeetodi eripärasest. Ka tõlkija võib oma tõlkepõhimõtted eksplitsiitselt välja öelda, näiteks oma tõlke ees- või järelsõnas. Kuid tõlkepõhimõtted võivad olla ka varjatud ehk implitsiitsed – sel juhul tuleb uurijal need välja selgitada, kõrvutades tõlget lähtetekstiga. Tõlkija implitsiitne ja eksplitsiitne poetika ning ajastu üldine tõlkepoetika võivad olla omavahel kooskõlas, kuid võivad ka lahknedä.¹ Siinses kirjutises tulebki juttu Eestis 20. sajandil domineerinud tõlkepoetikast, mida ilmestavad mõningad näited konkreetsete tõlkijate poetikast. Kuigi 20. sajandi jooksul Eestis tõlkijale esitatud nõudmiste rohkus võtab silme eest kirjuks, võib üldistavalt kokku võtta, et valdavalt esindavad need üht põhimõtet: ilukirjandust tuleb tõlkida kunstipäraselt ja samas võimalikult täpselt.

20. sajandi eelõhtul: sisu ja koore täpsus ning ilu

Alustuseks 20. sajandi tõlkepoetika kujunemise eelloost 19. sajandil. Toona oli tõlkesse suhtumine praegusest palju paindlikum: lähtetekste sageli mugandati ja töötati ümber, tulemust esitati aga sageli omaloomingu nime all või siis nimetati tõlget „ümberpanekuks” või kellegi teise autori „järele” tehtud teoseks. Näiteks Georg Eduard Luiga on oma sonettide „Laulikule” ja „Emale” pealkirjas ära märkinud ka nende eeskujud: „Laulikule. A. Pushkini järele” ja „Emale. Heine järele”.² Järjekindlamalt hakati eesti kirjanduskultuuris tõlget algupärandid ja mugandusest eristama 19. sajandi lõpu poole. Teisalt ei saa öelda, et

¹ Vt P. Torop, Tõkeloo koostamise printsiibid. Akadeemia, 1989, nr 2, lk 358–360.

² G. E. Luiga, G. E. Luiga laulud. Tartu, 1888, lk 8, 61. Vt ka R. Lotman, Varane eesti sonett: aeg ja ruum. Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat, 2013, lk 205.

tõlkimist ja algupärast loomingut oleks koheldud läbini eristamatutena. Näiteks arvustas Carl Robert Jakobson 1867. aastal kolme väikest tõlkeramatut, mis kõik annavad oma tõkelisest staatusest ka märku, kuigi erinevas sõnastuses. Nii on üks raamat saksa keelest „ümbertõlkitud“, teine „maakeelde üles pandud“ ning kolmas „tõlgitud“.³ Oma arvustuses paneb Jakobson kirja ka tõlkijale esitatavad nõudmised: „Ümbertõlkimise kunst ei ole sugugi kerge asi. Kes seda tööd ette võtab, peab esmalt kirjakeelt täiesti mõistma ja seadust mööda võima kirjutada; teiseks peab ta võõrakeele raamatu iseäralist ilu ja headust nii hästi sisu kui koore poolest täielikult tundma; ja kolmandalt peab ta raamatut nii mõistma oma keeli ümberpanna, et tast nimetud asjade poolest ühtegi kaotsi ei lähe.“⁴ Jakobsoni arvustuses on välja öeldud tõlkeideaal, mille poole püüeldakse ka järgmise sajandi jooksul: tõlkija ei tohi kaotsi lasta midagi ei teose „sisust ega koorest“, teisisõnu peab ta võimalikult täielikult edasi andma nii teose sisuplaani kui ka väljendusplaani – põhimõte, mis leiab järgimist nii proosa- kui luuletõlkes.⁵

Kõrvuti tekstidega, mille tõkeline olemus on ühes või teises sõnastuses ära märgitud, ilmus 19. sajandil ka hulgaliselt selliseid, mis annavad oma tõlkestaatusest teada kas minimaalselt või üldse mitte. Suur hulk ärkamisaja esikirjanike (nt Kreutzwald, Koidula) loomingut on tagantjärele tuvastatud loodud välismaiste, kõige sagedamini saksa eeskujude järgi, kuid meil käibisid need algupärase loominguna. Sellise praktika erijuhtumiks on „Eesti esimene suurem plagiaadiskandaal“,⁶ kui Jakob Kõrvi „Luigemäe Olli“ võitis Eesti Kirjameeste Seltsi 1890. aasta jutuvõistlusel esimese koha, ent kui mõni aasta hiljem tuvastati, et teos on vaba ümberjutustus F.-R. de Chateaubriandi „Atalast“, sai see kriitikalt põrmustava hinnangu ja auhind võeti tagasi.⁷ Osaliselt tänu Kõrvi juhtumile selginesid ühiskondlikud arusaamad tõlkimise ja omaloomingu erinevusest. Tõlkimise kui kultuuripraktika spetsiifikat aitas teadvustada ka Peterburis 1896. aastal Eesti Heategeva Seltsi korraldatud tõlkevõistlus, kus kutsuti üles tõlkima eesti juurtega vene luuletaja Aleksandr

³ Need raamatud on: Willem Molnau, temma hirmsad teud, ello ja surm. Saksakelest ümber kirjutand J. Jobso. Tartu, 1867; Martin Braun ja temma tru Pudel, ehk Weupputus Reini jõe äres. Saksakelest makele üllespannud J. Jobso. Tartu, 1867; Wiis kenna jutto. Tõlkinud E. M-I. Tartu, 1867.

⁴ C. R. Jakobson, Mõnnest uest ramatust. Eesti Postimees ehk Näddalaleht, 06.12.1867, nr 49, lk 386.

⁵ Luuletõlkes kajastub see nõue muu hulgas ka valitsevas arusaamas, et luuletus tuleb tõlkida lähteteksti värsimõõdus. Ekvimeetrisusest eesti luuletõlkes on kirjutatud: M.-K. Lotman, Equimetrical verse translation in Estonian poetic culture. Rmt-s: Between Cultures and Texts. Itineraries in Translation History. Entre les cultures et les textes. Itinéraires en histoire de la traduction. Toim A. Chalvin jt. Bern, 2011, lk 137–150.

⁶ A. Lange, Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloost. Tallinn, 2015, lk 22.

⁷ Vt lähemalt sealsamas, lk 21–23.

Schelleri luuletust „Мой род”. Võitjate väljakuulutamisel 1897. aastal andis žürii ka teada, millistest kriteeriumidest lähtudes tõlkeid oli hinnatud: 1. Originaali ja tõlke mõtete kattuvus (teiste sõnadega, tõlke täpsus), 2. tõlke keele puhtus ja õigsus, 3. tõlke kunstili. ⁸ Nende sündmustega 19. sajandi lõpus ja tõlkepõhimõtete postuleerimisega saavutas kirjandustõlke temaatika Eestis ilmselt suurema kandepinna kui kunagi varem.

1900.–1930. aastad: kunstipärase tõlke poole

Sajandivahetusele järgnenud paari aastakümne jooksul hoidsid eesti haritlased tõlkimisel kui teemal ja iseseisval kultuurinähtusel silma peal juba üsna järjepidevalt, ent kui sajandi alguses kaldus proosatõlke puhul veel valitsema pigem utilitaristlik vaim (tõlget nähti eeskätt kui vahendit eesti oma kultuuri rikastamiseks ja edendamiseks), siis 1920. aastail leidis aset tuntav pööre kirjandustõlke käsitlemises. See pööre on paljuski seotud Gustav Saare nimega, kes 26aastase haritlasena avaldas 1927. aastal kaks tõlkealast kirjutist. Üks neist oli arvustus „Kuningas Leari” tõlkele (tõlkija Mihkel Jürna) ja teine artikkel pealkirjaga „Kunstipärasest tõlkest”. Mõlemas kirjutises tuleb esile Saare tugev veendumus, milline on hea kirjandustõlge. Jürna tõlkele on Saarel etteheiteid: „Tõlge tahab olla enam filoloogiline kui kunstipärane. Näiliselt on tõlkijat haarand enam sisu kui vaim, enam sõna kui luule; printsiipt, mis kunstipärasest tõlkes juba ammu üksi pole küllaldane.”⁹ Artiklis „Kunstipärasest tõlkest” annab Saar märkimisväärselt avara ülevaate paljudest kirjandustõlke küsimustest, näidates oma sellealast eruditsiooni, mis polnud enamikule tolle aja eesti haritlastele kindlasti enesestmõistetav. Muu hulgas postuleerib Saar kunstilise tõlke ideaali ning loeb üles mitmed kirjandus- ja eeskätt luuletõlkijale esitavad nõudmised: „Tõlkekunsti ideaaliks on nii sise- kui välisvormi, selle kirjaniku ilmavaate ja stiili kui ühtlaselt korraldet väljendusvahendite summa, kriitiline ja kunstnikuline valik – Karl Vossleriga öeldes – kriitilis-lüüriline tõlge. Seda saavutades, on tõlge võrdne originaaliga. [- - - A]inult see võib luuletööd tõlkida, kes ise on luuletaja või vähemalt järelluuletaja, hää keelemaitsega ning sisemise suhte omab tõlgitava aine ja selle loojaga. Tõlkija on sõnakunstnik, autori loomingulise tegevuse kaaslane. [- - -] Tõlkija peab omama võime ühtuda autori emotsionaalse karaktriga, [- - -] autori ja ta tõlkija vahel peab valitsema hingesugulus. [- - -] Lihtsalt kirjaniku kutse ja hingesugulus üksi õigustavad tõlkimist vähe. Nendega peab seltsima hää keelemaitse ja tundeühtlus, tavaliselt öeldud stiilitunne. Just tundeühtlus või stiilitunne on kunstipärase tõlke

⁸ S. Issakov, Nõukogudemaa rahvaste kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost. Arhiivide peidikust. Tallinn, 1983, lk 283.

⁹ G. Saar, Shakespear: Kuningas Lear. Inglise keelest tõlkinud Mihkel Jürna. E. Kirjanduse Seltsi Kirjastus, 1926. Looming, nr 2, lk 177.

tähtsamaid tõsiasju”¹⁰ Saare artiklist alates hakatakse tõlkearvustustes ja muudes tõlkimist käsitlevates kirjutistes järjest enam rääkima tõlkimisest kui kunstist ning rõhutama nõuet taastada tõlkes lähteteksti stiili. 1927.–1928. aastast edasi ja läbi 1930. aastate domineerib tõlkealastes kirjutistes arusaam tõlkimisest kui kunstist. Üksteise järel toonitavad kriitikud tõlkija tegevuse loominguolist olemust ning vastandavad seda nägemusele tõlkest kui probleemitust ja pelgalt pragmaatilisest ülekandest.

Järgnevalt paar näidet, mis illustreerivad seda alates 1920. aastate lõpust eesti kirjandustõlke käsitlustele iseloomulikku uut dominant. Esimene näide on pärit Anne Langelt, kes on põhjalikult analüüsinud A. H. Tammsaare tehtud tõlget Joseph Conradi „Lord Jimist” (ilmus eesti keeles 1931. a).¹¹ 1930. aastate algus on aeg, kui ootused kirjandustõlkele on juba kõrged ja keskenduvad tõlkekvaliteedile, kui Conradit nähakse prestiižse inglise kirjanduse hinnatud esindajana ning kui Tammsaare on tunnustatud mitte ainult olulise eesti kirjanikuna, vaid ka usaldusväärse ja viljaka tõlkijana.¹² Anne Lange analüüsitulemused pakuvad üllatuse talle endalegi: nimelt avastab ta, et „Tammsaare on tõlkinud „Lord Jimi” lineaarselt, tõlkeühikute järjestust peaaegu muutmata”¹³, ja toetab oma järeldust ka mitmete näidetega. Sarnase mulje loovad ka samal kümnendil ilmunud Anton Tšehhovi novellid Friedebert Tuglase tõlkes. Olgu siin näiteks toodud alguslõik Tšehhovi novellist „Пересолил” (1885) ja selle eestikeelsest tõlkest „Üle soolas”, kus tõlkelõigud on esitatud vaheldumisi vastavate venekeelsete tekstisegmentidega: „Маамõõtja Gleb Gavriloviš Smirnov [Землемер Глеб Гаврилович Смирнов] jõudis Gniluški jaama [приехал на станцию „Гнилушки”]. Mõisasse, kuhu ta oli kutsutud piire ajama, [До усадьбы, куда он был вызван для межевания,] jäi veel kolm-nelikümmend versta hobustega sõita [оставалось ещё проехать на лошадах вёрст тридцать – сорок].”¹⁴ Tuglase tõlget kaasaegsed kiidavad, näiteks Päevalehe toimetusele saadetud kirjanduse lühiülevaates sedastatakse kokkuvõtlikult: „Fr. Tuglase meisterlik tõlge kindlustab suurima vastavuse algupärandile.”¹⁵ Eesti Kirjanduses ilmunud tõlkearvustuses nendib Bernard Sööt, et Tuglas on tõenäoliselt sobivaim Tšehhovit eestindama: tema tõlge annab tihti välja iseseisva loomingu mõõdu ning „Tuglasele omane keeleline ja stiililine leidlikkus näitab ka „Valitud novellides” kaugelt üle keskpärasuse

¹⁰ G. Saar, Kunstipärasest tõlkest. Looming, 1927, nr 8, lk 755.

¹¹ A. Lange, Tõlkimine omas ajas, lk 83–126.

¹² Vrd K. A. Hindrey: „Tõlge on hea, seda tagab juba A. H. Tammsaare nimi.”

K. A. Hindrey, Au mõiste. Päevaleht, 29.02.1932, nr 59, lk 5.

¹³ A. Lange, Tõlkimine omas ajas, lk 87, joonealune märkus 18.

¹⁴ Eestikeelne tõlge: A. Tšehhov, Üle soolas. Rmt-s: A. Tšehhov, Valik novelle. Tartu, lk 168.

¹⁵ Toimetusele saadetud kirjandus. Päevaleht, 18.05.1939, nr 134, lk 5.

tõusvat taset”.¹⁶ Kokkuvõtvalt võime öelda, et 1930. aastatel hinnatakse kõrgelt **kunstilist ja loovat tõlget**, kusjuures hea, loominguline tõlge tähendab samas ka võimalikult täpset, originaalilähedast tõlget.

Proosatõlge pärast teist maailmasõda: loov vs. mehaaniline tõlge ja kompensatsioonimeetod

Tõlkekultuuri hooga arengu katkestab järsult teine maailmasõda ja sellele järgnenud Nõukogude režiim. Sõjajärgsetel aastatel ilmus palju vene keelest tehtud tõlkeid, mis kogenud tõlkijate nappusel anti tihti teha algajatele või üsna juhuslikult tõlketööle sattunud inimestele. Koos vohama hakanud täpseusepüüdega oli tulemuseks hulk sõnasõnalisi saamatuid tõlkeid. Üks esimesi kirjutisi pärast sõda, mille ajendiks ei ole mõni konkreetne ilmunud tõlge, vaid mis püüdleb üldistuste tegemisele, on Otto Samma 1954. aastal ilmunud artikkel „Tüüpilistest puudustest ja vigadest proosa tõlkimisel vene keelest eesti keelde”. Artikkel algab järgmiselt: „Viimasel ajal on nii kogu Nõukogude Liidu ulatuses kui ka meie vabariigis hakatud järjest rohkem tähelepanu pöörama tõlkimise küsimustele. Ikka enam ja enam levib arvamus, et tõlketöö ei ole tehniline, vaid loominguline töö. Üha rohkem rõhutatakse, et tõlkimine on üks kirjanduse haru, et tõlgitud kirjandus rikastab selle rahva kultuuri, kelle keelde ta tõlgitakse, et tõlkijatel on täita tähtis kultuurimissioon.”¹⁷ Enne sõda 1930. aastail peetud asjatundlike ja süvitsiminevate tõlketeemaliste arutelude taustal toovad Samma sõnad reljeefselt esile toimunud katkestuse põhjalikkuse: tundub, nagu oldaks kirjandustõlkest rääkimisel tagasi 20. sajandi alguses. Kuid siiski ei ole möödunud saavutused kultuurimälust päriselt minema pühitud. Teiste seas aitab katkenud sidemeid vabariigiaegse tõlketraditsiooniga taastada Tammsaare tõlgitud Gontšarovi „Oblomov” (ilmunud eesti keeles algselt 1934. a), mida arvustaja Olev Jõgi kõrvutab 1953. aastal ilmunud Felix Kauba uustõlkega. Jõgi võrdleb kaht tõlget järgmiselt: „Tema [= Tammsaare] tõlkeid võib ka tänapäeval lugeda naudinguga. Neist on näha, et tõlkija ei ole oma ülesandeks seadnud mitte võõra teksti mehaanilist „ümberpanemist”, vaid on ka tõlkijana jäänud kirjanikuks, kes pidas tõlkimist loominguliseks tööks. [- - -] Just stiililiselt on Tammsaare tõlge tugevam Kauba tõlkest. [- - -] Kauba tõlge ongi eeskujulikuks näiteks täpse ja hoolega tehtud töö kohta. Tema tõlge on palju „õigem” kui Tammsaarel, kuid vähem on temas gontšarovlikku kui Tammsaarel. [- - -] Seepärast tuleks Tammsaarelt omandada tõlkimisoskust, mitte aga teda kõrvale lükata. Ilukirjanduslik tõlkimine on loominguline

¹⁶ B. Sööt, A. Tšehhov: Valik novelle. Tõlkinud Friedebert Tuglas. Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, 1939. 366 lk. Hind 4 kr. Eesti Kirjandus, 1939, nr 12, lk 563.

¹⁷ O. Samma, Tüüpilistest puudustest ja vigadest proosa tõlkimisel vene keelest eesti keelde. Looming, 1954, nr 3, lk 348.

töö.”¹⁸ Jõgi illustreerib kahe tõlke stiililise sobivuse kontrasti teiste seas järgmiste näidetega: „Кто тебе внушил эту мысль? – Kes sulle selle mõtte pähe pani? (Tammsaare) – Kes on sulle sisendanud selle mõtte? (Kauba); не всегда его удалось видеть чисто обритым – mitte alati ei õnnestunud teda näha puhtaks aetud näoga (Tammsaare) – sageli oli ta isegi raseerimata (Kauba); продолжала скороговоркой – laskis ruttu edasi (Tammsaare) – jätkas kiirkõnes (Kauba)”.¹⁹ Jõgi arvates muudavad nendel ja paljudel muudel juhtumitel Kauba „moodsad” sõnad „lause ebahuvitavaks ja paindumatuks, kuna Tammsaare on tõlkinud samad kohad sisuliselt ja stiililiselt hästi”.²⁰ Saame järeldada, et Kauba on eeskätt järginud vahetult pärast sõda domineerinud täpse tõlke põhimõtet, samas kui Tammsaare järgis ennesõjaaegseid kunstilise tõlkimise printsiipe. Ilmselgelt jagab kriitik siin pigem Tammsaare kui Kauba arusaamu tõlkimisest.

Sihtkeele loomulikkus ja idiomaatilisus kui kunstilise proosatõlke kriteeriumid omandavad järjest enam kaalu ning kujunevad alates 1960ndatest eesti kirjandustõlke tunnusjooneks kogu Nõukogude perioodi jooksul. Üheks põhiliseks tõlkekvaliteedi kirjeldamise vahendiks tõlkearvustuses saab vastandus **mehaanilise ja loova tõlkimise** vahel. Mitmed arvustajad kordavad mõtet, mida on selgesõnaliselt väljendanud Henrik Sepamaa: „Tõlge peab olema kirjanduslik ning sisult ja vormilt nii adekvaatne, nagu oleks autor ise otse eesti keeles kirjutanud. [- - -] Sisulise ja stiililise adekvaatsuse kõrval peab tõlge olema nii heas, ladusas ja laitmatus keeles, et ta lugejale ei tundugi tõlkena.”²¹ Sepamaa, kes on ise viljakas tõlkija, on ka üks valjuhäälsemaid **kompensatsioonimeetodi** propageerijaid. Kuna keeleerinevuste tõttu ei ole võimalik kõiki lähteteksti stiilinüansse alati tõlkes edasi anda, siis julgustatakse kirjandustõlkijaid kasutama kompensatsioonimeetodit, teisisõnu, kompenseerima tõlke ühes paigas kaotsiläinut mõnes teises sobivas kohas n-ö ületõlkimisega: „Kui me verbide шамать ja жрать tõlkimatuse tõttu tekkinud lünga täitmiseks teises kohas, kus see kontekstiga sobib, tarvitame neutraalse verbi спать vastena verbi *põõnama*, siis me korvame sellega puudujäägi ja tõlge muutub taas originaaliga samaväärseks. Sellist korvamist nimetatakse kompensatsioonimeetodiks. Mõistagi ei hõlma see läbi kogu teose mitte ainult sünonüüme, vaid kogu sõnavara ja ka kõiki teisi kunstipärase tõlkimise aspekte (lauseehitus, kõnekujundid, fraseoloogilised väljendid, vanasõnad, stiilivõtted jne.). Sel vii-

¹⁸ O. Jõgi, „Oblomovist” ja selle uuest eestikeelsest tõlkest. Looming, 1953, nr 5, lk 633, 635, 636.

¹⁹ Sealsamas, lk 634, 635.

²⁰ Sealsamas, lk 635.

²¹ H. Sepamaa, Pilk ilukirjanduse tõlkimise küsimustesse. Keel ja Kirjandus, 1967, nr 2, lk 66, 67.

sil läheneb proosa tõlkimine tunduval määral luule tõlkimisele ja annab osava-
tes kätes väga häid tulemusi.”²² Kompensatsioonimeetodit kasutamata, osutab
Sepamaa, jääb tõlge lähtetekstist paratamatult „hallimaks ning vaesemaks”.²³

Paljud tolle aja kirjutised tegelevad küsimusega, kuidas taastada lähteteks-
ti autori stiili teise keele vahenditega. Näiteks Urve Lehtsalu on võtnud läbi
vaadata mitmed Hemingway teoste tõlked eesti keelde ja uurib, milliste va-
henditega on neis edasi antud Hemingway stiili. Eri tõkelahenduste sobivust
põhjustab ta nii autoristiili kui eesti keele idiomaatilise seisukohalt. Kõrvu-
ti Lehtsalu meelest ebaõnnestunud tõkelahendustega toob ta esile ka näiteid
headest tõlgetest, eriti Valda Raua tõlgitud romaanist „Ja päike tõuseb”, mida
Lehtsalu nimetab „meisterlikuks nii tõlke adekvaatsuselt kui ka eesti keele
ladususelt”²⁴. Lehtsalu leiab, et Hemingway kahekõnede siiruse ja tõepärasuse
säilitamiseks tuleb eesti keeles paratamatult „inglise keelele omane lakooniline,
pealtnäha kiretu väljendusviis sageli asendada isikupärasemaga”.²⁵ Mõni
näide õnnestunud tõkelahendustest: „*This is country,*” *Bill said* – „Näe, kus
alles maastik,” ütles Bill; „*Aren't you interested?*” *Bill asked* – „Noh, kas ei hu-
vita või?” küsis Bill²⁶; „*Lucky beggars,*” *said Krum* – „Neil sunnikutel veab,”
ütles Krum²⁷. Lehtsalu arutleb nii konkreetsetele grammatilistele konstrukt-
sioonidele kui ka stiilimarkeritele sobivate eestikeelsete vastete leidmise üle ja
näitab, et lihtsalt autori stiili võimalikult täpne imiteerimine, eirates eesti kee-
lele omaseid väljendusviise, ei taga paraku loodetud efekti, vaid tulemuseks
on paiguti hoopis midagi „algaja autori suleproovi või koolikirjandi” taolist.²⁸
Kokkuvõttes võime öelda, et ka siin toonitab kriitik vajadust läheneda tõlkimi-
sele loovalt ja samas täpselt, kuid rõhutab, et stiililine täpsus ei tähenda pimesi
jälgendamist ega sõnasõnalist tõlkimist.

Ilukirjanduse loova tõlkimise põhimõte on jätkuvalt tunnustatud ka järg-
nevatel kümnenditel ja üks selle põhimõtte viljakamaid järgijaid on olnud
meisterlikuks tõlkijaks peetud Henno Rajandi, kelle tõlkijakarjäär kulges läbi
nelja aastakümne, 1950. aastate lõpust 1990. aastateni. Analüüsides, kuidas on
Rajandi tõlkinud Jane Austeni „Uhkust ja eelarvamust” (ilmunud eesti keeles
1985. a), märgib Anne Lange, et Rajandi tõlget iseloomustavad tõlkenihked,
mis varieeruvad vaatepunkti väljavahetamisest ning leksikaalsete korduste
kaotamisest või lisamisest lausete tükeldamise ja liitmiseni.²⁹ Olgu siin toodud

.....
²² Sealsamas, lk 70.

²³ Sealsamas, lk 71.

²⁴ U. Lehtsalu, Hemingway stiil eesti keeles. Keel ja Kirjandus, 1965, nr 6, lk 334.

²⁵ Sealsamas.

²⁶ Sealsamas.

²⁷ Sealsamas, lk 335.

²⁸ Sealsamas.

²⁹ A. Lange, Tõlkimine omas ajas, lk 151.

vaid mõni näide Lange tuvastatud tõlkevõtetest, kus Rajandi kasutab ingliskeelsete väljendite vastena eesti keelele harjumuspäraseid lahendusi (repertoireme) või lisab kommenteerivat sõnavara (ekspliteerib): „*With consideration* – hoole ja armastusega; *I am all astonishment* – olen imestusest keeletu; *Poor Eliza!* – *to be only just tolerable* – Vaene Eliza... Kurb on olla võrdlemisi talutav; *They held her in contempt for it* – nad teda sellepärast südamepõhjas põlastasid; *The day that was to make him the happiest of men* – päeva, mis teeb kosilasest kõige õnnelikuma mehe päikese all”.³⁰ Rajandi on hea näide kongeniaalsest tõlkijast, kelle parimad tõlked vahest tõesti küünivad toona ihaldatud ideaalini: luua tõlge, mis loob illusiooni, nagu oleks lähteteksti autor kirjutanudki eesti keeles. Rajandi järgib loova kunstilise tõlke põhimõtet ning tõlke täpsus on vähemalt paiguti tema jaoks teisejärgulise tähtsusega. Loova tõlke põhimõtte järgimisega kaasneb teatud hetkel küsimus tõlke ja muganduse vahekorra, ent eesti tõlkekriitikas tematiseeritakse seda probleemi märksa väiksema intensiivsusega kui liiga täpset, mehaanilist tõlget.

Kokkuvõtteks võime öelda, et teisele maailmasõjale järgnenud kümnenditel, tegelikult kogu Nõukogude perioodi vältel ja ka taasiseseisvunud Eestis, on püüdnud eesti kirjandustõlkes järjest enam kunstilise, loova tõlke poole, mis kasutaks nii lähteteksti stiili kui sisu edasiandmiseks maksimaalselt ära eesti keele võimalusi.³¹ Seejuures on eeskätt 1960.–1970. aastad see periood, kui Hasso Krulli sõnutsi pannakse paika kirjandustõlke standard: „Kolmekümnendatel aastatel ongi tõlkijate eliit standardi ligidal, kuid siis tuleb katkestus ja päris standardiseeritud tõlkeni jõutakse alles kuuekümnendatel-seitsmekümnendatel. Nüüd on standard valmis. Tekivad kindlad printsiibid, milline peab välja nägema tõlke lause, mis laadi võivad olla kaod ja kui palju võib tõlkija omalt poolt juurde mõelda. Tõlked unifitseeruvad. Vastuseks unifitseerumisele ilmub jälle eksperimente, kuid põhiosas püsib standard kuni üheksakümnendate alguseni, mil pilt läheb äkki uuesti kirjuks.”³² Tulles 21. sajandisse, võime väita, et loova, kunstilise tõlke printsiip elab eesti proosatõlkes jõuliselt edasi ka praegu ning kriitikud on endistviisi kurjad tõlgete peale, mis on liiga sõnasõnalised või liiga vähe kirjanduslikud. Näiteks võrreldes Krista Kaera tehtud uustõlget W. B. Yeatsi „Punase Hanrahani lugudest” (2002) selle esimese eestikeelse, Mart Luha tehtud tõlkega (1939), jõuab Jüri Ehlvest äratundmisele, et „Krista Kaera oma [= tõlge] on siiski parim. Tõlkena. Kuid ilu-

---

³⁰ Sealsamas, lk 169, 171, 172.

³¹ Vrd A. Lange: „[- - -] tõlkijad [on] 1950. aastate lõpust 1990. aastate lõpuni olnud üsna üksmeelselt seisukohal ilukirjandusliku tõlke loovas iseloomus”. A. Lange, Tõlkimine omas ajas, lk 143.

³² H. Krull, Mõtete tõlkimine. Keel ja Kirjandus, 1998, nr 2, lk 81–82.

kirjandusena on tal siiski olulisi puudusi.”³³ Ehlvest leiab, et Kaera versioon on „külm, liigasjalik, elevusetu ja ebaerootiline”, samas kui „Luht polnud konarusteta, kuid tema iiri maameeste loras oli vähemalt viskihõngu tunda”.³⁴ Näeme, et ka Ehlvest eelistab sisseelamisega tehtud loovat tõlget, mis mõjuks kirjandusena veenvalt ja jätaks mulje, et autor on kirjutanud eesti keeles.

Kuid see, mida tähendas kunstiline, loov tõlge 1960. aastatel, ei ole päris seesama mis 1920.–1930. või 2000. aastatel. Enne sõda kaldub kunstiliseks peetud proosatõlge olema siiski küllaltki vormitäpne, tihti isegi sõnasõnaline, samas kui pärast sõda muutuvad kirjandustõlked vabamaks ja rohkem sisule orienteerituks. 21. sajandil näikse olevat tendents jälle tagasi lähtetekstist rangema kinnihoidmise poole; mitmeid vabadusi, nagu näiteks lausete tükeldamine ja liitmine, mida sai lubada endale Henno Rajandi, ei taha enamik tänapäeva toimetajaid enam tolereerida. Ka tõlkijad katsuvad leida kuldset keskteed, nagu on osutanud üks meie aja hinnatumaid tõlkijaid ja kirjanikke Indrek Koff intervjuus Jan Kausile: „Kui „sädelev loojanatuur” hakkab mu tõlgetest välja paistma, siis antagu palun märku! Kui tõsisemalt rääkida, siis see on kahe otsaga asi. Tõlkija peab olema looja, muidu saab ta küpsetada ainult ühesuguseid saiu, aga kõik raamatud ei ole ju vormisaiad! Ja samas peab tal jätkuma alandlikkust, et autorit mitte oma maitse järgi kõveraks väänata. Ma arvan, hea tõlkija peab olema väga empaatiline, mis aitab hädavajaliku loovuse suunata tõlgitava autori looduga sobivasse sängi.”³⁵ Mitmes mõttes tundub, et oleme tagasi üsna sarnase suhtumise juures kirjanduslikku tõlkesse, mis oli valitsev 1930. aastail: püüeldakse kunstilise ja loova, ent mitte üleliia vaba tõlke poole.

---

³³ J. Ehlvest, Kui Hanrahan tantsis Oonaga. Eesti Päevaleht, 07.02.2003.

³⁴ Sealsamas.

³⁵ J. Kaus, Indrek Koff – ei noh, täitsa normaalne mees ju. [Intervjuu.] Sirp, 24.09.2010.

„TÖLKIJAJA PEAB...“: TÖLKENORMID LUULEVAHENDUSES

20. SAJANDI EESTIS

MARIA-KRISTIINA LOTMAN

Eesti luuletõlkenormid kujunesid implitsiitselt välja juba 17. sajandil, kui saksa kirikulaule hakati eestindama Martin Opitzi tõlkepõhimõtete järgi, tuues nii eesti värsikultuuri silbilis-rõhulise värsisüsteemi ja arusaama, et sihttekst peab olema samas värsimõodus mis lähteteksti. Vastavat tõlkemeetodit võib nimetada ekvimeetriliseks tõlkeks ning selline lähenemine on olnud eesti värsikultuuris väga püsiv, eksplitseerudes 19. sajandi kriitikas, ent kehtides veel tänapäevalgi. 20. sajandil lisandus siia arusaam, et edasi tuleks anda ka lähteteksti prosodia: kui lähtetekst on kvantiteerivas värsisüsteemis, peaks tõlkija taotlema samasugust struktuuri ka sihttekstis. Sellest tulenevalt on eesti luuletõlkes tõlkija fookuses olnud üldjuhul väljendusplaan: seda võib pidada eesti luuletõlke dominandiks.

Dominandi mõiste kujunes välja vene formalistidel ning Roman Jakobsoni järgi¹ oli see üks kõige olulisemaid ja viljakamaid kontsepte vene formalistlikus teoorias. Dominant on see, mis määratleb kunstiteose: see on teose keskne komponent, mis juhib, määrab ja transformeerib selle ülejäänud komponente, mis on kõik sellega seotud, ning garanteerib teose ühtsuse. Jakobson toob esile, et dominandist on võimalik rääkida mitte üksnes individuaalse kunstniku loomingu, vaid ka kindla poeetilise kaanoni puhul, žanri, kindla poeetilise koolkonna puhul ja isegi epohhi puhul. Dominandi kontseptsiooni on edukalt rakendatud ka tõlketeaduses ning siin võiks eristada kaht lähenemist: preskriptiivse hoiakuga käsitlustes esitatakse tõlkija ülesandena leida üles autori dominant ning seda ka tõlkes edasi anda, deskriptiivsetes uurimustes analüüsitakse eraldi autori ja tõlkija dominant. Tähelepanu tuleks juhtida ka nihkele kontseptsioonis ja selle kasutuses: kui formalistide ja Roman Jakobsoni jaoks oli dominant teksti objektiivne omadus, mis määratles ja hoidis struktuuri koos, siis poststrukturealistliku lähenemise korral sõltub dominant juba lugejast ning lugeja ja seega ka tõlkija dominant võib olla täiesti teine kui autori kavatsatud dominant. Ja sama kehtib kriitiku kohta: viimasel ajal on hakatud eraldi esile tooma ka kriitiku dominant, mis ei pruugi sugugi kokku langeda ei autori ega tõlkija omaga.²

---

¹ R. Jakobson, *The dominant*. Rmt-s: R. Jakobson, *Selected Writings*, Vol. 3. *Poetry of Grammar and Grammar of Poetry*. The Hague, Paris, New York, 1981 [1935].

² Vrd nt A. Bednarczyk, *Intersemiotic dominant of translation*.

Rmt-s: B. Lewandowska-Tomaszczyk, M. Thelen (toim), *Meaning in Translation*. Lodz Studies in Language 19. Frankfurt am Main, Berlin, 2010.

Käesolevas artiklis püütakse luuletõlkenormide püsivust demonstreerida kolme juhtumiuuringuga, mis avavad eri perioodide tõlkesündmusi. Et tuua kehtivad normid reljeefsemalt esile, on valitud juhtumid, kus oma tõlkepõhimõtteid on avanud nii tõlkija ise kui tõlget hinnanud kriitikud.

1910. aastad: „Hamlet“

Kõige olulisemate tõlkesündmuste sekka 20. sajandi algul kuulub kahtlemata Aleksander Tombach-Kaljuvalla eestindatud „Hamlet“³, mis oli esimene trükki jõudnud ja laiemale publikule kättesaadavaks tehtud Shakespeare'i teos. Selleks ajaks oli Shakespeare'i puudumine eestikeelsest kirjandusruumist juba põletav ning Ants Oras, ise samuti Shakespeare'i tõlkija ja kriitik, on öelnud, et see on otse kuulmatu kultuuriline hiljaksjäämine, mida vabandavad ainult meie tolleaegsed võimatud olud.

Tombach-Kaljuvald kirjutab oma eessõnas⁴, et on tõlkides hoidnud silme ees üht kindlat sihti: igal pool tingimata mõttetruiult tõlkida, ja kus vähegi võimalik, ka sõnatruult. Et seda sihti kätte saada, oli ta sunnitud välimisest küljest algupärandiga natuke lahku minema ning ta möönab, et tema „Hamleti“ tõlge on salmiridade arvu poolest pikem saanud kui algupärand. Nimelt on mõtet, mille inglane viiejalalises jambi reas ära ütleb, eesti keeles tema sõnade ja iseäranis muutelõppude pikkuse tõttu harva võimalik samasse salmimõõtu ära mahutada. Samade raskuste käes on vaevelnud ka mitmed teised Shakespeare'i tõlkijad – ning ehkki Tombach-Kaljuvald tõi näiteks vene tõlke, kus viiejalalise jambi asemel oli kasutusele võetud kuuejalaline, ei söandanud ta ise sama lahendust kasutada: „Viiejalaline jambus on näitekirjanduses, nõnda ütleda, kodaniku-õiguse saanud, [- - -] meie oleme temaga juba nii kaugelt ära harjunud, et iga teine salmimõet näitemängus meie kõrvale võõras kõlab.“

Õeldu on tema tõlkepoetika seisukohalt väga informatiivne ja oluline ka järgneva traditsiooni mõistmise seisukohalt. Ühest küljest ütleb Tombach-Kaljuvald selgelt välja, et tema dominant on sisuplaanil (mõttetruudus), ehkki ta segab siia ka sõnatruuduse (neid põhimõtteid tavaliselt küll vastandatakse, kuid võime oletada, et ta ei pea siin silmas sõnasõnalist tõlget, vaid pigem leksikaalseid ekvivalente). Teisest küljest aga on tal ka väljendusplaanis kindlad elemendid, millest ta ei loobu, ennekõike värsimõõt. Ta suurendab pigem värsiridade kui värsijalgade arvu, sest vastasel korral oleks tulemus võõras ja draamale sobimatu. See ei ole erandlik juhtum eesti värsitõlkes, sarnast vabadust näeme hiljem real autoritel. Ka tõlke keel on Tombach-Kaljuvallale väga

³ W. Shakespeare, Daani prinz Hamlet. William Shakespeare kurbmäng.

Tlk. A. Tombach-Kaljuvald. Peterburi, 1910.

⁴ A. Tombach-Kaljuvald, Tõlkija tähendus. Rmt-s: Daani prinz Hamlet. William Shakespeare kurbmäng. Peterburi, 1910, lk 3–6.

oluline. Nagu ta ise ütleb: „Mis tõlke keelesse puutub, siis pean ütlema, et minu kauaaegse töö jooksul kõik mu silmamärk ja kõik mu hool alatasa ühesuguse põnevusega keele ladususe ja puhtuse peale olivad juhitud.”

Kaks aastat hiljem arvustab „Hamleti“ tõlget eesti literaat, tõlkija ja keeleteadlane Johannes Aavik⁵, alustades etteheitega, et eestlased on Shakespeare'i tõlkimisega naaberrahvastest maha jäänud – soomlastel on juba peaaegu kogu Shakespeare olemas, lätlastel samuti juba rida draamasid tõlgitud ning eestlaste rahvuslik eneseuhkus peaks nõudma naabritele järelejäudmist. Järgmiseks sõnastab Aavik kolm asja, mida tõlkearvustaja peaks eelkõige jälgima:

- 1) Kõige esimesem ja tähtsam on truudus ja täpipsus originaaliga võrreldes – hea tõlge ei tohi iial originaalist liiga palju kaugeneda.
- 2) Truudusest üksi ei piisa: on tõlkeid, mis on just oma liigse täpipsuse tõttu halvad. Tõlge peab olema ladus, selge, stiililiselt ilus, kokkuvõttes, esteetiliselt väärtuslik.
- 3) Õigekeelsus: ei tohi olla keelelisi vigu, mis tõlke esteetilist maitsmist se-gaksid ja lugeja tuju rikuksid.

Aavik mõonab, et esimest kahte nõuet ta oma arvustuses jälgima ei hakka, kuna ei pea ennast piisavalt kompetentseks, ning pöörab tähelepanu üksnes keelelisele küljele, eeldades, et esimese kahe nõudega on kõik hästi. Siin on tal terve hulk etteheiteid: tõlkes on mõningaid õige raskeid ja tõsist laadi vigu, mis selle väärtust vähendavad, ning nende vältimiseks ei oleks olnud muud vaja, kui lihtsalt paremini osata seda keelt, millesse tõlgitakse. Ta loetleb terve rea morfoloogiaga seotud vigu, sh nii käänd- kui pöörd sõnad, ning toob välja, et mitmed nendest vigadest on tingitud värsimõõdust, mis on sundinud sõnadesse lisasilpe või vastupidi, vorme lühendanud. Aavik nõustub, et loomulikult tuleb luulet tõlkides vahel harilikest keelevormidest kõrvale kalduda ja haruldastest abi otsida, kuid see peaks siiski olema vaid hädaabi, mida ei tohi kurjasti kasutada. Jämedaid, andeksandmatuid keelevigu ei tohi aga luuletaja mitte mingil tingimusel endale lubada, ehkki seda peaaegu kõik eesti luuletajad teevad.

Arvustuse lõpus siiski Aavik leebub ning ütleb, et üldiselt on tõlke keel siiski kaunis hea ja korrektne, ületades paljude teiste tõlgete oma. Lisaks on ta Aaviku sõnul mõnus ja rahvapärane lugeda ja Aavik ise nautis seda enam kui saksakeelset.

See kriitikajuhtum on näide olukorrast, kus tõlkija ja kriitik on põhilises üksmeelel: mõlemad pooldavad võimalikult täpset tõlget, mis lahkneks algupärandist nii vähe kui võimalik. Mõlemad peavad oluliseks ka keeleliselt la-

⁵ J. Aavik, Daani prinz Hamlet. William Shakespeare kurbmäng. Inglisekeelse algupärandi järele tõlkinud A. F. Tombach-Kaljuvald. „Ühiselu“ kirjastus Peterburis 1910. Eesti Kirjandus, 1912, nr 7, lk 295–299.

dusat ja puhast tõlget. Küll lähevad neil arvamused lahku selles osas, mida viimane tähendab: Tombach-Kaljuvalla meelest on värsimõõdust kinnipidamiseks lubatud käände- ja pöördelõppudega vabamalt ringi käia, Aaviku meelest peaks see olema ainult hädaabinõu. Niisiis võib öelda, et siin on nii tõlkijal kui arvustajal ühine dominant, kuid arvamused ei kattu standardite osas.

1960. aastad: „Ilias“

1960. aastatesse jääb üks tähtsamaid tõlkesündmusi eesti kultuuriloos: eesti keeles ilmuvad „Ilias“ ja „Odüsseia“. Kuigi „Iliast“ tõlgiti nii fragmenditi kui ka täistekstina juba enne sõda, on siiski just 1960. aastal ilmunud August Annisti ja Karl Reitavi „Iliase“ tõlge saanud kanooniliseks tekstiks, mida pole siiaaani suudetud ületada. Ent debatt tõlkimise üle algab tegelikult juba enne ilmumist: Annist ise avaldab 1958. aastal artikli „Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest“, milles ta mõtiskleb oma „Iliase“ tõlkimise praktilise kogemuse ja töös väljakujunenud seisukohtade üle, kritiseerides sealjuures varasemaid katsetusi ning sõnastades järgmised seisukohad:

- 1) Eesti keeles on kvantiteeriv värs võimalik ja otstarbekohane, kuid ainult tingimusel, kui selle rakendust kergendatakse, lubades mõningaid erandeid ja vähendades tsesuurinõude rangust, eriti aga püüdes kõigi abinõudega suurendada *anceps*-silpide osakaalu.
- 2) Ühesilbilised sõnad on teoreetiliselt kõik kolmandas vältis, kuid tegelikult moodustavad mitu alarühma: a) lühikesed (ma, sa, ta jne), b) *ancepsid* (meid, ei, või, mul jne), c) pikad (võiks, saand jne), mille kasutamist lühiasendis tuleks heas heksameetris vältida.
- 3) Poolpikkade järgsilpide pikkus on mitmesugune. Spondeilisi värsijalgu sobivad täitma 'kaugeid', 'ümbert' jne. Spondeustena võib kasutada ka suletud järgsilpi: 'annan', 'rannal' jne. Teisevältelise pearõhusilbiga nagu 'anna' jääb teine, lahtine silp juba liiga lühikeseks, et spondeus täita. Teisalt kolmandavälteliste pearõhusilpide puhul nagu 'anda' on sõna kogupikkus spondeuse täitmiseks piisav ja seda võib hädapärase spondeuse asendajana kasutada. Ent nii poolpikki kui lühikesi järgsilpe saab kasutada ka lühikeses positsioonis daktülilises jalas.
- 4) Poolpikkade järgsilpide kasutamise võimalus tugevas positsioonis on tähtis, et antiikheksameetri struktuuri järgides vältida sõnapiiride ja värsijalapiiride kokkulangemist. Värsitõusu sobivad kindlasti sellised silbid, mis sisaldavad diftongi või lõpevad konsonandiühendiga, nt 'tuliseid', 'väravasse', 'inimestele', 'valitsend'. Raskem on neil juhtudel, kui kolmas silp sisaldab lühivokaali ja on suletud ainult ühe konsonandiga, nt 'oleksin', 'sügisel', 'surevat'. Lahenduseks on kasutada mõnd liidet või kliitikut, nt 'olek-

singi ma'. Häirivad aga juhud, kui kolmas silp on lahtine ('küsimusega') või d, b ja v-ga suletud silp (jumalad, väristav).

5) Tsesuuri tuleb järgida, kuid lubada kompromisse. Meestsesuur on eesti keeles kunstlikum kui naistsesuur (vajab rohkem ühesilbiliste sõnade kasutamist), kuid ka viimane ei ole päris loomulik. Seetõttu võiks eesti heksameetris olla lubatud spondeilise kolmanda jala järel olev tsesuur, mis tekitaks värsirea keskele pausi (ükskõik kes oled, valdjas, kuule mind! Palvel su poole)."⁶

Annisti järgi on kvantiteeriva heksameetri põhireegel järgmine:

„Pikk sõna algussilp ei tohi seista värsilangus ja lühike sõna algussilp ei tohi seista värsitõusus. Või positiivsel kujul: värsitõusus peab ikka olema pikk või poolpikk silp, värsilangus aga ikka lühike või poolpikk silp (või päris erandlikult ka pikk). See oleks siis igasuguse eesti kvantiteeriva värsi põhireegel. Rõhulibistust on soovitav kasutada ainult pikemal (peamiselt diftongilistel) järgsilpidel ja võimalikult koos kõrvalrõhuga. Tsesuuri asemel võiks lubada hädakorral ka spondeilise diereesi tarvitamist.”⁷

1960. aastal „Iliase” tõlge ilmub ning 1961. aasta Keele ja Kirjanduse detsembrinumbris arvustab seda Ülo Torpats⁸. Torpats kiidab nii oskuslikult leitud sõnavara (mis oleks küll tema sõnul kohati võinud olla julgemgi) kui ka heksameetri kohandamist eesti keelde, tuues esile, et see on seni üks õnnestunumaid katseid heksameetrit eesti keelde üle kanda. Samas mõonab ta, et see õnnestumine jääb relatiivseks, kuna varasemaid kogemusi on vähe ja teoreetiline põhi on ka alles nõrk. Ta vaidleb vastu ülaltoodud Annisti seisukohale, et ülipikk silp koos lühikesega (anda) võiks täita spondeilise jala, sest spondeiline jalg peab siiski olema täidetud kahe raske silbiga, mitte olema mingit täiesti tasakaalutu ülitrohheus. Torpatsi meelest ei tohi ka kõiki suletud lõpusilpe pikadeks pidada. Annisti tõlke üheks kõige nõrgemaks kohaks peab ta tsesuuri, ilma milleta Torpatsi hinnangul poleks Homerose heksameeter kujutletav. Paljudesse värssidesse oleks saanud tsesuuri lihtsalt paari sõna ümbertõstmisega tekitada. Nendest vorminõrkustest hoolimata peab Torpats seda tõlget suursündmuseks eesti kirjandusloos ja üldine hoiak on siiski positiivne.

Annist vastab sellele 1962. aastal lühikese nupukesega⁹, milles vaidleb vastu põhiliselt tsesuuriküsimeses ning arwab, et eesti tsesuuri puhul ei pea tingimata kehtima samad reeglid mis antiikheksameetris, peasi, et tekiks id hingetõmbekohad. Samuti palub ta mõningaid vabadusi nimede käänamises

⁶ A. Annist, Antiikeeposte eestikeelseist tõlkeist ja nende värsiprobleemidest. Keel ja Kirjandus, 1958, nr 2, lk 81–82.

⁷ Sealsamas, lk 88.

⁸ Ü. Torpats, Homerose „Ilias” eesti keeles. Keel ja Kirjandus, 1961, nr 12, lk 719–723.

⁹ A. Annist, Veel eestikeelsest heksameetrist. Keel ja Kirjandus, 1962, nr 11, lk 240.

ning nendib kokkuvõttes, et Homerose tõlkimise karm praktika sunnib vahel vägisi vastuollu liiga range teooriaga: et vältida kõikeuputavat Charybdist, tuli siin kahjuks ometi midagi ohverdada Scyllale.

Palju kriitilisem on aga Paul Maantee, kelle arvustus ilmub 1962. aasta Keeles ja Kirjanduses.¹⁰ Maantee oli tegelikult lavakõnepedagoog ja kirjutanud harrastusnäitlejatele lavakõne ja häälduse õpikuid. Põhiküsimused, mille ta tõstatab, on järgmised:

- 1) Miks on Annisti heksameetreid raske, kohati peaaegu lausa võimatu ilmekalt häälega lugeda?
- 2) Kas kvantiteerivaid mõõte saab eesti keeles kasutada samadel põhimõtetel ja peajoontes samade reeglite järgi, nagu seda tehti kreeka või ladina keeles? Maantee väidab, et eesti värssi praktikas leidub veenvaid tõendeid, et meie keel ei ole süüdi heksameetrite halbuses: süüdi võib olla ainult eesti keele ekslik või ebaõige rakendamine kvantiteerivas meetrumis. Neis asjades süüdistab ta ka Annistit. Nii näiteks on tema meelest vale kasutada kahest lühikesest silbist koosnevat sõna daktüli lühikeste silpide osas: nt 'kuid kehad jättis', 'et vabaks tingida', mis ei ole eesti keele loomuliku intonatsiooniga kooskõlas ja moonutab ka lausete mõtet. Nt värsireas

ning sõnul leebeil neist iga meest ära hoida seal püüa

tekib tähenduses erinevus sõltuvalt sellest, kas sõna 'ära' on lauserõhuline või mitte ('ära hoidma' vs. 'ära hoi').

Maantee pakub hoopis välja, et kui esmavältelisele silbile langeb lauserõhk, võiks seda kasutada ka tugevas positsioonis, kahesilbilise sõna puhul lausa spondeuse täitena. Näiteks Annisti loodud värsirea „Meil kodus istuvad naised ja väikesed väetimid lapsed“ asemele pakub ta oma variandi: „Kodus istuvad naised ja väikesed väetimid lapsed“ – nii saaks lahti täitesõnast 'meil' ja tekst oleks Maantee hinnangul märksa kergemini mõistetav. Samuti ei sobi tema meelest selliseid sõnu nagu 'õhinal' kasutada anapestilises rütmis – parem oleks siis juba valida mõni teine sõna. Lisaks häirivad teda lühikesed asesõnad pikal positsioonil, nt 'mu oma' ja 'sa ise', mis heksameetrisse lugedes kõlaks 'muu oma' ja 'saa ise' ning tekitavad taas mõistmist segavat kahetähenduslikkust.

Sellele Maantee arvustusele kirjutasid vastu nii Annist ise kui ka Ain Kaalep (1963).¹¹ Annist küll tervitab seda, et Maantee on omalt poolt asunud hek-

¹⁰ P. Maantee, Mõni sõna heksameetrist ja selle eestikeelsest tõlkelahendusest „Iliases“. Keel ja Kirjandus, 1962, nr 11, lk 693–695.

¹¹ A. Annist; A. Kaalep, Veel eesti heksameetri kvantiteedist. Keel ja Kirjandus, 1963, nr 2, lk 99–101.

sameetritarvituse komplitseeritud küsimusi selgitama, aga tal on kahju, et Maantee ei oska pakkuda paremat lahendust kui kvantiteedipõhimõtte täielikku nurkaviskamist, sest milleks muuks saab tema sõnul pidada soovitud täita nelja ajaühikut nõudev värsijalg (ehk spondeus) kahest lühikesest silbist koosneva sõnaga. Tsiteerime: „Veel enam, kui anda lauseröhule nii suur silbi pikkustki mõjutav osatähtsus ja teha see värsikujunduse aluseks, lõhutakse vähemalt klassikalise heksameetri kõige tähtsam põhimõte ja satutakse täiesti vastuollu kreeka originaaliga. Muidugi tarvitatakse sellist lauserõhuprintsiipi moodsas värsis, eriti vabavärsis, aga vähemalt klassikalised värsimõddud on üles ehitatud üksiksõna kui sellise pikkussuhete arvestamisele. Üksnes nii saadakse püsiv seaduspärane meetrum kui „värsi keha“, kuna selle emotsiaalne „hing“, s.o lauserõhuline toonitatus, liigub kogu aeg siia ning sinna, ja selle, samuti nagu iga sõna emotsionaalse tundetooni edasiandmine jääb juba deklamaatori ülesandeks.”

Maantee soovitude järgimine oleks Annisti meelest täielik originaali võltsimine ning kvantiteeriva printsiibi põhinõudest loobumine häiriks kogu meetrumi seaduspärasuse nautimist. Seda võib tõlgendada ka üldistatumalt: isegi väikese nüansi muutmine väljendusplaanis oleks sellise tõlkijahoiakuga originaali võltsimine, s.t see on täiesti kompromissitu hoiak, kus tõlge peab eelkõige olema truu ja mitte ainult sisu või isegi sama värsimõddu seisukohalt, vaid koguni rütmilistes ja prosoodilistes nüanssides.

Ka Kaalep arvab, et midagi vastuvõetavat Maantee tegelikult ei soovitanud ning tema väited olid ka vastuolulised: ühelt poolt Maantee ütleb, et ainult keele- ja luulevõõras teoorias oleks ehk võimalik segi ajada rõhku ja väldet, kuid ajab neid ise oma pakutud lahendustes pidevalt segi.

Kokkuvõttes võib öelda, et hoolimata ägedast poleemikast on nii tõlkija kui kriitikud kõige põhilisemates asjades üksmeelel: Homerost tuleks tingimata tõlkida heksameetritesse, veelgi enam, igal juhul kvantiteerivasse heksameetrisse, kasutades parimal moel ära võimalusi, mida eesti keel selleks pakub. Võimaluse korral tuleks edasi anda ka mitmesuguseid rütmilisi seaduspärasusi – spondeilistest asendustest tsesuurini. Arvamused lähevad lahku põhiliselt selles osas, millist silpi saab lugeda pikaks, millist mitte, kus on üldse vältekontrastid ja kui palju me saame eesti vältesüsteemi painutada (nt *anceps*-silpide võimalikult suure hulgaga), et selles heksameetrit üldse oleks võimalik luua. Kuid põhiküsimustes tõlkija-kriitikute dominant siiski ühtib ning lähenemine, mis peab dominantiks selliseid spetsiifilisi väljendusplaani tasandeid nagu meetrum ja prosoodiline süsteem, standardiseerub järgmistel aastakümnetel, jäädes kestma läbi kogu Nõukogude aja luuletõlke.

Taasiseseisvumise järel: tõlkides Baudelaire'i

Pärast Eesti taasiseseisvumist aga hakkavad kujunenud standardid murenema ning hakkab ilmuma enam sisuplaanile keskenduvaid luuletõlkeid. Kui mitmedki neist jäid suurema tähelepanuta (vrd nt Kattri Türgi vanakreeka lüürika tõlkeid, milles eksperimenteeriti traditsioonilise ekvimeetrilise meetodi asemel vabavärsilise tõlkega¹²), siis Tõnu Õnnepalu Baudelaire'i tõlked¹³ tekitasid suu-remat poleemikat. Õnnepalu polnud sugugi esimene, kes on aleksandriini ees- tindamise võimaluste üle mõtisklenud – juba 1931. aastal avaldas Ants Oras artikli „Prantsuse süllaabilise värsimõõdu, eriti aleksandriini, edasiandmisest eesti keeles“¹⁴, kus ta arutleb selle üle, kuidas aleksandriini tõlkida nii, et see eesti keeles aleksandriinina võimalikult hästi toimiks. Mitteekvimeetrilist mee- todit ta ei kaalugi. Samas vaimus jätkavad ka järgmised prantsuse luule vahendajad ja arvustajad: Molière'i tõlgitakse aleksandriinides, Kaalep arvustab 1962. aastal August Sanga Molière'i tõlkeid sama dominandiga, põhilise rõhu- asetusega värsiehitusel, jäädes Sanga tõlkega väga rahule ja kiites selle kunsti- pärasust ja meisterlikkust.¹⁵

Baudelaire'i eestinduste laine tõuseb 2000. aastal, kui uusi tõlkeid temalt avaldavad kultuuriajakirjades Kaalep, Väljataga ja Hirv ning ilmub koguni kaks Baudelaire'i tõlkekogumikku, millest esimene on Õnnepalu eestindus „Kurja öied“, teine aga Indrek Hirve, Ants Orase ja August Sanga tõlkeid koon- dav „Väikesed „Kurja lilled““. Kui viimane järgib kehtivaid standardeid ja on ekvimeetriline, siis Õnnepalu on sellest loobunud ja järeلسõnas oma valikuid ka pikemalt põhjendanud (vrd ka Tombach-Kaljuvalla tsitaati ülalpool):

„Mis puutub Baudelaire'i värsimõõtudesse, siis on nende matkimine eesti keeles muidugi võimalik, kuid nõuab taas ohvreid, mis minu arvates ei vää- ri tulemust. Kui kirjaipildis ei paistagi prantsuse keel eesti keelest kuigivõrd lühem, siis häälduses kulub keskeltläbi kolmandiku võrra vähem silpe sa- made asjade ütlemiseks kui eesti keeles. Niisiis tuleb, et samasse värsiskeemi ära mahtuda, otsida võimalikult lühemaid vasteid ja vorme, ja ikkagi umbes kolmandik sisust lihtsalt kuidagi „kokku võtta“ või hoopis maha vaikida. Meenutades aga, mida ütles Baudelaire'i lause kohta Flaubert („lõhkemiseni tähendust täis“), ei tundu säärane vägivaldne lühendamine või resümeerimi- ne mulle vähemalt selle autori puhul kuidagi põhjendatud. Imelik mõeldagi: kui tõlkija resümeeriks „oma sõnadega“ ja lühendaks kolmandiku võrra mõnd

¹² Anakreon fr 15, 12, identifitseerimata, Ibykos fr 6, Archilochos, identifitseerimata, fr 196a, Platonile omistatud epigramme. Tlk Kattri Türk, Looming, 1996, nr 7, lk 943–950.

¹³ T. Õnnepalu, Järeلسõna. Rmt-s: Charles Baudelaire, Kurja öied. Les fleurs du mal. Tallinn, 2000, lk 433–487.

¹⁴ A. Oras, Prantsuse süllaabilise värsimõõdu, eriti aleksandriini, edasiandmisest eesti keeles. Tagasivaateid ja ettepanekuid. Eesti Kirjandus 7, 1931, lk 373–379.

¹⁵ A. Kaalep, Baudelaire Eestis. Keel ja Kirjandus, 2001, nr 6; 2002, nr 1; 2004, nr 10.

ometi nii paljusõnalist filosoofilist traktaati ja nimetaks selle tulemuse tõlkeks, siis oleks see skandaal. Säärane luule nagu Baudelaire'i oma on aga tähendusest tihti palju enam laetud kui mõni filosoofia, selle sisemised mõistelised ja kujundlikud seosed on subtiilsemad kui mõttetihedamaski proosas – ja ometi ei nähta kogu selle mõtte-ehitise mahalammutamises ja hoopis piiratud rekonstrueerimises tõlke nime all midagi laiduväärset...”

Kui Tombach-Kaljuvalla meelest ei tule värsimõõdu muutmine kõne allagi ja lahendus on pigem lisaridade tekitamises, siis Õnnepalu otsustab siiski meetrumit muuta ja peamiseks argumendiks on, et aleksandriinil pole eesti keeles niikuinii sama tähendust mis prantsuse keeles: ühel juhul on tegu keelele ja mõtlemisele võõra, konstrueeritud „luulekeelega”, teisel juhul aga on see sündinud keele meloodiast ja seega sihtkultuurile loomulik ja oma.

2000. aastal ilmunud Baudelaire'i tõlkeid arvustab teiste seas Kristiina Ross¹⁶, kes on küll põhimõtteliselt nõus Õnnepalu lähenemisega, aga pole tulemusega eriti rahul. Ta heidab ette, et kohati on tõlge lausa bukvalistlik, teisel aga vägistatakse originaali fraasistruktuuri sama jõhkralt, nagu muud tõlkemeetodid on sunnitud tegema vormi säilitamise huvides. Indrek Hirve tõlgete kohta ütleb ta, et too käitub originaali kujunditega lausa hoolimatult, hoolitsetes seevastu eeskujulikult oma tõlke vormitäiuse eest. Baudelaire'i kujundid on talle lihtsalt impulsiks meisterlikult kokku pandud eestikeelse Hirve-luuletuse tegemisel ning et Hirve tõlgetel on Baudelaire'iga vähem ühist kui Koidula „Waino-Lilledel” luuletustel meie esimesele poetessile ainet andnud saksa originaalidega. Nii nendibki Kristiina Ross lõpuks, et kaalepliku traditsiooni seisukohalt võib öelda, et Õnnepalu eestindus ei ole luule ja Hirve eestindus ei ole tõlge. Hoolimata oma kriitilisest hoiakust on aga ka Kristiina Ross üks neid kriitikuid, kes on püüdnud mõista tõlkija dominanti ning seda teksti õnnestumisele hinnangut andes ka arvesse võtnud.

Õnnepalu Baudelaire'i tõlked ei ole siiski tähistanud olulist murrangut: ehkki aina rohkem ilmub ka teistsuguste vormidega katsetavaid luuletõlkeid, lähtuvad endiselt nii tõlkijad kui kriitikud sageli põhimõttest, et luuletõlke struktuur peab lähtuma originaalist.¹⁷

Kokkuvõte

Selle vaatluse kokkuvõtteks võib öelda, et luuletõlke ideaal on enam kui saja aasta jooksul jäänud üsna muutumatuks. Nii nagu 20. sajandi algul, oodatakse ka 21. sajandi algul tõlkijalt kõigepealt seda, et ta mõistaks autorit ja lähteteksti, seejärel aga, et ta vahendaks seda lähtetekstile lähimas vormis. Formalistlik

¹⁶ K. Ross, Kolm Baudelaire'i. 19.01.2001, lk 14.

¹⁷ Vrd nt J. Päll, Uusklassikaline luuletraditsioon varauusaja Tallinnas ja Tartus. Methis, nr 16, lk 40–41.

arusaam, mille kohaselt on sisu- ja väljendusplaan aktiivses ja dünaamilises seoses, tõuseb ikka ja jälle eri perioodidel esile. Nii on luuletõlkes isegi taunitud selliseid eksperimente, kus tõlkedominandi lähtekohaks on teistsugune *skopos*, näiteks õpikud või väljaanded, milles luuletekstid pole tõlgitud meetrumitesse, vaid näiteks reaaluste tõlgetena. Ehkki on perioode, kus julgetakse rohkem eksperimenteerida, on peavooluline arusaam olnud siiski, et tõlkija peab vahendama lähteteksti dominanti, ning seda usuvad nii tõlkijad ise kui ka tõlkeliste luuleteoste kriitikud.

KUI JÄNESEURGU LASKUDA, TEKIB TAHTMINE SINNA NAASTA CAROLINA PIHELCAST küsitleb MARILIIN VASSENIN

Carolina Pihelgas (sünd 1986) on luuletaja ja tõlkija, ajakirja Ninniku toimetaja ja ajakirja Värske Rõhk peatoimetaja. Ta on avaldanud neli luulekogu ning hulgaliselt luuletõlkeid. 2012. aastal pärjati luulekogu „Õnnekangestus“ Gustav Suitsu luulepreemiaga. Ta on õppinud Tartu ülikoolis usuteadust ja religiooniantropoloogiat.

Sinu tõlgitud luuleraamatud on justkui rännak mööda laia ilma. Seda on väga põnev jälgida – sinu puhul tõesti ei tea, mis tuleb järgmiseks! Alustasid Tšüilist, pannes eesti keelde Pablo Neruda „Kapteni laulud“ (2010), käisid ära Norras (Tor Ulven „Sinagi kuulud kiviaega“, 2012) ja Aleksandrias (Konstantinos Kavafise „Kogutud luuletused“, 2014). Blogis „Luuletõlgendus“, mida veate koos Hasso Krulliga, teed üksikute luuletuste kujul peatusi Skandinaavias ning ingliskeelses maailmas, samuti oled teinud kaastööd luuletõlkeajakirja Ninniku. Viimati tõlkisid ja kirjastasid Makedoonia poeedi Nikola Madzirovi valikkogu „Valgus ja tolm“ (2016). Pealtnäha on kõik need autorid stiililt ja maailmatunnetuselt väga erinevad. Kuidas nad sinu juurde või sina nendeni jõudsid? Kas otsus eestindada terve (valik)kogu tuleb tavaliselt sinult?

Kui alustada algusest, siis esimesed luuletõlked tegin keskkooli ajal. Õppisin rootsi keele klassis ja need olid kuidagi seotud Põhjamaade luulefestivaliga, kuhu õpilased said konkursi korras tõlkida. Pärast keskkooli elasin aasta Norras, sattusin täielikku vaimustusse Ninniku ajakirjast, mida nüüd on mul rõõm toimetada, ja püüdsin ka ise midagi nikerdada – need olid päris esimesed katsetused.

Pablo Nerudani jõudsin ülikooli ajal, kui õppisin hispaania keelt. Olin just Ninnikus tõlkedebüüdi teinud, see oli kimbuke Rita Dove'i luuletusi (2008). Muidugi osutus oluliseks Hasso Krulli julgustus ja valmidus toimetada. Sest millest õpib algaja tõlkija – ikka heast ja põhjalikust toimetamisest! Neruda tundus oluline autor, keda tõlkida, samas (eks natuke petlikult) piisavalt lihtsa keelega, samuti oli raamat terviklik, mitte üleliia mahukas. Tegin mõned proovitõlked, ja kuigi esialgu pelgasin tema kujundite lopsakust, sujus töö üldjoontes kenasti, kuigi pean seda siiani käeharjutuseks.

Järgmised tõlkeraamatud kajastavad rohkem juba minu huvisid luuletajana. Loomulikult on luule tõlkimine jagamisrõõm ja väikest laadi missioon, samas tõlgin ainult autoreid, kes mulle isiklikult väga korda lähevad. Teisiti polegi vist mõtet, ikka kerge vaimustus peab peal olema.

Tor Ulveni leidsin Ninniku jaoks Norra vihikut tehes. Pean teda üheks Euroopa luule avastamata pärliks. Tal on võimas omamütoloogia, minima-

listlik ja samas kriipiv luulekeel, painajalik maailmatunnetus. Kõige rohkem olengi kellegi teise maailma ära kadunud ilmselt Ulveniga. Tema tekstid on nii haaravad, et algul tagasihoidlikumana mõeldud valikkogu maht aina kasvas. Valik oli subjektiivne, eks vaatasin muidugi üle, milliste tekstidega ta Norra antoloogiates esindatud on, aga need üldiselt kattusid minu valikuga. Püüdsin siiski jääda mahuliselt proportsionaalseks, nii et selles kogumikus on tekste tema debüütkogust kuni postuumselt ilmunuteni (mis moodustas tema loomingu umbes poole).

Ehk Kavafise puhul saab kõige enam rääkida teatavast missioonitundest. Kui teda esimest korda lugesin, ei avaldanud ta erilist muljet, Sirkeli tõlkes mõjus tema stiil natuke ülespuhutult ja literatuurselt. Aga hiljem sattusin ingliskeelseid tõlkeid lugema ja olin hämmastunud – kas tõesti sama autor? Siis püüdsin teda lugeda kreeka keeles ja see oli jällegi kolmas hää. Kuna Kavafise tekstikaanon koosneb 144 tekstist, siis tundus mõistlik tõlkida see ära tervenisti. Loomulikult on tal ka eluajal avaldamata jäänud tekste ja lõpetamata luuletusi, mida võiks kunagi tõlkida, aga sel korral sai otsustavaks soov teha kakskeelne väljaanne taastatud ja toimetatud algtekstiga, mitte lihtsustatud tänapäevase kreekakeelse versiooniga. Oxfordi Kavafise-tõlke väljaandes (tlk Evangelos Sachperoglou, 2007) oli Anthony Hirst selle suure töö ära teinud ja lubas lahkesti seda eestikeelses väljaandes kasutada.

Mõnes mõttes on eesti keelde väga tore luulet tõlkida, sest suurem osa olulisi klassikuid on tõlkimata või on nende valik pigem tagasihoidlik. Eks olulisi klassikuid võikski ikka ja jälle uuesti tõlkida, sest nii nagu muutub meie igapäevane keelekasutus, muutub ka luulekeel. Mida rohkem erinevaid tõlkeid, seda huvitavam ja rikkam on kultuur.

Kuivõrd tähtsaks pead sa algkeele oskamist? Kui järele mõelda, on ju võimatu määratleda punkti, kus võiks öelda, et nüüd ma „oskan” seda keelt. Kas oled tõlkinud luulet keelest, millest sul on ainult algteadmised? Kuidas erineb see tuttavast keelest tõlkimisest, kui üldse?

Kõige olulisem on igasuguse tõlketgevuse juures ikka sihtkeele hea valdamine. Algkeelt võib osata suurepäraselt, aga kui tõlge on halvas eesti keeles, pole sellest mingit tolku. Seepärast on kahju, et võõrfiloloogide õppekavades ei panda suurt rõhku eesti keelele, hea emakeeleoskus pole praegu üldse nii enesestmõistetav.

Mida kaugemale ajas tagasi minna, seda enam tekib küsimus, kuivõrd piisab keeleoskusest ja kuivõrd sõltume konteksti tundmisest. Kui mõelda kas või Gilgameši eeposele või antiikautoritele, aga miks mitte ka juba 19. sajand

di kirjandusele, siis võib konteksti mõistmine olla vähemalt sama oluline kui laitmatu keeleoskus. Kuidas näiteks tõlkida hiina luulet, kui ei tunne vastavat ajastut ja luuletraditsiooni? Konteksti tähtsus kerkis minu jaoks tugevasti esile Kavafise tõlkimise käigus, kui lugesin kõrvale arvukaid käsitlusi tema luulest, aga ka antiigist.

Olen vist natuke selline tüüp, et kui mõni autor väga meeldib, siis olen nõus keeleoskuse nimel pingutama. Nii oli näiteks Nikola Madzirovi valikkoguga. Madzirovi tõlkimine algas tellimustööna, nimelt esines ta 2012. a Tallinnas Tria Logose festivalil. Tõlkisin selleks puhuks Doris Kareva palvel inglise ja saksa tõlgete põhjal ühe kimbukese, ja kõik olekski võinud sinnapaika jääda. Aga tekstid jäid mind kummitama, eeskätt autori tihe, intensiivne luulekeel ja meeldejäävad kujundid; ka tema luuletunnetus oli kuidagi omane. Parimad autorid haakuvadki ühest küljest sinu luuletajuga, aga avavad samas ukse legendikul, näitavad, kuhu on võimalik keelega minna, kuidas on *veel* võimalik kirjutada. Makedoonia keel on lõunaslaavi keel, lähedane bulgaaria keelele. Lähenesin sellele oma vene keele baasiga, püüdsin selgeks teha grammatilised eripärad ja siis tuli juba töö sõnaraamatuga. Proosa tõlkimine oleks sõnasõna haaval liiga ajamahukas, aga luulega on see põhimõtteliselt võimalik. Samuti andis kindlustunde see, autorile oli võimalik täpsustavaidküsimusi esitada, saime ka kokku ja arutasime tõlked üksipulgi läbi.

Niisugune töö võtab rohkem aega kui tõlkimine tuttavast keelest. Aga aeglane tõlkija olen niikuinii, ideaalne tempo minu jaoks on üks luuletus päevas. Samas on võõra(ma)st keelest mõtet tõlkida tõesti ainult juhul, kui mitte kuidagi tõlkimata jätta ei saa. Sel juhul tuleb olla topelthoolikas, konsulteerida asjatundjatega, aina küsida ja kahelda. Vaevanägemine tasub siiski ära, sest see on lihtsalt paganama huvitav, juba keelte endi pärast. On tõlkijaid, kes pühenuduvad eluaeg ühele algkeelele, ühele kirjandusele, ehitavad üht suurt monumenti. Aga mind tõmbab siia ja sinna.

Kuidas valid luuletusi blogisse „Luuletõlgendus”? Kas teksti lugedes hakkab tõlge isenesest peas n-ö jooksma, misjärel ongi järgmine loogiline samm see paberile panna? Või on „Luuletõlgenduse” valik kantud hoopis missioonist tuua Eesti lugejani luulet maailma eri nurkadest?

Huvitav, et blogi ikka eraldi esile tõstetakse, sest võrreldes muu tõlketegavusega on see olnud pigem marginaalne – vaatasin just üle, et seitsme aasta jooksul oleme sinna kahe peale Hasso Krulliga postitanud 168 luuletõlget, mis annab mahuliselt kokku ühe keskmise kogumiku jagu tekste. Ilmselt on see siis ikka tekstide kirevus ja teistlaadi meedium, mis tähelepanu äratav? Blogi

sai alguse tahtmisest jagada toredaid luuleleide, tuulutada sahtlit. Ikka on nii, et loed üht või teist autorit ja mõni tekst hakkab eriliselt meeldima. Tekib huvi, et kuidas see eesti keeles kõlaks, ja vabal hetkel (tihemini isegi mõne teise töö edasilükkamiseks) tõlgidki ära. Aga siis jääb tekst tavaliselt seisma. Blogis on võimalus neid toredaid leide jagada. Esimesed paar aastat olid üsna tihedad, nüüd lisandub sinna tekste harvemini.

Ühes loengus võrdles Doris Kareva luuletuse tõlkimist maja ehitamisega: tuleb valida, mida võtta, mida jätta, aga nii, et seinad oleksid püsti ja katus kannaks. Kas ka sina üritad leida tekstist dominandi, kui kasutada Roman Jakobsoni terminit, või on su lähenemine intuitiivsem? Kas sul on tõlkima asudes välja kujunenud kindel meetoodika, kuidas tekstile läheneda, või sõltub see luuletusest?

Iga autor ja tõlge on erinevad ja kindlat meetodit mul ei ole. Tuleb teksti sisse minna ja vaadata, kuidas see kõneleb ja mida teeb. Mulle tundub, et teksti dominant tulebki niiviisi kõige paremini kätte, s.t ka intuitiivse lähenemisega pole võimalik sellest mööda vaadata. Muidugi peab tõlkimisele eelnema intensiivne lugemisperiood, et see intuitsioon tekkida saaks, igasugune taustmaterjal on hea. Samuti tuleb tähelepanelikult kuulata teksti ja autori häält, kõla, meloodiat. Lugeda neid tekste erinevates meeleoludes, võtta kätte ja jälle kõrvale panna, kuni tekib ettekujutus, millised need tekstid eesti keeles olla võiksid. Kuigi eks lõpuks ole tõlkija ikka nagu maadeavastaja – kui džunglist läbi hakkad murdma, pole mõtet kaarti nina ees hoida, vaid ikkagi viskuda keele sisse ja püüda see omaks teha.

Oluline mu jaoks on veel see, et tõlkimine ei ole pelgalt tehniline tegevus, see puudutab sügavamaid kihte inimeneolemises ja tegelikult ka meie igapäevaelu. Tõlgime ja tõlgendame ju kogu aeg: ennast välismaailmale, välismaailma endale ja teistele. Ja nii nagu tõlked on olemas suhtes teiste tekstidega, nii on ka inimesed pidevad vahendajad, teadmiste, tunnetuste ja sõnatute parandite kullaotsijad.

Online-luuletõlkeajakirja Ninniku tõlkijate ringi kuuludes oled kindlasti tuttav Jorge Luis Borgese tõlkekäsitlusega, mis oli Hasso Krulli sõnul ka Ninniku lähtekohaks (ja millest ta kirjutab artiklis „Ninniku: lähtekoht ja kavatsused“, Sirp, 15.06.2001). Seda väga lühidalt kokku võttes võiks öelda, et Borgese järgi on nii tõlge kui ka originaal ühe teksti eri versioonid: ei eksisteeri hierarhiat ega originaali hegemooniat. Tõlge on pigem uute leidude ja tõlkija individuaalsuse avanemise ruum, mitte originaali elementide säilitamise või kaotamise ruum, kuigi Borges eeldab, et tõlkija tegutseb heas usus ning katsub taastada algteksti. Kas selline käsitlus langeb kokku sinu vaadetega?

Jah, see on mu jaoks sümpaatne põhimõte. Borgese tõlkekäsitust esimest korda lugedes mõjus see lausa vabastavalt. Ilmselt on iga tõlkija kogenud originaali painet – ühtaegu teatavat allutatusetunnet originaalile ja samas teravat kahetust, et kõike pole võimalik edasi anda. See paine loob tunde, justkui kaotatakse tõlkides midagi jäädavalt. Borges aga näeb tõlkimises eelkõige rikkust – on üksainus originaal, aga võimalikke tõlkeid lõputult. Võib-olla mõte, et originaali ja tõlke vahekord on justkui kahe mustandi oma, on esialgu võõrastav, aga kui kaotada originaali ja tõlgete hierarhia – eeldus, et originaal on „lõplik tekst“, justkui pühakiri –, siis see loob avara, vaba ja särava ruumi, mis ei kammitse, vaid laseb võrsuda eriilmelistel nägemustel.

Borges ei anna tegelikult retsepti, kuidas tõlkima peaks. Üsnagi oluline on aga tema idee tõlkeretseptioonist. Ta leiab, et tõlkekriitika ei peaks olema politseilik, koostades nimekirju vigadest, vaid keskenduma sellele, milline on olnud tõlkija panus, milline kontekst on tõlkele lisandunud. Mind häiribki eesti tõlkeluulekriitikas kõige enam vigade otsimine ja sõna-sõnaline tõlkevõrdlus (kohati minnakse isegi nii kaugemale, et võrreldakse üht tõlget küll teisega, aga osutatakse eestikeelsele tõlkevariandile kui veale). Just kriitikas ollakse kummastava illusiooni kütkes, et tõlketekst on endiselt originaali autori oma, ja kui leitakse märke tõlkija enda häälest – kes ometigi on tõlke ju teinud – või veel hullem, uuest kontekstist või modaalsusest, siis satutakse segadusse. Minu tõlgete retseptisoonis on vahel peetud sünonüüme ja parafrase vigadeks (eeldus on ilmselgelt olnud, et tõlkija ei oska piisavalt algkeelt) – sest olemas on ju ainult üks õige vaste! Samas võib noriv kriitika olla vasturääkiv. Näiteks Kavafise tõlke kohta ütles üks kriitik, et tõlkija olevat originaalist liialt eemaldunud, ja teine, et tõlkija on olnud liialt sõna-sõnaline ning tegu polevat üldse luuletekstiga. Niisugused vastuolud on samas pigem harvad ja osutavad muu hulgas tekstiväliste asjaoludele.

Kas sa ütleksid, et sul on tõlkijana oma stiil? Kui tähtsaks sa seda tõlkija puhul pead – kas tõlkija peaks olema nii-öelda nähtamatu või vastupidi, tal võiks olla äratuntav „hää“?

Tõlkija ei saa oma tõlketekstis nähtamatu olla, sest tõlkides loob ta uue teksti. See uus tekst on küll tihedalt seotud originaaliga, niisamuti ka teiste tõlgetega, juhul kui neid on, aga sõnad on siiski tõlkija omad – ja ütlen vahelepõikena, et väga hea käsitlus tõlkija häälest ja nähtamatuse võimatusest on Klaarika Kaldjärve „Tõlkija kui nähtamatu maag: näiteid hispaaniakeelse kirjanduse tõlgetest Jüri Talveti tõlkemõtte valguses“ ajakirjas Methis 2016, nr 17–18. Kui anda üks ja sama tekst kümnele tõlkijale, on tulemuseks kümme täiesti erinevat tõl-

get. Selle üks toredamaid näiteid on Ninniku „Värava“-rubriik. Enamasti teevad tõlkijad ühe enam-vähem „originaaltruu“ tõlke, aga siis liigutakse edasi, paigutatakse tekst oma konteksti või ka mõne teise autori maailma. Viimases Ninniku „Väravas“ tõlgiti Heiani-perioodi jaapani luuletaja Daini no Sanmi luuletust. Sveta Grigorjeva küsis: kes kardab Daini no Sanmit, Hasso Krull tegi ühe versiooni Visnapuu pastišina, samuti kahisevad tõlgetes bambusekõrtena Rimi kilekotid ja puulehed habisevad ka Toomemäel. „Värava“ tõlkeeksperimendid uurivad, kui kaugele saab tõlkimisega minna. Ühtlasi esitavad nad küsimuse, kus on tõlke piir ja kust algab juba uus luuletus, mis sisaldab intertekstuaalseid viiteid varasemale tekstile.

Kindlasti on mul tõlkijana oma stiil, aga seda on endal raske kirjeldada, sest minu jaoks on see omamoodi nullpunkt. Kui tõlkija on ühtlasi luuletaja, siis ei ole võimalik oma isiklikku luulekeelt päris kõrvale jätta, isegi vastupidi, tõlkides tuleb kasutusele võtta kogu oma keeleline ja stiililine arsenal, et uus luuletekst oleks võimalikult veenev.

Milline on sinu jaoks õnnestunud luuletõlge? Kas saavutad ühel hetkel rahulolu või ei ole see lõplikkuse saavutamine üldse nii tähtis ja tekst jääb pigem avatuks? Mida pead tõlke valmimise kriteeriumiks?

See sarnaneb luuletuse kirjutamisega – kuidas aru saada, et luuletus on valmis? Siis kui kõik tundub paigas nii keeleliselt kui ka vormiliselt, tekst on võtnud kuju ja ei taha ega oska enam midagi muuta. Enda luuletuse puhul on lõpetatuse tunne ilmselt suurem, tõlke puhul olen alati valmis edasi arutama.

Oluline on ka see, et kui tõlgin luuletust, siis tahan, et tulemuseks oleks eestikeelne luuletus, mitte *tõlge*. S.t lugedes tõlget, ei taha ma tunda võõrapärast süntaksit, kohmakaid väljendeid (mida ei tohi samas segi ajada autori omapärase kujundikeelega) jne. Kui luuletus toimib sihtkeeles samuti luuletusena, siis võibki öelda, et tõlge on õnnestunud.

Minu jaoks on pikemalt ühe autori tekstidega tegelemine sageli justkui mõttejooga – just seetõttu, et ei olda passiivse lugeja rollis, vaid korratakse neid mõtteid-sõnu ka ise, võetakse mentaalselt „asend sisse“. Paratamatult tungivad tõlgitava autori mõttemallid ja -rütm ka oma mõtetesse ning see võib kutsuda esile koguni jäädava muutuse mõtlemises. On sul mõne autoriga sarnane kogemus?

See kogemus on vägagi olemas ja toimib iga kord. Seepärast just pikemalt tasubki tegeleda! Tõlkija tunnetuslik positsioon vahetult tõlkimise ajal on äärmiselt huvitav. Mõnikord võib meeleolu olla väga asjalik ja maine, ühesõnaga,

teed vaikselt oma tööd; aga teinekord libised justkui kuskile ära. Hea tekst võib niivõrd haarata, et iga kord, kui selle jälle lahti võtad, imeb ta sind endasse, paigutab su sees asju ümber. Üks osa sellest on muidugi empaatia, sest kuidas muidu saaks üldse kellegi teise mõtteilma edasi anda, aga mingil hetkel, pikemalt tekstiga töötades, võib tõesti niivõrd sisse elada, et hakkad mingeid mõttemalle üle võtma, sarnaseid konstruktsioone mujal tähele panema või ise looma.

On muidugi oht, et kui jäneseurgu juba laskuda, võib tekkida tahtmine sinna hiljem jälle naasta. Praegu tegelen jälle üle tüki aja Nerudaga, tõlgin tema teisi armastusluulekogusid: „Kakskümmend armastusluuletust ja üks meeletelaul“ ja „Sada sonetti armastusest“, ühtlasi redigeerin „Kapteni laule“. Aga aiman juba ette, et kui need raamatud ilmuvad ja Nerudat on eesti lugejale põhjalikult tutvustatud armastusluuletajana, peaks millalgi ära tõlkima tema teisedki olulisemad teosed, vähemalt „Maapealse lähetuse“ ja „Canto General’i“. Vaat milleni võib ühe autori tõlkimine viia!

Oled tõlkinud veel üht Tšiili poeti peale Neruda – tõlkevalimikku „Lõunatuuled“ eestindasid lisaks Nerudale ka Gabriela Mistrali. Samuti tõlkisid Vikerkaar Ladina-Ameerika erinumbrisse (Vikerkaar 2013, 10–11) valiku luuletajaid Argentinast, Peruust ja Mehhikost. Kas Ladina-Ameerika luules on midagi, mis kutsub tõlkima?

Ladina-Ameerikaga olen kuidagi sattunud tegelema. Muidugi on sealne kirjandus nii mitmekesine, et näppu peale panna polegi päriselt võimalik. Isegi kui piirduda ainult 20. sajandi luulega, on kirjandusi ja traditsioone nii palju, samuti keeli, milles kirjutatakse – peale hispaania ja portugali keele ju ka põlisrahvaste keeled. Eks lugedes ja tõlkides saabki teha vaid ettevaatlikke noppeid. Mulle sümpatiseerib nii Alejandra Pizarniku tume ja lõikav sümbolism, kui ka keeleline askees Roberto Juarrozi vertikaalses luules; Carlos Drummond de Andrade lüüriline modernism ja Gloria Gervitzi sügav aistingulisus. Neruda ja Paz on muidugi maailmakirjanduse klassikud, ja nende loomingus endas on juba väga palju eri laade ja lähenemisi, lopsakast armastusluulest sotsiaalsete ja poliitiliste teemadeni, mütoloogiast metafüüsikani. Just nende puhul ilmneb kõige paremini Ladina-Ameerika luule üks omapärasid – metafoori tähtsus. Ainult ehk araabiakeelses luules on metafoor sama oluline (kui mõelda näiteks Adonisele või Darwishile). See ülim metafoorsus on küll ligitõmbav, aga läheb vahel ka üle võlli, muutub isegi naljakaks. Samuti leiab ladinlaste luules palju korduvaid metafoore, üks, mida armastas Neruda, on näiteks *raíces oscuras* – tumedad, hämarad juured. See on tegelikult väga ilus kujund, põhjatu ja tume, justkui metafoori enese metafoor.

Mulle meeldib väga ka hiina ja jaapani luule, aga neid keeli ma vist siiski ära ei õpi – jään tänulikuks tõlgete lugejaks. Nii et kui mul õnnestub Ladina-Ameerika autoreid veidike vahendada, on tore, kuigi olen praegu ainult varbaotsa vette kastnud.

Minu arvates on luule tõlkimine kultuuri seisukohast eriti oluline protsess. Kui tõlkija on ise ka luuletaja, võib lähem kokkupuude tõlgitava autori mõttestiku ja stiiliga kutsuda esile moondumisi tema enese luules, millest ta ise vahel teadlikki pole, tuues nõnda vastuvõtva kultuuri maastikule ootamatut hingamist. Arvan, et luule tõlkimisel on sügavam mõju kui lihtsalt lugemisel või isegi akadeemilisel uurimistööl. Kui rääkida päris otsestest mõjudest, siis sinu luules olen näiteks leidnud Tor Ulveni jälgi. Kas oled ise kunagi püüdnud määrata, kuidas luule tõlkimine su enda loomingut on mõjutanud?

Päris kindlasti olen kõigilt tõlgitud luuletajatelt midagi kaasa saanud. Ilmselt on mõned mõjud avaldunud eksplitsiitsemalt, teised jäänud implitsiitsemaks. Teadlikke ja teadvustamatuid viiteid leiab minu tekstides ilmselt kõigile autoritele, kellega olen põhjalikumalt tegelenud. See võib olla mõni kujund, märksõna, aga ka tonaalsus või temaatika. Mõne pastiši leiab ka, näiteks luulekogus „Õnnekangestus“ on Ulveni tõlke kõrval luuletus „Kaheharuline männiokas“, mis aimab Ulvenit järele.

Üks külg ongi taoline intertekstuaalsus, aga teisalt aitab tõlkimine õppida paremini keelt valdama. See on nagu õmbluste lahtiharutamine ja siis uuesti kokku õmblemine, keel peab olema terav nõel ja käed ei tohi väriseda. Tõlkimine paneb keele peale mõtlema, aga see ei jää abstraktseks ideeks, vaid vormub sinu enese suus ja laenab su häält – häält, mis on korraga oma ja võõras. Võib-olla see ongi tõlkimise suurim ilu.

TOIMETAJA ON NAGU KORISTAJA

LINDA TARGOT usutleb KRISTA KAER

*Linda Targo on sündinud 1928. aastal. Ta oli toimetaja kirjastuses Eesti Raamat aas-
tatel 1958–1988, toimetanud on ta tõlkeid inglise, vene, saksa, prantsuse, itaalia, taani,
rootsi, hollandi, poola, tšehhi, ungari ja läti keelest, aga ka eesti autorite teoseid. Tõlki-
nud on ta raamatuid inglise ja vene keelest.*

*Koostöö Linda Targoga on olnud väga oluline minu kui tõlkija kujunemisel, sest
paremat õpetust kui Wilkie Collins'i „Kuukivi” sõna-sõnalt läbi arutamine ei oska soo-
vidagi. Seepärast on mul väga hea meel, et ta nõustus rääkima oma tööst toimetajana
ning lubas kasutada ka tema enda kirjapandut toimetamise kohta.*

Kuidas te üldse toimetama sattusite?

Sattusin nii imelikult ja naljakalt. Ma lõpetasin ülikooli inglise filoloogina mit-
testatsionaaris ja see tähendab, et mind ei määratud kuhugi tööle. Aga tööd oli
vaja, pöördusin Eesti Riiklikku Kirjastusse ja mulle anti kohe tõlkimiseks Wal-
ter Scotti „Rob Roy”. Tegelesin sellega väga pikalt. See on väga paks raamat,
seal oli palju uurimist ja puurimist, tööd nii entsüklopeediaga kui ka sõnasti-
kega ning ma mäletan, et ühe väljendiga läksin oma lemmikõppejõu Arthur
Hone'i juurde küsima, mida see võiks tähendada. Tema ei osanud arvata, mida
see võiks tähendada, siis läksin Toomemäele ülikooli raamatukogusse ja leid-
sin selle väljendi ühest murdesõnastikust.

Tollal tahtis kirjastaja, et raamatus oleks nimede häälendus, hakkasin vaatama,
kuidas enne on tehtud, ning avastasin oma hämminguks, et peaaegu igas raa-
matus oli see lahendatud isemoodi. Käisin nõu küsimas ka peatoimetajalt ning
nähtavasti ma midagi huvitavat leiutasin, aga tookord see sinnapaika jäigi. Kui
mul oli aga vaja Saaremaale, piiritsooni sõidul töökoha tõestuseks tõlkelepin-
gut, küsis tookordne peatoimetaja Felix Kauba mult, kas ma ei taha hoopis kir-
jastusse tööle tulla. Nähtavasti oli talle muljet avaldanud minu süsteemitaotlus
ning ta ütles, et laste- ja noorsootoimetusse oleks vaja inglise filoloogi. Nii ma
1958. aasta 1. oktoobril sinna tööle läksingi ja töötasin järjepanu kolmkümmend
aastat ning pärast veel ka lepingu alusel. Siiaamaani töötan, tegelikult.

Milline oli esimene toimetatud raamat?

Läksin siis toimetajana tööle ja mulle toodi lauale esimene käsikiri, Mayne
Reidi „Peata ratsanik”, mille oli tõlkinud mu enda rühmakaaslane ülikoolist

Ester Heinaste. Väga hea tõlkija. Pandi see käsikiri mulle ette ja öeldi, et toimetage nüüd ära. Natuke nõutuks võttis. Mul oli aga siiski niipalju kogemust, et minu enda tõlget oli toimetanud Hardi Tiidus, kes tookord töötas kirjastuses. Tema läks aga ära ja tema kohale mind sinna kutsutigi. Aga ma mäletasin, mida tema oli teinud, kuigi ta tegi üldiselt väga vähe parandusi. Mingi ettekujutus tekkis, kuidas tõlkele läheneda. Lugesin teksti mitu korda üle, parandasin üht-teist. Ester Heinastega sujus töö väga hästi ja ma pean ütlema, et mul ei ole ühegi tõlkijaga tekkinud mingeid vihaseid vaidlusi. Huvitav arutelu kujunes „Kääbiku“ tõlke ümber – see puudutas nüansivahet „enne kui“ ja „kuni“ vahel. Paljud inimesed ei saa huvitaval kombel aru, et seal üldse mingi vahe on.

Kuidas teil tookord toimetuse töö käis?

No me olime seal ju kõik isehakanud. Mingisugust koolitust ei olnud. Lugenud olin ma muidugi palju, keeleeksam Eduard Väärile oli ka tehtud ja enda meelest ma keelt oskasin, sellega polnud mul kunagi probleeme ja ma olin alati valmis ka kõike uut õppima. Muidugi probleeme tekkis, aga meile korraldati väga hea keelesenar, lektoriks oli Nikolai Rimmel, grammatikaraamatu autor. Tema loengutsükkel oli tõesti hariv ja ma kirjutasin kõik hoolega üles. Enne oli nii, et ma kogu aeg küsisin kolleegidelt, kes juba enne mind olid toimetuses töötanud, aga pärast hakati küsima juba minult. Aga iga raamat on oma uute probleemidega, iga kord alustad uuesti, nii et neid probleeme on olnud kolmekümne aasta jooksul ikka päris palju.

Kui palju te võtsite osa avaldatavate raamatute valimisest?

Ma ikka valisin ka ise. Sain isegi välislähetuse Tšehhoslovakkiasse Bratislavasse, ühte lasteraamatute kirjastusse, ja mitte ainult sinna, käisin ka Moskvas ja Leningradis kirjastustes, mis tegelesid just laste- ja noorsookirjanduse väljaandmisega, küsisin soovitusi. Ja raamatukogudes vaatasin. Üldiselt oli selline suund, et anname välja neid raamatuid, mis on juba vene keeles ilmunud. See oli kirjutamata seadus. Tol ajal ei saanud muidugi kusagilt raamatuid tellida. Üks suurem lugemine oli seoses kogumikuga „Lilled Algernonile“.

See raamat on ju populaarne veel praegugi, seda loevad isegi inimesed, kes muidu ütleavad, et ulmet nemad kindlasti ei loe.

Jah, koostaja Ain Raitviirul oli terve virn jutukogusid, ta tegi minu jaoks nimekirja, aga ma ütlesin, et tooge need raamatud kõik mulle lugeda. See oligi kõige suurem lugemine ja valiku tegemine.

Nii et teie tegitegi selle kogumiku valiku?

Jah, mina tegin lõpliku valiku. Ise muidugi nutsin seal juures nimijuttu toimetades.

Kas te tegelesite peamiselt tõlgete toimetamisega?

Mitte ainult, originaale oli ka ikka üksjagu. Minu viimane peatoimetaja Andres Jaaksoo koostas minu palve peale poolenisti naljaviluks mu tööde bibliograafia. Esialgu autorite järgi, hiljem ka kronoloogilise. Seal on päris palju eesti autoreid. Kokku üle kolme ja poolesaja, ilmselt ligi nelisada.

Kas on ka neid töid, mida te eriti meelsasti meenutate?

No ikka on. Enamasti just need, mis on tekitanud läbielamisi.

Tol ajal loeti ikka teksti väga mitu korda, enne kui see trükki läks?

Toimetaja toimetas teksti ära ja siis vaadati see koos tõlkijaga läbi. Tõlkija võis siis ka ise veel midagi muuta või lisada. Kui oli üksmeelele jõutud, läks tõlge masinakirjaosakonda, kus see puhtalt ümber löödi. Siis kontrollisid seda kaks korrektorit, üks korrektor luges kõva häälega ette ja teine võrdles kuuldot mustandiga. Kui midagi jäi selgusetuks, tõmmati see koht lainelise joonega alla ja tehti servale küsimärk. Siis läks käsikiri uuesti toimetaja kätte, kes vaatas selle üle ja lahendas ka korrektuuris märgitud küsimused.

Kui siis trükikojast tuli esimene korrektuur, lugesid korrektorid ja seejärel, samal ajal kui toimetaja, ka tõlkija või originaali autor. Esimeses korrektuuris oli lubatud peale trükivigade parandamise veel 25 parandust, seejärel tuli teine korrektuur, kus tohtis teha veel kuni 5 parandust.

Kui trükikojast tuli valmis raamatu signaaleksemplar, pidi toimetaja selle üle vaatama ja allkirjaga kinnitama, et kõik on korras. Allkirja pidi andma ka peatoimetaja. Tihti juhtus ka nii, et muretseti üle, viimane vastutaja kirjastuses püüdis olla „paavstlikum kui paavst ise“. Ja muidugi pidi signaaleksemplar käima läbi ka tsensori käest. Alles siis sai selle trükki lubada. Ja sellegipoolest võis juhtuda, et mõni trükiviga jäi ikka sisse.

Nii näiteks juhtus ühe minu lemmikuga, Gerald Durrelli raamatuga „Minu pere ja muud loomad”. Viisin raamatu emale ja ta küsis mult, et mis puu see mangoolia on. Selgus, et viimasel leheküljel oligi viga, „magnolialia” asemel „mangoolia”.

Mõnikord tuli aga tegemist teha hoopis omamoodi probleemidega. Näiteks Harriet Beecher-Stowe „Onu Tomi onnikese” puhul. Kui meie hakkasime seda avaldama, siis oli Minni Nurme tõlkinud selle Moskvas välja antud ingliskeelse raamatu põhjal. Mina sain aga kusagilt päris originaali ja avastas, et Moskva väljaandes oli teksti väga tugevasti kärbitud. Ma polnud sellega sugugi nõus. Tõlkisin ise ära väljajäetud lõigud ja nii ilmus see meil omamoodi salakaubana tervikuna.

Mis see siis oli, mis välja oli jäetud?

Peamiselt kiriku ja religiooniga seotud lõigud. See oli peamine. Religioon oli üldse kahtlane. Me käisime ju ühel puhul isegi juba ilmunud raamatut — Ferenc Móra „Võlukasukat” — lõhkumas. Inglise pildid tuli välja lõigata, aga kõige veidram selle juures oli see, et Jeesuse pilt võis jääda. Asi oli absurdne ja eks me pidasime seal ka peenikest naeru.

Nii et tihti oli tegu ka üsna õhukesel jääll kõndimisega?

Jah, üks kummalisemaid hetki mu toimetajatöös oli see, kui mind kutsuti peatoimetaja juurde seoses Paul-Eerik Rummo lasteraamatuga „Kokku kolm juttu”. Seal olid kolm tuntud muinasjuttu teistpidi pööratud. Jutt ei käinud mitte kolmest karust, vaid kolmest tüdrukust ja karust ja siis ka kolmest hundikesest ja põrsast. Ja siis küsiti mult, mis kujund see on. Kuidas teie ei märganud, et autor toob salakavalalt sisse niisuguse kujundi? Mis saab suurest roosast põrsast, kui ta suureks kasvab? Eks suur punane siga. Ei oska nutta ega naerda niisuguse asja peale!

Teilt ei oodatud siis mitte üksnes keeleteoimetamist, vaid ka valvost?

Ikka, ikka, eriti eesti autorite puhul.

Kas siis olid ka selged suunised, millest lähtuda?

Meil oli toimetuse nõukogu, see tegeles just eesti autoritega. Tõlked jäid kõrvale. Kui juba raamat oli välja valitud tõlkimiseks, siis see ka avaldati. Eesti

kirjanikke aga süüdistati küll väikekoodanlikkuses, küll apoliitilisuses, väikekoodanlikus oleskelus, nõukoguliku tegelikkuse ja tööpaatose vähesuses. Isegi Ellen Niidu Pille-Riini raamatus võeti lapse küsimust „Mis asi see ühiskonn on?” teadliku irvitamisena. Tegelikult tühised asjad, aga ebameeldivusi palju.

Kas kuuekümnendatel aastatel oli juba võimalik pisut rohkem Lääne kirjandust välja anda?

Soovitusi sain ma palju, aga väga ohtralt me neid kasutada ei saanud. Meil olid ju kvoodid – niipalju vene kirjandust, niipalju vana vene kirjandust, niipalju nõukogude rahvaste kirjandust, niipalju klassikat, niipalju sotsialistlike maade kirjandust ja siis natuke ka Lääne kirjandust.

Suurema osa toimetuses töötatud ajast te toimetasite teiste tõlkeid. Kas te selle aja jooksul peale „Rob Roy” veel midagi tõlkisite?

Vähe. Olen vene keelest tõlkinud Kaverinit ja Paustovskit, mõlemad meeldisid mulle väga. Juba ammu alustasin Kenneth Grahame'i raamatut „Tuulesahin pajuokstes”. Et mul oli nii palju muud tööd, jäi tõlkimiseks vähe aega. Selle ma olin siiski ette võtnud. Sain selle raamatu omal ajal kingiks Holger Puki käest. Lugesin seda, see hakkas mulle meeldima, mida rohkem ma süvenesin, seda enam ma sellesse raamatusse armusin. Siis jäi see mul vahepeal pooleli, sest mulle öeldi, et see on juba ilmunud. Nüüd, juba pensionil, oli vahepeal aeg, kui polnud eriti midagi teha, ning ma mõtlesin, et lähen ja vaatan õige seda väljaannet, mis pidi juba olemas olema. Läksingi, lugesin esimese ja teise lehekülje ja mõtlesin, et ei, see raamat väärrib paremat. Võtsin ta uuesti kätte ja hakkasin edasi tõlkima. Valisin nimme vanema kõnepruugi, kasutasin näiteks sõna „pruukost”. Ja loodetavasti ilmub see nüüd ka suurepärase Ernest H. Shepardi illustratsioonidega.

Kui aga nüüd veel üldisemalt toimetamisest rääkida, siis mida peaks toimetaja tegema?

Minu jaoks on nagu aamen kirikus see, et tõlke toimetaja võrdleb tõlke sõna-sõnalt läbi originaaliga. On täiesti mõeldamatu, et ma võrdlen ainult kohati. Nii et sa oled mingil määral tõlkimise protsessis sees. Aju töötab kogu aeg kahes suunas. Ühelt poolt vaatad, kui ustav on tõlge originaalile. Teiselt poolt, kuidas see on eesti keeles. Nagu Ain Kaalep kunagi ütles: „Me ei tõlgi mitte sõnu, vaid lauseid, mitte lauseid, vaid lõike, mitte lõike, vaid peatükke, mitte peatükke,

vaid raamatuid.” Kõik need seosed, see, kuidas laused omavahel haakuvad, peaksid paigas olema. Teinekord tuleb lause lihtsalt ümber keerata, sest muidu ei hakka tekst eesti keeles haakuma.

Ja muidugi lisaks õigekeelsusele ka stiiliküsimused, sünonüüme on ju palju, üks sobib autori stiiliga, teine ei sobi. Valikuküsimus on kogu aeg väga tähtis. Sõnavara valikust tuleb ka see, et iga tõlge on pisut tõlkija nägu. Mõnikord tekib mul originaali lugedes teine tunnetus, kui on tõlkijal, ning mulle näib, et see on originaalile lähemal. Ja siis ma pakun paranduse välja. Aga lihtsalt valesti arusaamise kohta võib muidugi tuua palju toredaid näiteid. Tihtipeale on näha, et tõlkija ei ole üldse vaevunud sõnastikuga töötama. Ta paneb esimese, koolis õpitud vaste paika, ilma et ta pikemalt mõtleks. Nii et tõlkija peaks olema põhjalik, uurima võimalikke tähendusi ja seoseid.

Hoopis eraldi küsimus on otsene kõne. Üks hea tõlkija tunnuseid, millest ma toimetajana alati rõõmu tunnen, on dialoogi, üldse vestluse ladus, õigete rõhkudega, õigesti seostatud ja stiililiselt väljapeetud esitus. Ma tean, millist vaeva nõuab eri tegelaskujudele iseloomuliku teksti edasiandmine. See kõnepruuk ju peab vastama tegelaskuju sotsiaalsele staatusele, haridustasemele – vahel koguni murdealale, kust ta on pärit. Ma ei poolda sugugi eesti murdeelementide kasutamist, sest need tooksid tegevuse hoobilt Eestimaale. Tuleb ikka piirduda ja leppida kõnekeele mitmete võimalustega. Ma soovitan toimetajal püüda otsesest kõnet kas või mõttes valjusti lugeda, dialooge ja vestlusi n-ö läbi mängida, et kontrollida rõhkusid ja seoseid.

Tõlkekäsikiri nõuab kahtlemata mitmekordset lugemist. Pärast esimest, võrdlemise-etappi tuleks teksti lugeda niisuguse tundega, nagu oleks see eesti keeles kirjutatudki, aga küsimuste tekkides siiski ikka jälle originaaliga võrrelda. Kolmas etapp on juba kiire korrektuurilugemine.

Samal ajal peetagu meeles, et kahe pea ühise töö õnnestumise au kuulub alati tõlkijale, ebaõnnestumised seevastu kantakse ikka toimetaja arvele. Selle paratamatusega tuleb meil tahes-tahtmata leppida. Toimetaja töö sarnaneb selles mõttes koristaja omaga, et seda märgatakse, kui see on tegemata jäetud või lohakalt tehtud.

Kas te toimetate ikka veel?

Ootan praegu Kenneth Grahame'i tõlke ilmumist. Tervise pärast midagi suurt ei tahaks ette võtta, aga midagi väiksemat teeksin küll.

Jäab üle üksnes Linda Targole jõudu ja tervist soovida.

ET HAKATA ARMASTAMA, PEAB HAKKAMA TÖLKIMA

ANDRES LUUREGA vestleb tõlkimisest ja filosoofiast RITA NIINESTE

Andres Luure on eesti filosoof, filosoofiaõppejõud ja tõlkija. Ta on tõlkinud Ludwig Wittgensteini, Friedrich Nietzsche, Jürgen Habermasi, Esa Saarineni jt filosoofide teoseid, valmimas on Immanuel Kanti „Puhta mõistuse kriitika” eestindus. 2013. aastal pälvis Andres Valgetähe V klassi teenetemärgi pikaajalise kaastöö eest Vikipeedia võrguentsüklopeediale.

Oma artiklis „Idioodi armastus” (Acta Semiotica Estica XIII. Tartu, Bookmill, 2016, lk 116) oled sa omavahel ühendanud filosoofia, semiootika, tõlkimise ja armastuse. See on sama huvitav kui ootamatu. Kuidas on tõlkimine seotud armastusega ja miks on tõlkimise juures oluline armastust silmas pidada?

Armastus on inimese jaoks suurim probleem üldse, kõige raskem, mida teha tuleb, oskamatus ja suutmatuse tõttu meeleheitele ajav, loobuma ahvatlev ja edasi minema sundiv. See on ka filosoofia viimne motiiv, mis ei lase rahulduda mõtlemisega sellises vormis, nagu see libedalt läheb, vaid sunnib mõtlema nii, nagu ei oska ega suuda mõelda. Semiootika aineks on osalt kommunikatsioon, suhtlemine, ja see on päriselt mõistetav alles siis, kui seda vaadata armastuse valguses, sest armastus on suhtlemine sellena, mis ta päriselt on. Semiootika on tegelnud märgi ja tähenduse suhte, vahekorra ja seosega, mis aga avaneb lõpuni alles siis, kui mõista märki ja tähendust armastajapaarina. Tõlge on tõlgitava märk ja ühtlasi tõlgitava tähendus. Võiks mõelda, et armastajad saavad teineteise tõlgeteks.

Olgu siis nii. Aga sellesamas tekstis oled sa muu hulgas öelnud: „Tõlkimisel saab eristada n-ö mehelikku ja naiselikku lähenemist. Mehelik tõlkimine taotleb sellist tõlget, mis originaali täielikult asendab ning võib-olla toimib originaalist paremini. See on tarbetekstide tõlkimise ideaal. Naiselik tõlkimine seab eesmärgiks niisuguse tõlke, mis originaali täielikult alles jätab. Meelsasti jäetakse originaal tõlke kõrvale alles ning lisatakse kommentaare. Tõlge ise on õigupoolest osa kommentaarist, ja ta võib isegi nähtavaol kujul puududa. Niiviisi võidakse tõlkida tekste, mida väga imetletakse või austatakse. Kui võtta tõlget originaali märgina, siis avaldub siin märgi ja tähenduse vahelise suhte kui niisuguse kahetine loomus. Niivõrd kui märk tähendust asendab, varjab ta meie eest tähendust, kuid nüüd ta on tähenduse asemel ise tähendus. Ja niivõrd kui märk tähendust esile toob, on ta tähenduse suhtes läbipaistev, ise tähenduse osa üle võtmata.

Armuline armastaja tõlgib armastatut äärmuslikult mehelikult: ta asendab ori-

ginaali tõlkega, originaali ennast nägemata. Armunud armastaja tõlgib armastatut äärmuslikult naiselikult: ta jätab originaali alles ja tõlge jääb tõlgendamise võimatuse tõttu tegemata. Nagu armastuses, nii ka tõlkimises on probleemiks, kuidas tõlkes neid kahte hoiakut ühitada.”

Siin jagad sa tõlkimise kaheks, nimetades ühe tüübi naiselikuks ja teise mehelikuks. See on uudne ja provotseeriv, ehkki midagi sellest on ka üldises tõlketeoorias aeg-ajalt arutluse all, näiteks kas tõlkida pigem sõnu või pigem mõtet. Ehk siis ühelt poolt sõna-sõnaline ja teisalt funktsionaalne tõlge, kuigi nimetusi on nende kahe jaoks teisi. Kas saaksid lugejale oma kaksikjaotust võrdluses üldlevinud tõlketeooriaga natuke täpsemalt avada?

Ma ei tunne kuigivõrd tõlketeooriat. Võin meheliku ja naiseliku tõlketüübi nimetada ka märgilikuks ja tähenduslikuks, aga mees ja naine on minu meelest sümbolid, mis töötavad ka siis, kui need empiiriliste sugudega kokku ei lange. Ükskõik milliseid soopuhuseid vorme erootiline armastus ka ei võtaks, ei kao kuhugi nende sümbolitega väljendatav olukord, selle võimalused ja võimatused. Armastus põimib kokku ja arendab välja inimsuse terviku, mis sisaldab kahte loogiliselt sügavalt erinevat, kuid teineteisele hädavajalikku alget.

Asi ei ole lihtsalt selles, kas tõlgitakse sõnu või mõtet.

Mehelik tõlkimine on märgilik, ja oma äärmuslikult puhtal kujul jätab ta tähenduse mängust välja, kuigi minu artiklist võis nii aru saada, et meheliku tõlke puhul tõlgitakse mõtet, mitte sõnu. Just mõte ongi märgiline, mitte niivõrd sõnad. Aga tekstis ei ole mõtet, kui arusaamine seda sealt välja ei võta. Veel enam – milleks võtta mõtet tekstist, kui mõte on niigi olemas. Sellepärast on meheliku tõlkimise loogiliseks lõpuks see, et asutakse ise autori asemele. Teksti autor ei lisa ju mõttele midagi juurde, mõte on meheliku tõlkija jaoks niigi olemas. Nii kipuvad laias laastus tegema filosoofid, kui võrrelda neid näiteks semiootikutega; selle asemel, et teiste juttu ja mõtet jätkata, alustatakse jutu ja mõttega otsast peale. Aga filosoofil töötab teistsugune mälu, mis ei käi meelespidamise kaudu, vaid sobitub üldisesse harmooniasse nii, et üldse ei teata, kellega harmoonias ollakse. Kui ma olen filosoof, siis meelespidamine ei ole minu pingutus, vaid mälu jõuab kohale harmoonias. See on märgi ja siis ka märgilise ehk meheliku tõlkimise enesestmõistetavus. Sellel on oma võlu ja vägi, kuid ka jõuetus ja küündimatus.

Tähendusliku ehk naiseliku tõlkimise äärmus näeb teisalt välja nii, et keeldutakse tõlkimisest kui uue teksti loomisest. Tähendus ei loe märgist mõtet välja, ta ainult näeb „sõnu”. Tal ei ole mingit võimalust leida teisi sõnu olemasolevate asemele, sellepärast jääb algtekst puutumatuks. Seda saab ainult kommenteerida. See kommenteerimine oleks lõputu, ja ometi ei õnnestu mida-

gi põhjanevat öelda, sest tekst ei anna end kätte. Teda saab ainult ahhetades imetleda, ja tõlkija põhiülesandeks sellisel juhul jääbki seda suurte silmadega vaatamist nakatavalt edasi anda.

Mehelik tõlkija on seega tähendusele kurt, kuigi ta kuulatab igavikulist harmooniat, ja naiselik tõlkija on mõttele pime, kuigi ta vaatab ainiti ja pärani silmi. Tõlget ei ole kummalgi, aga mõlemal on midagi, millela tõlget ei saaks olla. Tõlkijas lähevad need kaks hoiakut omavahel risti, nägemine ja kuulmine on konfliktis, ja see ongi tõlkimise põhiline vaev ja viletsus, aga ka lootus ja võimalus. Ma kogen ühtaegu nii mehelikku arusaamatust sellest, mis ei ole arusaadav, kui ka naiselikku mõistetamatu mõistmatust, ja ma lihtsalt pean saama ise autoriks, ja mul lihtsalt tuleb näha nähtamatut ning lasta sel end juhtida. Muidu ma ei armasta, ja siis ma ka ei tõlgi, sest armastuseta on see võimatu. Ma pean küll laskma end juhtida, kuid mitte autoril, ja ma pean teksti ise looma, kuid mitte oma teksti. Pean laskma end juhtida iseendal, kuid mul tuleb luua autori tekst. Mina olen iseendale võõras ja autor on mulle tuttav. Ainult nii ma saan armastada. Ma ei asenda autorit iseendaga ega juhindu autori märkidest. Autori tähendus saab minu märgi ja autori märk saab minu tähenduse.

Ja niisugune peaks ka meie armastus olema. Sel viisil asjadest aru saades on mõtlematu ja kogematu kohal mõtlemata ja kogemata. See aitab meil teha seda, mida me ei oska ega suuda, kuid mis on ometi tehtav – nii tõlkimises kui ka armastuses.

Kas võib öelda siis nii, et meheliku tõlke ja armastuse puhul tekitab tähendus uue märgi, mis asub tähenduse asemele, aga naiseliku tõlke ja armastuse puhul saab märk uue tähenduse? Ja kas sinu käsitluse valguses on semiootika pigem armastuse või pigem tõlkimise õpetus?

Siin tuleb silmas pidada, et nii puhtalt meheliku kui ka puhtalt naiseliku tõlkimise ja armastuse puhul on tegemist ignoreerimisega. Meheliku armastuse ja tõlkimise puhul jäetakse tähendus kõrvale, sestap ei saa seda kaasa võtta; naiseliku armastuse ja tõlkimise puhul jäetakse märk kõrvale, sestap ei saa seda ka taasluua.

Märk – mees – saab aru ainult iseendast, mitte tähendusest, tähendus on talle arusaamatu. Märgil on puudu nii-öelda reaalsus, eluline pool, ta on nagu asi iseeneses. Märk arvab, et on eneseküllane, ta mõistab ennast niimoodi.

See on ühesõnaga midagi niisugust, et märk eeldab ajatut arusaamist, aga seda tähenduselt ei tule, tähendus on alati ajaline või ajalik. Ajatuse või igavikulisusega seostub, et igavikulist väärtust ei määra see, et miski on hea – igavikuline on iseenesest väärtuslik, ilma selleta, milleks ta hea on. Märk ootab

tähenduselt sellist ajatut suhtumist, aga sealt ei tule seda. Märk ei saa tähendusest aru, sest tähendus on hea peal väljas. Ja pealegi, tähendused on ajutised, tähendustes ei ole midagi püsivat. Märgil on ideoloogiline suhtumine, just nagu oleks ta mitteajaline, ajatu.

Märk ei tunnista, et ta vajab tähendust. Tal on enda arvates piisav tähendus. See on tema illusioon. Tähenduse illusioon on jällegi see, et teda ilma märgita ei ole. Ja illusioon on ka see, et ta märki absoluutselt vajab. Muidugi ta vajab märki, aga see on suhteline, ta saab ise olla märgi asemel ja märgi eest. Ta saab ise olla märk nii, et tal ei ole teist märki. See on see, mida ta endale ei tunnista. Ja märk jällegi ei tunnista seda, et ta vajab tähendust, et ta ei saa ilma tähenduseta. Need kaks on ka armastuse takistused. Märk saab armastama hakata siis, kui ta tunnistab, et ta vajab tähendust. Ja tähendusel on niimoodi, et kui ta ise ei täida märgi aset või ülesannet, siis ta ei saa armastada. Aga kui ta täidab märgi ülesannet, siis ta peab mingis mõttes igavikulisuse omaks võtma. Võiks ehk öelda, et igavik on elaviku märk. Elaviku märk on igavikuline.

Armastuse ja tõlkimise probleemid, mida ma silmas pean, ei ole lahendatavad õpetusega koolituse mõttes. Küll aga võiks semiootika taibata nende probleemide loomust. Taibata, milles on probleem, võibki osutada raskemaks kui probleemide lahendamine. Õieti muidugi, lahendamine saab alguse taipamisest ja taipamine kasvab lahendamiseks. Selline semiootika oleks muidugi filosoofia. Probleemid ilmnevad võib-olla kõigepealt armastuses ja võib-olla tõlkimise probleemide lahendamine algab taipamisest, et tegu on armastuse probleemidega.

Nagu sa ütlesid, on semiootika selline käsitlus juba iseenesest filosoofiline, aga on sul tõlkides varuks ka midagi, mida võiks nimetada sinu tõlkefilosoofiaks?

Mul ei ole tõlkefilosoofiat, on ainult üldised ettekujutused, kuidas see võiks sündida. Seal, kus on märk ja tähendus, on minu meelest alati ka tõlkimine ja tõlgitus. Tõlkimine on märgi tõlkumine tähenduseks, tähendusloome, märgi elustumine. Tõlgitus on märgi harmooniline vastavus tähendusele. Märk jätab tähendusest tõlkimata selle, mis ei ole tõlgitud; tähendus tõlgib märgist ainult seda, mida märgis ei ole. Tõlkimise põhiküsimus on see, kuidas märgil ja tähendusel on võimalik suhelda, kuidas nad vabanevad nendest võimatustest; kuidas märk saab hakata tähendust mõistma ja kuidas tähendus saab jõuda arusaamisele märgist; kuidas tähendus saab märgile tähtsaks ja märk tähendusele oluliseks. Märgil tuleb tunnistada, et ta on tähenduse sünnitatud kokkuvõtte ning sellisena tuleb tal üha uuesti sündida, lõpuks lakkamatult sündida. Tähendusel tuleb taibata, et ilma märgita poleks tal pidet ning ta peab ikka ja

jälle märgisse tagasi suubuma. Ta peab lakkamatult püüdma ütelda seda, mida ütelda ei saa, seega võtma märgi kuju, kuigi märk ei tähenda midagi. Märgil aga tuleb igal sammul üritada eitada iseennast, lõppude lõpuks lahti saada sellest, et ta on märk. Nii ma saan sellest aru.

Märgi ja tähenduse olemasolu tingib tõlgituse ja tõlkimise, kas või juba sellepärast, et märk ja tähendus alustavad üha uuesti sellest, et tahavad teisest lahti saada, aga selle tagajärjel ja tulemusel saavad ikka ja jälle kokku, omandades uue, keerukama ja nüansseerituma, teineteist arvestavama kuju. Me ei leia selle vihkava armastuse algust, nii et me ei suuda ka mittetõlget leida, aga praegu me leiame end olenditena, kes ei pääse tõlkest mööda ja kannatavad ikka veel tõlke vähesuse ja mannetuse käes.

Aga isegi kui ütled, et sul pole tõlkefilosoofiat, mõistad sa tõlkimist siin ülimalt laialt, hermeneutiliselt – keeleolenditena me alati juba tõlgendame ja samal ajal selleks, et tõlgendada, peame juba olema midagi mõistnud, ja see mõistmine omakorda ei saa kunagi täielikuks. Kui aga püüda nüüd vaadata, mida see kõik tähendab tõlkimise jaoks kitsamas mõttes, siis tuleksin tagasi selle juurde, et nimetasid mehelikku tõlget tarbetõlke ideaaliks – tekst asendatakse funktsioonilt samaväärse uue tekstiga. Aga kuidas on lood naiseliku tõlkega, mis on selle ideaal? Kui tõlge proovitakse teha võimalikult läbipaistev ja sisuliselt on tegemist pigem algteksti kommentaari kui uue tekstiga, siis kas on nii, et naiselik tõlge sobib eelkõige sakraalse teksti kommenteerimiseks?

Naiseliku tõlke perspektiivist vaadates mehelik tarbetõlge ei olegi tõlge, vaid toode. Või ehk õigemini, see on ühemõõtmeline tõlge. See on asja hästi tegemine, see on asjalik, see on iseendaks jäämine, iseenda maksimaalne avaldamine „auahnusest” olla võimekas ja teha perfektset tööd. Selline on tarbeteksti ideaal. Mehelik tõlkimine kinnistab isoleeritust, just nagu eneseküllasust. Tõlgin siis ju tegelikult iseennast, isegi kui mulle tundub, et on veel midagi tõlkida. See tootelik mõõde on igasuguses tõlkimises muidugi möödapääsmatu, aga meheliku tõlke ideaal taandab teise mõõtme välja.

Naiseliku tõlke ideaal keelab toote ära. Tuleb lasta kõnelda tõlgitava, tõlgitavaale tuleb tee vabaks teha, mitte ise tõlkida. See ongi see teine mõõde, mida mehelikul tõlkel ei ole.

Selline kahetisus – mehelikult täielik asendamine ja naiselikult läbipaistevaks jätmine – on märgi ja tähenduse loomusesse sisse kirjutatud. Kui vaadata asjale nii, et märk oleks tähenduse tõlge, siis ju märk ühtaegu asendab tähenduse iseendaga – muidu polekski märki tarvis – ja laseb tähendusel endast läbi paista – muidu ta poleks tähenduse märk.

Aga võib tekkida ka küsimus – mis mõttes selline algteksti kommenteerimine või läbi paista laskmine on üldse tõlge? Võib jääda mulje, et tõlkimise jaotus mehelikuks ja naiselikuks ei ole sellisel juhul päris sümmeetriline. Tõlkimine kui selline ongi loomult pigem ikka tarbeteksti tõlkimine ehk siis mehelik. Mis mõttes saab naiselikku tõlget sellisel juhul üleüldse tõlkimiseks pidada?

Naiselik tõlkimine täidab tõlkimise ühe põhiülesande: näidata tõlgitavat vaatamisväärsena ja üha uuesti, ammandamatult vaatamisväärsena. Tõlgitaval on tarvis, et teda rahule ei jäetaks, et teda üha ja lakkamatult loetaks, et temaga tegeledaks. Teksti me mõistame ainult niivõrd, kuivõrd me seda tõlgendame.

Naiseliku tõlke äärmus on see, et tõlkija ei saa teksti kuidagi reprodutseerida, ta saab selle ainult teistele tuua sellisena, nagu see on. Naiselik armastaja või tõlkija teksti lugeda ei saa, ta saab olla selle teksti kohalolus. Seda teksti ei loeta, see on puhas märk, selle tähendust ei leita. Ta peab saama olla ise selle märgi tähendus, sellepärast ta ei saagi seda lugeda, ta ise ongi see lugemine. See on äärmuslik näide, mis näitab asja tuuma. Naiselikul tõlkel on puudu autoriga samastumisest. Kui aga minna autoriga samastumisega lõpuni, siis on jälle teine äärmus: ma ise olen autor – mehelik äärmus.

Tõlkides peab lähtuma kas naiseliku tõlke pinnalt ja meheliku sellele ehitama või ümberpöörduvalt. Kui ma lähtun naiselikust hoiakust, siis pean ma lisaks võtma endale mingisuguse iseseisvuse – sellise, mis selle teksti mõistmisele või tõlgituna valmis saamisele kaasa aitab. See tähendab, et ma pean ennast tunnistama autorist sõltumatuks, selliseks tõlkijaks, kellel on tekstile midagi anda, keda tekst vajab. Tekst vajab lugejat, muidu ta on poolik. Lugeja peab põhimõtteliselt olema tõlkija ja ümberpöörduvalt. Lugeja peab iga teksti iseseisvalt lõpule viima.

Puhtalt naiseliku tõlke puhul aga tõlkija – lugeja – otsustab, et ei mõista teksti. Äärmuslikul juhul ei ole isegi kommentaare. Lihtsalt peesitatakse teksti valgel, sest tähendust ei ole võimalik teada saada. Tähendus on väga võimas, aga tunnetamatu. Nagu kass peesitab päikese käes, püüdmata seda tunnetada. Mitte et tal oleks mugav niiviisi peesitada, vaid see on ainuke võimalus, tal on selline tunne, et temas ei ole midagi, kõik on märgis. See on tema armastuse takistus: et hakata armastama, peab ta hakkama tõlkima.

„Idioodi armastuses“ oled tõlkimise ja armastuse takistusi väljendanud ka nii, et „armunud“ armastaja ehk praegusel juhul naiselik tõlkija ei mõista oma armastatu sõnade tähendust. Seevastu „armuline“ armastaja ehk mehelik tõlkija ei saa jälle aru, mis tema armastatu on. Selles valguses tundub naiseliku tõlkimisega seotud probleem selgem: sõnasõnalise tõlke puhul ei süveneta teksti mõttese ja lihtsalt tõlgitakse sõnu ehk teisi-

sõnu, ei mõisteta lähteteksti sõnade tähendust. Aga mida tähendaks meheliku tõlkimise puhul see, et ei saada aru, mis lähtetekst on?

Liigse sõnasõnalisuse probleem on naiselikul tõlkijal võib-olla meheliku tõlkija silmis. Naiselik tõlkija ei ole aga *eo ipso* ebapädev, vastupidi, ta võib mõista lõputult palju tähendusi, palju rohkem kui mehelik tõlkija. Ta lihtsalt ei hakka autoriks.

Meheliku tõlkija võimetus aru saada, mis lähtetekst on, seisneb selles, et ta ei mõista, et osaleb loomingus ja et tulemus ei ole tema teha. Lähtetekst on loomingu tulemus ja tõlkimine peab seda loomingut jätkama. Mehelik tõlkija aga asub autori asemele, alustab loominguga otsast peale, mitte ei jätkata lähteteksti loomist.

Kas sellisel juhul ei teki aga vastuolu selles, et meheliku tõlke ideaaliks on ühest küljest kasutuskõlbliku, funktsioonilt originaaliga samaväärse tarbeteksti tekitamine, teisalt aga tähendab mehelik tõlge ka uue algupärase mõtte esitamist? Kas need on ikka üks ja seesama? Ja kas sellisel juhul ka näiteks filosoofiatõlked, mille puhul on ju kindlasti vaja mõtet edasi anda, liigituvad tarbetekstideks?

Filosoofiatekstid on erinevad, mõni on rohkem tarbetekst kui mõni teine. Nii-võrd kui tekst on kirjanduslik, ei ole ta tarvitav, kui teda tõlgitakse kui tarbeteksti. Filosoofiateksti ülesanne on mõtlemata panna, ja vahe on selles, millise mõtlemisalguse juurde tekst viib, millisest algusest mõtlemist alustatakse. Ma kahtlustan, et selleks et tõlge filosoofiatekstina töötaks, peab ka tõlkija just sellesama alguseni jõudma.

Mõtlemisalgusega seoses tundub, et siin tekib ka üldisem küsimus tõlke ja loomingu erinevusest. Skopos-teooria järgi on tõlkel nii-öelda tellija. See tähendab, et tõlge on alati tehtud kellegi jaoks. See ongi ehk põhiline asi, mis eristab tõlget originaalloomingust – mis samamoodi lähtub mingist impulsist või tähendusest ja leiab/loob sellele vaste. Kui aga tõlkimist käsitleda üldise semioosiseprotsessina või märgi ja tähenduse vahelise mänguna, siis milles seisneb üldse erinevus tõlke ja originaalloomingu vahel?

Looming on alati tõlge. Et luua, pead sa laskma end tõlkida. Teost ju muidu ei ole. Sa ei loo ju midagi omast väest. Mina ei loo ega leia vastet, vaid mul tuleb „impulss“ või „tähendus“ tõlkida lasta. Ja ma ei lase seda teha, vaid osutan vastupanu. Need ongi need loomepiinad.

Ja lõpetuseks – kas sa tunned, et sulle endale on tõlkeprotsessi filosoofilisest mõtestamisest ka praktilist kasu? Kas see aitab näiteks tõlkima hakates otsustada, kas tõlkida pigem mehelikult või naiselikult? Või kas oskaksid oma tõlgete kohta öelda, millised neist on pigem mehelikud ja millised pigem naiselikud?

Ma olen tõlkides olnud naiivne ja abitu. Ma ei ole selles kogenud nii suuri ebaõnnestumisi nagu armastuses, sestap ei ole ka olnud sunnitud selle peale mõtlema. Küllap see näitab, et mu tõlkimises pole olnud kuigi palju armastust.

Võin öelda ainult seda, et ma eelistan antiik- ja keskaegsete tõlgete puhul sõnasõnalisust, sest lugejale tuleb näidata, missugused need on, et nad neid ise lugeda saaksid. Uuemate tekstide puhul, kui nad just ei ole ilukirjanduslikud ja mind hätta jätvad, tuleb tekstide omapära esile iseenesest, kui mehelikult ma neid ka ei tõlgiks.

Kui ma tõlkisin Wittgensteini, siis lähtusin sellest, et tegu on suulise kõnega, kuigi see on kirja pandud. Kriteeriumiks oli see, et ma kirjutan ainult seda, mida saab suuliselt öelda. Toimetaja tahtis, et oleks ilus kirjalik keel, see tähendab, sellised asjad, mida ei saa öelda. Aga see on märkmikutekst, Wittgenstein kirjutabki seda, mida ta ütleks, ta just nagu räägib, suulise jutu retoorika on tuntav, sellel on hääletoon. Selliseid probleeme nagu ilukirjanduse tõlkimise puhul siin ei teki. Tuleb lihtsalt leida võimalikult täpne, adekvaatne eestikeelne väljendus. Stiil kandub iseenesest üle. Et ma peaksin stiili omandama või õppima, seda ma ei oska.

Nietzsche raamatuga „Moraali genealoogias“ oli nii, et ma arvasin, et peaksin uurima Jaan Unduski tõlget „Ecce homost“, sest ilmselgelt oli ta seal teatavat stiili rakendanud, ja mulle tundub, et minu tõlkes on stiil mingil määral nivelleeritud. Aga nii palju asju oli seal teha, et ei jõudnudki Unduski tõlget uurida. Toimetaja ütles, et mõnikord tõlgitakse Nietzsche puhul mingi vähetuntud fraseologism sõna-sõnalt ja mõeldakse, et küll ta ütles huvitavalt. Kuigi on ka niimoodi, et fraseologismi valik ei ole juhuslik ja me ei saa kindlat vahet teha, kus tuleb sõnasõnaliselt mõista ja kus mitte. Tahes-tahtmata võib fraseologism hakata tööle nagu uus kujund ja ei saa öelda, et kunagi ei tohiks sõnasõnalt tõlkida – juhul, kui kujund hästi töötab.

Filosoofiast olen ma tõlkinud veel ühe Habermasi raamatu, tal on hästi keeruline lause, palju keerulisi sõnu, aga kui tõlkida sõna-sõnalt, nii palju kui võimalik, siis tekib enam-vähem samasugune stiil. Kusjuures Habermas oskab mitmes stiilis kirjutada küll, näiteks seal, kus tekst Heideggeriga haakub, on hoopis teistsugune keel, tavaliselt on tal niisugune sakslaslikult ülespuhutud, liiga teaduslik, teadusesarnane, tarbetult keeruline sõnastus.

Klassikatekstide puhul on aga põhiline anda edasi seda imetlust, mida nende vastu tuntakse. Kui seda ei ole saavutatud, kui tekst muutub väheütlevaks, siis on tõlge ebaõnnestunud. Kunstiteoses on midagi, millel ei ole funktsiooni, mis on sakraalne. Me ahhetame selle ees. Ahhetus peab säilima, see on väga tähtis asi. Kui ahhetust ei ole, siis mis mõtet seda üldse tõlkida on? Näiteks Platoni „Pidusöök” meeldib mulle puhtalt tekstina, kunstiteosena. Kui see ka filosoofiana midagi väärt ei ole, on see vähemasti hea kunstiteos. Siiski, filosoofiateksti nautida sõltumatult selle mõttest ei ole võimalik, siis ta ei ole filosoofia, vaid kirjandus.

Analüütilise filosoofia puhul on pigem rõhk argumendil, aga neilgi tekstidel on teatud esteetiline väärtus. Ka seal on eri autoritel erinev stiil. Mõned kirjutavad justkui mõnuga, teised aga nii, nagu majal oleks jäetud siseviimistlus tegemata – tehakse miinimum, mis on vajalik selleks, et aru saada, milline on argument. Sageli naudid seda, et autorile meeldib illustreerida, et ta ei võta asja surmtõsiselt. Aga mõnikord on tekst kirjutatud nagu raamatupidaja poolt, või on nagu tööjoonis. Selline stiil kandub iseenesest edasi. Aga päris ilukirjandust ma ei suuda tõlkida, see on liiga raske, seal tuleb nii palju asju korraga arvestada – peab vaatama, et ei suruks oma stiili peale.

Tunnen, et ma ise ei saa valida, kas tõlkida mehelikult või naiselikult... Eks ma ikka tõlgin mehelikult, üle oma varju naljalt ei hüppa. Aga küllap ma tasapisi kogun naiselikkust. Ma ei julge öelda, et minu tõlkimine oleks looming, pigem ikka iseenda teostamine. Võib-olla see veel muutub.

KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2016. AASTA TÕLKEKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Toomas Kall (esimees), Kai Aareleid ja Lauri Eesmaa valis 2016. aasta eestikeelse tõlke auhinnale kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

- **Heli Allik** – Mathias Énard, „Varaste tänav” (tõlge prantsuse keelest)
- **Riina Jesmin** – Norman Manea, „Huligaani tagasitulek”; Mateiu I. Caragiale, „Curtea-Veche kuningad” (tõlked rumeenia keelest)
- **Virve Krimm** – Fjodor Dostojevski, „Vennad Karamazovid”, I ja II (tõlge vene keelest)
- **Ene Mäe** – Kim Leine, „Igaviku fjordi prohvetid” (tõlge taani keelest)
- **Tiina Randus** – Kurt Vonnegut, „Isemängiv klaver” (tõlge inglise keelest)
- **Sigrid Tooming** – Karl-Ove Knausgård, „Minu võitlus” I ja II; Niels Fredrik Dahli „Eelmisel suvel” (tõlked norra keelest)

LAURI EESMAA esitas auväärt nominentidele kuus küsimust.

Kuidas jõudsite nomineeritud teos(t)eni? Kas käisite raamatu(d) välja ise või tuli pakumine kirjastuselt? Mis võlus teos(t)e juures, et tõlkimisotsuse tegite?

Riina Jesmin: Kuna tegemist on rumeeniakeelsete teostega, pakkusin neid kirjastustele ise. Norman Manea teost „Huligaani tagasitulek” on tõlgitud paljudesse keeltesse, Mateiu Caragiale romaani „Curtea-Veche kuningad” vähem (ilmselt tõlkeraskuste tõttu), kuid just Caragiale teos valiti möödunud sajandi parimaks rumeeniakeelseks romaaniks. Teosed on üsnagi erinevad: Manea lahkab Rumeenia lähiajaloo probleeme läbi juudi silmade (ta ise pole kunagi oma päritolu rõhutanud, ent teised on seda teinud), Caragiale maailm on 20. sajandi alguse Bukarest, peategelased on elupõletajatest intellektuaalid, keda juhib läbi pahede jantlik tegelane Gore Pirgu. Caragiale teost lugesin esimest korda 1980. aastatel ja arvasin, et seda polegi võimalik tõlkida. Mõlema puhul võlus mind just see, et tegu oli mitmekihiliste teostega, mis ei ava end esimesel lugemisel.

Ene Mäe: Sattusin Kim Leine „Igaviku fjordi prohvetid” tõlkima täiesti kogemata. Võtsin kirjastuse pakutud teose vastu nagu pörsa kotis ja ütlesin oma jah-sõna juba enne, kui tekkis võimalus teost sirvida. Teadsin, et tegu on ajaloolise romaaniga – minu lemmikžanriga –, aga mul ei olnud õrna aimugi,

kuidas Kim Leine kirjutab. Esimesel lugemisel see teos mind ei võlunudki, vaid pigem šokeeris oma otsekohese naturalismiga, mis tundus ehmatavalt jõhker. Alles teisel lugemisel ehk teksti kirjapanemise ajal hakkas romaan minu ees avanema ja haaras mind isevärki lummusse. Ma ei oska seda lummust ratsionaalselt lahata, aga tunne, mis mind valdas, kui see tõlge oli valmis saanud ja trükikotta rännanud, meenutas mulle romaani tegelase misjonär Falcki igatsust grööni naise järele. Päevast päeva oli see naine täitnud tema toa suitsu, uriinipalide ja podisevate hülgelihapottide lõhnaga, segalõhnaga, mille osad olid eraldi võttes eemaletõukavad, aga üheskoos vastupandamatud. Ühel päeval oli naine koos oma lõhnaga kadunud ja see kaotus oli korvamatu. Vaat sellist igatsust põen ma siamaani, leides lohutust vaid teadmisesest, et autoril on valmimas Gröönimaa-triloogia teine osa.

Tiina Randus: Kuna vähemalt suusõnal kõlas, et mind nomineeriti laiemalt päris mitme Vonneguti teose tõlkimise eest, siis vastan ka laiemalt. Oma esimese Vonnegutini jõudsin täitsa ise, noorepõlve Vonneguti-vaimustuse raames. Lõpetasin parasjagu Kunstiülikooli, töötasin selle kõrvalt täiskohaga TV3 tõlketoimetuses ning hakkasin selle koormuse käes vaikselt hulluma. Selle hulluse leevenduseks tundus päris paras üks raamat tõlkida võtta... See oligi mul esimene raamatutõlge – „Titaani sireenid“ –, senini üks eredamaid tõlkeelamusi üldse. Mäletan detailselt mitte ainult omaenda meeleolu, vaid ka toonast väga kummaliste kiiksudega, musta ekraani ja oranži tekstiga arvutit. Hakkasin seda tõlget tegema päris „metsikult“, kirjastusele pakkusin selle pärastpoole valmiskujul välja. Õnneks nad tahtsid ja said. Edasised pakkumised tulid juba nende poolt. Vonneguti juures võlus absurd, pealtnäha pea peale pööratud maailm, mis samas ütles nii ilusti ära kõik selle, mis parasjagu viltu oli, on, saab olema. Vonnegutis on väga palju peidus! Kõitis minu masti küünilisus, kerge salapära ja kurvameelsus. Teatav käegalöömise meeleolu („Eks ta ole“) ja teisalt vindi ülekeeramine.

Aga kohati on teda just selle kurbuse ja masenduse tõttu ka erakordselt raske tõlkida, päris depressioonini ei ole ta mind küll viinud, aga talvisel ajal just abiks ei ole. Kõige raskem oli selletõttu teha kogumikku „Harmagedon tagasi-vaates“. Arvatavasti ei loe ma seda enam kunagi!

Heli Allik: Jõudsin selle raamatuni nii, nagu ma vahel ikka uute raamatuteni jõuan – küsisin Prantsusmaal olles soovitusi sõprade ja tuttavate käest. Vanema kirjandusega on lihtne – asjadel on olnud aega settida, juba on olemas usaldusväärsed allikad ja kõiksugu põhjalikud käsitlused. Tekkinud on üsna selged rajad, millel käia varandust otsimas. Kuid tänapäeva kirjanduses on mõ-

nevõrra raskem orienteeruda, eriti kui elada kaugel. Informatsiooni ja ka raamatuid on üha rohkem, sisuturundust, reklaami, tutvustusi, kriitikat, analüüsi, tööstustekste ja pressiteateid omavahel eristada aga aina raskem. Ühesõnaga, kui olin 2013. aastal Arlesis tõlkijate majas ja Énard'i nimi oli mu pärimiste peale juba väga mitme ilma igasuguste ärihuvideta inimese suus kordunud, otsisin kõik tema raamatud välja. Énard on hariduselt arabist, tema teosed keerlevad alati ühel või teisel moel araabia maailma küsimuse ümber. Eestis ei tundunud sellel teemal väga palju ilukirjandust olevat avaldatud. Aga nagu me kõik teame, muutusid olud päev-päevalt aina keerukamaks. Ja pole ju paremat võimalust arusaamatust aru saada kui kirjanduse kaudu, mis ei mõista kunagi kohut, vaid üritab lihtsalt mõista. Proovides end kirjastuse kingadesse kujutleda, pidasin silmas veel seda, et „Varaste tänav“ on erudiidist Énard'i kõige ligipääsetavam raamat – see räägib küll terrorismist, aga seal on ka põnevusloo sugemeid.

Ent ilmselt poleks ma Varraku kõrvule kõlanud veenvalt, kui ma poleks ka ise selles tekstis kuidagi kohe päris füüsiliselt veendunud olnud. Énard'i laiem teemavaldkond on, nagu öeldud, kogu aeg enam-vähem üks ja sama, aga stiili, tooni ja jutustajahäält vahetab ta igas raamatus. Ja selle raamatu hääl tundus mulle värske, autentne ja aus kõige esimesest lausest. Natuke meenutas see Émile Ajari jutustust „Elu alles ees“, natuke Salingeri „Kuristikku rukkis“, natuke Céline'i „Reisi öö lõppu“, natuke anonüümset „Tormese Lazarillo elukäiku“ – noor ja hädas inimene kusagil ühiskonna serva peal kõlkumas. „Varaste tänavas“ leidis end lindprii staatusest Maroko poiss, kelle jaoks islami maailmas enam kohta polnud, kuid kelle jaoks ei olnud seda, nagu selgus, ka Euroopas. Niisugune vaatajapositsioon ning valitud žanriline segu initsiatsiooni-, reisi-, kelmi- ja krimiromaanist oli otsekui loodud selleks, et araabia-Euroopa küsimus (ja inimese küsimus üldse) pealtnäha isegi naivistlikul kombel veidi õõnsate diskursuste kihil alt välja puhastada. Ja see meeldis mulle väga. Muide, siis ei olnud Énard veel saanud Goncourt'i auhinda ja lubas tulla isegi HeadReadi festivalile. Kaks aastat hiljem tabas teda ülemaailmne kuulsus ja nüüd on asjalood kahjuks muutunud.

Sigrid Tooming: Ma olin lugenud „Minu võitluse“ kohta päris palju ja minus tekkis kuri kahtlus, et see võib olla hea kirjandus. Soovitasin seda Varrakule ja sain vastuseks, et parajasti käibki autoriõiguste omandamine. Nii et mul vedas hullult.

Milliste katsumustega tuli tõlkides silmitsi seista? Kas nomineeritud teos(t)e tõlkimise juures oli aspekte, mis sundisid üle vaatama seni kasutatud tõlkevõtteid? Millistele

ootamatutele radadele tõlkimine juhtis? Kas ja kus osutasid teos(ed) tõlkimisel vastupanu või tegid pai? Kas koostöö toimetajaga avas teoses üllatavaid külgi?

Riina Jesmin: Caragiale teost oli kahtlemata raskem tõlkida. Autori keelekasutus on väga omapärane, palju on türgipärast sõnavara, millele eesti keeles päris adekvaatset, s.t sama, idamaise hõnguga vastet ei leiagi. Ka originaalis, mille järgi tõlkisin, oli allmärkustes palju sõnaseletusi. Lisaks leidsin internetist „Curtea-Veche kuningate” hispaaniakeelse uurimuse koos tõlkega ja romaani ingliskeelse tõlke. Tavaliselt võrdlen oma tõlget teiste tõlgetega alles lõppstaadiumis, s.t siis, kui endal on kõik läbi mõeldud, ja nõnda toimisin ka Caragiale romaani puhul. Tõlked teistesse keeltesse andsid mõtteainet, ent samas (hm) leidsin neist ka valetõlgendusi (vähemasti minu meelest). Aga tõlkimisega ongi ju alati nii, et inimesed võivad tekstist erinevalt aru saada. Peavalu valmistas juba teose pealkiri. Selle probleemi on eri tõlkijad erinevalt lahendanud. Sõna „craii” (kuningad) võib rumeenia keeles tähendada ka elupõletajaid. Pingsa mõttetöö tulemusena jõudsin siiski järeldusele, et „kuningad” sobib paremini.

Manea teose puhul tuli konsulteerida ka heebrea ja jidiši keele asjatundjatega. Caragiale teoses tuli paljusid probleeme lahendada pigem tunnete tasandil. Pidin enda jaoks looma erilise meelesisundi, et teksti sisse elada nagu vaja. Manea teoses oli võib-olla rohkem kaine mõistusega lahendamist vajavaid peatükke, ent samas oli ka emotsionaalsust, hõllanduslikkust, unenäolisust, niisiis taas erilist meelesisundit nõudvat teksti.

Ei ütleks, et teosed osutasid vastupanu. Liiga lihtsalt tõlgitavad teosed teevad vaimu loiuks, raskemad seevastu ärgitavad ja äratavad. Kui tekibki hetkeiline tõrge, saab sellest mõttetöoga jagu.

Toimetajatega sujus koostöö väga hästi. Hea toimetaja oskab kaasa mõelda nii autori kui ka tõlkijaga ning juhtida tähelepanu just õigetele aspektidele.

Ene Mäe: Kim Leine romaan on keeleliselt mitmekihiline. Pisut lihtsustades võib neid kihte nimetada tänapäevaseks, ajatuks ja arhailiseks. Nende väljajoonistamine nõudis läbimõeldud tõlkevastete valikut. Ma ei saanud tõlkida nii spontaanselt ja vaistlikult, kui ma tavaliselt tõlgin. Otsides eesti keelest vajalike ajatuid ja arhailisi väljendusvahendeid, kümblesin mitme ajajärgu tekstides ja kasutasin muu hulgas sõnaraamatuna ka piiblit. Au ja kiitus inimestele, tänu kellele on olemas DIGAR – Rahvusraamatukogu digiarhiiv, kus saab tasuta ja lihtsalt vanu ajalehti lugeda ja vanu raamatuid alla laadida, sealhulgas katekismuseid ja muid kooliraamatuid, mida muidu ilmaski kätte ei saaks. Küllap kõige kummalisem allikas, mille peale wanamoodulise loodusteadusliku sõna-

vara otsingul sattusin, oli 1905. aasta Postimehes järjejutuna ilmunud ulmejutt „hukkaläinud õhulaewa” reisijatest, kes kohtusid marsielanikega.

Teatud vastupanu osutas tõlkimisel taanlaste ajalooline kõnetusetikett, mis peale sinatamise ja teietamise nägi ette ka kolmandat võimalust – tematamist. Raskust võimendas asjaolu, et autor ei kasutanud otsekõne eristamiseks jutmärke ega muid märke. Mõni kolmandas isikus kõnetamine, mis oli mõeldud otsekõnena, ei tahtnud eesti keeles sugugi otsekõne moodi välja näha. Tematamisest loobuda ma siiski ei raatsinud. See oleks ähmastanud nüansirikast pilti tegelaste suhetest ja hierarhiast. Lihtsustatult võib öelda, et „sina” kasutati võrdsuse ja läheduse märgina, teietamine oli kõnetamine alt üles ja tematamine distantsi hoidev kõnetamine, ühtlasi ainus võimalus kõnetada kedagi ülevalt alla. Kõige probleemsemates lausetes, kus „tema” oleks segadust tekitanud, asendasin selle nime või ametitiitliga.

Tiina Randus: Vonnegutil ei olegi niivõrd keelelist oma stiili, küll aga on oma atmosfäär ja meeleolu, mis tuleb ära tabada, ja siis tuleb sõnavalik juba iseene-sest. Minu põhimõte ongi olnud tõlkida ehk edasi anda seda, mis tunde raamat tekitab. Teatavas mõttes olid mulle eeskujuks Valda Raud ja tema algsed „Tšempionide eine” ja „Tapamaja, korpus viis” tõlked. Nendes on see meeleolu väga hästi edasi antud ja ma olen üritanud seda nii hoida.

Asi, millest üritan hoiduda, on n-ö ballastsõnad. Võib-olla olen ise nendele liiga aldis, aga üheks viimaseks etapiks tõlke valmimisel on võtta valmis tekst ja rookida sealt välja kõik üleliigne, milleta hakkama saab. Pärast on kohe puh-tam tunne.

Heli Allik: Kui ma mõtlen kõigi nende raskuste peale, millega ma olen tõlkides maadelnud ja maadlen praegugi, siis oli „Varaste tänava” tõlkimise protsess südantsoojendavalt meeldiv ja valutu. Kui hääletoon oli käes, polnud muud kui kõik nähtamatud vabad elektronid mingi sireenilauluga selle külge meelitada.

Araabia nimede transliteratsioon tekitas tõesti natuke küsimusi – kasu-tasin küll Eesti arabistide ja Emakeele Seltsi keeleteoimkonna koostöös valmi-nud vastavaid juhised, aga siiski oli prantsuse võõrnimekirjutusviiside, meie kirjanduses üsna sügavalt juurdunud olnud nõukogude latinisatsioonitradit-siooni ning meil praegu kehtiva rahvusvahelise transliteratsioonitava vahel navigeerimine mulle kui võhikule keerukas. Pöördusin Amar Annuse poole, kellega koos vaatasime kõik juhtumid ükshaaval läbi ja kes aitas lõpuks iga kord otsustada vastavalt kontekstile, mida saigi tunda vaid spetsialist. Aga muidu läks seekord nii, et ma peaaegu ei tundnudki „materjali vastupanu”, polnud mingeid raskeid „katsumusi”.

Üks asi on küll, mida ma tegin tavapärasest teisiti. Mind kiusab päris tihti mingisugune kirjasõna kramp – või ma ei teagi, kuidas seda õigupoolest peaks nimetama. Mõni mõte või lause võib peas kenasti kuju võtta, aga kui käsi haarab selle paberile kirjutamiseks pastaka järele, tekib ma ei tea mis alateadlike keeldude-käskude-hirmude tõttu kusagil tõrge või „tõlketakistus“. Arvutiklaviatuuriga on lugu veel hullem – see löikab minu meelest omakorda läbi veel igasuguse orgaanilise ühenduse käe ja mõtte vahel ja ekraanile jõudnu võib niimoodi lõpuks olla lihtsalt üks tühi sõnade jada, lause imitatsioon, mis tegelikult ei tähenda midagi. Ja sellel, mis kord juba elutu kestana paberile või ekraanile jõudnud, näen ma ainult välist kuju – pilk oleks selle nagu kandematerjali sisse söövitanud. Mõtet ei saa selle tagant enam kätte. See on tõeliselt vastik ja painav olukord. Seetõttu otsustasin hakatuseks terve „Varaste tänav“ eesti keeles linti lugeda. Arvuti taha istusin alles siis, kui see oli tehtud. Ja pärast ma isegi ei kuulanud tingimata päris kõike kõva häälega sisseloetut üle, aga mingil moel tundus, et mul oli õnnestunud tekst prantsuse keele seest kätte saada, kuidagi enda omaks teha, sõnade kirjakuju taha minna, ja et keha oli selle mälestuse justkui talletanud. See tunne meeldis mulle väga – ma kirjutan kahe käega alla Mikita soovile sõna jälle keha, hääle ja pildiga siduda. Meil oleks, mulle tundub, kõigil kohe parem olla. Kahjuks ma pole kindel, kas niisugust meetodit on kõigi teoste puhul võimalik rakendada. Vahel on tõlkimise esimene ring – see, kus tegeletakse lihtlabase sõnade tähenduse, idiomaatilise vastavuse, pisikeste poeetiliste võtete ja teiste kõige väiksemate ehituskividega – nii raske, et mõte ei jõua ka parima tahtmise juures kunagi häälele järele. Aga seekord oli niisugune lähenemine mõeldav ja mingit mõju see vist tekstile avaldas. Ja võib-olla sobis see „Varaste tänavale“ kuidagi loomulikult veel seetõttu, et nagu ütleb Briti suulise kõne uurija M. A. K. Halliday, kiri ja kõne on justkui keele eri vormid – kiri ja kõne ei *ütlev* samu asju. Kiri kipub sünnitama teatavat konformsust ka enda väljendatavates mõtetes. Ja kuigi Énard'i laused on väliskujult päris kirjakeelsed, on kogu selle raamatu toon ja paatos sellised, et igasugust distantseeritust, konformistlikkust keeles tuleb iga hinna eest vältida. See on isegi üks raamatu tähtsamaid võtteid ja eesmärke. Teismelise, ühiskonnast välja heidetud poisi vaatenurk, keda keerukad sündmused tabavad, ilma et tal oleks mingitki väljakujunenud ideoloogilis-kultuurilist kilpi, millega end kaitsma hakata, või valmis arusaamu, mille taha varjuda, aga ka mitte soovi kompromissidele minna, võimaldab igasugused küsimused ideoloogiliste kivististe ja valmis fraaside alt nii-öelda autentsel kujul jälle kätte saada. Ja see ei oleks usutav, kui tekst ei ütleks seda, mida ütleb kõne.

Koostöö toimetaja Leena Tomasbergiga sujus väga hästi ja kuidagi loomulikult. Aga üllatav oli avastada ikka ja jälle, kui suletud ja teatavas mõttes

autistlik võib olla ühe inimese keelekasutus. Ma katsusin tekstis ikka siiasinna sokutada huvitavaid leiutisi või korraldada enda meelest väga väärtuslikke eksperimente, aga kui Leena ei saanud neist aru, ei jäänud mul muud üle kui tunnistada, et keel on ikkagi ka kommunikatsioonivahend. Kui sa vaid üksi oma sõnade tähendust aimad, siis ei ole neist mingit kasu. Ja jumal tänatud, et meil on toimetajaid, kes meile seda meelde tuletavad enne, kui raamat on trükkis.

Sigrid Tooming: Knausgård kasutab kalambuuri, seda ei saa muidugi tõlkida, vaid tuleb eesti keeles midagi sobivat asemele leida. See on paras nuputamine. Samuti meeldib talle septseda humoorikat vemmalvärssi. Need olid raskeimad asjad tõlkida.

Kas olete programmiline tõlkija? On teil oma tõlkekredo, esteetilised sihid, kultuuriiline programm (kas või meeles tuksuva sõnastamata tahtena), mida püüate ellu viia? Saab seda Eesti kirjastamismaastikul üldse ette kujutada või teostada? Kuivõrd tihti õnnestub teil veenda kirjastusi välja andma enda soovitatud teoseid? Millistest kriteeriumidest valikuid tehes lähtute?

Riina Jesmin: Programmiline? Vist olen programmiline selles mõttes, et mul on konkreetne päevanorm. Kui mõnel päeval normi täita ei suuda, teen teisel päeval rohkem, sest päevad pole vennad ja sada protsenti kõike välja arvestada ei saa. Püüan alati tõlkida nii, et ei kannataks autoriteksti, aga samas oleks teos ka lugejale arusaadav. Mõne autori teksti ei saa (ega tohigi) liiga lihtsaks ja lobedaks teha (see kehtib nii Manea kui ka Caragiale puhul). Targad toimetajad saavad sellest aru. Muidugi tahaksin tõlkida ainult tõsiseltvõetavat kirjandust, aga mõnikord tuleb vastu võtta ka kergemaid teoseid, muidu võib hambad varna panna, sest elatungi ainult tõlketööst.

Olen kirjastustele pakkunud just rumeeniakeelseid teoseid, ingliskeelseid pakuvad kirjastused ise. Rõõm on tõdeda, et viimasel ajal on huvi nn väiksemate rahvaste kirjanduste vastu kasvanud. Rumeenia kirjanduse puhul lähtun teose kvaliteedist. Mul on Rumeenias ka tuttavaid, kes oskavad mulle õigeid teoseid ette sööta.

Enne Mäe: Olen rohkem nagu tellija materjalist õmblev käsitöeline. Tõlgin valdavalt seda, mida kirjastajad mulle pakuvad. Olen üht-teist ka ise pakkunud ja siis on mind ajendanud lihtsalt isiklik lugemiselamus ja soov seda teistega jagada, mitte teadlik kaalutlus, et see teos on just see pusletükk, mis meie tõlkekirjanduse pildist veel puudu on.

Arvan, et kui ma mingit kultuurilist programmi täidan, siis mitte niivõrd sellega, mida ma tõlgin, vaid kuidas ma tõlgin. Tõlkekreedo on liiga suur sõna, aga mingid põhimõtted mul muidugi on. Taotlen autoritruudust. Ajan täpsust taga. Bukvalistlik tõlge on ebatäpne. Ka kodustav tõlge on ebatäpne. Olen seisukohal, et keelelise kvaliteedi poolest peaks tõlge kõlama sama loomulikult nagu emakeeles loodud tekst, aga samas peaks see võõra kultuuriruumi eripära võimalikult suurel määral edasi andma – ühest küljest austusest autori ja tema kultuuri vastu ja teisest küljest austusest lugeja vastu. Ootan tõlketeose lugejalt, et ta astuks teise rahva kultuurile sammukese vastu. Reaalide pudiks mälumine tundub mulle lugeja alahindamisena. Niisiis olen selline karm tõlkija, kes ei eestinda nimesid ega asenda neid seletustega (ei tõlgi Skansenit vabaõhumuuseumiks), ei teisenda mõõtühikuid ja rahaühikuid. Ei pane sinatavaid skandinaavlasti vägisi üksteist teietama, sest kõnetamiskombed on kultuuriline eripära, mida ma ei näe põhjust lugeja eest varjata. Aeg-ajalt jätkub mul jultumust tekitada eesti keelde uusi võõrsõnu. „Igaviku fjordi prohvetites“ tekkis neid olude (Gröönimaa reaalide) sunnil päris mitu.

Heli Allik: Programmiline tõlkija küll mitte, see nimetus on kuidagi väga teadlik ja tähtis ja ma ei tea isegi, kas tõlkija puhul kasutatavana ikka üleni positiivne. Aga teisest küljest päris läbipaistmatu, päris professionaalne tõlkija, kes on ühtviisi hästi võimeline kaju võtma ükskõik millise autori järgi, pole ma ka kindlasti mitte. Mul puudub täiesti selline anne ja ilmselt ka vajalik empaatiavõime. Mina kas seestun või siis olen täiesti abitu.

Lisaks ma kahtlustan, et India-Ameerika kirjandusteoreetiku ja Derrida tõlkija Gayatri Spivaki väites, et tõlkija tõlgib sageli sellepärast, et ta ei saa iseenda nimel rääkida, on siiski samuti mingi tõetera. Siinkohal meenub kohe ka Anne Lange raamat „Tõlkimine omas ajas. Kolm juhtumiuuringut eesti tõlkeloost” – Timotheus Kuusik tõlkis, et rahvast valgustuse ja ristiusu poole viia, Tammsaare selleks, et „täiseestlasena” eesti kirjandust teha, Rajandil olid üsna selged keeleteaduslikud tõekspidamised... Ja kuidas mööda vaadata George Steineri sõnadest „tõlkija kogu tegevusel, mis tuleb pärast esialgset usaldust (et tõlge talle ja tema lugejale midagi tähendab), on üks eesmärk: leida oma usule kate”?

Võib-olla on selline lähenemine ikka üdini halb ka, ma tõesti ei tea. See on üks hämar ja põhjatu ala, kus on küsimusi rohkem kui vastuseid. Aga igal juhul on mul tõesti olnud väga pikka aega mingi vääramatu tõmme tekstide poole, mis võtavad keelt liigestest lahti, toovad selles välja vabastavaid kihte ja aitavad esile hääli, millel seal harilikel oludes tingimata kosta ei lasta. See huvi on ühest küljest täiesti isiklik ja juhuslik, nagu mõni inimene võib eelistada

murulauku karulaugule, ilma et sellest oleks vaja mingeid kaugeleulatuvaid järeldusi teha. Aga samal ajal istub minu sees sügavalt ka mingi pooleldi sõnastamata veendumus, et sel viisil keelega tegelemine on tähtis ühiskonnale tervikuna, meile kõigile. Keele sees on pingeid ja kõvasti võimu. On diskursusi, mis valitsevad teiste üle samamoodi, nagu Reformierakond valitses aastaid Eestit. On „kõrgemate inimeste keelt“, millel, nagu ütleb Céline, „oleks nagu piits sees“. On hääli, kellel kästakse olla täiesti vait – sest nad ei oska „õigesti“ rääkida. Seadusel ja õigekirjal on üks ja sama juur, aga kellel on päriselt õigus inimesi õigeteks ja valedeks jagada? Kasutada keelt kirjanduses „valesti“, sellel on teatav katartiline efekt. See kõigepealt lõhub, kuid seejärel minu meelest liidab kogukonda. Ja mul on tunne, et iga kord, kui mõni autor käänab rituaalises kirjanduse ruumis teadlikult valesti mõnd sõna, aidatakse teiste hulka tagasi mõni kodutu. Iga kord, kui mõni sõna on kirjutatud nii, nagu ei ole tema harjunud kuju, saab sõltuvusest vabaks mõni narkomaan. Iga kord, kui kirjapildis ilmub argoo koos oma sümboolse vihaga, jääb pärismaailmas olemata mõni päris mõrv. Kui koma langeb meelega valesse kohta, võetakse giljotiini alt viimasel hetkel kellegi pea. Minu meelest on selline uuristustöö keele kallal hädavajalik – keel on ühiskonna keha, ja kehal on vaja kõiki oma jäsemeid. Tegelikult oleme me ju nagu kõrvitsad, kõik ühendatud, ühe väädi küljes. Kui jalg ära lõigata või laua alla peita, siis käia ei saa. Kui ühel kõrvitsal on väädi küljes halb, hakkab üsna pea halb ka teistel. Pikka aega oli eesti kirjandus üsna kirjakeelne, normivälisel keelel ei olnud selles kohta, väikesi vabastavaid impulsse tuli justkui teistest keeltest ja kirjandustest importida. Aga viimastel aastatel on siin muidugi palju muutunud.

Sigrid Tooming: Pean alandlikult tunnistama, et ma armastan tõlkida head kirjandust. Alandlikult sellepärast, et tõlkija ei saa ega tohi olla väga valiv, muidu lööb kirjastus ta peale käega.

Eesti Raamat Rein Põdra isikus on olnud väga vastutulelik ja andnud mulle tihti võimaluse soovitud raamatut tõlkida. Ka Loomingu Raamatukogu ja kirjastus Koobakene lubavad teoseid tõlkida omal valikul, mille eest neile suur aitäh.

Põhiline kriteerium raamatu valikul on ülendav hingetorm.

Mida mitte tõlkida?

Riina Jesmin: Oh, väga kergelt ajaviitekirjandust tõesti ei tahaks tõlkida. Olen mõne kergema teose küll tõlkinud, aga midagi peab minu jaoks olema ka nendes, muidu muutub tõlkimine, mis peaks siiski mingis mõttes olema loominguiline tegevus, tuimaks tükitööks.

Ene Mäe: Kuna ma elan tõlkimisest, siis on asjalood nii, et pole olemas häid ega halbu, kergeid ega raskeid žanre. Ei välista otse mitte midagi. Mõni teos muidugi äratub rohkem huvi, mõni vähem, aga enamasti on igauhest võimalik leida mingeid inspireerivaid proovikive või -kivikesi.

Tiina Randus: Olen kirjanduslikus plaanis valiv ja kõike ei võta. Pärís paljust asjadest olen ära öelnud, sest tean ette, et ei suudaks keskenduda (ja paaril korral on ka teema olnud vastuvõetamatu). Kui raamatus ei ole midagi, mis võluks ja huvitaks, siis ma seda ka ette ei võta. Samas puudub mul soov tingimata midagi „ära teha“, s.t ma ise teoseid välja pakkumas ei ole rohkem käinud. Seni on õnneks piisavalt valikuvõimalusi olnud ja olen saanud teha asju, mis meeldivad. Armastan ulmet, aga kitsalt võttes pigem düstooptiaid, hetkel olen näiteks lõpetamas Joe Abercrombie „Purumere triloogia“ teist raamatut „Pool maailma“. Ei mäletagi, et mõni raamat oleks nii põnev tõlkida olnud! Kuna esimene osa, „Pool kuningat“ väga meeldis, siis võtsin teise osa ette nii, et ei olnud seda lugenudki. Sedasi oli palju põnevam! Ei saanud tööd pooleli jätta, sest tahtsin kangesti teada, kuidas lugu lõppes. Nüüd tahaks juba kolmandat.

Lisaks meeldib mulle väga teha populaarteaduslikke raamatuid ja ka neid on mul õnnestunud pärís mitmeid tõlkida. Loodetavasti õnnestub ka edaspidi. Nende tegemisel on kõige huvitavam terminoloogiline külg ja eesti keelde uute sõnade tekitamine või mitmest olemasolevast sobivaima valimine ja juurutamine. Väga huvitav oli näiteks teha James Gleicki raamatut „Informatsioon. Ajalugu. Teooria. Uputus“. Seal polnud tegu mitte üksnes terminoloogiliste pähklitega, vaid üle pika aja jäin hätta keelega, lihtsalt ei saanud aru (tegu oli vanas inglise keeles väljendatud süvamatemaatiliste probleemidega)! Ja toredad on olnud ka mitmed mereteemalised raamatud, näiteks Callum Robertsi „Elav ookean“. Siinkohal tervitused TÜ Mereinstituudi teaduritele, kellega on olnud meeldiv ja kasulik terminoloogiline koostöö!

Heli Allik: Ma luban endale luksust vastata väga abstraktselt ja mitte arvestada päríselu tuhande pisikese nõudmisega. Mul on nimelt tunne, et tõlkida ei oleks vaja teoseid, mis kinnitavad meile seda, mida me juba niikuinii teame; teoseid, mis jäävad reaalsuse pinnale ja ei lähe asjade sisse. Tõlkimine (ja selle järel ka raamatu avaldamine) on kallid ja aeglane käsitöö. Selle alla läheb terveid kuid ja aastaid inimeste energiat, kuupmeetreid ajumahtu, terved metsatäied puud. Kui juba nii on, oleks parem, kui see masinavärk ei töötaks lihtsalt tühikäigul, vaid n-ö muudaks materiat ka seestpoolt. Mitte et selle „materiaga“ tingimata midagi väga hullu lahti oleks (kuigi, kui ma ausalt tunnistan, siis mulle isiklikult vahel tundub, et on küll), aga juba elutegevus, puhas elu ise hingab

kiirelt ära kogu hapniku, mis keskkonnas selle ümber on antud. Kui seda lakkamatult juurde ei süstita, võib siin-seal ära lämbuda. Tõlkimine, mis turnib niikuinii lakkamatult keelte ja maailmade piiridel, on eriti sobilik vahend, millega sõnade ja asjade vahele pääseda. Ja kui juba nii võimas relv meie kätte on antud, ei tohiks seda päris niisama raisata.

Sigrid Tooming: Kui vähegi saab, siis mitte tõlkida halba kirjandust. Aga alati ei saa. Kui vähegi saab, siis mitte tõlkida Nesbøt, eneseabiraamatuid ja muid tarbetekste.

Kas suhtlete tõlkimisel võimaluse korral ka autoriga? Kui võõrd koostööaltid on autorid olnud? On teil välja tuua põnevaid seiku, reageeringuid sellest suhtlusest? Kui lähedaseks lasete autoril endale saada? Kas kriitilised noodid autori aadressil tekitavad pitsitust, et pagan, see olen ju mina?

Riina Jesmin: Võimaluse (ja vajaduse) korral suhtlen kindlasti autoriga. Norman Maneaga näiteks olen juba mitu aastat kirjavahetuses olnud ega häbenenud talle ka mõnda küsimust esitada, kui kahtlesin, kas olin teosest õigesti aru saanud. Maneaga on koostöö olnud väga hea. Ta vastab kirjadele kiirelt ja asjalikult.

Väga tihti pole ma pidanud autorite poole pöörduma. Võib-olla üks huvitavamaid seiku oli Erkki Tuomiojaga. Tõlkisin tema Hella Wuolijoesst kõneleva raamatu „Õrnroosa“ ingliskeelsest (toimetamata) käsikirjast ja just seetõttu tekkis küsimusi. Temaga ei saanud ma kontakti isiklikult, vaid kirjastuse ja välisministeeriumi kaudu.

Kriitilised noodid? Hm, siin tuleb vahet teha, kas tegemist on autoritektiga (võib-olla isegi autori vigadega), mida ma muuta ei saa, või minu sõnastusega. Korda läheb kriitika mulle igal juhul.

Ene Mäe: Kui vähegi võimalik, eelistan autorit mitte tülitada. Mitme võimaliku tõlgenduse puhul olen enamasti ikka suutnud ühe välja valida. Autorite vead on enamasti olnud ilmselgelt tahtmatud ja ma olen need vaikselt ära silunud. Vahel on siiski raske otsustada, kas tegu on vea või naljaga, ja sel juhul pöördun küll autori poole. Autorid on reageerinud lahkelt ja kiiresti.

Tõlkimine on alati mingil määral autoriks ümber kehastumine, aga mitte sel määral, et ma tunneksin ennast autori tegude (sõnade) eest vastutavana. Hea meel on küll, kui teost kiidetakse. Aga kui teost kirutakse, ei pea ma seda läbikukkumiseks. Kui see, mida autor on kirjutanud, mõnda eesti lugejat kurvastab, vihastab või jahmatab, on minu ülesanne ikkagi täidetud, sest mul on

õnnestunud luua autori ja lugeja vahele kontakt, autor on ulatunud lugejat puudutama. Mis tundeid see puudutus lugejas äratab, on minu meelest autori ja lugeja omavaheline asi.

Tiina Randus: Olen paaril korral üritanud, aga ei ole õnnestunud. Seega jään vastuse võlgu.

Heli Allik: Nii mõnedki autoritest, kellele mul oleks olnud lugematul hulgal küsimusi, on surnud. Surnud autorite tõlkimise pluss on muidugi jälle see, et siis on jõudnud tekkida kommenteeritud väljaanded, kuulikindlad infoallikad, peatükid kirjandusajalugudes jne. Elavate puhul pole mul olnud julgust, aga samas mitte ka otsest vajadust nende poolt pöörduda. Mathias Énard'i olen ma kohanud, tema pakkus ise sõbralikult välja, et aitab hea meelega tõlkeraskuste ja muude küsimuste korral. Aga ka seda võimalust ei ole ma kasutanud, sest juhuse tahtel tutvusin Arlesi tõlkijate majas tema tõlkijatega itaalia ja sloveeni keelde – nad olid minust sammukese ees ja oskasid juba nõuga aidata seal, kus mina veel pead murdsin.

Vist on ka nii, et üks õrnas eas loetud raamat jääb igaveseks mõjutama minu ettekujutust sellest, mida võiks tõlkija agaratest küsimustest tegelikult mõelda üks igati kultuurne ja haritud autor. Ja kuna see on üpriski naljakas, siis siin see ka lugemiseks olgu:

„Türa mulle persse,“ mühatab Ronald Frobisher, kummardudes uksematilt üles võtma hommikust posti, „kui see pole järjekordne kiri tollelt minu jaapani tõlkijalt.“

Greenwichis on kell kaheksa kolmkümmend viis hommikul – see on nüüd tõepoolest Greenwichi nullaeg, lähtepunkt, millest arvutatakse kõik maailma ajavöötmed. Sinine lennupostiga saadetud kiri, mida Ronald Frobisher praegu näpu vahel hoiab, pole loomulikult seesama, mida Akira Sakazaki mõni minut varem trükkis, vaid sõnum, mille ta oli postitanud nädal aega tagasi. Üks kiri asub praegu hiigelreaktiivis pagasikambris kusagil Pärsia lahe kohal ning on teel Londonisse, järgmine aga läbib vuhinal Tokio Keskpostkontori komputriseeritud masinavärki, kihutades mööda konveiereid, sooritades kurve vasakule ja paremale, kadudes silmist ja ilmudes taas nähtavale nagu kärestikku läbiv süst.

„See on vähemalt viies või kuues kiri sel kuul,“ toriseb Ronald Frobisher söögituppa naastes.

„Ah?“ ühmab naine, tõstmata pilku „Guardian'ilt“.

„Ma räägin tollest sellist, kes tõlgib mu raamatut „Võiks rohkem

püüda" jaapani keelde. Ma olen juba vastanud umbes kahele tuhandele küsimusele."

„Ma ei saa aru, misjaoks sa sellega vaeva näed,“ küsib Irma.

„Tõttõelda pakub see mulle huvi,“ ütleb Ronald Frobisher laua taga istet võttes ja noaga ümbrikku avades.

„Ühesõnaga, see on järjekordne ettekääne, et töötegemist edasi lükata,“ ütleb Irma. „Ära unusta, et järgmisel kuul on Granada stsenaariumi täht-aeg.“ Irma pole hetkekski tõstnud pilku „Guardian’i“ naistelehelt. Ta oskab vestluse kulgu Ronaldiga piisavalt hästi ette aimata, et suuta ühtaegu luge-da ja abikaasale vastata. Ta võib enesele samal ajal isegi teed kallata ning seda ta praegu teebki.

„Ei, see on tõepoolest paeluv. Kuula. Lk 86, 7. rida ülalt. „Ja siis tagaistmel ivake nikerdada.“ Kas Enochile meeldib auto tagaistmel puutööd teha?“

Irma itsitab, kuid mitte Akira Sakazaki küsimuse üle, vaid millegi üle, mida ta näeb „Guardian’i“ naisteleheküljel.

„Ma tahan öelda, et vaata mihuke probleem siin on,“ seletab Ronald. „See on nii loomulik. Sest miks peaks „nikerdama“ tähendama seksi?“

„Ei mina tea,“ ütleb Irma lehte keerates. „Eks sa seleta mulle. Autor oled ju sina.“

„Lk. 93, 2. rida alt. „Enoch on omadega kuival.“ Kas see peab tähendama, et Enoch oli enne seda mingil kombel sattunud vette?“ Sellest sellist lihtsalt peab kahju hakkama. Ta pole eales Inglismaal käinud ning see teeb kogu asja veel raskemaks.“

(David Lodge, „Väike maailm“, tlk Kersti Unt. Varrak 1996, lk 124–125.)

Sigrid Tooming: Ma ei ole tõlkides kunagi autoritega suhelnud. Autoritega on niigi sedavõrd intiimne kontakt, et lähedaseks nad ei muutu, pigem tõukavad eemale. Nad ei suuda oma olemust varjata!

Milline on teie side tõlkekriitikaga? Ootate te tagasisidet, otsite seda? Loodate, et tõlke-teosest kõnelev kriitika kõneleks ka tõlkest?

Riina Jesmin: Otseselt ma tagasisidet ei otsi, selleks pole lihtsalt aega, aga kui mõnele arvustusele satun, siis loen läbi. Nojah, tõlketeosel kõnelev kriitika võiks ju tõesti ka tõlkest kõnelda, aga siis peab kriitik seda tegema adekvaatselt.

Ene Mäe: Loen tõlgitud teoste arvustusi, aga ei looda sealt leida otseselt hinnangut tõlke kohta. Vahel saan arvustuse tekstist kaudset tagasisidet, sest kui on

näha, et arvustaja on saanud teosest piisavalt nüansseeritud mulje, on alust arvata, et mu töö on olnud enam-vähem adekvaatne. Selline tagasiside on tegelikult kõnekam kui lause „nauditava“ või „õnnestunud“ tõlke kohta, mis vahel arvustuse lõppu pannakse. Niisugust lauset on muidugi meeldiv lugeda, aga see tähendab enamasti vaid seda, et eestikeelne tekst tundub sujuv ja loomulik ja lugedes ei torka silma ärritavaid traagelniite. Aga arvustaja enamasti ju ei tea, kas tõlge annab originaali sisu ja stiili edasi adekvaatselt või moonutustega. Äkki olen ma teose liiga siledaks lakkunud? Niisuguse pettuse eest kaitseb ainult tõlkija ametiau ja südametunnistus. Kõrvaltvaatajal on raske seda märgata.

Arvan, et peamine sisuline tõlkekriitika, millega ma nüüd ja edaspidi arvestada saan (peale ametiau ja südametunnistuse muidugi), on selliste toimetajate märkused, kes on võimelised originaali lugema ja vaevuvad tõlkijaga kaasa mõtlema. Niisugust õnne alati ei anta, aga vahel siiski, ja selline kriitiline pilk on puhas kuld.

Tiina Randus: Loen pädevat tõlkekriitikat põnevusega, aga seda kraami liigub vähe. Teos ise on ikka tähtsam kui selle vahendamine, tavaliselt eeldatakse pigem, et tõlge on originaali üks-ühele ümberpanek ega vääri suuremat tähelepanu. Eks ta teatud mõttes selline kirjandusmaailma käsitöö ju olegi...

Minu tõlkeid on paaril korral küll arvustatud, aga mitte väga oskaja inimese sulega ning mul ei ole neist oma töös erilist abi olnud. Aga kui arvustataks, siis loeks, hirmu ja ärevusega! Kuna kriitika on harv, siis on see ka ju harjumatu ning nahk ei ole saanud paksuks minna.

Heli Allik: Mulle tundub, et tõlkekriitikalt ootan ma sedasama mida igasuguselt kriitikalt. Gilles Deleuze räägib oma „Kirjas karmile kriitikule“ elektriühenduse tüüpi lugemisviisist, kus ainus probleem on „kas see [s.t raamat – H. A.] töötab ja kuidas see töötab?“. Minu meelest on see ka üks tõeliselt vajalik kirjanduskriitika laad. Arvustada tekste, millega seoses toimub arvustajas midagi elektriühenduse laadset, ja siis vastata küsimusele, kuidas, milliste tehniliste vahenditega on seekord jõutud unikaalse meistriteoseni. Kuidas kirjanduse mustkunst seekord töötab? Millistest ehituskividest on seekord kokku pandud katedraal? Kuidas grammatikast sai seekord tähendus? Tõlkeramaatute puhul on tõlge paratamatult tähtis komponent selle ime sünni juures, niiis huvitaks mind alati väga, kuidas selle imeni jõuti. Ma saan muidugi aru, et selline soov on niigi ruuminappuse käes kannatavate kultuuriajakirjanduse kirjanduskülgede juures võrdlemisi utoopiline. Kui huvitatud lugejal pole võimalust saada kõige põhilisemat informatsioonigi, kust siis veel leida lehemahutu tõlkekriitikaks. Samuti on tõlkekriitikaks tihti vaja teatavat üsna spetsiifilist

kompetentsi. Seda ei pruugi toimetuste kiire töötempo juures alati olla aega otsida. (Vahemärkusena – mulle tundub, et tõlkijad ise oleks siin üks paras kullaauk.) Aga teose analüüsi puhul nii tähtis komponent maha salata tundub ka kuidagi skisofreeniline. Midagi jääks siis justkui täiesti õhku.

Sigrid Tooming: Ma saan ilma tõlkekriitikata väga hästi hakkama. Normaalne oleks tõlkeraamatut arvustades ka tõlkele tähelepanu pöörata (nagu Norras tehakse), sest üht pole teiseta, aga Eestis on see siiski harv juhus.

KUUS KÜSIMUST EESTI KULTUURKAPITALI 2016. AASTA MÖTTE- TÕLKEKIRJANDUSE AUHINNA NOMINENTIDELE

Eesti Kultuurkapitali mõttetõlkekirjanduse žürii koosseisus Märt Väljataga (esimees), Anne Lange ja Tõnu Tannberg valis 2016. aasta eestikeelse mõttetõlke auhinnale kandideerima järgmised tõlkijad ja teosed:

- **Marek Laane** – Lindsey Hughes, „Romanovid. Venemaa valitsejad 1613–1917” (tõlge inglise keelest)
- **Mirjam Lepikult** – Marc Jimenez, „Mis on esteetika?” (tõlge prantsuse keelest)
- **Margus Ott** – Baruch Spinoza, „Eetika” (tõlge ladina keelest)
- **Triinu Pakk** – Edward Gibbon, „Rooma impeeriumi allakäigu ja languse ajalugu”, I ja II (tõlge inglise keelest)
- **Heete Sahkai** – Giuliano Procacci, „Itaallaste ajalugu”, I ja II (tõlge prantsuse keelest)
- **Kai Tafenau** – Martin Opitz, „Raamat saksa luulekunstist” (tõlge saksa keelest koostöös **Maria-Kristiina Lotmaniga**)

HELI ALLIK esitas nominentidele kuus küsimust.

Milline oli teie tõlkijatee algus ja kuidas jõudsite just mõttekirjanduse juurde?

Marek Laane: Tõlkimine tuli minu juurde ühel hetkel väga järsult ja vaat et ootamatult. Ehkki ma olin koolis õppinud vene ja saksa keelt, ei osanud ma keskkooli lõpus õieti kumbagi, peale võib-olla üksikute fraaside. Aga siis avastasin järsku täiesti uue maailma, nimelt tõsiasja, et vene keelde on tõlgitud kohutaval hulgal Lääne ulmekirjandust (ainukest ilukirjanduse liiki või žanri, mida ma siia maani lugemisväärseks pean) – ja siis hakkasin lihtsalt lugema. Ja avastasin endalegi mõningaks üllatuseks, et lugemise ajal käib peas korraga kaks protsessi: üks, mis analüüsib loetavat ja mõtleb sellega kaasa, ning teine, mis samal ajal mõtleb, kuidas see peaks eesti keeles kõlama. Isegi sel määral, et jõudnud, ütleme, 300. lehekülje juurde, võin kerida tagasi 60. leheküljele, et vaadata, kas nii ikka saaks just seda lauset eesti keelde ümber panna või on seal veel mingeid nüansse.

Sama paralleelprotsess käib mul üldse kõige võõrkeelse lugemisega (jah, mida aeg edasi, seda enam tekib küll ka tunne, et isegi eestikeelset teksti lugedes lülitub see kas või kohati sisse...). Kui nüüd konkreetsemalt mõttekirjandusest, siis selle juurde viis samuti väga loogiline tee, mis algas aastatepikkuse töö-

tamisega Postimehe välisuudiste toimetuses. Seal töötades oli ühelt poolt vaja pidevalt tõlkida, olgu kirjas või peas, enam-vähem kõigist Euroopas esinevatest keeltest, teiselt poolt aga oli vajadus ka tutvuda mitmesuguste teoreetilistest käsitlustega. Kui lisada siia juurde veel tõik, et ma olen ülikoolides õppinud ajalugu, siis oli sinna jõudmine, kus ma praegu tõlkijana seisan, suisa loomulik.

Mirjam Lepikult: Tõlkima hakkasin puhtpraktilisel põhjusel – otsisin pärast lapse sündi tööd, mida saaks kodus teha. Saatuse tahtel sai just sel ajal, 1995. aastal, alguse ka „Avatud Eesti Raamatu” sari. Olin toona Tartu ülikooli filosoofia osakonna magistrant ja kui sinna saadeti tõlkimist ootavate teoste nimekiri, otsustasin samuti proovida. Valisin proovitööks Emil Mihai Ciorani essee „Türannide koolis” ja saingi esimese tõelise tõlketöö: Rousseau „Ühiskondlikust lepingust”. Nojah, üks ajalootudengina baltisaksa ajakirjandusega töötades tuli samuti „käigu pealt” tõlkeid teha, aga seda ma päriselt tõlkimistööna veel ei teadvustanud.

Siinkohal tahaksin aga korraks heita pilgu kaugemasse minevikku, lapsepõlvekoju, kus mu emakeeleõpetajast ema ostis meile kõik raamatud, mis seda vähegi väärised – nagu oli nõukogude ajal paljudel tavaks. Sedasi sattus mulle juba põhikooli lõpus kätte Albert Schweitzeri teos „Kultuur ja eetika”, mille ma eakohase tulise vaimustusega läbi lugesin ja ka läbi töötasin, nii et tulemuseks oli terve kaustikutäis märkmeid. See raamat sisaldas mittepunaseid vaateid maailmale! Ja sobis hästi kokku mu tollal veel mitteunustatud indiaanimängude eluhoiakuga, mida ma muide lapsena väga tõsiselt võtsin ega ole siiani unustanud. Lõpuks tahaksin mainida sedagi, et õnneks ei juhtunud tookord keegi mulle ütleva, et Schweitzer pole tütarlapsel sobilik lektüür. Mõttekirjanduse lugemiseks ega tõlkimiseks pole ju vaja muud kui veidi harjumist. Seejuures pole tegemist teadusliku terminoloogiaga, millest erihariduseta inimene ei saagi aru saada. Filosoofid kirjutavad oma teoseid puhtalt mõtte jõul ja mõtte jõul on võimalik neid ka mõista.

Margus Ott: *Ex humili potens*, etapiviisi. Päris esimesed tõlkekatsetused olid Tartus üliõpilasena prantsuse ja hispaania keelest mingid luuletused. EHIs filoloogiat õppides kuulus tõlkimine õppeprogrammi, tõlkisin Ülari Ploomiga Pariiset, Lore Listraga mingeid prantsuse novelle ja Eva Toulouze’iga mitmesuguseid eesti autoreid (Kaplinski, Ülo Valk jt) prantsuse ja itaalia keelde. Aastaid teenisin elatist teleserialide ja filmide tõlkimisega: „Kullast ja kurjusest” kuni „Benny Hilli” ja „Twin Peaksini”.

EHIs liikusin Jan Jõemetsa, Mart Kangru ja EHIt väisanud Tõnu Luige mõjul filoloogiasse. Ja mõttekirjanduse tõlkimiseni jõudsin filosoofiasse.

lugemise kaudu. Mõnikord muutusid konspektid nii põhjalikuks, et olid juba sama hästi kui tõlge: nõnda tegin Bergsoni „Essee teadvuse vahetutest andmetest“, ehkki ajalisel varem „Loov evolutsioon“, mida algul pidin toimetama, aga mille tõlge osutus kasinaks, nii et oli otstarbekam see uuesti tõlkida. Kõige suuremat naudingut sain toona Platoni tõlkimisest kreeka keelest ja Dogeni tõlkimisest jaapani keelest. Need, nagu suur osa teisi sarnaseid asju, olid muidugi lihtsalt enda jaoks.

Triinu Pakk: Tõlkimine on ju nagu lugemine, lihtsalt tähelepanelikum ja süvenenum. Lugemine on mul lapsest saadik olnud sisse programmeeritud. Olin põdur laps – krooniline sapipõiepõletik, krooniline angiin, maksalutikad, paar-kolm luumurdu, raskekujuline peapõrutus – ja neil aegadel, kui ma põdemise pärast kodus pidin olema, käis mind hoidmas vanatädi Paula, kel oma soomepoiste seas langenud pojast oli järel hulgem „Looduse kuldraamatuid“, peas aga arvatult luuletusi ja laule, mida ta siis muudkui mulle luges ja laulis. Hiljem lugesin muidugi ise, ja millegipärast hakkasin ka üsna varakult märkama, et mõnedel raamatutel on peale autori veel tõlkija sisse märgitud. Nii et kui meil keskkoolis olid tõlkevõistlused, siis oli kuidagi enesestmõistetav seal osaleda – õieti olidki need ette nähtud alles keskkooliklassidele, aga ühe korra sokutasin oma kaastöö sinna juba varemgi, sellele küll mingit tagasisidet ei tulnud. Hiljem, kui ma juba vanuselt kvalifitseerusin, tuli tagasisidet küll; neid võistlusi korraldas kadunud Lia Rajandi, kes iga kord hiljem osalistega vestles ja seletas, milles tema nägi iga tõlke puudusi ja eeliseid. Nii et ülikoolis oli juba enesestmõistetav neil võistlustel osaleda – ja veel hiljem, kui ma 90ndate algul noore emana juurdlesin, mida enesega õieti peale hakata ja kuidas enda ja lapse pead toita, oli tõlkimine muidugi üks esimesi ideid, mis pähe tuli.

Mõttekirjanduse juurde jõudmise kohta olen naljaga öelnud, et ma tõlgin neid raamatuid, mida lugeda ei jaksaks, aga sisu ju teada tahaks. Või igatahes raamatuid, mille mõistmine nõuab sügavamat keskendumist. Ma olen üldiselt kiire lugeja, seega tihti ilmselt pealiskaudne; mõttekirjanduses võib niimoodi mõttest lausa mööda lugeda. Tõlkides sellist pealiskaudsust endale lubada ei saa, igasugune lohakus veab kiirelt lause nonsenssi. Nii et usun, et tõlkimine on üks kindlmaid viise keerulisemast kirjandusest ka aru saada.

Heete Sahkai: Tõlkijaks soovisin saada juba kooli ajal ning see oli ilmselt seotud minu samaaegse huviga keelte õppimise ja kirjanduse vastu. Algul kujutasin ennast kindlasti ette tõlkimas ilukirjandust ja tunnen tegelikult siiani iga kord kadedust, kui kuulen, et keegi tõlgib minu lemmikraamatut, Prousti „Kadunud aega“ (kuigi ma tean muidugi väga hästi, et südamelähedase teose

tõlkimine on lisaks naudingule ühtlasi suur piin). Enne sattusin aga üsna juhuslikult tõlkima mõttekirjandust ning jõudsin ruttu veendumusele, et peaksin vähemalt esialgu selle juurde ka jääma, sest ilukirjanduse tõlkimine eeldab kirjanduslikku annet, mida mul ei ole. Mõttekirjanduse tõlkimine seab muidugi oma nõudmised – nagu kursisolek tõlgitava valdkonnaga ja võib-olla keerulise teksti mõistmine –, kuid ei eelda siiski loomulikku annet. Samas loodan, et nii mõttekirjandust kui ka tarbetekste tõlkides tekib pikapeale sedalaadi kogemus, mille pinnalt julgen kunagi ka ilukirjandust tõlkida.

Kai Tafenau: Olen nii vähe tõlkinud, et enda arvates olen praegugi veel oma tõlkijatee alguses. Tõlkimine on mulle küll alati huvitav tundunud, alates sellest ajast, kui keskkooli ajal saksa keele tunnis häädusharjutuste aluseks olnud tekste ilusasse eesti keelde pidime panema. Ülikoolis klassikalise filoloogia stuudium suures osas antiikautorite tekstide analüüsist ja tõlkeharjutustest koosneski. Hiljem läbisin Tartu ülikooli juures veel kirjaliku tõlke magistrikursuse, kus pearõhk oli küll tarbetõlkel. Sellest hoolimata pole tõlkimine kunagi olnud minu põhitöö, vaid pigem hobi. Olen tõlkinud seda, mida on pakutud.

Millised olid nomineeritud teose tõlkimisel kõige suuremad raskused ja kuidas te need lahendasite? Ning teisalt, kas oli midagi, mis end tõlkimisel üle ootuste kergesti kätte andis? Midagi, millega jäite iseäranis rahule?

Marek Laane: Raskused olid küllaltki tavapärased ja neid võib kokku võtta lühidalt nii: kui tõlgid, siis kontrolli alati, jah, päris alati üle kõik, mis vähegi meenutab terminit või fakti – isegi siis, kui esmatundmusel arvad, et tead seda une pealt. Rahulolu poolele võib vist kanda selle, et ma enda lootust ja tundmust mööda seda ka suutsin :-)

Mirjam Lepikult: Marc Jimenez raamatu puhul on kõige kergem ja kõige raskem ühes ja samas asjas koos: teos on kirjutatud lahedas stiilis, ladusas, kergelt loetavas keeles. Prantsuskeelne lahendus ja ladusus ei tule aga niisama lihtsalt eesti keelde üle. Vahel on pikki ja raskeid lauseid kergemgi tõlkida kui lakoonilisi vaimukusi. Rahul olen aga sellega, et selline esteetikat käsitlev teos üldse Eestis välja anti. Ammu oli aeg!

Margus Ott: Raskused on meelest läinud. Spinoza on nii läbipaistev, et teda on lihtne tõlkida. Üks tülikas asi on *actio* ja *passio*, mis on tekstis rööpsed nii nimikui ka vastavate tegusõnadena (*ago* ja *patior*), mida eesti keeles pole mugav

edasi anda. Tegusõnadena jäid nii „aktiivne/passiivne olema” kui ka „tegutsema” ja „taluma”.

Triinu Pakk: Vist suurimaks raskuseks oli enese positsioneerimine ühtaegu Gibboni 18. sajandi ja tema kirjeldatud ajalooperioodi eri sajandite suhtes. Ei saanud tõlkida lihtsalt Rooma ajalugu, tuli tõlkida Rooma ajalugu nähtuna 18. sajandi vaatepunktist, aga siiski nii, et see oleks loetav 21. sajandi pilguga. Peamiselt tähendas see, et pidin end viima kurssi mitmesuguste 18. sajandi ja selle eelsete vaidluste ja probleemidega ning siis neid oma eestikeelses tekstis mingite sõnavalikutega või muu sellisega markeerima, nii hästi-halvasti kui see mul õnnestus. Halvematel juhtudel, kui vihjav tõlkeviis ei paistnud piisav, kirjutasin kommentaari; aga nendega katsusin kokku hoida, Gibbon ise kommenteerib niigi rikkalikult.

Konkreetsemaid probleeme tekitas tihti tõik, et kui eesti keeles on tavaks antiikaja tiitleid ja muud sellist edasi anda ladinapõhiste, keskaja Euroopa omi aga saksa keelest laenatud sõnadega, siis Gibbon kirjeldab muu hulgas ju impeeriumi laastanud germaani hõimude kujunemist reaks hilisema Euroopa rahvasteks, näiteks tänapäeva hispaanlasteks või prantslasteks – protsess, mis sisaldab ka nende algsete germaani keelte kujunemist romaani keelteks. Nii et nemad lähevad germaani tiitlitelt ladinapõhistele üle just sel hetkel, millest edasi meie eesti tava järgi peaksime hakkama impeeriumi ametimeeste, nagu *dux* ja *comes*, asemel rääkima germaanipärastest hertsogitest ja krahvidest... Siin ei aidanudki muu, kui tuli tuua mõnes strateegilises tekstikohas sisse näiteks prantsuskeelsed tiitlid *duc* ja *comte* – mida Gibbonil muidugi ei olnud, sest inglise *duke* ja *count* on sama päritolu ja tema ladina Euroopa kujunemise kirjeldamisel muretult kasutatavad.

Samuti oli tihti tegemist tsitaatide ja kirjakohtade leidmisega. Hea tava nõuaks ju, et kui on olemas originaalist tõlgitud teos, siis peaks tsiteeritud kirjakohta võtma sellest tõlkest. Pidasin bibliograafiat ja kogusin raamatuid oma laua ümber kuhja, aga ikka tuli aeg-ajalt ette kirjakohti, mis mõjusid lõpmata tuttavalt, olin veendunud, et kusagilt olen seda või teist episoodi lugenud; üles aga ei leia. Kõige armsam sedasorti segadus tekkis vist ühe algselt Ammianus Marcellinuselt pärit tekstikatkega piiskoppidest, kes mustavate salkadena ühelt kontsiililt teisele kihutavad ja ähvardavad Rooma keiserliku postiteenistuse pankrotti ajada. Seda kohta tõepoolest otse Marcellinuselt eesti keelde tõlgitud ei ole; ometi oli see mulle üdini tuttav ja olin kindel, et kusagil olen seda eesti keeles lugenud. Pika ja viljatu otsimise järel leidsin selle parafraasi kogemata üles, kui hakkasin taustameeleolu ülalhoidmiseks üle lugema Leo Met-sari tetraloogiat „Keiser Julianuse päevik”. Selgus, et Marcellinuse tekstikohta

piiskoppidest on väga sarnases sõnastuses parafraseerinud nii Gibbon kui ka Metsar – mis tekitas minu jaoks huvitava kronoloogilise segaduse, kuivõrd mu subjektiivses ajas oli Metsar varasem nii Gibbonist kui Marcellinusest.

Heete Sahkai: Nagu ilmselt ajalooteoste puhul üsna tavaline, oli suurim probleem nimede ja veidi vähesemal määral terminite tõlkimine. Seda probleemi ma ei üritanudki üksi lahendada, vaid see jäi peaaesjalikult toimetaja Ursula Vendi õlule.

Teine peamine raskus oli seotud stiiliga, kuivõrd Itaalia ja Eesti traditsioonis on arusaam heast esseistlikust stiilist üsna erinev. Võiks öelda, et Eesti mõistes seostub hea esseistlik stiil märksõnadega nagu lühidus, selgus, lihtsus, samas kui halba stiili iseloomustavad sõnad nagu „paljusõnaline“, „nominaalstiil“, „lohisev lause“. Ehk hea stiil peaks eelkõige järgima Grice'i kvantiteedimaksiimi ja olema sirgjoonelise lauseehitusega. Itaalia stilistikas on aga ülimuslik rütm: mõttearendus peab kulgema voogavate fraasidena, mille saavutamiseks võib vajaduse korral appi võtta ka tautoloogilisi rinnastusi ja muud tähenduse seisukohalt liiast täitematerjali – näiteks kui tahta öelda midagi linnade kohta, kuid sõna „linnad“ üksinda ei kanna rütmi välja, võib selle asemel öelda „linnad ja keskused“, „suured ja väikesed linnad“, „linnalise iseloomuga asulad“ jne. Tulemuseks on muidugi eesti mõistes halvastiililine „tühisõnalisus“ – pragmaatiline eeldus, et rohkem vormi tähendab ka rohkem sisu, ei pruugi kehtida. Esmapilgul tundub tõlkija ülesanne sellises olukorras väga lihtne – lähtuda tuleks muidugi sihtkeele stiilinõuetest –, kuid ma suutsin selle siiski enda jaoks päris keeruliseks mõelda. Mulle hakkas tunduma, et ka stiil räägib midagi itaallaste ajaloost, antiikaega ulatuvast retoorilisest traditsioonist (lisaks rütmi tähtsusele seostub sellega veel terve hulk retoorilisi võtteid, millest paljusid eesti keeles konventsionaalselt ei kasutata), mis aitab seda ajalugu mõista ja näiteks tunnetada selle erinevust eestlaste ajaloost. Samuti hakkas tunduma, et stiili nagu kõige muu puhulgi on tunnetuslikult väärtuslik mõista selle „kontingentsust“ – kui mu tõlge annab mingit aimu ka itaalia stilistikast, annab see lugejale võimaluse aduda, et head stiili võib mõista väga erinevalt ning see, kuidas seda eesti kultuuris tavaliselt mõistetakse, on ainult üks ajalooliselt tingitud võimalus (ja ütleb oma teatava lapidaarsusega võib-olla midagi eestlaste talupoegliku ajaloo kohta). Rääkimata muidugi sellest, et tähenduse puhul ei kehti postipaki metafoor: seda ei saa puhtal kujul ühe keele ja stiili pakendist teise ringi tõsta ja uute adressaatide poole teele saata. Ühesõnaga, lõpptulemusena püüdsin saavutada midagi vahepealset, milles oleks midagi itaalia stilistikast, aga mis oleks ka eesti lugejale vastuvõetav. See toimus muidugi kõhutunde pealt, mitte teadliku tegevusena, ja oleks kindlasti

nõudnud veel palju lihvimist, kuid kahjuks jõudis enne kätte tõlke tähtaeg, nii et tegelikult jäi see eksperiment pooleli.

Kui mõelda selle peale, mis selle tõlke juures kergelt kätte tuli, siis võiks nimetada tekstist arusaamist, mis võib mõnikord mõttekirjanduse puhul nõuda pingutust. See hõlp tuleb kanda muidugi täielikult autori arvele, kes oskab oma mõtet väga selgelt edasi anda.

Kai Tafenau: Martin Opitzi luulekunstiraamatu tõlkimise kõige suurem raskus sai minu jaoks lahendatud juba enne tõlkima asumist. Nimelt võttis tema arvukate värsinäidete tõlkimise enda peale Maria-Kristiina Lotman, ilma kelleta ma poleks seda tööd ilmselt ette võtnudki. Peale selle tuleb nii vana teksti puhul (originaal on ilmunud 1624. aastal) ikka ette vananenud ja haruldasi sõnu ja harjumatu väljendusviisi, aga tänu sõnaraamatutele ja varasematele kokkupuudetele 17. sajandi saksakeelsete tekstidega olid need raskused ületatavad.

Mis on need sõnapesad, valdkonnad, registrid, allkeeled jms eesti keeles, millest te tõlkides kõige rohkem puudust tunnete?

Marek Laane: Et mu spetsialiteet on ajalugu ja eriti sõjaajalugu, siis kõige enam puudust tunnen tavapäraselt just sõjandusteterminitest: eesti keeles on nendega enam-vähem hästi selles osas, mis puudutab 20. sajandit (kuigi siingi esineb mõningaid puudusi), aga palju hullem ja rängalt lünklik on kõik see, mis puudutab varasemat aega ja eriti veel vähegi kaugemaid alasid kui vahetu ümbruskond (Saksamaa, Venemaa, Skandinaavia).

Harvemal juhul võib puudust tunda ka sellest, mille üle kurdavad muidu rohkem ilukirjanduse tõlkijad: ühelt poolt sotsiaalse kihistumise tulemusel erinevad „keeled“ (näiteks kõrgeadli või töölislumpeni „dialektid“), teiselt poolt ka murdeerinevuste edasiandmine (näiteks šotlase või iirlase inglise keel või holsteinlase või tiroollase saksa keel või gaskoonlase prantsuse keel jne).

Mirjam Lepikult: Hm, kui just lühidalt ütleda, siis sõnapesa „sens“ ajab küll vahel meelega: meel, mõte ehk tähendus, suund jne...

Margus Ott: Eesti keeles on vähe kognitiivsete funktsioonidega seotud sõnu. Juba euroopa keeltega on häda, aga india keeltega on sootuks õnnetus. Neis pärimustes on meele- ja mõtetegevust väga pika aja jooksul väga peenelt analüüsitud ning vastavaid mõisteid leiutatud. Võimalik, et oleks erialaseks tarvituseks vaja juurutada uudismõisteid. Praeguses tõlkes said näiteks nii *conceptum* kui ka

notio mõlemad tõlgitud „mõisteks“. Saaks muidugi võtta võõrsõnad „kontsept“ ja „notsioon“, ent mulle tunduks mõnusam püüda leida omasem mõistekuju.

Triinu Pakk: Ma ei hakkakski nimetama konkreetseid sõnapesi või valdkondi, ehkki neid võiks ju ka rohkelt leida – kas või ajaloolised tiitlid, pöördumismvormelid, aga ka õiguslikud suhted või omandivormid või läänisuhted eri perioodidel, millele eesti keeles ei paista mõnikord leiduvat ei tõlkevasteid ega omamaiseid analooge. Aga kõige keerulisem probleem minu meelest on siiski inglise keele tohutu sünonüümirohkus, kusjuures eri keeltest pärit sõnad on muidugi neis sünonüümi- või, laiemalt, mõisteperekondades eri stiilitasandite väljendajad. Anglosaksi, vananorra, vanaprantsuse, ladina, kreeka, keldi, prantsuse, saksa, itaalia, rääkimata hilisemaist arvukaist koloniaalvalduste keeltest üle võetud, vabalt keelde sisse laenatud ja oma erilisi stiilivärvinguid kandvatest sõnadest... see oleks unelmate päev, kui eesti keeles sama rikkalikke stiiliregistreid saaks edasi anda, ehkki mine tea, võib-olla, kui neid vaseid nii volilt võtta oleks, siis läheks tõlkimine liiga lihtsaks, ei pakuks enam pinget. Aga põnevad laenud ei ole mu meelest küll keelele kahjuks, neid võiks eesti keelde ikka rohkem tuua.

Heete Sahkai: Ma ei oskagi välja tuua midagi sellist, millest süstemaatiliselt puudust tunneksin. Mõttekirjanduse tõlkimisel saab ju enamasti appi võtta kohmakad ümberütlused või lahtiseletused või allmärkused, mis aitavad probleemidest üle saada.

Kai Tafenau: Üks asi, millega 17. sajandi saksakeelsete tekstide puhul olen hädas olnud, on kõrgete isikute poole pöördumisel kasutatud tiitlid ja omadussõnad. See on ajastule kohaselt väga põhjalikult läbi mõeldud süsteem, millele eesti keeles võrreldavat vastet ei ole. Aga üldiselt on see, millest tõlkimisel parajasti puudust tunnen, iga teose puhul erinev.

Olete peaaegu kõik teinud valiku peamiselt või ainult mõttekirjanduse tõlkimise kasuks. Millest niisugune valik on sündinud? Ja kui olete tõlkinud ilukirjandust, mis siis on teisiti? Mida teeb aju ilukirjandust tõlkides teisiti?

Marek Laane: Nagu ma eespool mainisin, siis ajaloolase hariduse ja ajakirjaniiku tööpagasiga on see tee olnud lausa loomulik. Aga jah, ilukirjandusega ma ju tegelikult alustasin ja olen sellega põgusamalt ka edasi tegelenud – muidugi ainult selle ainsa tegelemisväärsusega ehk ulmekirjandusega.

Ma ei oska siin tõlkimisel vahet teha. Kui üldse, siis ilukirjanduse puhul

mõtled ehk pisut rohkem stiili peale – aga seegi sõltub tugevasti autorist: mitte igapähele ei ole sellist distinktiivset eripära, mis ennast otse peale sunniks, päris paljud tulevad toime, kuidas öelda, „üldkeeleaga“, pöörates rohkem tähelepanu sisule kui vormile.

Mirjam Lepikult: Mõttekirjandust on minu meelest kergem tõlkida kui ilukirjandust, sest filosoofid enamasti siiski tahavad oma keerulised mõtted selgelt ja arusaadavalt lugeja ette tuua. Neis tekstides pole nii palju varjatud vihjeid ja lõputuid peidetud allhoovusi. Pead lihtsalt nende keelepruugiga harjunud olema ja põhimõistetes orienteeruma. See pagas tekib aja jookul isenesest. Ilukirjanduse tõlkimine ei ole näiteks üldse ajas mõõdetav, s.t sa ei tea kunagi, kui palju aega kas või ühe lause tõlkimiseks võib kuluda. Luule tõlkimine on täiesti omaette tegevus, lausa mingi „kuutõbine“ seisund. On ka juhtunud, et mõnda luuletust ei õnnestugi niimoodi tõlkida, et ise tulemusega rahule jääksin. Nii et professionaalseks luuletõlkijaks ei julge ma küll pürgida. Võin hätta jääda. Oma lõbuks katsetan sellega vahel siiski.

Margus Ott: Filosoofia, esseistika ja ilukirjanduse puhul on kõigil oma erinev rangus. Filosoofia puhul on tarvis järgida mõistelist struktuuri, esseistika puhul mõtte liikumist ja fakte, ilukirjanduse puhul teatavat tunde ja taju adekvaatsust. Ilukirjandusest olen tõlkinud nii luulet kui ka proosat; selle tõlkimine on ühest küljest lihtsam (on raskem näppu peale panna ja ütelda: siin oled selle mõiste valesi tõlkinud!), aga teisest küljest keerulisem, kuna tegureid, millega arvestada, on väga palju. Ilukirjanduslik teos on vaja läbi kogeda (eks ka filosoofia ja esseistika – aga teisel moel) ja püüda siis seda tunnet ja taju teises keeles edasi anda.

Triinu Pakk: Mõttekirjanduse valiku kohta eespool juba oma väikest kildu mainisin – et tõlgin neid raamatuid, mida hirmsasti tahaks olla lugenud, aga lihtsalt lugeda ei jaksa või lugedes igakord äkki ei mõistagi. Ja mõttekirjanduse jõudmine on ilmselt pikaajalise kirgliku ilukirjanduse lugemise loomulik tagajärg – tahaks ju tõsisemate teoste tausta ja vihjeid ja sügavamaid tähenduskihte mõista.

Aga mida ilukirjanduse tõlkimisel aju teisiti teeb... Üldjoontes ütleksin, et kui ma mõttekirjanduse tõlkimisel tegelen iga kahtlase (ja tihti ka kahtlaselt vähekahtlase! – fakti või sõna vähene kahtlus, näiliselt lihtne ühemõttelisus on väga kahtlane ja ohtlik ning nõuab tingimata eriti hoolikat kontrolli!) sõna või fakti kontrollimisega, taustade lugemisega, täpse mõtte ja sisu tabamisega, siis ilukirjanduse puhul on suurem rõhk tundel, toonil, värvingutel. Meeleoludel,

mida tekst tekitab, piltidel, mida üks või teine lõik või lause silme ette toob. Tegelaste häältel, sisemises kõrvas hakkavad need tüübid ju kõnelema ja teevad omi sõnavalikuid, omi süntaktilisi otsustusi... ühesõnaga, ilukirjanduses on kõik paljuski õhu ja kõhutunde peal, ehkki ka seal muidugi võib ette tulla igasuguseid aja- ja kultuuriloolisi või filosoofilisi viiteid, mis tuleb paika viia täie mõttekirjandusliku täpsusega. Aga siiski on ilukirjandus üldiselt pigem mänguline ning annab enamasti palju suurema vabaduse – sellega töötades on aju nagu lustlik noor hüljes basseini äärel, nina ees kolm eri värvi palli trikitamiseks ja rohkelt hõbedasi räimi trikkide eest preemiaks... Mõttekirjandust tehes on aju nagu vana vastik hüljes suures meres, kes peab väga osavalt manööverdama, et saak kätte saada ja hingamisaugu ääres passiva jääkaru – valseose? liigse enesekindluse? – käest pääseda.

Heete Sahkai: Mina usun, et mõttekirjanduse ja ilukirjanduse tõlkimise vahel on üsna põhimõtteline vahe; loosunglikult võiks öelda, et mõttekirjandust tõlkides tuleb tõlkida mõtet ja ilukirjandust tõlkides tuleb tõlkida ilu. Ehk mõttekirjanduse puhul tuleb edasi enda seda, mida on öeldud, kasutades sihtkeele konventsionaalseid väljendusvahendeid, kuid ilukirjandust tõlkides ei saa jääda turvaliselt konventsionaalse keelekasutuse piiridesse, vaid väljenduse tasandil peab sündima mingi lisaväärtus, originaalne kunstiline sisu. Muidugi on küllalt mõttekirjandust, mis ei kasuta keelt konventsionaalselt või mille sisu on ajendatud algkeele konventsionaalsetest vormidest, ja siis on muidugi hoopis teine lugu; ja isegi kui originaalteos on kirjutatud täiesti konventsionaalses vormis, võib tekkida vormilisi küsimusi, nagu näitab kas või minu maadlus stiiliga „Itaallaste ajaloo“ puhul – tähendus ei eksisteeri ju vormist sõltumata. Ja teiselt poolt on kindlasti palju ilukirjandust, millel ei ole suuri vormilisi taotlusi. Kuid lihtsustatult võiks minu arust siiski öelda, et mõttekirjandust tõlkides võib vähemalt aju see osa, mis vastutab keele produtseerimise eest, jääda oma mugavustsooni, harjumuspäraste rutiinide juurde, samas kui ilukirjandust tõlkides võib olla vaja need rutiinid endale teadvustada ja neist välja pääseda, jäädes samas siiski sihtkeele piiridesse. Ja just see konventsionaalse keelekasutuse piiridest väljumine tundub mulle raske ja võib-olla isegi kirjanduslikku annet eeldava ülesandena, mille tõttu ma olen ilukirjanduse tõlkimisest hoidunud.

Kai Tafenau: Mõttekirjanduse tõlkimine pole olnud minu teadlik valik, pigem on lihtsalt nii juhtunud, et minult on selliseid tõlkeid tellitud. Puhtalt ilukirjandust ma peaaegu ei olegi tõlkinud.

Kirjanike maja musta laega saalis toimunud vestlusõhtul nominentidega räägiti ka toimetajatöö vajalikkusest ja toimetaja rollist tõlke valmimisel. See võis küll olla vestluse elavdamiseks õhku visatud lustakas provokatsioon, kuid siiski kõlas korraks ka mõte, et toimetajat pole üldse vaja. Välismaal keeleteoimetajat sellisena, nagu meie seda tunneme, tõlgetel tihti polegi. Ja nomineeritute seas oli samuti teoseid, millel toimetaja puudus. Teie olete samal ajal olnud peaaegu kõik ka ise toimetaja rollis ja ilmselt olete teinud omad tähelepanekud. Mida te kogu sellest küsimusest arvate?

Marek Laane: Ma olen samuti täiesti veendunult seisukohal, et minu kui tõlkija käest peab välja minema teos ehk tõlge sellisel kujul, et selle võiks kohe avaldada. Aga see ei tähenda kindlasti, et ma toimetajaid kuidagi alahindaksin või, veel vähem, põlastaksin või põlgaksin. Otse vastupidi, ma olen äärmiselt tänulik kõigile toimetajatele, kes on mul olnud, ja pigem tahaksin, et neid jaguks mu tõlgetele ka edaspidi. Kas või juba puhtalt selleks, et ehkki ma annan, nagu öeldud, enda poolt kõik, et tekst oleks maksimaalselt valmis, on teine pilk ikkagi teine pilk ja absoluutselt hindamatu juba lihtsalt seeläbi, et see on, jah, teine pilk. (Ma ei hakkagi lisama, et tihtipeale väga targa ja kogenud inimese pilk, kes teab, millele tähelepanu pöörata...)

Mirjam Lepikult: Suhtun toimetajatesse suure ja siira aukartusega. Samuti tänuga, sest ma ise vihkan toimetamistööd. Tõlkija on autorile väga truu, see on omamoodi andumus või tants. Sisseelamine, empaatia, rännak teise inimese mõttemaailmas, sealsete maastike imetlemine, mitte kriitika. (Noh, muidugi kui tegemist on ikka väärtkirjandusega.) Toimetaja seevastu peab keskenduma vigade otsimisele, mis on üks tüütu ja tänamatu tegevus. Vahel kipub see kogu kutsehaiguseks muutuma, siis läheb kõigil raskeks. Teadvustan endale, et mu tugevaim külg tõlkijana on „tekstile eluvaimu sissepuhumine” (nii ma seda endamisi nimetan), suurim nõrkus aga see, et ma pole loomult üldse pedant. Keegi aga peab tõlkimisel ka pedant olema. Taevale tänu, et toimetajaid ikka leidub.

Margus Ott: Ma ei näe selles provokatsioonis midagi lustakat ja isegi sellise võimaluse väljakäimine kõlab ähvardavalt. Toimetamine on eesti kultuuri üks ainulaadsemaid kalliskive, mida tuleb kindlasti hoida. Meie kultuuri kujundab tõlkimine nii suurel määral, et me ei saa mingil juhul lubada ringlema toimetamata või puudulikult toimetatud tekste, eriti kui algupärand on kaalukas.

Minust endast poleks tõlkijana asja saanud ilma väga heade toimetajateta: ilukirjanduse puhul Daila Aas ja Lembit Liivak ning teaduskirjanduse puhul Jaakko Hallas. Eriti Daila Aas ja Jaakko Hallas, kes toimetasid mu kaht esimest

tõlget, said kogenematu tõlkijaga kõvasti vaeva näha. Tegin oma tõlke täiesti ümber, Jaakko toimetatud ajaloolase teksti koguni kolm korda (kuna hakkasin ise üha uusi puudujääke nägema). Selle käigus omandasin mingi koguse tõlkijaeetikat; tõstsin Teaduste Akadeemia raamatukogus andmeid otsides lõppkokkuvõttes ilmselt mitu tonni raamatuid.

Võhikuile näib tõlkimine tunduvat imelihtne: kui ma oskan kaht keelt, mõni asi siis on mingi tekst ühest keelest teise panna! Aga võta näpust. Kui seda järelle proovida, siis avastad keele (ja selles avalduva kultuuri) seest kihistusi, la-demeid, aspekte, nüansse, mida enne ei aimanudki. Rääkimata sellest, et tõlkija peab tõlgitava teksti peensusteni läbi tunnetama. Võib-olla on imeinimesi, kes kohe algusest peale teevad korraliku tõlke, aga neid on kardetavasti vähem kui pühakuid.

Olen toimetanud üle kümne raamatu, näinud paremaid ja halvemaid tõlkeid. Esiteks muidugi hoiab toimetaja ära mitmesuguste vigade sattumise lugujate ette, aga teiseks ja põhiliseks on toimetaja tõlkijale partner, kellega dialoogist sageli sünnib uus kvaliteet. Olgu muuga kuidas on, aga toimetaja peab jääma.

Triinu Pakk: Toimetaja on minu meelest väga tore ja vajalik isik. Endal on väga raske oma teksti erapooletul pilgul hinnata, silm jääb mingi hetk lihtsalt pimedaks, loeb seda, mida tahab leheküljel näha või usub seal nägevat. Peale selle on tihti lihtsalt südantkosutav kellegagi oma rasked valikud läbi arutada, saada tuge või kuulda kriitikat, mis on sul hästi ja mis halvasti välja mõeldud. Ma arvan, et oma teksti toimetamine nõuab kaunis tugevat eneskriitikat ja masohhismigi, et ikka ja jälle minna omaenese raske vaevaga kokku komponeeritud lausete kallale ja neid lammutada ja ümber teha, kui tundub, et kõik ei ole veel päris paigas. Ja samas haarab tihti hinge täielik ahastus, tundub, et kõik on jama, miski ei ole hästi, see, mis võib-olla näib ikkagi heana, näib seda kahtlemata üksnes oma enesearmastusest kantud edevuse mõjul... Vahel haarab sind tunne, et oled geenius (mida kohe mõistagi hakkad kahtlaseks pidama), sagedamini aga tahaksid panna end põlema kõige oma käsikirjaga, sest see ei saa ju olla hea ja õige... Aga isegi kui mingi tappev enesedistsipliin aitab niisuguseid ekstsesse ära hoida, on muidugi ilma toimetajata töötades alati oht, et mõni aps või konarus sisse jääb, suurem kui muidu, sest mingi hetk saab tekst juba nii palju kordi läbi käiatud, et hakkad lugema masinlikult, ei suuda mõttega juures püsida. Nii et ma absoluutselt pean toimetajat tähtsaks ja vajalikuks isikuks. Aga seda arvan ma ka, et tõlkija peaks igal juhul oma töös püüdlema sellise kvaliteedi poole, et tekst võiks otse trükki minna. Ja kui tõlkija sellise sihiga küllalt kaua pingutab – ja kui tal on selle käigus õnne

leida häid toimetajaid, kelle tegevusest õppida – , küllap ta siis selle taseme ka saavutab ja võib vajadusel toimetada nii teisi kui ennastki.

Heete Sahkai: „Itaallaste ajalool“ oli nii erialatoimetaja, Ursula Vent, kui kee-
letoimetaja, Eva Kolli. Ilma Ursula abita ei oleks see tõlge kindlasti saanud il-
muda sel lihtsalt põhjusel, et ajalugu ei ole minu eriala. Ilma erialatoimetaja
abita võiksin tõlkida keeleteaduslikke teoseid, kuid Eesti oludes tundub mulle
paratamatu, et mõttekirjandust ei saa tõlkida ainult vastava eriala asjatundjad
– kui kasutada „Itaallaste ajaloo“ näidet, siis tõenäoliselt ei ole Eestis väga
palju ajaloolasi, kes tegeleksid samal ajal aktiivselt itaalia keelest tõlkimisega,
kuid olemas võiks see raamat ju eesti keeles sellegipoolest olla. Ma arvan, et
mõttekirjanduse tõlkimisel võiks tõlkija ja vastava valdkonna asjatundja koos-
töö olla väga loomulik.

Keeletoimetaja vajalikkus on veidi teist laadi küsimus. Ma ise ei ole ennast
keeletoimetajana kunagi asendamatuna tundnud, kuid samas olen oma toime-
tajatele alati väga tänulik olnud ja tundnud ennast palju kindlamalt teades, et
usaldusväärne inimene on minu tõlke kriitilise pilguga üle lugenud.

Kai Tafenau: Räägiksin selle kohta ühe loo oma ülikooliõpingute ajast. Päris
vanakreeka keele õpingute algul, kui jõud veel pikematest tekstidest üle ei käi-
nud, tõlkisin tunnis üksikuid lauseid ja mõtteteri. Mul on meeles üks lau-
se, mille vasteks ma enne tundi kursusekaaslastega kodutöö tõlkeid võrreldes
pakkusin „Mitte miski pole halvem naisest, isegi mitte heast naisest“ – tun-
dus tol hetkel millegipärast niimoodi loogiline. Kui see variant hiljem tunnis
ette loeti, tegi see meie õpetajale Jaan Undile kõvasti nalja. Korrektnete tõlge oli:
„Pole midagi halvemat halvast naisest ega midagi paremat heast naisest.“ Neis
lausetes naise kohta öeldu kehtib minu meelest ka toimetaja kohta. Raske on
õigeks pidada väidet, et toimetaja kaasamine iseenesest oleks kuidagi halb või
näitaks tõlkija küündimatust. Ideaalis muidugi esitab tõlkija täiusliku teksti,
mille iga sõna eest ta on valmis vastutama, kuid usun, et hea toimetaja tunneb
sellise teksti ära ega kipu toimetamise enda pärast midagi muutma.

Iga asja, ka tõlke hästi tegemiseks on vajalik teatud hulk aega ja oskusi. Kui
tõlkijal mingil põhjusel ühte või teist napib, siis lähevad käiku kellegi teise,
enamasti toimetaja aeg ja oskused, ja vastupidi: kui tõlkija ise on juba piisavalt
panustanud, võib ilmselt ka ilma toimetajata hakkama saada.

*Jüri Ojamaa ütleb Ott Ojamaa artiklikogumiku „Armastus seaduslikus abielus“ (Ilma-
maa, 2010) eessõnas: „Ega kirjanikud ja tõlkijad kipu naljalt paljastama oma loometöö
saladusi, ja kas need ongi hõlpsasti sõnastatavad. On ju sedalaadi kirjatööd paljude*

komponentide süntees, mille hulka kuuluvad kujutlusvõime, lausa teaduslik uurimistöö, intuitsioon, leidlikkus, eruditsioon ja kes teab mis kõik veel.” Aga siiski on tõlkimine teatavasti ka väga praktiline töö. Kas te raatsiksite pakkuda kolleegidele mõnd praktilist nõuannet, millest ise abi saate? Kas olete seadnud laua näiteks näoga tingimata edela suunas? Kas sooritate hommikul teatavaid rituaale? Kuidas võitlete üksinduse, seljavalu, inspiratsioonipuuduse, regulaarselt tühjaks kippuva pangaarvega? Kuhu panete laua peal raamatu ja kuidas seda lahti hoiate? Kas programm ja font, millega arvutis töötate, loeb? Või äkki tegutsete hoopis pliatsiga, et ajast paremad mõtted esile kutsuda?

Marek Laane: Mul mingeid väga silmatorkavaid ega erilisi kombeid ja riitusi tõlkimise juures ei ole. Kui üldse, siis see, millele juba sai tähelepanu juhitud: alati kontrolli iga termin ja fakt üle, isegi kui arvad, et oled seda teadnud juba enne oma sündimistki. Seepärast on mul tõlkimiskoha kõrval riul entsüklopeediate, sõnaraamatute, leksikonide ja muude väärt teavet sisaldavate raamatutega ning arvutis brauseriaknas pidevalt lahti vähemalt Google ja Wikipedia (enamasti küll veel paarkümmend asjakohast lehekülge, aga kindlasti need kaks). Pliatsitki (sagedamini küll pastakat) läheb mõnikord vaja, et panna kirja mõned mõisted, mis vajavad põhjalikumat uurimist või ristkontrolli, et need ikka kogu tekstis ühtmoodi oleksid, samuti mõnikord ka mõned raamatud, kust tsitaate otsima minna (neil haruharvadel juhtudel, kui mul seda allikat tõepoolest ei peaks koduses raamatukogus leiduma).

Mirjam Lepikult: Küll on tore pikk nimekiri nüanssidest, millele tähelepanu pöörata! Oskan lisada vaid ühe nipi, vaevalt seegi kedagi üllatab. Kui ma saan aru, et olen kokku keeranud kohmaka ja konarliku lause, mis ei taha kuidagi „eluvaimu sisse võtta”, siis manan silme ette mõne hea ja targa inimese näo ning proovin seda lauset talle „otse näkku öelda”. Et kas ma sellist lauset ütleksin? Või on pisut piinlik? Ütlen seni, kuni enam piinlik pole.

Margus Ott: Mart Kangur on meisterdanud endale aluse, mis raamatuid lahti hoiab, nii et tal on korraga lahti originaal ja mitu tõlget võrdluseks. Lauapind on tõepoolest üks oluline kriteerium, ehkki tänapäeval vähemasti sõnaraamatud on suuresti kolinud internetti, nii et sellevõrra on ruumi rohkem, ehkki ma ei saa salata, et „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” paberväljaanne on mulle endiselt armas; pealegi saab paberi pealt lapates näha ka sõnu eestpoolt ja tagantpoolt, juhuslikke hoopis muid sõnu. Unistan hästi laiaast monitorist või mitme monitori kobarast, et ma saaksin korraga arvutis lahti hoida teisi tõlkeid, sõnaraamatuid jm.

Minul aitas raamatuid lahti hoida ühel geoloogiakonverentsil kingitud kaalukas paekivikamakas. Oletan, et kena ja raske kivi võib teistelegi tõlkijatele olla üks hea praktiline kingitus.

Triinu Pakk: Ei fetišööri tõlkimist, pean valmistama pettumuse...

Aga küsimustest konkreetset: mis puudutab üksindust, siis see on minu meelest inimese loomulik olek, kui see aga mõnikord tõesti koormavaks muutub ja head sõbra parajasti ligi ei ole, siis aitavad meilid ja Facebook ja isegi suvaline kodunt välja minek, inimeste kui niisuguste observeerimine enda ümber. Seljavalust saab hõlpu vähekesse vehkimise, enese venitamise ja jalutamisega; inspiratsioonipuuduse vastu vist kõige paremini sellega, kui leida üks hea raamat ja visata end sellega siruli, ilma ühegi süümepiinata lihtsalt lugeda, kuni raamat läbi. Ehkki jalutamine, iseäranis ajaloolistes või looduskaunites keskkondades, aitab siingi. Ja ujumine – eriti Vahemeres, alati.

Tühjaks kippuva pangaarve vastu aitab see, kui teha veel rohkem tööd, selles tükis on mu prohvetiks Tümpsa. Raamatu panen sinna, kus ruumi on ja kaela ta lugemiseks lausa kahekorra ei pea käänama; lahti hoian – ilmselt ainus värvikam fakt, millega suudan lugejate ootustele vastu tulla – ühest kunagisest elamisest uksepiida tagant naela otsast leitud vanaaegse raske võtme; programm ja font on suhteliselt ükskõik, peasi, et selgesti lugeda näeb.

Aga pliiatsiga – täpsemalt käsitsi, kirjutusvahendiks võib olla pliiats, aga võib ka pastakas või tintekas, nii nagu esimesena kätte puutub – kirjutan küll tihti märkmeid ja kommentaare või märgin üles mingeid viiteid, nii et mu töölaual valitseb kestav märkmepaberi *listopad*, kusjuures lehekestel on tõepoolest omadus kuhjuda, mistõttu neid leidub pidevalt kommentaaride ja viidetega mitme jooksva või hiljutise – või sekka ka väga ammuse – töö kohta; enamiku vajalikest märkmetest siiski mingil imelikul kombel enamasti ma üles leian. Või tulevad need, ilma et ma vahepeal nende puudumist märganudki oleksin, mitu aastat hiljem mõne kapitaalsete koristamise või kolimise käigus riulite ja kappide alt ja tagant välja ning annavad huvitavat mõtteainet – oi mis põnev raamat, miks ma seda kunagi ei lugenud? Mis asi mul küll võis käsil olla, kui ma sellise viida üles märkisin?! Miks mu korteris kunagi pole hiiri olnud, kes võinuks mind säästa säherduse jampsi leidmisest ja lugemisest?! Kuhu kaovad mõtted pärast seda, kui neist on paberile saanud kirjandus?

Heete Sahkai: Kuna tegelen tõlkimisega põhitöö kõrvalt, siis on minu põhimure selles, et tahaksin hirmsasti tõlkida, aga aega selleks tegelikult ei ole. See tõttu olen pidanud leidma viise, kuidas liikuda tõlkega edasi pärast tööpäeva või töönädala lõppu, kui suur osa vaimseid ressursse on juba muu peale ära

kulutatud. Üks võte, mida töö kiirendamiseks ja kergendamiseks teadlikult kasutan, on põhimõte, et esimeses versioonis ei peagi püüdma leida lõplikku ja täiuslikku tõlget, vaid võib kiiresti visandada ühe või mitu esialgset varianti, mille põhjal ülelugemisel on juba palju lihtsam lõplik lahendus leida.

Kai Tafenau: Seljavalu vastu soovitaksin võimlemist, aga tõlkimise kohta pole muud nõu anda, kui et tuleb lihtsalt tõlkida. Iga tõlkija ja iga tekst on isemoodi, nii et on ilmselt kõige õigem, kui igaüks ise leiab selle mooduse, kuidas just tema just selle oma ettevõtetud tõlketööga hakkama saab.

KOLM KÜSIMUST KULTUURKAPITALI EESTI KEELEST VÕÖRKEELDE TÕLKE AUHINNA NOMINENTIDELE

Eesti Kultuurkapitali tõlkekirjanduse žürii koosseisus Toomas Kall (esimees), Kai Aareleid ja Lauri Eesmaa valis 2016. aasta võõrkeelse tõlke auhinnale kandideerisid järgmised tõlkijad ja teosed:

- **Birgita Bonde Hansen** – Jaan Kross, „Paigallend“ (tõlge taani keelde)
- **Antoine Chalvin** – Mehis Heinsaar, „Mees, kes ei teinud mitte midagi“; Jaan Kaplinski, „Raske on kergeks saada“; Doris Kareva „Aja kuju“ (tõlked prantsuse keelde)
- **Irja Grönholm** – A. H. Tammsaare, „Elu ja armastus“ (tõlge saksa keelde)
- **Merike Lepasaar Beecher** – Jaan Kross, „Kolme katku vahel“ I (tõlge inglise keelde)
- **Anna Michalczuk** – Jaan Kaplinski, „Isale“ (tõlge poola keelde)
- **Øyvind Rangøy** – Meelis Friedenthal, „Mesilased“ (tõlge norra keelde)

LAURI EESMAA kolmele küsimusele vastavad auhinna laureaat Merike Lepasaar Beecher ja nominendid Irja Grönholm, Birgita Bonde Hansen, Anna Michalczuk ja Øyvind Rangøy.

Kuidas juhtus, et hakkasite tõlkima eesti kirjandust?

Merike Lepasaar Beecher: Hakkasin tõlkima kodus, omal hakatusel, peamiselt enda rõõmuks. Olin ülikoolis õppinud kirjandust ja keeli, nii et huvi oli mul juba ammu enne seda, kui midagi tõlkisin. Millal ma esimesed katsed tegin, polegi meeles. Aastate jooksul tegelesin mitme autori – Betti Alveri, Marie Underi, Paul-Eerik Rummo, Jaan Kaplinski jt luulega. Mu tõlge August Kitzbergi „Libahundist“ ilmus kogus „The Golden Steed: Seven Baltic Plays“ juba aastal 1979. Selleks otsiti USAs balti päritolu inimesi, kes nõustusid mõne näidendi oma keelest selle antoloogia jaoks inglise keelde ümber panema...

Øyvind Rangøy: Juhtus, et tulin Norrast Tartusse eesti keelt õppima. Kuna norralased seda üldiselt ei tee, oli eesti-norra tõlkimise *grand old lady* Turid Farbregd väga huvitatud, et hakkaksin tegelema ka ilukirjanduse tõlkimisega. Tuli välja, et olin ka ise sellest huvitatud.

Irja Grönholm: Kuna mu ema on eestlanna, kes sattus teise maailmasõja keeristes vanematega Saksamaale, ning mina sündisin Saksamaal, siis ma kasvasin-

elasin algusest peale kakskeelselt. Õppisin ülikoolis bioloogiat, aga otsustasin 33aastaselt ümber ja hakkasin tegelema keelega; eesti keele haruldus soodustas tõlkijaks hakkamist. Armastan keelega tegeleda, see on ka kuidagimoodi minu anne, nii et tõlkimisega kattusid elukutse ja lemmiktegevus.

Birgita Bonde Hansen: Elasin 1993–1994 vahetusõpilasena Eestis ja oleksin tahtnud ülikoolis eesti keelt õppida, aga kuna Taanis polnud seda võimalust, sain magistrikraadi soome keele alal. Pärast õpinguid hakkasin soome ilukirjanduse tõlkijaks ja mõne aasta pärast sain aru, et võiksin oskust laiendada ka eesti kirjanduse tõlkimisele. Viibisin 2012. aastal jälle pikemalt Eestis ja võtsin ühendust Eesti Kirjanduse Teabekeskusega – selgus, et teisi eesti-taani ilukirjanduse tõlkijaid polnudki! Samuti tuli välja, et Kultuurkapitalist saab tõlketoetust. Selle abil on ka väikestel Taani kirjastustel võimalik eesti kirjandust välja anda, ja nii võtsingi ühendust kirjastusekontaktidega Taanis ja hakkasin tõlkima!

Anna Michalczuk: Juhtus nii, et kunagi ammu sattusin sõpradega jalgratastel Eestisse, ja kuuldes esimest korda eesti keelt, armusin kohe ära! See on sügavalt ilus keel, pigem laul: rütmiline, allitereeruv, oma väiksuses tugev. Kuna olen alati armastanud lugeda ja unistanud ilukirjanduse tõlkimisest, oli loomulik, et proovin... Kirjanduse tõlkimine on minu meelest üks paremaid, põnevamaid vestlusviise teiste inimestega.

Kuidas jõudsite nomineeritud teoseni? Kas pakkusite raamatut kirjastusele ise või tuli pakkumine kirjastuselt? Mis võlus teose juures, et tõlkimisotsuse tegite?

Anna Michalczuk: See raamat tuli minu juurde nagu ise, mitut teed pidi. Esiteks on Jaan Kaplinski üks esimesi kirjanikke, kellest mitte-eestlane kuuleb, kui tahab eesti kirjandusest midagi teada. Teiseks kinkis kunagi selle raamatu mulle hea sõber Marius Peterson, tänu kellele, ja samuti tema naisele Sławka-le, räägin eesti keelt. Kolmandaks, üliõpilasena huvitusin „piirimaa” kultuuridest, mis sidus mind Pogranicze keskusega, kellega, nagu tuli välja hiljem, tegi koostööd ka Jaan Kaplinski. Neljandaks – ma ei tea isegi, kuidas – sain tuttavaks Jaaniga, kes ütles, et prooviksin tõlkida (olin siis alles alustanud eesti keele õppimisega, tõlkimine tundus hullumeelne ja ahvatlev seiklus). Viiendaks, Eesti suursaatkond Poolas tundis huvi selle raamatu poola keelde tõlkimise ja Poolas väljaandmise vastu – nemad aitasidki mul taotleda Traducta toetust.

Seda raamatut oli väga loomulik ja põnev poola keelde tõlkida. See on pikk kiri, kus põimuvad eesti, poola, vene ja juudi lood. Olen väga tänulik, et mind usaldati, sellest raamatust sai minu esimene sügav tõlkekogemus.

Praegu on mul käsil kaks lasteraamatut. Tänu Eesti Kirjanduse Teabekeskusele sain eelmisel aastal osaleda tõlkijate seminaril Käsmus. Seal sain tuttavaks Helena Nagelmaaga, kes on Lastekirjanduse Keskuses välissuhete ja kommunikatsioonijuht. Helena kutsus mind keskusse (soovitan!) ja näitas palju huvitavaid lastelugusid. Valisin paar raamatut, pakkusin neid Poola kirjastustele. Kui üks neist vastas, et on huvitatud, otsustasime koos kahe raamatu kasuks – Anti Saare „Kuidas meil asjad käivad“ ja Andrus Kivirähki „Oskar ja asjad“. Mõlemad on tugevad lood, nad on, võiks öelda, lasteromaanid.

Øyvind Rangøy: Pakkumine tuli kirjastuselt, ühel Norra kirjastajal oli projekt, mille raames tahtis ta kirjastada igast Balti riigist ühe teose, ning tõlkimiseks valitud eesti romaan oli selleks ajaks juba Euroopa Liidu tõlkeauhinna žüriid võlunud. Olin žürii valikuga nõus. Raamat on originaalne ja mitmekihiline pilk aega ja ruumi, mida fiktsioonis on vähe kujutatud, olles ühtaegu nii ajalooline romaan, ülikooliromaan kui ka filosoofiline romaan.

Merike Lepasaar Beecher: Olin vaimustusega lugenud Anselm Hollo ingliskeelses tõlkes kaht Jaan Krossi romaani: „Keisri hullu“ ja „Professor Martensi ärasõitu“. Mul oli kodus riulil „Kolme katku vahel“. Hakkasin seda lugema, ja siis tõlkima – mõnuga, naudinguga, vähehaaval.

Krossi romaanis võlus mind sõnade rikkus ja küllus, värvikad, elavad „pildid“ – linnadest, inimestest, merest ja maastikust, võimalus kuueteistkümnenda sajandi eesti eluoluga tutvuda. Vist aastal 1999 otsustasin uurida, kas keegi on seda romaani juba tõlkinud. Helistasin Jaan Krossile ja küsisin. „See on nagu rusikas silmaauku!“ oli tema vastus, kui teatasin, et sooviksin seda tõlkida.

Kontakt kirjastusega tuli tänu Ilvi Liivele. Ta teadis, et olin mitu aastat Krossi romaani tõlkimisega tegelenud. Ja kuigi viimane osa polnud mul veel viimistletud, saatsin talle nelja aasta eest käsikirja, kui ta pakkus, et saadab selle edasi hr MacLehose kirjastusele läbivaatamiseks.

Irja Grönholm: Pakkumine tuli kirjastajalt. Ta tahtis välja anda eesti kirjandust, vanaaegset, pärit umbes aastatest 1910–1940. Pakkusin talle üht ja teist, ja nii jõudsimme Tammsaareni, „Elu ja armastus“ oli tema ainus raamat, mida ei olnud veel saksa keelde tõlgitud.

Birgita Bonde Hansen: Kuna aastaid polnud eesti-taani tõlkijat olnud, mõtlesin, et tuleks alustada suurte kirjanike teostega. Taanis on paar kirjastust, mis on eesti kirjandusest huvitatud, ühed otsivad ise messidelt ja Eesti Kirjanduse

Teabekeskuse abil sobivaid teoseid, teised ootavad minu ettepanekuid ja soovitusi. Jaan Krossi soovitasin kirjastusele ise, ja teabekeskus soovitas alustada selle teosega.

Üldiselt pakuvad Taani kirjastustele huvi teosed, mida on müüdud ka teistele, suurematele maadele. Kuigi „Paigallend” meeldib mulle väga, pole võlvus üldiselt otsustav tegur minu töös. Ilukirjanduse tõlkimine on mu leivatöö, ja seetõttu tõlgin seda, mida kirjastus soovib. Muidugi on kõige toredam tõlkida teost, mis endale meeldib, aga püüan alati igas tekstis näha midagi head ja taibata, kust kirjanik tuleb ja mis tema pea sees liigub. See protsess on alati võlv.

Tõlgin eesti keelde ungari kirjandust, ja aeg-ajalt olen ikka tundnud, et viide ungari on teose juures nagu kark, mis määrab raamatu otsekohe kuhugi äärealale, isegi kui igast teisest aspektist on teos maailmakirjandus nagu ikka. Kas on mingit võimalust, et eesti kirjanduse tõlkeid ei käsitletaks eksootiliste olenditena? Mida selle nimel teha või kas ongi tarvidust selles probleemi näha?

Anna Michalczuk: Iga raamat on lugu oma maailmast, keelest ja reaalsusest. Miks inglise, ameerika, saksa, prantsuse jne lood peaksid olema „loetavamad” kui lood teistest kultuuridest? Muidugi ma tean, et neid loetakse rohkem, sest meie, tarbijad, oleme laisad ja harva tahame näha vaeva, et murda läbi arusaamatu loo juurde. Ka Poola kirjandus võib olla teistele arusaamatu... Minu meelest aga ei tohi seda „kultuurikaalu” peita, ära lihvida ja kuidagi neutraliseerida – ei tõlkides ega ka raamatut välja andes. Muidugi on see risk – osa lugejaid ei võta sellist raamatut kätte. Aga teised hakkavad lugema just selle pärast!

Merike Lepasaar Beecher: Ei oska kindlat vastust anda. Kuid usun, et mida rohkem eestikeelset kirjandust tõlkes ilmub, seda rohkem see huvi äratav – ja eksootiliseks pidamise asemele tuleb ehk lugupidamine... ja hindamine.

Birgita Bonde Hansen: Soome keelest tõlkijana olen ära harjunud sama „probleemiga” – vahetevahel raamatut pakkudes on kirjastus isegi vastanud, et tahaks midagi „soomelikumat”! Eestikeelsete teoste kohta pole keegi veel midagi sarnast öelnud, aga üks fenomen on sama. Ilmselt pole taanlastel Eestist mitte mingisugust pilti ja sellepärast ehk ei oodata Eesti osas ka midagi täpsemalt – Soomest aga on. Kui Soome kohta oodatakse Taanis midagi eksootilist, siis Eesti osas mõtleb taanlane vist ainult Eesti ajaloo peale ja on huvitatud sellest.

Ma arvan, et palju sõltub ka teosest – keegi ei ütle Jaan Krossi raamatu kohta, et see on eksootiline, vaid ikka maailmakirjandus.

Ühelt poolt võib selles näha probleemi, et otsitakse rohkem teose eksootilist poolt, teiselt poolt me loeme ja õpime teistest kultuuridest, sest tahame võrreldes oma kultuuriga kogeda midagi eksootilist. Selles mõttes on eksootilise otsimine täiesti arusaadav. Probleemiks kasvab see alles siis, kui paremat kirjandust hakatakse tõrjuma või jäetakse kõrvale n-ö eksootilisema teose pärast. Või kui otsitakse põikpäiselt näilikku eksootikat, mida pole isegi olemas. Nii kaua kui tõlgitakse nii „eksootilist“ kui ka „tavalist“ kirjandust, ma ei näe väga suurt probleemi. Eks vahel tekitab hea „eksootiline“ teos lugejates huvi ka selle maa muu kirjanduse vastu ehk eksootiline kirjandus aitab ka muud kirjandust edasi.

Øyvind Rangøy: Kindlasti on eesti kirjandus Norras pigem eksootiline nähtus ja siiani enamasti eriliselt huvitatute jaoks. Arvan, et selles ei pea tingimata probleemi nägema, ent samas on muidugi mul suur lootus, et Eestis sünnib teos, mis lihtsalt ei lase ennast niimoodi käsitleda.

Irja Grönholm: Minu meelest ei ole tarvidust selles probleemi näha. Muidugi on valus, kui tead, et pakud kirjastusele täitsa tasemel raamatut, aga kirjastus ei raatsi ega riski seda välja anda. Kuid see on isiklik tunne, auasi. Ei tohi sellest alaväärsuskompleksi saada. Ma olen kindel, et teiste „väikeste“ keeltega on asi samamoodi. Lohutan ennast tihti sellega, et raamat, mis hirmus edukalt müüb, pole mitte alati hea raamat.

Ma olen väga õnnelik selle üle, et Eesti riik toetab kultuuri, et on olemas Kulka ja Traducta ning et on olemas selline asutus nagu Eesti Kirjanduse Teabekeskus oma suurepärase naiskonnaga, kellest on ikka ja alati suur abi olnud!

ISSN 2346-6499

9 772346 649014 05